

Honoré de Balzac

César Birotteau nagysága és bukása

FORDÍTOTTA LÁNYI VIKTOR

TARTALOM

I

César dicsőisége tetőpontján

II

César küzd a balsors ellen

I

César dicsősége tetőpontján

Téli éjszakákon csak pillanatokra szűnik meg a lárma a Saint-Honoré utcában; alighogy elhangzik a színházból vagy bálból hazatérő hintók robogása, mindjárt zörögni kezdenek a Vásárcsarnokba igyekvő zöldséges szekerek. Éjfél után egy óra tájt - ilyenkor csendesedik el rövid időre Párizs utcai zsivajának nagy szimfóniája -, rémes álomból riadt fel César Birotteau, a Vendôme téri illatszerkereskedő felesége. Két alakban látta önmagát: rongyokba öltözötten, szikkadt, ráncos kézzel nyomta le saját boltajtájának kilincsét, ott állt a küszöbön, és ugyanakkor bent ült irodai karosszékében, alamizsnát kért önmagától, és tulajdon hangját hallotta az ajtóban is, az irodában is. Férje felé nyúlt, hogy felébressze, de hűlt helyét találta. Annyira megijedt, hogy elzsibbadt nyakát nem tudta félrefordítani; torka elszorult, megszólalni nem bírt; úgy ült az ágyán, mintha odaszögezték volna, szeme tágra nyílt és kimeredt, haja iszonyúan fölborzolódott, fülében különös zúgás támadt, szíve görcsbe rándulva vert, végül jéghideg verejték öntötte el a hálófülkében, amelynek kétszárnyú ajtaja sarkig tárva volt.

A félelem félig-meddig kóros érzés, erőszakosan támadja meg a szervezetet, úgyhogy annak minden képessége vagy a legmagasabbra fokozódik, vagy végsőkig megzavarodik. A fiziológia tudósait sokáig elképesztette ez a tünet, mely fölforgatja tudományuk rendszerét, és megzavarja feltevéseit, holott a félelem nem egyéb belső villámcsapásnál, de mint minden elektromos jelenség, furcsa és szeszélyes a megnyilvánulásaiban. Ez a magyarázat közelebb fog válni, mielőtt a tudósok fölismerik, mily fontos szerepet játszik az elektromosság az emberi gondolkodásban.

Birotteau-né villanásszerű fájdalmat élt át, aminőt az ismeretlen gépezet által szétárasztott vagy összpontosított akaraterő rettentő kirobbanásai idéznek elő. Szegény asszony így, az óramutató szerint igen rövid, de a száguldó benyomásokat tekintve, felmérhetetlen idő alatt a benne felgyülemlett iszonyatos erő segítségével több ötletet tudott felvetni s több emléket földézni, mint amennyit józan lelkiállapotban egy teljes napon át csak elgondolni is képes lett volna. Ennek a néma monológnak lélekbe markoló történetét néhány kusza, ellentmondó és értelmetlen mondatban lehet összefoglalni.

„Nem értem, mi oka lehetett Birotteau-nak, hogy magamra hagyjon az ágyban! Talán megterhelte a gyomrát a borjúpecsenyével? De ha rosszul volna, felébresztett volna. Tizenkilenc éve alszunk együtt, egy földél alatt, de egyszer sem kelt föl mellőlem úgy, hogy ne szólt volna, szegény kutyuskám! Csak olyankor aludt házon kívül, ha nemzetőrségi szolgálatban volt. Vajon együtt feküdtünk le az este? Hát persze, Istenkém, milyen ostoba vagyok.”

Az ágyra pillantott, meglátva férje hálósipkáját, amely megőrizte a fej kúpszerű formáját.

„Akkor hát meghalt! Végzett volna magával? De miért? - töprengett. - Két éve, hogy kinevezték előljáráhelyettesnek, azóta olyan, *nem is tudom, milyen*. Kellett neki közhivatal? Szavamra mondom, nevetséges! Az üzlet jól megy, legutóbb is egy drága kendőt vett nekem ajándékba. Vagy nem megy jól? Ugyan! Arról tudnék. Ámbár lehet is azt tudni, mi mindent titkol egy férj? Vagy akár egy feleség? Ami még nem lenne baj. De hiszen ma is ötezer frank ára portékát adtunk el! Különben is egy előljáráhelyettes nem lehet öngyilkos, annál sokkal jobban ismeri a törvényt! Hol van hát akkor?”

Még mindig nem tudta mozgatni a nyakát, sem a kezét kinyújtani, hogy meghúzza a csengőt, amivel föllármázhatta volna a szakácsnőt, a három segédet és a boltiszolgát. Éber állapotban sem szabadult a lidércnyomástól, még a lányáról is megfélemedezett, aki nyugodtan aludt a szomszéd szobában, csak egy ajtónyitásonyira tőle. Végre fölkiáltott: „Birotteau!”, de nem kapott választ. Azt hitte, hogy kiáltott, pedig csak gondolatban mondta ki férje nevét.

„Szeretőt tartana? - folytatta a töprengést. - Nem, annál sokkal mulyább, és sokkal jobban szeret engem. Nem mondta Roguinnénak is, hogy soha, még gondolatban sem volt hozzám hűtlen? A földre szállt becsületesség ez az ember. Ha valaki, hát ő megérdemli, hogy a mennyországba jusson. Mit győnhat meg a lelkiatyjának? Csip-csup semmiségeket. Királypárti létére - hogy miért az, talán maga sem tudja -, sohasem tüntetett a vallásosságával. Szegénykém reggel nyolckor suttyomban jár misére, mintha örömtanyára menne. Istenfélő, de magáért Istenért, nem a pokoltól való félelmében. Hogy is tarthatna szeretőt? Hiszen úgy ül a szoknyámon, szinte már unalmas. Jobban szeret a szeme világánál, akár meg is vakulna értem. Tizenkilenc év óta soha egy hangos szóval nem illetett. Még a leányánál is előbbrevaló vagyok neki. De hiszen Césarine itt van!... Césarine! Césarine!... Soha egy gondolata nem volt Birotteau-nak, amit ne közölt volna velem. Nemhiába ígérte, amikor a *Kis Matróz*-ba jött, hogy jól megleszünk egymással, úgy is lett. És most nincs sehol!... megfoghatatlan.

Nagy nehezen elfordította a fejét, és végigpillantott a szobán, ahol csak úgy nyüzsögtek az éj titokzatos jelenései, amelyeknek érzékeltetésére gyöngé a nyelv, csak a zsánerfestők ecsetje birkózhatna meg velük. Hol a szó, mely leírhatná a hosszúra nyúlt árnyékok cikázását, a szélről dagadozó függönyök kísértetlátományát, az éjjeli mécs imbolygó fényjátékát a vörös kalikó redőzetében, a függönyszorító csat villózását, s középpütt a sárgaréz gombot, amely tüzel, mint egy tolvaj szeme, a térdeplő alakra emlékeztető ruhadarabot, egyszóval a sok hátborzongató jelenséget, amitől ilyenkor megdermed a képzelet, mivel csak a fájdalom befogadására és felnagyítására képes. Birotteau-né éles világosságot vélt látni a hálójával szomszédos szobában, és rögtön tűzvészre gondolt; de azután egy piros selyemkendőt pillantott meg, mint valami vértócsát a padlón, ez nyomban betörőket juttatott az eszébe, a bútorok elhelyezéséből pedig küzdelem nyomaira következtetett. Hirtelen a pénzszekrény tartalma ötlött az eszébe, és a rémület bátorsága lehűtötte benne a lidércnyomás borzongató lázát; ijedten, egy szál ingben ugrott ki az ágyból, hogy segítségére siessen az urának, akiről azt hitte, gyilkosokkal viaskodik.

- Birotteau! Birotteau! - kiáltott végül, rettegéstől elfúló hangon.

A szomszéd szobában az illatszerkereskedő rőffel méricskélte a pusztá levegőt. Barna pöttyös flanell köntöse oly hiányosan takarta alakját, hogy a lába vörös lett a hidegtől, de nem vette észre, úgy el volt merülve. Amikor megfordult, hogy megkérdezze: „No mit akarsz, Constance?” - számolgatásban elmélyedt arckifejezése oly roppantul együgyű volt, hogy a felesége elnevette magát.

- Szent Isten, César, de különös vagy így! - mondta. - Miért hagytál egyedül, se szó, se beszéd? Majd meghaltam ijedtemben, nem tudtam már, mire gondoljak. Mit csinálsz itt ilyen lenge öltözkében? Olyan náthát kapsz, hogy még! Hallod, Birotteau?

- Jó, jó, drágám, itt vagyok - felelte az illatszerész, és visszament a hálószobába.

- Gyere, melegedj át, és mondd meg, mi ütött beléd - folytatta Birotteau-né, mialatt a parazsat piszkálta, igyekezve fölszítani a tüzet. - Egészen átfáztam. Bolond fővel egy ingben ugrottam ki az ágyból. De már azt hittem, gyilkolnak.

A kereskedő a kandallóra tette a gyertyatartót, beburkolózott háziköntösébe, és gépiesen fölvette a padlóról felesége flanell alsószoknyáját.

- Tessék, cicám, vedd föl - mondta. - Huszonkét-szer tizenhét - folytatta abbahagyott monológját -, pompás szalonunk lesz.

- Mi van veled, Birotteau, megbolondultál? Álmodban beszélsz?

- Nem, drágám, számolgotok.

- Igazán várhattál volna reggelig a számárgaiddal - zsémbelt az asszony, miközben hálókabátja alatt megkötötte az alsószoknyáját. Azután benyitott a másik szobába, ahol a lánya aludt.

- Césarine alszik - mondta -, nem hall minket. Beszélj már, Birotteau. Mi lelt?

- Megtarthatjuk a házibált.

- Mit mondasz? Házibált? Álmodol, fiacskám, akármi legyenek.

- Nem álmodom, őzikém. Ide hallgass: mindenkinek meg kell tennie azt, amivel társadalmi helyzetének tartozik. Engem a kormány kiemelt, a kormány embere vagyok; kötelességünk tanulmányozni a kormányzat szellemét, és tőlünk telhetően támogatni szándékait. Richelieu herceg felszabadította Franciaország megszállt területeit. Elöljárónk, La Billardiére úr megkívánja Párizs város főtitkáraitól, hogy ki-kik a maga hatáskörében kövessen el mindent a felszabadulás méltó megünneplésére. Mi majd tanúságot teszünk az igazi hazafiságról, hadd piruljanak szégyenükben az átkozott cselszövők, az úgynevezett liberálisok! Mit gondolsz, én talán nem szeretem a hazámat? Meg akarom mutatni ellenségeimnek, a liberálisoknak, hogy a királyt szeretni annyi, mint Franciaországot szeretni.

- Ó, ó, Birotteau, te azt hiszed, vannak ellenségeid?

- Vannak bizony, szívem, hogyne volnának. A kerületben lakó barátaink fele részben ellenségeink. Azt mondják: szerencsés fickó ez a Birotteau, semmi-ember volt, és már elöljáróhelyettes, ennek minden sikerül. Na, most fog csak igazán elállni a szemük-szájuk. Tudd meg te elsőnek: a becsületrend lovagja lettem. A király tegnap írta alá a rendeletet.

- Ó, drágám - szólt meglepetten Birotteau-né -, akkor csakugyan meg kell rendeznünk a bált! De miféle érdemekért kaptad a kitüntetést?

- Amikor tegnap La Billardiére úr közölte velem a nagy újságot - folytatta zavartan Birotteau -, ugyanazt kérdeztem magamtól, amit te most, hogy vajon mivel érdemeltem ki; de azután rájöttem, és igazat kellett adnom a kormánynak. Először is királpárti vagyok, vendémiairekor sebet kaptam a Saint-Roch templomnál. Az csak valami, hogy abban az időben fegyvert fogtam az igaz ügyért, no nem? Azután több nagykereskedő szerint közmegegyezésre töltöttem be bírói tisztségemet a kereskedelmi törvényszéken. Végül pedig helyettes elöljáró vagyok, s a király négy érdemkeresztet engedélyez Párizs város tisztviselő-testületének. A polgármester első helyen javasolt a kitüntetésre érdemes elöljáróhelyettesek névsorában. Egyébként a király alkalmasint ismer is: az öreg Ragon jóvoltából én szállítom neki az egyetlen púderfajtát, amelyet használni kegyeskedik. Egyedül mi vagyunk birtokában a boldogult királyné (a szegény dicső áldozat!) púderreceptjének. A polgármester igen melegen támogatott. Mit akarsz? Ha egyszer a király kéretlenül kitüntet, úgy hiszem, illetlenség volna visszautasítanom. Akartam én elöljáróhelyettes lenni? Ezért hát, drágám, ha már ilyen kedvező széllel kocsikázunk, ahogy a te Pillerault bácsikád szokta mondani jókedvében, elhatároztam, hogy a házunk táját egybehangolom a szerencsénkkel. Ha vihetem valamire, nem riadok vissza attól, hogy az legyen, amivé az Úristen kiszemelt, akár alprefektus is, ha a sors annak szánt. Nagyon tévedsz, szívem, ha azt hiszed, hogy egy honpolgár eleget tett hazafiúi kötelességének azzal, hogy húsz éven át illatszereket adott el a vevőinek. Ha az állam

igényt tart szellemi képességünkre, ezzel ugyanúgy tartozunk neki, mint a bútor-, a portál-, a kirakat- és a többi fajta adóval. Örökké az irodában akarsz csücsülni? Hálistennek elég régóta csinálod. Ez a bál a mi saját külön ünnepünk lesz. Vége a kicsinyben való árusításnak, persze, ami téged illet. Elégetem a régi cégtáblánkat, a *Rózsakirálynő*-t, új táblánkról elhagyom a *César Birotteau illatszerkereskedő*, *Ragon utóda* felírást, és csak ennyit festetek rá aranybetűkkel: *Illatszertár*. Az irodát a félemeletre helyezem, ott lesz a pénztár is, meg a te csinos dolgozófülkéd. A mostani hátsó-boltból, az ebédlőből és konyhából csináltatok raktárt. Kibérelem a szomszéd ház első emeletét, a falba ajtót vágatok. Megtoldatom a lépcsőt, hogy kényelmes átjárónk legyen egyik házból a másikba. Nagy lakásunk lesz, *tündérieren* berendezve. A te szobádat is újrabútoroztatom, kapsz mellé budoárt, szép szobája lesz Césarine-nak is. Szerződetsz magadnak irodakisasszonyt, az majd a második emeleten lakik, úgyszintén az első segéd meg a szobalányod (úgy bizony, szobalányod is lesz, nagyságos asszony!). A harmadikon lesz a konyha, meg a szakácsnő és a kifutótanonc szobája. A negyediken raktározzuk el az üveg-, kristály- és porcelánholmit. Munkásaink műhelye a padlásra kerül! A járókelők nem látják majd, ahogy a címkéket ragasztják, a zsákokat varrják, ahogy osztályozzák az üvegecséket, és dugaszolják a fiolákat. A Saint-Denis utcában még megjárta; de a Saint-Honoré utcában pfuj! rosszul fest az ilyesmi. Az üzletünk legyen ragyogó, mint egy főúri szalon. Mit gondolsz, talán csak a mi szakmánk részesül királyi elismerésben? Hány ecetgyárost, fűszerest ismerek, aki nemzetörtiszt és bennfentes az udvarnál? Kövessük a példájukat, bővítsük ki az üzletet, és közben szépszerével férközzünk be az előkelő világba.

- Tudod-e, Birotteau, mire gondolok, ahogy így hallgatlak? Arra, hogy olyan vagy, mint akinek több van egy kerékkel. Emlékezzél csak, mire figyelmeztettelek, amikor szóba került, hogy ki akarnak nevezni előjárónak: első a nyugalmad! „Úgy való neked a közéleti tevékenység - mondtam -, mint énnekem a harangöntés. A nagyralátás, az lesz a veszted.” Nem hallgattál rám, most már benn vagyunk a csávában. A politikai szerepléshez pénz kell, hát van nekünk annyi pénzünk? Mit? El akarod égetni a cégtáblánkat, ami hatszáz frankodba került, ki akarod dobni a *Rózsakirálynő*-t, a te igazi dicsőségedet? Hagyd másoknak a becsvágyat. Aki parázsba nyúl, megégeti a kezét, nem igaz? A politika manapság tüzes parázs. Ugye, most van jó százezer frankunk aranytallérban, üzletünkön, gyárunkon és áruraktárunkon kívül. Ha növelni akarod a vagyonodat, tégy úgy, mint ezerhétszázkilencvenháromban: az államkötvények hetvenkét frankon állnak, vásárolj államkötvényeket. Tízezer frank jövedelmed lesz anélkül, hogy csorbítani kellene üzleti tőkénket. Használd föl a kedvező időket leányunk kiházásítására, adjuk el az üzletet, költözzünk a szülőföldre. Tizenöt év óta folyton tervezgeted, hogy megvásárolod a *Kincsestanya*-t, azt a szép kis birtokot Chinon mellett; ott tavak vannak, rétek, ligetek, szőlők, van két majorság, évi ezer tallért jövedelmez a birtok, mind a kettőnknek tetszik, s ma még kapható hatvanezer frankért, és uraságod most egyszerre a kormányzati ranglétrán akar felkapaszkodni? Ne feledd el, mik vagyunk: közönséges illatszerkereskedők. Ha valaki azt mondta volna neked tizenhat évvel ezelőtt, amikor még nem találtad fel a *Szultána-kenőcs*-öt és a *Kármin-arcviz*-et, elegendő pénzed lesz, hogy megvásárolhasd a *Kincsestanya*-t, nem ájultál volna el az örömtől? És tessék! Most, amikor meg tudod szerezni ezt a birtokot, amelyre olyan nagyon vágytál, hogy folyton csak azt emlegetted, most számárságokra akarod kidobni a pénzt, amit kettőnk verejtékes munkájával kerestünk, bátran mondhatom, kettőnkével, mert eleget ültem hosszú éveken át ebben az irodában, mint kutya az óljában. Chinonban tölteni az év nyolc hónapját, és csak néha ruccanni föl a lányunkhoz, aki közben párizsi közjegyzőné lesz, többet ér, mint itt kezdeni olyan életet, amelyben a vagyonunk csak szétporlódik, mint a pelyva. Várd meg, amíg fölmegy az állampapírok árfolyama, a lányodnak adsz nyolcezer frank évjáradékot, nekünk megmarad kétezer, üzletünk árából pedig megvesszük a *Kincsestanya*-t. Oda, a te szülőföldre,

cicuskám, elvisszük az értékes bútorainkat, és úgy fogunk élni, mint a kiskirályok, míg itt legalább milliós vagyon kell ahhoz, hogy az embert észrevegyék.

- A számból vetted ki a szót, drágám - szólta César Birotteau. - Nem vagyok annyira ostoba (noha te ostobának tartasz), hogy mindezekre ne gondoltam volna. Figyelj ide! Alexandre Crottat nagyon nekünk való vő lenne, és idővel átveszi Roguin irodáját; de gondolod, hogy beéri százezer frank hozománnyal? (Föltéve, hogy leányunk jövőjének megalapozására odaadjuk egész készpénzvagyunkat, amire kész vagyok. Hátralevő napjaimra beérem száraz kenyérrel, csak boldognak lássam a lányomat, mint egy királynőt, vagy nem bánom, mint egy párizsi közjegyzőné, ahogy te mondd.) Igenám! de százezer frank tőke, vagy nyolcezer frank járadék korántsem elegendő Roguin irodájának megvásárlásához. Ez a kis Xandrot, ahogyan becézzük, ő is, mint általában mindenki, sokkal gazdagabbnak hisz bennünket, mint amilyenek vagyunk. Ha a fiú apja, az a vén zsugori zsírosparaszt, nem tesz pénzzé százezer frank értékű földet, Xandrot-ból nem lesz közjegyző, mert Roguin irodája négy-ötszázezer frankba kerül. Ha Crottat nem szurkolja le a vételár felét, hogy akar zöld ágra vergődni? Césarine-nak kétszázezer frank hozományt kell adnom; és úgy akarom, hogy tizenötezer frank évjáradékkal, jó párizsi polgárok módjára vonulhassunk nyugalomba. Na! ha mindezt világosan látod, jártatod-e még a csőröcskédet?

- Hja! ha neked aranyhegyeid vannak...

- Igenis vannak, özikém! Úgy bizony - mondta, és átkarolva feleségét, a derekára paskolt, miközben arca csak úgy ragyogott a jókedvtől. - Nem akartam neked beszélni az üzletről, amíg nyélbe nincs ütve; de úgy látom, talán holnap már leköthetem. Erről van szó: Roguin olyan biztos spekulációt ajánlott, hogy Ragonnal, Pillerault nagybátyáddal és két másik ügyfelével együtt maga is részt vesz benne. Telkeket fogunk vásárolni a Madeleine-templom környékén, Roguin számítása szerint negyedrészt annyiért, amennyit három év múlva fognak érni, amikor is, a békeszerződések lejártával, kedvünkre értékesíthetjük őket. Hatan részesedünk, megállapodás szerint, a vállalkozásban. Én háromszázezer frankot fektetek be, és három nyolcadrészt osztalékot kapok. Ha valamelyikünknek pénzre van szüksége, Roguin gondoskodik jelzálogkölcsönről. Hogy mindig tudjam, mi sül a serpenyőben, azt akarom, hogy a Pillerault bácsival és a derék Ragonnal közösen az engem illető fele rész az én nevemre kerüljön. Roguin lesz a társtulajdonosom bizonyos Charles Claparon úr neve alatt, és ugyanúgy mint én, megfelelő kötelezvényt ad az ő tulajdonos társainak. Az adásvételi szerződések magánokiratba foglalt előszerződések formájában készülnek addig, amíg meg nem szerezzük az összes telkeket. Roguin majd szemmel tartja, hogy mely szerződéseket kell véglegesen megkötni, mert nem biztos, hogy kivonhatjuk magunkat a telekkönyvezés kötelezettsége alól, és hogy ennek a költségeit azokra háríthatjuk, akik majd kis parcellákban vásárlóink lesznek, de ezt most hosszadalmas lenne apróra elmagyarázni. Ha a telkeket kifizettük, ölbe tett kézzel várhatunk, és három év múlva milliomosok leszünk. Akkorra Césarine húszéves lesz, üzletünket eladjuk, és Isten segedelmével szerényen elindulunk a nagyvonalú élet felé.

- No, és honnét veszed a háromszázezer frankot?

- Cicuskám, te nem értesz üzleti dolgokhoz. Odaadom a Roguinnál levő százezer frankomat; a Temple-negyedbeli épületekre és kertekre, ahol a gyártelep van, fölveszek negyvenezer frank kölcsönt, húszézer van a tárcánkban, ez összesen százhatvanezer. Marad még száznegyvenezer frank, ennek erejéig váltókat írok alá Charles Claparon bankárnak, aki a leszámítolásért járó összeg levonásával folyósítja az összeget. Így együtt van a százezer tallérunk, s *aki ráér fizetni, az nem adós*. A váltókat mindenkori esedékességük napján a nyereségünkből fizetjük. Ha éppen nem tudnánk fizetni, Roguin ötszázalékos kamatra jelzálogkölcsönt ad nekem a

telkek rám eső részére. De nem lesz szükség kölcsönre: feltaláltam egy hajnövesztő szert; *Comagén-olaj* néven hozom forgalomba! Livingston új hidraulikus sajtolót állított fel nekem odalent, azzal gyártom majd az olajamat mogyoróbélből, az erős nyomás alatt az utolsó csepp olajat is azonnal kiadja a nyersanyag. Ezen egy év alatt hozzávetőleg százezer frankot keresek. Töröm a fejem egy hirdetésen, így fog kezdődni: *Le a parókákkal!* Ettől tüneményes hatást várok. Te észre sem veszed az álmatlan éjszakáimat! Három hónapja nem hagy aludni a *Macassar-olaj* sikere. Le akarom hengerelni a *Macassar-t*!

- Szép kis terveket forgatsz a kobakodban, és nekem még csak nem is szólsz róluk? Épp az imént álmodtam, hogy koldulok a saját ajtóm előtt, micsoda égi intelem! Nemsokára egyebünk sem lesz a két szemünknel, hogy sírhassunk. Ebbe az ügybe, amíg én élek, bele nem mégy, megértetted, Césár? Az egész mögött valami turpisságnak kell lennie, csak te nem veszed észre, mert magad becsületes és egyenes vagy, épp ezért másoknál sem tételezel fel aljasságot. Miért kecsegtetnek milliókkal? Hagyod, hogy kiforgassanak a vagyonodból, tovább nyújtózkodol, mint ameddig a takaród ér. Mi lesz, ha az olajad nem válik be, ha idejében nem akad pénz, ha a telkeket nem lehet értékesíteni, ugyan mivel fizeted akkor a váltókat? Talán bizony a mogyoróid héjával? Hogy a társaságban jobban érvényesülhess, le akarod venni nevedet a cégtábládról, még a *Rózsakirálynő* felírást is el akarod hagyni, másfelől holmi agyafűrt hirdetések és prospektusokat tervezel, amelyek majd minden utcasarkon, minden hirdetőoszlopon, minden épülő ház deszkapalánkjain kiabálják Césár Birotteau nevét.

- Nem akarsz megérteni! Fióküzletet nyitok valahol a Lombard utca környékén Popinot neve alatt, beültetem oda a kis Anselme-et. Ezzel lerovom hálámat Ragon úr és felesége iránt, módot adva unokaöccsüknek, hogy megszédhesse magát. Úgy látom, szegény Ragonéknak utóbbi időben rosszul áll a szénája.

- Látod, azok az emberek a pénzedre pályáznak.

- Miféle emberek, gyönyörűm? Talán Pillerault bátyád, aki szívből szeret bennünket, és minden vasárnap nálunk ebédel? Vagy elődünk, a jó öreg Ragon, aki mögött negyvenévi becsületes múlt van, s akivel annyiszor elkártyáztunk? Avagy talán Roguin, aki ötvenhét éves létére huszonöt év óta közjegyző? Egy párizsi közjegyző még a becsületes emberek között is főnyeremény. Ha megszorulok, az üzlettársaim kisegítenek! Hol itt a cselszövény, szívecském? Hadd beszéljek a hibáidról ez egyszer! Bizisten, régóta nyomja a lelkem. Mindig gyanakvó voltál, mint egy macska. Mihelyt két garas ára volt az üzletünkben, minden vevőben tolvajt láttál. Térden csúszva kell könyörögnöm neked, hogy gazdaggá tesselekedj. Párizsi lány létedre nincs benned semmi becsvágy! Csak ne lennének azok az örökös aggályaid, én lennék a világ legboldogabb embere! Ha rád hallgatok, sohasem találtam volna fel a *Szultána-kenőcs*-öt, sem a *Kármin-arcviz*-et. Jó, az üzlet meghozta, ami a megélhetésünkhöz kellett, de a két találmányom és a szappankészítményeim jövedelméből gyűlt össze százhatvanezer franknyi tiszta vagyunk! Tehetségem nélkül, mert az illatszerszakmában igazi talentum vagyok, ma is szerény kiskereskedő lennék, fogunkhoz verhetnénk a garast, nem lennék tekintélyes nagykereskedő, aki pályázhat a kereskedelmi törvényszék bírójának megválasztásakor, nem lettem volna sem bíró, sem előjáróhelyettes. Tudod, mi lennék? Kis boltos, amilyen Ragon apó volt, és ezzel igazán nem akarom megbántani őt, mert tisztetem a kis boltokat, elvégre a mi pénzünk java is onnét vándorolt a ládafiába! Negyvenévi illatszerészkedés után nekünk is lenne, úgy mint nekik, háromezer frank járadékunk, és mivel időközben mindennek az ára megduplázódott, éppoly szűkösen éldéglénénk, akárcsak ők. (Napról napra jobban sajnálom ezt az öreg házaspárt. Jó lenne tisztán látni a helyzetüket, ki is szedem szépszerével Popinotból, még holnap!) Ha rád hallgatok, aki a szerencséjében is nyugtalan vagy, és folyton azon

töprengsz, meglesz-e holnap, ami ma megvan, nem volna hitelem, nem kaptam volna meg a becsületrendet, és nem lennék a legjobb úton a politikai érvényesülés felé. Hiába csóválod a fejed, ha beüt a vállalkozásunk, még Párizs képviselője is lehetek. Nemhiába Césár a nevem, amihez eddig kezdtem, minden sikerült. Csodálatos! Künn a világban mindenki elismeri, hogy érek valamit; itthon meg éppen az tart ostobának, akinek a lelketem kitenném, akiért vért és verejtéket izzadok, hogy boldoggá tegyem.

Ünnepélyes szünetektől szaggatottan, úgy pattogtak ezek a mondatok, mint a puszkagolyók, ahogyan a jogosnak vélt szemrehányás indulatával beszél valaki, de annyi mély és ragaszkodó hűséget fejeztek ki, hogy Birotteau-né elérzékenyült; ám nem azért volt feleség, hogy a szerelmet, amit férjében fölszított, ne igyekezett volna a maga számára hasznosítani.

- Nos, Birotteau - mondta -, ha szeretsz, akkor engedd, hogy a magam módján legyek boldog. Egyikünk sem kapott úri nevelést az előkelő társaságban, nem tudunk nagyvilági módon beszélni és viselkedni, hogyan is érvényesülhetnénk akkor a kormány köreiben? Én a *Kincses-tanya*-n érezném magam boldognak! Mindig szerettem a háziállatokat, az aprójószágot, olyan jól el tudnék szórakozni tyúkültetéssel, baromfigondozással. Adjunk túl az üzleten, házassítsuk ki Césarine-t, hagyd azt az *Imogén*-t, vagy hogy is hívják. A téli évadot majd Párizsban töltjük, a vőnk házában, boldogok leszünk, sem a politika, sem a kereskedelem nem zavarja békés életünket. Miért akarnánk másokat tönkretenni? Nem elég nekünk a meglevő vagyonunk? Ha milliomos leszel, talán kétszer ebédelsz egy nap? Vagy más nő kellene, mint én? Nézd meg Pillerault nagybátyámat! Bölcsen beéri kis vagyonával, csöndben jótékonykodik. Vágyik ő szép bútorzatra? Fogadni mernék, te már megrendelted számomra az új berendezést: láttam nálad Braschont, biztosan nem azért jött, hogy illatszert vásároljon.

- Hát igen, szépségem, megrendeltem, holnap pedig kezdődik a házban az átalakítás, egy építész vezetésével, akit La Billardiére úr ajánlott.

- Uram, irgalmazz! - kiáltott fel az asszony.

- Legyen eszed, őzikém! Harminchét éves vagy, üde és szép asszony, csak nem akarsz Chinonban eltemetkezni? Én is csak harminckilenc éves vagyok, hála az égnek. A véletlen szép pályát nyit előttem, el akarok indulni rajta. Ha megfontoltan haladok előre, tekintélyes szerepet vihetek Párizs polgári társadalmában, megalapíthatom a Birotteau házat, ahogy annak idején Kellerék, Jules Desmarets-ék, Roguinék, Cochinek, Guillaume-ék, Lebas-ék, Nucingenék, Saillard-ék, Popinot-ék, Matifat-ék tették, akik mind valóságos dinasztiát alapítottak vagy alapítanak. Hagyd hát a sopánkodást! Ha ez a vállalkozás nem lenne biztos...

- Biztos?

- Holtbiztos. Két hónap óta folyvást azt számolgom. Feltűnés nélkül tudakozódok az építkezések felől, a városházán, a mérnöknél és a vállalkozóknál. Grindot úr, a fiatal építész, aki lakásunk átalakítását fogja végezni, a haját tépi, hogy nincs pénze, s nem vehet részt a vállalkozásunkban.

- Persze, mert építkezési alkalmakat szimatol, és ösztökél titeket, hogy kiszipolyozhasson.

- Ugyan, no, hát lehet beugratni valamibe olyan embereket, mint Pillerault, Charles Claparon, Roguin? Olyan biztos a nyereség, amilyen a *Szultána-kenőcs* haszna volt.

- De mondd, édes barátom, miért kell Roguinnek spekulálni, ha egyszer ki van fizetve az irodája, és biztosítva a jövedelme? Néha gondterheltnék látom, mintha államminiszter volna, a szeme sem tetszik nekem, úgy nézem, gondjai vannak. Öt év alatt olyan lett az arca, mint valami vén korhelyé. Honnét tudod, hogy amikor a pénzetek a kezében lesz, nem old-e kereket? Láttunk már ilyet. Olyan nagyon jól ismerjük? Hiába barátkozunk vele tizenöt

esztendeje, nem tenném érte tűzbe a kezem. Pocsék alak, nem él együtt a feleségével, biztosan barátnői vannak, akik tönkreteszik; mi más oka lenne a levertségének? Reggelenként, öltözködés közben szoktam látni, ha kipillantok a függöny mögül, olyankor baktat haza, ki tudja, hol járt? Olyan embernek nézem, akinek házon kívül is van háztartása, ő errefelé költekezik, önagysága arrafelé. Szabad így élni egy közjegyzőnek? Aki évente ötvenezer frankot keres, és kiad hatvanezret, az húsz év alatt nyakára hág a vagyonának, és szegény lesz, mint a templom egere; de persze, mert megszokta, hogy nagy lábon éljen, könnyörtelenül kifosztja a barátait: minden szentnek maga felé hajlik a keze. Nagyon jóban van azzal a kis bitang du Tillet-vel, volt segédünkkel, semmi jóra nem következtek ebből a barátkozásból. Ha nem tudja, miféle ember du Tillet, akkor vak; ha pedig tisztában van vele, akkor mit dédelgeti? Azt mondod erre, a felesége imádja du Tillet-t? Na, köszönöm, nem kérek olyan emberből, aki a felesége dolgában nem tudja, mi a becsület. Végül nem értem, olyan buták a mostani telektulajdonosok, hogy odaadják öt frankért azt, ami százat ér? Ha látsz egy gyermeket, aki nem tudja, mennyit ér egy arany, nem világosítod fel? Az egész üzlet, amit tervezgettek, rám úgy hat, mint közönséges lopás, ne vedd sértésnek...

- Úristen! milyen furcsák néha a nők, és hogy összezavarják a fogalmakat! Ha Roguin nem volna benne a vállalkozásban, azt mondanád: „Vigyázz, César, olyan üzletbe kezdesz, amelyben Roguin nem vesz részt; akkor az nem is ér semmit.” Most meg, hogy velünk tart, mint kész személyi biztosíték...

- Nem ő, hanem valami Claparon úr.

- Igen, mert egy közjegyző nem adhatja a nevét spekulációhoz.

- Akkor miért csinál olyasmit, amitől eltiltja a törvény? Hadd hallom, mit felelsz erre te, aki előtt a törvény a legfőbb tekintély.

- Engedd, hogy folytassam. Ha egyszer Roguin velünk tart, hogy mondhatod, hogy az üzlet nem ér semmit? Van ennek értelme? Aztán meg azt mondod: „Törvényellenes dolgot cselekszik.” Ha szükség lesz rá, nyugodt lehetsz, helyt áll a nyilvánosság előtt. Azt is kifogásolod, hogy gazdag. Hát énám nem lehet ugyanazt mondani? Mit szólnál hozzá, ha Ragon és Pillerault azzal állna elő: „Minek veszel részt ebben az üzletben, hisz annyi pénzed van, mint egy disznókereskedőnek?”

- Egy kereskedőnek más a helyzete, mint egy közjegyzőnek.

- Hát énnekem tiszta a lelkiismeretem. Akik eladják a telküket, kényszerűségből teszik; nem lopjuk meg őket jobban, mint azokat szokták, akik hetvenötért vesztegetik járadék-kötvényeiket. Ma megvesszük a telket a mai áron: két év múlva lesz bizonyos különbözet, ugyanúgy mint a járadékoknál. Tudd meg, Constance-Barbe-Joséphine Pillerault: César Birotteau-t sohasem kaphatják rajta, hogy vétene a legszigorúbb becsületesség, a törvény, a lelkiismeret vagy a tapintat ellen. Mégiscsak hallatlan, hogy tizennyolc évi kereskedői múlt után valakit a saját házában becsstelenséggel gyanúsítsanak!

- Csillapodj le, César! Azt a tizennyolc évet veled éltem le, ismerlek a lelked mélyéig. Te vagy az úr a házban. Te szerezted a vagyont, a tiéd, azt teszed vele, amit akarsz. Ha nyomorba jutnánk, én és a lányod akkor sem tennénk neked egy szó szemrehányást. De hallgass ide: mit kockáztattál, amikor fölaltatad a *Szultána-kenőcs*-öt és *Kármin-arcviz*-et? Öt-hatezer frankot. Ma egész vagyonodat fölteszed egy lapra, és nem egyedül játszol, társaid vannak, akik talán túljárnak az eszeden. Nem bánom, rendezd meg a bálodat, alakítsd át a lakásodat, költs rá tízezer frankot, kidobott pénz, nem megyünk tönkre bele. De már a Madeleine-ügyet a leghatározottabban ellenzem. Illatszerész vagy, maradj illatszerész, ne akarj telekspekuláns lenni. Nekünk, asszonyoknak csálhatatlan ösztöneink vannak! Én figyelmeztetlek, most

aztán tégy belátásod szerint. Bíró voltál a kereskedelmi törvényszéken, ismered a törvényt. Eddig jól kormányoztad a bárkát, én követlek ezután is. De reszketni fogok mindaddig, amíg vagyoni helyzetünket biztosítva nem látom, s amíg jól férjhez nem adjuk Césarine-t. Adja Isten, hogy a mai álmom ne valósuljon meg!

Ez az önmegadás bosszantotta Birotteau-t, és mint ilyen esetekben szokta, ártatlan cselhez folyamodott.

- Nézd, Constance, még nem kötöttem le végleg a szavam: igaz, hogy már kissé bajos lenne visszatáncolni.

- Elég volt, César, ne beszéljünk többet a dologról. A becsület előbbre való a vagyonnál. Gyere, feküdj le most, barátom, nincs kéznél több tűzifánk. Egyébként, ha kedved tartja, az ágyban is beszélgethetünk. Ó, Istenem! Az a csúf álom! Saját magamat láttam! Borzasztó volt! Majd kilencedet végzünk Césarine-nal, hogy beüssön a vállalkozásod.

- Isten segítségével semmi esetre sem árthat - szólt komolyan Birotteau. - De a mogyoróolajam sem utolsó, drágám! Ezt is, akárcsak a *Szultána-kenőcs*-öt, véletlenül találtam föl, akkor egy olvasmányom adta az ötletet, most egy rézmetszet, *Hero és Leander*. Ismered a rajzot, egy nő, amint olajat csurgat szerelmese, fejére, nem kedves? A legbiztosabb üzlet az, amely a hiúságra, az önzésre, a tetszeni vágyásra spekulál. Ezek az érzések sohasem halnak ki.

- Sajnos, nagyon is látom!

- Bizonyos életkorban a férfiak mindent odaadnának érte, hogy dús hajzatuk legyen, amikor már nincs nekik. Fodrászoktól tudom, hogy egy idő óta már nemcsak a *Macassar*-ból adnak el rengeteget, hanem minden egyéb hajfestő és hajnövesztő szerből is. A békekötés óta a férfiak sokat forgolódnak nők körül, a nők pedig nem szeretik a kopasz fejet, de nem ám! Ezeknek a cikkeknek a kelendősége tehát összefügg a politikai helyzettel. Egy készítmény, amely épségben tartja a hajzatot, úgy fog fogyni, mint a friss kenyér, sőt bízom benne, hogy szeretmet a Tudományos Akadémia is el fogja ismerni. Az én jó Vauquelin uram talán most is segítségemre lesz. Holnap megismertetem vele az ötletemet, és följajánlom neki a metszetet, amelyet kétévi keresés után végre megtaláltam Németországban. Most éppen a hajszál vegyelemzésével foglalkozik. Chiffreville-től, vegyészeti gyáranak társtulajdonosától hallottam. Ha találmányomat jónak minősíti, az hölgyeknél is, uraknál is biztosan nagyon kapós lesz. Mondom, az ötletem vagyont ér. Bizisten, már aludni sem tudok miatta. És micsoda szerencse, hogy a kis Popinot-nak van a világon a legszebb haja. Szerződtek mellé egy elárúsító kisasszonyt, akinek sarkáig ér a haja, az majd elmondja fünek-fának, hiszen se Isten, se ember ellen nem vét vele, hogy a *Comagén-olaj*-nak köszönheti (föltétlenül olaj lesz); meglásd, az öregedő emberek úgy fogják kapkodni, mint koldusok az alamizsnát. És mondd, kicsikém, mi lesz a bálunkkal? Nem vagyok rossz ember, de szeretném megbosszantani azt az ugrifüles du Tillet-t, aki olyan nagyra van a szerencséjével, és következetesen elkerül engem a tűzsdén. Tudja jól, hogy ismerem egy csúnya foltot a múltjából. Talán nagyon is elnéző voltam iránta. Különös dolog, kedvesem, az embernek mindig bűnhődni kell a jóságáért, legalábbis ezen a sárgolyón! Olyan jó voltam hozzá, mint az édes szülője, te nem is tudod, mi mindent tettem érte.

- Ne is emlegesd, libabőrös leszek, ha hallok róla. Ha sejtetted volna, mi a szándéka veled, nem titkoltad volna el a háromezer frankos lopást, mert tudom jól, hogy simult el az ügy. Ha feljelentetted volna a bűnügyi rendőrségen, talán sok embernek tettél volna jó szolgálatot.

- Hát mit gondolsz, mi volt a szándéka velem?

- Semmi. De ha hajlandó lennél meghallgatni, Birotteau, azt tanácsolnám, hagyd a fenébe azt a du Tille-t.

De nem furcsállanák-e az emberek, ha kizárnám a házamból volt segédemet, akiért annak idején húszezer frank erejéig kezességet vállaltam, hogy elkezdhesse első üzletét? Nézd, a jót önmagáért kell gyakorolnunk. Egyébként lehet, hogy du Tillet már jó útra tért.

- Már látom, hogy itt minden tótágast fog állni.

- Mit akarsz ezzel a tótágassal? Hidd el, minden úgy fog menni, mint a karikacsapás. Emlékezzél csak, mit mondtam a lépcsőház megtoldásáról, a szomszéd házrész idecsatolásáról, amit már el is intéztem Cayron ernyőkereskedővel. Holnap elmegyünk együtt az ő házigazdájához, Molineux úrhoz, lesz is annyi dolgom, mint egy miniszternek...

- Jaj, már zúg a fejem a tervezgetéseidtől - szólt Constance. - Tudod mit, Birotteau, én inkább alszom egyet.

- Jó reggelt - felelt a férj. - Hallod, jó reggelt mondtam, mert már nappalodik, picikém. Nini, már alszik is ez a drága gyermek! Ne félj, dúsgazdag leszel, olyan igaz, mint ahogy César a nevem.

Pár perc múlva Constance és César békésen horkoltak.

Egy futó pillantás a házaspár eddigi életére sok mindent érthetővé tesz, amit barátságos civódásuk csak sejtetett az olvasóval. Ez a vázlat, amelyben a kiskereskedők erkölceit rajzoljuk meg, azt is megmutatja, mily sajtószerű véletlenek folytán lett illatszerkereskedőnk előljáráshelyettesé, nemzetőrtiszté és a becsületrend lovagjává. Ha jellemének mélyére világítunk, és föl tárjuk emelkedésének lendítő rugóit, ráeszmélünk, hogy vannak a kereskedői pályán buktatók, amelyeket az erősek legyőznek, de a gyengék menthetetlenül szerencsétlenségbe sodródnak miattuk. Az események sohasem föltétlenül egyértelműek, eredményük mindig az egyénektől függ: a balszerencse tehetséges embernek lépcsőfok, keresztény léleknek tisztító tűz, ügyeskedőnek talált kincs, ügyefogyottnak szakadék.

Jacques Birotteau, Chinon környéki majoros elvett egy szobalányt, akinek úrnőjénél a szőlőskerteket művelte; három fiuk volt, a harmadik születésekor az asszony meghalt gyermekágyban, szegény férje nem sokkal élte túl. Az úrnő kedvelte egykori szobalányát; saját fiaival együtt nevelte föl a vincellér François nevű legidősebb fiát, és papneveldeben helyezte el. François Birotteau fölszentelt pap volt, amikor kitört a Forradalom, bujdokolnia kellett, mert nem tett esküt az alkotmányra, s az ilyen papokat vadállatként üldözték, s legalábbis lefejezték. Történetünk kezdetén a tours-i székesegyházban káplánkodott, városát egyetlenegyszer hagyta el, amikor meglátogatta öccsét, Césart. Párizs mozgalmassága úgy megzavarta a derék papot, hogy félt kimozdulni a szobájából; a konflikt *fél-fiákernek* nevezte, és mindenén módfelett csodálkozott. Egy hetet töltött Párizsban, s amikor hazautazott Tours-ba, megfogadta, hogy soha többé nem jön a fővárosba.

A vincellér középső fia, Jean Birotteau katona lett, és a Forradalom első csatáiban hamarosan kapitányi rangot ért el. A trebbiai ütközetben Macdonald önként jelentkezőket kért egy üteg megrohamozására, Jean Birotteau kapitány előretört a századával, és elesett. Úgy látszik, a Birotteau-k végzete volt, hogy az emberek vagy az események mindenütt elgáncsolták őket, ahol meg akarták vetni a lábukat.

A legkisebb gyermek történetünk hőse, César tizennégy éves korában, amikor írni, olvasni, számolni tudott, elindult szülőfalujából, és gyalog vándorolt Párizsba szerencsét próbálni, zsebében egy arannyal. Egy tours-i patikus ajánlatára föl vették inasnak Ragon úr és neje illatszertárába. César egész vagyona akkor nem volt több, mint egy pár szöges talpú cipő, egy

nadrág és egy pár kék harisnya, egy himzett mellény, egy parasztzeke, három durva, de tartós szöttes ing, meg a görcsös vándorbotja. Rövidre nyírt haját viselt, mint a ministránsgyerekek, de kemény derekú volt, mint akármelyik Tours vidéki parasztfiú; néha, lustálkodni szerető földijei módjára, kissé elhagyta magát, de ezt a hajlamot ellensúlyozta benne a vagyonszerzés becsvágya; nem volt nagy lángelme, és nem volt sok iskolai műveltsége, de ösztönös nyíltszívűség mellett sok gyengéd érzést örökölt anyjától, akit a falujában *aranyszívűnek* emlegettek. Césár teljes ellátást és havi hat frank fizetést kapott, szalmazsákon hált a padláson, a szakácsnő mellett; a segédek, akiktől a csomagolást, az áru házhoz szállítását, az üzlet és az utca söprögetését tanulta, ugratásokkal törték be a szolgálatba, ahogy ez már hagyományos szokás a boltokban, ahol a gyakori megrézfálás hozzátartozik a tanonc-oktatáshoz. Ragon úr és önagysága kutyául bántak vele. Senki sem vetett rá ügyet, hogy a szegény inas halálra fárad, pedig estére már kegyetlenül fájt a lába a kövezeten való talpalástól és a válla a sok cipekedéstől. A nyers önzés, a nagyvárosok evangéliuma, nagyon megkeserítette Césár életét Párizsban. Este néha elsírta magát, ha szülőföldjére gondolt, ahol a paraszt kedve szerint dolgozik, ahol a kőműves csigalassúsággal rakja helyére a követ, ahol a tunyaság bölcsen elegyedik a szorgalommal; de elaludt anélkül, hogy ideje lett volna szökésre gondolni, mert reggelre kelve sok szaladgálni valója volt, és kötelességét oly ösztönszerűen teljesítette, akárcsak a házőrző eb. Ha történetesen panaszkodott, az első segéd jóindulatúan kinevette.

- Jaj, öcsém - mondta -, a *Rózsakirálynő*-ben nem minden rózsás, a sült galamb itt sem repül az ember szájába; előbb utána kell szaladnod, meg kell fognod a madarat; végül meg kell szerezned a hozzávalót, hogy elkészíthesd és bekebelezhesd.

A szakácsnő, egy természetes pikardiai lány, aki a legjobb falatokat magának rakta félre, csak olyankor ereszkedett vele szóba, ha szapulni akarta gazdáját meg a gazdasszonyát, akik nem engedtek neki szabad lopást. Az első hó végén egy vasárnap, amikor nem kapott kimenőt, a szakácsnő beszélgetni kezdett Césárral. Ursule-t, aki a vasárnap tiszteletére kicsípte magát, a szegény tanonc igen vonzónak találta, s ha a véletlen nem segíti, pályájának első zátonyán megfeneklett volna. A világon senki nem fogta pártját, nem csoda, hogy belegabalyodott az első nőbe, aki barátságosan rámosolygott. A szakácsnő pártfogásába vette Césart, és titkos szerelmi kapcsolat kezdődött közöttük, amit a segédek irgalmatlanul kigúnyoltak. Két év múlva Césár szerencséjére a szakácsnő elhagyta az inast egy húszéves pikardiai legény kedvéért, aki mint katonaszökevény bujkált Párizsban. A legénynek volt néhány hold földje, és férjül vétette magát Ursule-lel.

A két év alatt a szakácsnő jól tartotta az ő kis Césárját, elmagyarázta neki és alaposan feltárta előtte a párizsi élet különféle rejtelmét, csupa feltékenységből mélységes irtózatot oltva bele a rossz hírű helyek iránt, amelyeknek a veszélyeit, úgy látszik, eléggé ismerte. 1792-ben a hoppon maradt Césár lába már megszokta az utcakövezetet, válla a ládák terhét, szelleme pedig azt, amit ő *párizsi hencegésnek* hívott. Így aztán, amikor Ursule elhagyta, hamar megvigasztalódott, mert a lány semmit sem valósított meg abból, amit ő az érzelmi világról ösztönösen elképzelt. Buja volt és zsémbes, torkos és kapzsi, önző és iszákos, megbotránkoztatta az ártatlan Césart, anélkül hogy bármilyen távlatot nyitott volna előtte. A szegény fiú néha fájdalmasan érezte, hogy miféle erős szálak fűzik őt, a tapasztalatlant ehhez a teremtéshez, akivel valójában nem rokonszenvezett. Amikor megint szabad lett a szíve, már felserdült, tizenhat éves volt. Értelmét kifejelesztette Ursule barátsága és a segédek tréfálkozása, és együgyűsége mögött lappangó okosságával kitanulta a kereskedelem szellemét: megfigyelte a vevőket, szabad perceiben tájékozódott a különféle áruk minősége és elhelyezése felől; mindent jól megjegyzett, és egy szép nap kiderült, hogy sokkal jobban ismeri az egyes cikkek árát és számjelzését, mint a szakma újoncai általában; Ragonék attól fogva föl is használták a képességeit.

A forradalmi időszámítás második esztendejében, amikor a szigorú katonai behívások folytán Ragon polgár háza szinte alkalmazottak nélkül maradt, César Birotteau második segédde lépett elő ötven frank havi fizetéssel, és végtelen öröme, Ragonék asztalánál étkezhetett. A *Rózsakirálynő* második segéde, akinek már hatszáz frank megtakarított pénze volt, külön lakószobát kapott, ahol végre összezsúfolhatta összegyűjtött csecsebecségeit. A dekád-szünapokon az akkori fiatalemberek divatja szerint öltözködött, és alkalmazkodott ugyancsak a divat követelte durva szokásaikhoz is, s így a szelíd és szegény parasztfiú legalább külsőleg hasonló lett hozzájuk, és átléphette a korlátokat, amelyek más időkben szolgavoltánál fogva, közte és a polgárság közt meredtek volna. Az év végén becsületességének jutalmául pénztáros lett. A tekintélyes fellépésű Ragon polgártársnő gondozta a fehérneműjét, és gazdái családtagként bántak vele.

1794 vendémiaire havában Césarnak száz Lajos-aranya volt, ezt beváltotta hatezer frank névértékű assignátákra, harminc frankos járadékokat vásárolt, az árat épp a tőzsdei árfolyamesést megelőző napon fizette ki, és boldogan szorongatta kötvényét. Ettől fogva titkos izgalommal figyelte az árfolyamok hullámzását és a politikai eseményeket; szívszorongva leste a kudarcok és sikerek híreit, amelyek történelmünk akkori időszakát kísérték. Ragon úr, Marie-Antoinette királynő volt udvari szállítója, bizalmasan közölte segédjével, hogy ezekben a válságos időkben is hűséggel viseltetik a bukott zsarnokok iránt. Ez a bizalmas vallomás döntő esemény volt César Birotteau életében. Este, boltzárás után, amikor az utca elcsendesedett, és a pénztár zárása megtörtént, meghitt beszélgetések lelkesítették a tours-i parasztfiút, aki vele született hajlamánál fogva lett királypárti. Történeteket hallott XVI. Lajos erényes cselekedeteiről. Ragonék egekig magasztalták előtte a királyné érdemeit; ezek a történetek fellobbantották César képzeletét. Az üzlettől egy ugrásnyira hullott porba a két koronás fő, borzalmas sorsuk fölháborította az ifjú érzékeny szívét, és gyűlöletet keltett benne a kormányrendszer ellen, amely derűre-borúra ontotta ártatlanok vérért. Jó kereskedelmi érzékével felismerte, hogy az árak maximálása megbénítja a forgalmat, és a politikai válság halálos ellensége az üzleti életnek. Mint vérbeli illatszerárus már csak azért is gyűlölte a Forradalmat, mert az mindenkire ráerőszakolta a rövidre nyírt Titus-hajviseletet, és hadat üzent a rizspornak. César felismerte, hogy egyedül az abszolút hatalom biztosítja a pénz egészséges vérkeringését, ezért fanatikus híve lett a királyságnak. Amikor Ragon úr látta, hogy gondolkodása megfelelően alakul, megtette első segédjének, beavatta a *Rózsakirálynő* titkába, amely abban állt, hogy néhány vevője legbuzgóbb és legodaadóbb párthíve volt a Bourbonoknak, és a cég közvetítette levelezésüket a nyugati országrész királypárti felkelőivel. Az ifjúi hév elragadta Césart, fölviillanyozta a gyakori érintkezés olyan férfiakkal, mint Georges, La Billardiére, Montauran, Bauvan, Longuy, Manda, Bernier, du Guénic és Fontaine, úgyhogy belesodródott abba az összeesküvésbe, amelyet a royalisták és terroristák vendémiaire 13-án együtt robbantottak ki a halódó konvent ellen.

Césart az a kitüntetés érte, hogy Napóleon ellen küzdhetett, a Saint-Roch templom lépcsőzetén, és mindjárt a küzdelem kezdetén megsebesült. Tudjuk, hogy folyt le ez a csetepaté. Míg azonban Barras hadsegéde ezen a napon kilépett az ismeretlenség homályából, Birotteau-t éppen ismeretlensége mentette meg. A harcias segédet néhány barátja visszavitte a *Rózsakirálynő*-be, elbújtatta a padláson, Ragonné ápolása alá vette, így szerencsésen megfeledeztek róla. César Birotteau-ban csak ez egyszer lobbant fel a katonai vitézség. Lábadozásának hónapjai alatt alaposan átgondolta a történeteket, és rájött, hogy a politika és az illatszeresség közt a kapcsolat nevetséges. Megmaradt királypártinak, de eltökélte, hogy királypárti létére is csak egyszerű illatszerkereskedő lesz, soha többé nem ártja magát politikába, és testestül-lelkestül a mesterségnek élt.

Brumaire 18-án a Ragon házaspár belátta, hogy a királyság ügye menthetetlen, elhatározta, hogy feladja az illatszerüzletet, csendes polgárok módjára él, és nem foglalkozik többé politikával. Hogy visszakapják üzleti tőkéjüket, olyan emberrel kellett szóba állniuk, akiben több a becsület mint a becsvágy, több a józanság mint a tehetség. Így hát Ragon első segédjének ajánlotta fel a boltot. Birotteau, aki ekkor húszéves volt, és ezer frank évjáradékot húzott az állampapírjaiból, sokáig habozott. Úgy tervezte eddig, hogy ha ezerötyszáz frank lesz az évjáradéka, letelepszik Chinon környékén; arra számított, hogy Bonaparte, az első konzul, ha végleg megveti a lábát a Tuilériákban, biztosítani fogja az államadósságot. „Miért kockáztatná egyszerű, becsületes függetlenségét a kereskedés bizonytalan esélyeivel?” Sosem gondolta volna, hogy ilyen tekintélyes vagyona tesz szert, mégpedig olyan kockázattal, amelyet csak fiatal korában vállal az ember; álmainak netovábbja az volt, hogy nőül vesz egy touraine-i lányt, akinek annyija van, mint neki, kettejük vagyonából megvásárolja a *Kincsestanya* nevű kis birtokot, amelyre vágyott, amióta csak az eszé tudta, azt majd szépen megnöveli, ezer tallér jövedelme lesz, így aztán el elégedél boldog visszavonultságban. Már-már ott tartott, hogy gazdáinak elutasító választ ad, amikor szándékát hirtelen megváltoztatta, és becsvágyát megtízszerezte a szerelem.

Amióta Ursule otthagyta, César okos önmegtartóztatással élt, egyrészt félt a párizsi szerelmi kalandok veszedelmeitől, de meg a munkája sem engedte. A szenvedély, ha nem elégülhet ki, követelő szükségérré válik; ilyenkor a középosztálybeli fiatalember számára egyetlen megoldás a házasság; mert csak így tud egy nőt meghódítani és magáévá tenni. Césarnál is így állt a dolog. A *Rózsakirálynő*-ben minden tennivaló az első segédre hárult, szórakozásra nem jutott ideje. Ilyen életmód mellett a szükségérzet még parancsolóbb. Így aztán a szép lánnyal való találkozás, amelyet egy léha gondolkozású segéd talán föl se vett volna, a derék César életét végzetesen befolyásolta. Egy szép júniusi napon a Mária-hídon át Szent Lajos szigetére tartott, és az Anjou-rakparton, egy sarki bolt ajtajában meglátott egy fiatal lányt. Constance Pillerault első kisasszony volt a *Kis Matrózhoz* címzett divatáruüzletben, a legelső ilyen boltban, amely Párizsban megnyílt; azóta már sok hasonló keletkezett, s ezek a boltocskák többnyire színes cégtáblákkal, lengő zászlócskákkal, korongra aggatott sálakkal, kártyavárszerűen elrendezett nyakkendőkkal, szabott árakat hirdető felírásokkal és más feltűnő, hatásvadászó látványosságokkal, valóságos kirakatkölteményekkel csábították a vásárló közönséget. Árucikkeit, az úgynevezett divatújdonságokat olcsón kínálta a *Kis Matróz*, úgyhogy ezen az eléggé eldugott, kereskedelmileg halott helyen meglepően nagy forgalmat bonyolított le. Az első kisasszony akkoriban közismert szépség volt, akárcsak később a *Mille-Colonnes* kávéház szép tulajdonosnője, meg a sok szegény kiszolgálólány, akinek kedvéért több ifjú és öreg gavallér kukucskált be a divatboltok, cukrászdák és más üzletek ablakán, mint amennyi Párizs utcáin a kockakő. A *Rózsakirálynő* első segédje, aki a Saint-Roch templom és a Sourdière utca közt teljesen az illatszerkereskedésnek élt, eddig nem tudott a *Kis Matróz* létezéséről; nem csoda, mert Párizs üzletei nemigen ismerik egymást. César annyira megvadult Constance szépségétől, hogy valósággal berontott a *Kis Matróz*-ba, hat vászoninget vásárolt, sokáig firtatta az árakat, és közben vég vásznakat teregettetett maga elé, ahogy a vásárlási láztól megszállott, *shoppingoló*¹ angol nők szokták. Az első kisasszony nagy kegyesen kiszolgálta, mert bizonyos jelekből, amelyek a nők figyelmét sohasem kerülik el, megsejtette, hogy ez a vevő nem az áru, hanem inkább az árusítónő kedvéért jött. De mikor megvolt a rendelés, és César bediktálta nevét és lakcímét, a kisasszony már keresztülnézett bámulóján. Annak idején, szegény inas korában, César könnyűszerrel meghódította Ursule szakácsnőt, mégis együgyű maradt, mint a birka; most a szerelem még együgyűbbé tette, mukkanni sem mert, különben is

¹ Shoppingoló - vásárolgató.

a bolti tündér mosolya úgy elkápráztatta, hogy észre sem vette, mennyire közönyös ez a mosoly.

Egy hétig minden este ott strázsált a *Kis Matróz* előtt, mohón leste a lány pillantását, ahogyan a kutya koldul a konyhaajtó előtt csontért, föl sem vette a segédek és a kisasszonyok gúnyos tekintetét, alázatosan utat engedett a vevőknek és a járókelőknek, feszülten figyelte a bolt minden apró eseményét. Pár nap múlva megint belépett a paradicsomba, hogy annak anyától zsebkendőket vásároljon, de még inkább azért, hogy közölje vele egy ragyogó ötletét.

- Ha illatszerekre volna szüksége, kisasszony, készséggel állok rendelkezésére - szólt fizetés közben.

Constance Pillerault naponta kapott csábító ajánlatokat, de ezekben sohasem esett szó házasságról; szíve oly tiszta volt, mint hófehér homloka, mégiscsak félévi huzavona után kegyeskedett meghallgatni a lankadatlanul szerelmes César nyilatkozatát, de ő maga még akkor sem vallott színt; tartózkodó maradt, mert számtalan udvarlója volt, bornagykereskedők, dúsgazdag kávéháztulajdonosok és még sokan mások, akik bűvölő szemeket meresztettek rá. César végül Constance gyámjához fordult, Claude-Joseph Pillerault úrhoz, akinek vaskereskedését a Feraille rakparton az igazi szerelmesek ravaszságával, valóságos aknamunkával sikerült kinyomoznia. Elbeszélésünk menetét fölöslegesen meglassítaná, ha sok szót vesztegetnénk egy ártatlan párizsi szerelem apró örömeire, azokra a kis figyelmességekre, amelyekkel egy boltossegéd szokott kedveskedni imádottjának: megajándékozta az évad első gyümölcseivel, színház után finoman megvacsoráztatja a *Vénua* étteremben, vasárnap kocskázni viszi. César nem volt éppen szép fiú, de azért, ami a külsejét illeti, akármelyik nő beleszerethetett. A párizsi élet és a fülledt bolti levegő elhalványította falusias, pirosposzgás arcszínét. Sűrű fekete haja volt, nyaka izmos mint egy normandiai lóé, termete tagbaszakadt, tekintete nyílt és becsületes, egészben véve nagyon rokonszenves jelenség. Pillerault bácsi, aki féltő gonddal örködött fivére árvájának boldogságán, miután tudakozódott a touraine-i fiú felől, áldását adta a frigyre. 1800 szép május havában Pillerault kisasszony igent mondott César Birotteau-nak, aki majd elájult a boldogságtól, amikor Sceaux-ban, egy hársfa alatt eljegyezhetette Constance-Barbe-Joséphine leányzót.

- Kislányom - mondta Pillerault úr -, derék férjed lesz. Meleg szíve van, érzései őszinték; lehet adni a szavára, tiszta lelkű, mint a gyermek Jézus, egyszóval férfi a javából.

Constance könnyű szívvel mondott le a csillogó jövőről, amelyről néha ő is álmodott, mint a többi bolti lány. Tisztességes asszony akart lenni, jó családanya, amint a valláserkölcsei nevelés diktálja a középosztály asszonyainak. Ez a szerep jobban is illett neki, mint a veszedelmes hiúságok, amelyek oly sok szép, fiatal párizsi nő képzeletét megszáditják. Constance a maga szűk látókörével típusa volt a párizsi kispolgári nőnek, aki nem tud dolgozni egy kis zsörtölődés nélkül, aki előbb úgy tesz, mintha nem kellene neki az, amit legjobban kíván, azután dühös, ha szaván fogják, akinek nyugtalan tevékenysége a konyha és a pénztár, a legkomolyabb teendők és az aprólékos fehérneműjavítgatás közt cikázik ide-oda, aki duzzogó a szerelemben, aki csak a legegyszerűbb gondolatokat tudja fölfogni, a szellemi aprópénzt, aki mindenben töpreng, mindentől fél, folyton számol, és mindig a jövőre gondol. Hideg, de szinte szűzies szépségétől, megindító tekintetétől, lényének üdeségétől megvesztegetve, Birotteau nem látta a hibáit, ezekért különben is bőségesen kárpótolta finom tapintata, igazi női derekassága, végtelen rendszeretete, lelkes munkakedve és kitűnő üzleti érzéke. Constance akkor tizennyolc éves volt, és tizenegyezer frankot hozott a házhoz. César, akiben a szerelem a legmagasabbra fokozta a becsvágyat, megvette a *Rózsakirálynő*-t, és az üzletet a Vendôme tér egyik szép házába költöztette át. Húszéves volt mindössze, imádta szép feleségét, üzletének vételárát háromnegyedrészen már kifizette, így hát minden oka megvolt rá, hogy rózsás színben lássa

a jövőt, kivált ha arra gondolt, mily hamar jutott el a kezdettől idáig. Ragonék közjegyzője, Roguin, amikor megcsinálta házassági szerződésüket, jó tanácsokkal látta el Césart, és lebeszélte arról, hogy felesége hozományát az üzlet vételárának kiegyenlítésére fordítsa.

- Tartson meg valami tőkét, fiam - mondta neki -, hogy legyen mit befektetnie, ha jó alkalom kínálkozik.

Birotteau csodálattal nézett fel a közjegyzőre, és ezentúl mindig kikérte tanácsát, így baráti viszonyba kerültek. Mint Ragon és Pillerault, ő is föltétlenül megbízott a közjegyzőkben, álmában sem gondolt rá, hogy meggyanúsítsa. Hála a tőle kapott tanácsnak, felesége tizenegyezer frankjával César megkezdhetette az üzletet, és senkivel nem cserélt volna, még az első konzullal sem, bármily tündöklőnek látszott is Napóleon szerencsecsillaga.

Birotteau-ék eleinte csak szakácsnőt tartottak, a bolt fölött laktak, a félemeleten, kamraszerű szobájukat eléggé kicsinosították egy kárpitossal, és úgy éltek ott, mintha soha véget nem akartak volna érni a mézesheteik. A fiatalasszony csodás tüneményként jelent meg a boltban. Híres szépsége hatalmasan föllendítette a forgalmat, a Császárság előkelő ficsúrjai közt állandó szóbeszéd tárgya volt a szép Birotteau-né. Ha Césarnak fel is rótták némelyek, hogy királypárti érzelmű, becsületessége előtt mindenki kalapot emelt; és ha egyik-másik szomszéd kereskedő irigyelte is a szerencsáját, elismerték, hogy megérdemli. A Saint-Roch templom lépcsőzetén kapott sebe a politikai titkokba keveredett, bátor férfi hírnevét szerezte meg neki, noha szívében katonai bátorságnak, agyában politikai eszmének nyoma sem volt. Érdemeinek köszönhetette, hogy a kerület derék polgárai a nemzetőrség kapitányává választották, de Napóleon érvénytelenítette a választást, Birotteau szerint azért, mert vendémiaire-i találkozásuk óta neheztelt rá. César így olcsón jutott az üldözöttség glóriájához, ami az ellenzékiek szemében érdekessé tette, és bizonyos tekintélyt szerzett neki.

Így élt az ifjú házaspár, zavartalan boldogságukban csak az üzleti gondok kavartak olykor izgalmat.

César már az első évben beavatta feleségét az üzletmenetbe és az illatszerszakma részleteibe, s az asszonyka bámulatosan fogékonynak mutatkozott; mintha egyenesen arra született, arra termelt volna, hogy ujjá körül forgassa a vevőket. Az év végén, amikor felállította az üzleti mérleget, a törekvő kereskedő megijedt: ha így halad tovább, jó, ha húsz év alatt megkeresi tisztán azt a szerény százezer franknyi tőkét, amire mint további boldogulásának alapjára számított. Ekkor elhatározta, hogy gyorsabban szerez vagyont, és mindenekelőtt hozzáfog a kereskedelem mellett a gyártáshoz is. Nem hallgatva felesége ellenzésére, a Temple negyedben bérbe vett egy telket a rajta levő deszkaépülettel együtt, és öles betűkkel ráfestette a házra:

CÉSAR BIROTTEAU ILLATSZERGYÁRA

A grasse-i illatszerüzemekről elcsábított egy szakmunkást, és fele haszonra megkezdte vele néhány szappanfajta, esszencia és kölnivíz gyártását. Csak fél évig tartott a társulás, és vesztességgel végződött, amit César egymaga viselt. De nem kedvetlenedett el, mindenáron eredményt akart elérni, pusztán azért, hogy ki ne kapjon a feleségétől, akinek csak sokkal később merte bevallani, hogy ezekben a kétségbeesett napokban úgy főtt a feje, mint egy leveses fazék, és nemegyszer csak a vallásossága tartotta vissza, hogy a Szajnába ugorjon.

Amikor néhány próbálkozása kudarcba fűlt, egyszer vacsora előtt csüggedten őgylegett a körúton, mert hát Párizsban nemcsak naplopók, hanem gyakran kétségbeesett emberek is kopatják a járdát. Egy utcai könyvtáros füleskosarában, a garadájába rakott hatgarasos könyvek közt megpillantott egy porlepte, elsárgult címlapot: *Abdeker, vagy a szépség megtartásának művészete*. Kézbe vette az állítólag arabból fordított könyvet, egy múlt századbeli orvos regényszerű tákolmányát, és rányitott egy fejezetre, amely illatszerekről szólt. Egy körüti

fához támaszkodva tovább lapozgatott a könyvben, és elolvasott egy részt, ahol a szerző megmagyarázza a derma és az epidermisz természetét, és azt fejtegeti, hogy ez meg ez a kenőcs vagy szappan sokszor a kívánt hatásnak épp az ellenkezőjét éri el, mert feszsé teszi az olyan bőrt, amelynek puhulnia kellene, és puhítja azt, amelyik már amúgy is petyhüdebb a kelle-ténél. Birotteau megvette a könyvet, úgy érezte, megfogta vele a szerencsáját. De mivel nem bízott eléggé saját tudományában, fölkereste Vauquelint, a híres vegyészt, és naivul meg-kérdezte, hogyan lehetne összeállítani egy olyan szépségápoló kenőcsöt, amely mindenfajta emberi bőr ápolására egyformán alkalmas. Az igazi tudósok, akiknek nagyságára jellemző, hogy életükben sohasem tesznek szert olyan hírnévre, amilyent rengeteg kutató munkájukkal megérdemelnének, legtöbbszörre előzékenyek és udvariasak a szellemi szegényeikhez. Vauquelin pártfogásába vette az illatszerészt, megtanította egy kézfinomító kenőcs összeté-te-lére, és megengedte neki, hogy úgy hirdesse, mint saját találmányát. Birotteau a készítményt elnevezte *Szultána-kenőcs*-nek. Hogy művét betetőzze, a kézikenőcs receptje szerint arcápoló folyadékot is készített, ez lett a *Kármin-arcvíz*. A maga szakmájában követte a *Kis Matróz* példáját, az illatszerészek közt az első volt, aki ontotta a falragaszokat, hirdetéseket és más közleményeket, amelyeket, talán joggal, szélhámoságnak szoktak nevezni.

A *Szultána-kenőcs*-öt és a *Kármin-arcvíz*-et színes plakátok mutatták be az úri közönségnek és a kereskedő világnak, legfőképpen ezzel a felírással: *Az Akadémia dicséretével kitüntetve*. En-nek az először használt szólamnak varázslatos hatása volt. Nemcsak Franciaországban, hanem az egész kontinensen tarkállottak a sárga, piros, kék cédulák, amelyeken a *Rózsakirálynő* ura jutányos áron ajánlotta a szakmájába vágó, maga gyártotta piperecikket. Olyan időben, amikor divat volt a Keletről beszélni, olyan országban, ahol minden férfi szultán, minden nő szultána szeretett volna lenni, ahhoz, hogy valaki *Szultána-kenőcs*-nek nevezzen el egy közönséges szépítőszeret, nem kellett különös ész és lelemény, az efféle szavak vonzóerejére akárki rájöhetett; de mivel a közönség mindig a siker után ítél, Birotteau, kereskedői nyelven szólva, *prima* ember hírébe került, kivált, amikor kiötölt egy prospektust, amelynek nevet-séges frazeológiája a siker egyik tényezője lett: Franciaországban az emberek csak azon nevetnek, ami vagy aki érdekli őket, a sikertelenség pedig senkit sem érdekel. Noha Birotteau nem játszotta szándékosan az ostobát, ráfogták, hogy ostobának tudja tettetni magát, ha kell. A Popinot és társa, Lombard utcai vegyszerárus cégnél nem csekély fáradsággal sikerült előkerítenünk a szóban forgó prospektus egy példányát. Ezt a fura írásművet a hozzáértők bátran tekinthetik *kortörténeti okmány*-nak. Így hangzik:

SZULTÁNA-KENŐCS ÉS KÁRMIN-ARCVÍZ

CÉSAR BIROTTEAU CSODÁLATOS TALÁLMA

A FRANCIA TUDOMÁNYOS AKADÉMIA DICSÉRETÉVEL KITÜNTETVE

Európa mindkét nembeli társasága régóta szükségét érzi olyan kéz- és arcápoló szernek, amely hatásával fölülmúlja a pipereszakmában méltán híres kölnvizet. César Birotteau úr, a fővárosban és külföldön is előnyösen ismert illatszerkereskedő, miután sok álmatlan éjszakán tanulmányozta a derma és epidermisz sajátságait, fölta-lálta a fent nevezett kenőcsöt és arcvizet. Mindkettőről máris csodákat beszél Párizs úri közönsége, amelynek hölgy- és férfi tagjai joggal helyeznek igen nagy súlyt a bőr puhaságára, fehérségére, bársonyos simaságára. Valóban, ez a kenőcs és ez az arcvíz bámulatosan jó hatással van a bőrre, nem okoz idő előtti ráncokat, mint azok az ártalmas szerek, amelyeket eddig kontár kezek kotyvasztottak, és pusztán nyerészkedés céljából hoztak forgalomba. Ez a találmány a vérmérsékletek különféleségén alapszik, és azok két fő-csoportjához alkalmazkodva, rózsaszín kenőccsel és arcvízzel szolgál a vérszegények-nek, fehérrel a vérmeseknek.

A *Szultána-kenőcs* nevét onnan nyerte, hogy eredetileg egy arab orvos találta fel hárem-hölgyek számára. Híres vegyészünk, *Vauquelin* előterjesztésére az Akadémia dicséretben részesítette a kenőcsöt, valamint az arcvizet, amely ugyanazon recept szerint készült.

Ez a fűszeres illatokat árasztó nagyszerű kenőcs a legmakacsabb szeplőket is eltünteti, visszaadja a megbarnult felhám fehérségét, és megszünteti nőknél és férfiaknál egyaránt a kéz kellemetlen izzadását.

A *Kármin-arcvíz* eltünteti az apró pattanásokat, amelyek többnyire a legrosszabbkor jelentkeznak a hölgyek arcán, elveszik kedvüket a bálba menéstől; felüdíti, megszínesíti az arcbőrt azáltal, hogy a vérmeleglet szerint szűkíti vagy tágítja a pórusokat; megóv az idő ártalmaitól, ezért hálából számos hölgy máris a *szépség barátja* néven emlegeti.

A kölnivíz voltaképpen nem egyéb, mint közönséges illatszer, amelynek semmi hatása nincs; míg a *Szultána-kenőcs*-ben és a *Kármin-arcvíz*-ben rejlő gyógyító erők közvetlenül hatnak a szervezetre, mégpedig teljesen ártalmatlanul, sőt hasznosan. Balzsamos illatuk bámulatosan üdíti a szívet és az agyat, kellemesen frissíti a szellemet; csodálatos hatásuk amilyen jótékony, olyan természetes; növeli a hölgyek vonzóerejét, és fokozza a férfiak hódítóképességét.

A *Kármin-arcvíz* mindennapos használata mellett a borotválkozás után nem támadnak pörsenések; az ajak nem lesz repedezett, és piros marad; eltűnnek a szeplők, a bőr visszanyeri eredeti színét. Mindezeknek hatására a férfiban tökéletes egyensúlyba jutnak a különféle nedvek, s aki fejfőrcsökre hajlamos, így megszabadul e rettenetes betegségtől. A *Kármin-arcvíz*-et hölgyek is használhatják mindenféle piperecélokra, miáltal elkerülik a bőrgyulladásokat, s mivel az arcvíz nem gátolja a szövetek lélegzését, bőrüket állandóan bársonyos tapintásúvá teszi.

Rendelések portómentesen *César Birotteau úr*, Ragon utóda, Marie-Antoinette királynő egykori udvari szállítója, *Rózsakirálynő illatszerbolt*, Párizs, Saint-Honoré utca, Vendôme tér mellett, címre intézendők.

A kenőcs ára tégelyenként három frank, egy üveg arcvíz ára hat frank.

Tévedések elkerülése végett Birotteau úr figyelmezteti a nagyérdemű közönséget, hogy a *Szultána-kenőcs* a feltaláló névalírásával ellátott csomagolásban, a *Kármin-arcvíz* pedig az üvegbe préselt cégjelzéssel kerül forgalomba.

A sikert César, jóllehet nem is sejtette, tulajdonképpen Constance-nak köszönhette, aki azt tanácsolta, küldjön a bel- és külföld minden illatszerkereskedőjének a kenőcsből és az arcvízből mintadobozokat, és ajánljon fel harminc százalék engedményt, ha *nagyutacat*-számra rendelnek az áruból. A két készítmény valóban jobbnak bizonyult a forgalomban levő hasonló szépítőszereknél, a tudatlanokat különösen a vérmelegletek szerint való megkülönböztetés csábította. Franciaország ötszáz illatszerkereskedője a szép haszon reményében évente egyenként több mint háromszáz nagyutacatot rendelt a kenőcsből és az arcvízből, úgyhogy Birotteau tiszta haszna kicsiben jelentéktelen, de a nagy fogyasztást számítva tetemes volt. Ekkor már megvehette a Temple negyedben eddig bérelt telket, a fabódék helyén tekintélyes gyárat építtetett, és a *Rózsakirálynő* helyiségeit is gyönyörűen átalakíttatta. Háztartásán is meglátszott a polgári jó mód, felesége már nem élt örök reszketésben.

1810-ben Birotteau-né megérezte, hogy a házbérek emelkedni fognak, ezért rávette férjét, hogy bérelje ki az egész házat, amelynek üzlethelyiségét és magas földszintjét foglalták el, lakásukat pedig tegye át az első emeletre. Birotteau sokat költött felesége szobájának új berendezésére, de Costance szemet hunyt, mert akkortájt kedvező fordulat állt be életükben.

Az illatszerészt a kereskedelmi törvényszék bírójává választották. Becsületességével, ismert tapintatával és tekintélyével érdemelte ki a tisztséget, és ezzel a párizsi kereskedő-társadalom legelsői közé emelkedett. Hogy ismereteit gyarapítsa, reggel ötkor kelt, jogi műveket és kereskedelmi pereket tárgyaló szakkönyveket olvasgatott. Vele született igazságérzetével, egyenességével és jóindulatával helyesen tudta mérlegelni a kereskedők sokszor bonyolult vitás ügyeit, és a leginkább megbecsült bírák egyike lett. Még fogyatékoságai is csak jó hírét növelték. Ha valamiben nem érezte magát biztosnak, készséggel elismerte tapasztaltabb kollégáinak felsőbbbségét, akiknek hízelt, hogy oly buzgón ad a szavukra. Csendes beleegyezését egyesek a mélyen gondolkodó ember hallgatagságának tulajdonították, mások magasztalták megnyerő szerénységét és nyájaságát. A felek dicsérték jóindulatát, békülékeny szellemét, viszályaikban gyakran kérték fel döntőbírónak, és ilyenkor César egy bölcs kádi józanságával és méltányosságával ítélkezett. Működésének ideje alatt elsajátított egy bizonyos közhelyekkel megtűzdelt, szentenciákkal cifrázott beszédmodort, és csöndes hanglejtéssel kanyarított jól kiszámított körmondatokat, amelyek felületes hallgatók fülében ékesszólásnak hangzottak; így elnyerte az örökké robotoló, közepes értelmű, szűklátókörű emberek tetszését, akik természetesen többségben vannak. César oly sok időt töltött a törvényszéken, hogy felesége végül rábeszélte, mondjon le erről a költséges, tiszteletbeli állásról.

Hála a zavartalan egyetértésnek, a házaspár életében 1813 körül, a hétköznapi szürkeségben eltelt évek után virágzó jólét köszöntött be, és ez most már állandónak ígérkezett. Ragon úr és neje, akiktől az üzletet átvették; Pillerault nagybácsi, Roguin közjegyző, Matifat-ék, Lombard utcai vegyszerárusok, a *Rózsakirálynő* állandó szállítói; Joseph Lebas posztókereskedő, a *Labdázó macskához* címzett Guillaume-féle üzlet tulajdonosának utóda, a Saint-Denis utca egyik legokosabb embere; továbbá Popinot bíró, Ragonné fivére; Chiffreville, a Protez és Chiffreville-cég belfője; Cochin kincstári tisztviselő és felesége, Matifat-ék csendestársai; Loraux abbé, ennek az egész hívő társaságnak gyóntatója és lelkiatyja és még néhányan - ezekből állt Birotteau-ék baráti köre. Királpárti érzelmei ellenére Birotteau nagy népszerűségnek örvendett, dúsgazdag ember hírében állt, pedig üzletén kívül mindössze százezer frankja volt. Rendezett viszonyok között élt, pontosan fizetett, senkinek sem maradt adósa, váltóit sohasem számíttatta le, sőt szívesen vett át biztos papírokat, ha valakinek hasznára lehetett. Ezek a jó szokásai korlátlan hitelt biztosítottak neki. Egyébként valóban sokat keresett; de házának újjáépítése, gyárának fölszerelése sok pénzt emésztett fel. Háztartása évi húszezer frankba került. No, meg imádott gyermekük, Césarine neveltetésére is jelentős összegeket költöttek. Sem az apa, sem az anya nem sajnálta a pénzt, ha arról volt szó, hogy örömet szerezzenek lányuknak, akitől legszívesebben sohasem váltak volna meg. El lehet képzelni az úri sorba került szegény paraszt boldogságát, ha hallgathatta, ahogy az ő Césarine-ja egy Steibelt-szonátát zongorázik, vagy egy románcot énekel; ha szabatos franciasággal írt dolgozatait nézegethette; ha csodálhatta felolvasását idősb és ifjabb Racine-ból, és élvezhette a művekhez fűzött magyarázatait, ha tájképfestményeiben és szépiarajzaiban gyönyörködhetett! Mily boldogan érezte, hogy újjáéled ebben a szép, szűzi virágszállban, aki még alighogy leszakadt az anyai töről; ebben az anyagi teremtségekben, akinek bimbózó bájait apai szívének egész szenvedélyével figyelte és csodálta! Egyetlen gyermeke igazi „fiatal lány” volt, dehogyan jutott volna eszébe, hogy hiányos műveltsége miatt megvesse vagy kigúnyolja édesapját.

Amikor Párizsba jött, César tudott írni, olvasni, számolni, de tovább nem jutott a tanulásban, munkás élete nem engedte, hogy elsajátítson olyan fogalmakat és ismereteket, amelyek kívül esnek az illatszerkereskedelmen. Akikkel állandóan érintkezett, azokat nem érdekelte az irodalom és tudomány, műveltségük kizárólag a szakmájukra szorítkozott; az illatszerész nem ért rá magasabb tanulmányokkal foglalkozni, így hát megmaradt gyakorlati embernek. Beszédmódjával, tévedéseivel, nézeteivel akarva, nem akarva hozzáidomult a tipikus párizsi

kispolgárhoz, aki csodálja Molière-t, Voltaire-t, Rousseau-t, bár csak hallomásból ismeri őket, mert a műveiket megveszi ugyan, de nem olvassa, aki következetesen „*ormoire*”-nak mondja az „*armoire*”-t, a szekrényt, mivelhogy az asszonyok abban tartották az aranyat (*or*) meg *moiré*-selyemből készült ruháikat, és mert szentül hiszi, hogy az „*armoire*” szó a nyelv korcsulásából keletkezett. A kispolgári képzeletben Potier, Talma, Mars kisasszony tízszeres milliomosok, és másként élnek, mint a közönséges halandók: a nagy tragikus színész nyersen eszi a húst. Mars kisasszony pedig, valami híres egyiptomi színésznőt utánózva, néha porrá tört igazgyöngyöt kever az italába. A császár bőrrel bélelteti a mellényzsebét, hogy kézzel csipegethesse ki belőle a tubákot és hosszú vágóban szokott fellovagolni a versailles-i üvegház lépcsőjén. Az írók és művészek, külön életmódjuk miatt, kórházban patkolnak el; egyébként egytől egyig istentagadók, rendes ember nem fogadhatja őket otthonában. Joseph Lebas, akinek Augustine nevű sógornője Sommervieux festőhöz ment feleségül, borzadályos dolgokat mesélt erről a házasságról. A csillagászok pókokkal táplálkoznak.

Ez a néhány adat rávilágít, meddig terjed a kispolgári értelmesség a francia nyelv, a színművészet, a politika, az irodalom, a tudományos ismeretek terén. Egy költő, amikor végigmegy a Lombard utcán, a pipereboltok parfümjének illatát érezve, Ázsiába tudja álmodni magát. Indiai vetiver-gyökérszagot lehel be a mosodáknál, és bajadérokat lát. A bíborszövet csillogása a brahminok költészetét, a hindu vallást és népszokásokat idézi emlékébe. Ha nyers elefántagyarat érint, képzeletében elefántháton ül, és mint az indiai Lahore királya, selyemsátor alatt szerelmeskedik. A kiskereskedő azonban nem tudja, honnan valók, mi fán teremnek az áruk, amelyekkel foglalkozik. Birotteau illatszerész egy árva betűt sem tudott természetrajzból és vegytanból. Vauquelint nagy embernek tartotta, de afféle kivételnek. Tudás dolgában körülbelül ott tartott, mint az egyszerű fűszeres, aki ravaszul hunyorítva így zárt le egy teaszállításról folyó vitát: „A tea kétféle úton érkezik hozzánk, *karavánon vagy Le Havre-on át*.” Birotteau szerint áloé és ópium csak a Lombard utcában található. A konstantinápolyinak mondott rózsavíz, akárcsak a kölnivíz, Párizsban készül. A külföldi helyneveket csak azért aggatják ezekre a cikkekre, hogy megszégyenítsék a párizsiakat, akik nem kedvelik a hazai árut. A francia kereskedő angol gyártmánynak mondja saját találmányát, hogy kelen-dőbb legyen, az angliai illatszerész viszont ráfogja a maga árujára, hogy Franciaországban készült.

César sosem lehetett sem egészen buta, sem egészen ostoba; a tisztesség és a jóság olyan fényt vetett életének tetteire, amely tiszteletre méltóvá emelte őket, mert egy szép cselekedet elfogadhatóvá tesz minden tudatlanságot. Becsületesség és derekasság sugározta be minden cselekedetét, és tette tiszteltté alakját, mert hiszen egyetlen derekas cselekedet jóvá tesz minden tudatlanságot. Egymást érő sikereiből önbizalmat merített. Párizsban pedig az önbizalmat az erő jelének tekintik.

Házasságuk első három évében Constance alaposan kiismerte férjét, azután örökös szorongásban élt. Kettejük közt ő képviselte az óvatosságot és előrelátást, a kételkedést, a fékezést, az aggodalmaskodást, César viszont a vakmerőséget, a törekvést, a tetterőt és a vak bizalmat a szerencsében. De csak látszólag, mert a kereskedő voltaképpen félénk természet volt, felesége ellenben kitartó és bátor. Így történt, hogy egy kishitű, közepes tehetségű, tanulatlan, eszmélkedésre és művelődésre képtelen, gyöngye jellemű férfi, aki ilyen veszélyes körülmények közt aligha állta volna a sarat, alkalmazkodóképessége, igazságérzete, igazi keresztényi lelkülete, feleségéhez való hűséges szerelme által jelentékeny emberré vált, akit bátornak és elszántnak tartottak. A világ csak az eredményeket látta. Társasága, Pillerault és Popinot bíró kivételével sokkal felületesebben ismerte Césart, semhogy megtudta volna ítélni. Egyébként az a húsz-harminc ember, a baráti kör összejövetelein, folyton ugyanazokról a semmiségekről csevegett, ugyanazokat a közhelyeket csépelte, és a maga dolgában mindegyik kiválóságnak

tartotta önmagát. Az asszonyok vendégeskedésben és ruházkodásban igyekeztek túltenni egymáson; mindegyik azt hitte, valami nagyot mond, ha egy-egy fitymáló szót ejt el az uráról. Egyedül Birotteau-néban volt annyi jó ízlés, hogy mások előtt tiszteletet és megbecsülést tanúsított férje iránt: azt az embert látta benne, aki rejtett fogyatkozásai ellenére vagyont tudott szerezni, és akinek tekintélyéből neki illő rész jutott. De gyakran kérdezte magától, miféle világ ez, ha minden tekintélyesnek mondott ember olyan, mint az ő ura? Viselkedésével nagyban hozzájárult, hogy Birotteau-t mindenki tisztelte-becsülte ebben az országban, ahol az asszonyok nagyon is hajlandók rá, hogy férjüket lenézzék és ócsárolják.

A császári Franciaországra oly végzetes 1814-es év kezdetét két olyan esemény tette emlékezetessé a Birotteau házaspár életében, amely másokat talán nem érintett volna különösebben, de mély hatást tett oly egyszerű lelkekre, mint César és felesége, akik múltjukba visszatekintve, csak kellemes izgalmakat láttak.

Felvettek első segédnek egy Ferdinand du Tillet nevű huszonkét éves ifjút. Előbbi helyét azért hagyta ott, mert nem akarták részeltetni az illatszerüzlet hasznából. Nagy tehetség hírében állt, és mindent elkövetett, hogy bejusson a *Rózsakirálynő*-höz, mert ismerte a tulajdonosokat, tudta, hogy szolid alapon, bevált kereskedői elvek szerint vezetik az üzletet. Birotteau ezer frank fizetéssel szerződtette, és az volt a szándéka, hogy utódot nevel belőle. Ferdinand oly sorsdöntő szerepet játszott a család életében, hogy néhány szóval ki kell térnünk a jellemzésére.

Eleinte egyszerűen Ferdinand-nak szólíttatta magát, családi név nélkül. Abban az időben, amikor Napóleon minden családból erőszakosan szedte a katonákat, emberünk nagyon hasznosnak vélte ezt a névtelenséget. De azért ő is csak született valahol, kéjes és kegyetlen szerelmi viszonyból. Íme a kevés adat, amit származásáról megtudhattunk. Egy Andelys környéki, Tillet nevű kis faluból való hajadon 1793-ban egy éjjel a plébánia kertjében gyermeket szült, s miután bekopogott az ablakon, vízbe ölte magát. A derék pap magához vette a kis lelencet, az aznapi kalendáriumi szent nevére keresztelte, és úgy tartotta, mint saját gyermekét. 1804-ben meghalt a plébános, és nem hagyott hátra elegendő pénzt, hogy a fiú megkezdett nevelését folytatni lehetett volna. Ferdinand elvetődött Párizsba, itt kalózáletet élt, vérpadra vagy a szerencse kegyeibe, a vádlottak padjára vagy a hadseregbe, kereskedői pályára vagy cselédsorba egyformán juttathatta a vaksors. Kénytelenségből Figaro módjára ide-oda cikázott, kereskedelmi utazó lett, majd illatszeressegéd Párizsban, de előbb bejárta Franciaországot, élettapasztalatokat gyűjtött, és elhatározta, hogy ha török-szakad, boldogulni fog. 1813-ban szükségesnek látta, hogy születési bizonyítványt szerezzen, ezért lépéseket tett az andelysi törvényszéknél, amely kérésére elrendelte, hogy a lelkészi hivatal rá vonatkozó bejegyzését vezesse át a községi anyakönyvbe, és helyesbítsék a du Tillet név bejegyzésével, amelyet már addig is használt azon a jogn, hogy abban a községben született.

Apja-anyja nem volt, sem más gyámja, mint a császári államügyész, senkinek sem tartozott számadással, egyedül állt a világban, hadilábon a társadalommal, amely vele mostohán bánt: mindenben az önérdek vezette, és minden eszköz jó volt neki, hogy célhoz érhesen. Ez a normandiai fiú veszedelmes képességekkel volt fölfegyverezve, és az érvényesülési vágy párosult benne azokkal a bántó hibákkal, amelyeket okkal vagy ok nélkül földijeinek terhére szoktak írni. Sima modorral leplezte izgága alaptermészetét, mert kíméletlen pörlekedő volt; vakmerően elvitatta mások jogait, de a magáéból jöttányit nem engedett; makacs, szívós akaratával minden ellenfelét leterítette. Ugyanaz jellemezte, ami a régi vígjátékok furfangos Scapinjét: minden helyzetben föltalálta magát, ügyesen elkerülte, hogy gázságon ériék, és nem nyugodott, amíg meg nem kaparintotta mindenből a legjavát. A maga szegénységén úgy akart segíteni, ahogy annak idején du Terray az államon: úgy gondolta, majd azután becsületes lesz.

Szenvedélyes tetterő élt benne, katonás keménységgel elvárta mindenkitől, hogy megtegyen akármit, jót vagy rosszat, ami az ő személyes érdekét szolgálta, az embereket megvetette, mert mindenkit megvesztegethetőnek tartott; s mert eszközökben nem volt válogatós, és mert ha sikerről vagy pénzről volt szó, fittyet hányt az erkölcsi rendnek, előbb vagy utóbb boldogulnia kellett. Ilyen ember, a fegyház és a milliommosság végletei közt, nem lehetett más, mint bosszúálló, önkényes, gyors elhatározásokra kész, amellet színlelni tudó, mint Cromwell, aki fejét akarta vétetni a becsületességnek. Gúnyos, tréfás szellemességgel álcázta, ami a lelke mélyén lappangott. Az egyszerű illatszeresség nem szabott határt becsvágyának; egyetlen gyűlölködő pillantással fogta át a társadalmat, mondván: „Enyém leszel!” Megfogadta, hogy negyvenéves kora előtt nem nősül, s ezt meg is tartotta.

Külsőre Ferdinand karcsú, jó növésű fiatalember volt, viselkedése változékony, hogy szükség szerint mindenféle környezetben meg tudja ütni az odaillő hangot. Sunyi arca első pillanatban tetszést váltott ki; de később, közelebbi ismeretség után, különös kifejezés tűnt föl rajta, olyan emberé, aki békétlen önmagával, akinek néha lázong a lelkiismerete. Arcbőre bársonyos, mint általában a normandiaiaké, a színe szinte tüzesen élénk. Ezüstösen csillámló, felemás szeme tétován révedezett, de megrémítette áldozatát, ha egyenest rászegezte. Hangja fátyolos, mintha sokat beszélt volna egyhuzamban. Keskeny ajka nem volt híjával a kellemnek; de hegyes orra, alig domborodó homloka jellembeli hibáról árulkodott. Szénfekete haja mintha festve lett volna, és rávallott a fattyúra, aki eszét egy kicsapongó nagyúrnak, alantasságát egy elcsábított parasztlánynak, ismereteit félbemaradt nevelésének, vétkeit elhagyatottságának köszönhetette. Birotteau elképedt, amikor megtudta, hogy segédje esténként elegánsan öltözve távozik a házból, és késő éjjel jár haza bankárok és közjegyzők estélyeiről. Ezek a szokások nem tetszettek Birotteau-nak: azt tartotta, egy segéd, ha ráér, tanulmányozza az üzleti könyveket, és törődjék a szakmájával. Az illatszeres minden apróságon megütközött, és szelíden korholta segédjét, amiért túlságosan finom fehérneműt hord, és névjegyeket használ ilyen szöveggel: *F. du Tillet*, ez a módi, az ő kereskedői megítélése szerint csak az előkelő világ urait illeti meg.

Ferdinand olyan szándékkal állt be Birotteau-hoz, mint Tartuffe Orgonhoz: udvarolni kezdett a feleségének, el akarta csábítani. Gazdájáról olyan véleményt táplált, amely egyezett Birotteau-né véleményével, és félelmesen találó volt. Noha tapintatos volt és tartózkodó, és általában nem beszélt fölöslegesen, du Tillet mégis elárulta, hogyan vélekedik az emberekről és az életről, szókimondásával megriaszta a félénk Constance-ot, aki vallásos volt, akárcsak az ura, és bűnnek tartotta, ha valaki a legcsekélyebb rosszat is teszi felebarátjának. Bármilyen ügyesen viselkedett Birotteau-né, du Tillet észrevette, mennyire megveti őt az asszony. Constance ugyanis néhány szerelmes levelet kapott Ferdinand-tól, és csakhamar változást vett észre a segéd modorában, aki elbizakodott hangot ütött meg, azt a látszatot keltve, mintha jobban lenne főnöknőjével. Anélkül, hogy fölfedte volna rejtett okait, Constance azt tanácsolta férjének, bocsássa el szolgálatából Ferdinand-t. Birotteau egyetértett feleségével. Elhatározták, hogy felmondanak a segédnek. Három nappal a felmondás előtt, egy szombat este Birotteau megcsinálta a havi mérleget, és háromezer frank hiányt talált. Óriási volt a megdöbbenése, nem annyira a veszteség miatt, inkább azért mert egyformán esett a gyanú a három segédre, a szakácsnéra, az inasra és a gyári munkásokra. Melyiken keresse a hiányzó pénzt? Hiszen Birotteau-né egy percre sem hagyta el az irodát. A pénztárt Ragon úr unokaöccse, a fiatal Popinot kezelte, aki náluk lakott. Ez a tizenkilenc éves ifjú maga volt a becsületesség. Számadásai nem egyeztek a pénztárkészlettel, kimutatták a hiányt, világos volt, hogy az összeg az ő mérlegének elkészülte után tűnt el. A házastársak elhatározták, hogy egyelőre hallgatnak, és figyelik a házat.

Másnap, vasárnap este, vendégül látták barátaikat. A baráti körhöz tartozó családok ugyanis sorrend szerint felváltva rendezték estélyeiket. Javában folyt a szerencsejáték, amikor Roguin közjegyző néhány régi Lajos-aranyat tett ki maga elé az asztalra. Constance ráismert a pénzdarabokra, néhány nappal előbb ilyenekkel fizetett neki egy d'Espard-né nevű fiatalasszony.

- Talán templomi perselyt rabolt ki? - kérdezte nevetve a házigazda.

Roguin azt mondta erre, hogy egy bankár lakásán nyerte a pénzt du Tillet-től, amit a jelenlevő fiatalember pirulás nélkül megerősített. Birotteau arca bíborvörös lett. Mikor a vendégek eltávoztak, és Ferdinand aludni készült, főnöke behívta a boltba azzal, hogy beszéde van vele.

- Du Tillet - szólt a derék ember -, háromezer frank hiányzik a kasszámból. Én senkit sem gyanúsítok, de a régi aranyak annyira maga ellen szólnak, hogy kénytelen vagyok beszélni a dologról, addig nem fekszünk le, amíg rá nem jövünk a tévedésre, mert csak tévedésről lehet szó. El tudom képzelni, hogy előleget vett fel a fizetésére.

Du Tillet beismerte, hogy csakugyan ő vette el az aranyakat. A kereskedő felütötte a főkönyvet, és megállapította, hogy segédjének kontója a kérdéses összeggel nincs megterhelve.

- Sietős dolgom volt, nem értem rá elkönyveltetni Popinot-val - magyarázkodott Ferdinand.

- Rendben van - szólt Birotteau, akit megzavart ez a higgadt, fölényes válasz. A normandiai ismerte az embereit, hiszen azzal a szándékkal állt be hozzájuk, hogy megszedi magát.

Birotteau rááldozta az éjszakát, hogy segédjével együtt egybevesse a számadásokat, noha a tisztas kereskedő tudta, hogy itt minden fáradozás hiábavaló. Föl-alá járt, s közben három ezresbankót csúsztatott a kasszába, odaragasztotta a fiók fekete belésére, azután, mintha elnyomta volna a fáradtság, színleg elaludt, még horkolt is. Du Tillet felkeltette, és diadalmas képpel, tüntető örömmel újságolta, hogy felfedezte a tévedést. Birotteau másnap az egész személyzet előtt megdorgálta feleségét és a kis Piponot-t, nagy haragot mutatva hanyagságuk miatt.

Két hét múlva Ferdinand elszegődött egy pénzváltóügynökhöz. Azt mondta, az illatszerkereskedés nem neki való, ki akarja tanulni a bankszakmát. Új munkahelyén olyan célzásokat ejtett el volt főnökének feleségéről, hogy azt hihették, Birotteau féltékenységből küldte el.

Néhány hónap múlva Ferdinand meglátogatta Birotteau-t, és megkérte, álljon jót érte húszezer frank erejéig, mert biztosítékot kérnek tőle egy üzleti vállalkozáshoz, amellyel megalapíthatja a szerencséjét. Amikor látta, mennyire meglepi volt főnökét ez az arcátlanság, elkomorodott, és sértődötten kérdezte: talán nem bízik meg benne? Éppen ott volt Matifat, és Birotteau két másik üzletbarátja, látták rajta, hogy fel van indulva, noha César mindjárt el is fojtotta magában a haragot. Arra gondolt, hátha becsületes ember lett azóta du Tillet, annak a bizonyos botlásnak oka egy kétségbeesett helyzetbe került szerető vagy súlyos kártyavesztés lehetett. Nyílt elutasítással becsstelenségbe vagy szerencsétlenségbe kergethet egy jóra való fiatalembert, aki talán már a javulás útjára tért. Ez a földre szállt angyal fogta a tollat, és aláírta kezesként du Tillet váltóját azzal a kijelentéssel, hogy szíves örömet teszi meg ezt a kegyes szívességet az egykori szolgáltkész munkatársának. Arcába szökött a vér, amikor kimondta ezt a hazugságot. Du Tillet nem állotta a tekintetét, és bizonyára ebben a pillanatban lobbant föl benne az a féktelen gyűlölet, amelyet a sötétség angyalai éreznek a világosság angyalai iránt.

Du Tillet ezután vakmerő légtornászként táncolt a pénzügyi spekulációk kötelén, úgyhogy elegánsnak és gazdagnak tudott látszani, amikor még korántsem volt az. Szerzett egy kis egyfogatú kocsit, és többé nem vált meg tőle. Felkapaszkodott emberek körébe férközött,

olyanok közé, akik a hasznosat egybekötötték a kellemessel, és valóságos fiókbörzét csináltak az Opera előcsarnokából, ők voltak a korszak Turcaret-i.

Roguinné révén, akivel Birotteau-éknál ismerkedett meg, nyomban bejáratos lett a vezető pénzügyi tekintélyekhez. Ekkor kezdődött életében az anyagi fellendülés, amely már nem látszat volt, hanem valóság. Nagyon jó viszonyban volt a Nucingen-házzal, ahová Roguin vezette be, és általuk mindjárt kapcsolatba került a Keller fivérekkel, a bankvilággal. Senki sem tudta, hogy jutott ez az ifjonc a hatalmas összegekhez, amelyeket a piacon megforgatott, de mindenki eszének és becsületességének tulajdonította a szerencsését.

Césarból a Restauráció alatt közéleti nagyság lett, és a politikai válságok forgatagában természetesen megfeledkezett magánélete két korábbi eseményéről. Sebesülése óta közönyös volt ugyan a royalista elvek iránt, de tisztesség okából változatlanul kitartott mellettük, vendémiaire-i önfeláldozása is emlékezetben volt még, érdemeire való tekintettel magas körök pártfogolták, éppen azért, mert semmit sem kért tőlük. Kinevezték a nemzetőrség őrnagyává, jóllehet egyetlen katonai vezényszót sem tudott. Napóleon, aki még mindig ellensége volt, 1815-ben elmozdította tisztségéből. A Száznapos uralom alatt erősen acsarkodtak Birotteau-ra a kerületben lakó liberálisok; csak 1815-ben kezdődött ugyanis a szakadás a kereskedőtársadalomban, amely addig egyhangúan a békét óhajtotta, mert anélkül nem virágozhat az üzleti élet.

A második Restauráció alatt a királyi kormány újjászervezte a városi hivatalokat. A prefektus előjárónak szemelte ki Birotteau-t. Ő azonban megfogadta felesége tanácsát, és csak az előjáróhelyettségét fogadta el, nem akart túlságosan előtérbe kerülni. Ez a szerénység még fokozta az iránta addig is megnyilvánult tiszteletet, és megszerezte neki Flamet de la Billardiére előjáró barátságát. Birotteau-t még a *Rózsakirálynő*-ből ismerte, amikor a bolt a royalista összeesküvők találkozóhelye volt, ő ajánlotta a prefektus figyelmébe, amikor ez tanácsot kért tőle. Az illatszerészek attól fogva mindig hivatalosak voltak az előjáró fogadóestjeire. Birotteau-né most már a legjobb társaság hölgyeivel együtt gyűjtött kegyes adományokat a Saint-Roch templom előtt. Amikor arról volt szó, kik kapjanak kitüntetést a városi tisztikar tagjai közül, La Billardiére melegen pártolta Birotteau-t, hivatkozva a Saint-Roch templomnál kapott sebére, rendületlen hűségére a Bourbonokhoz és a személyét körülvevő tiszteletre. A kormány bőkezűen osztogatta a becsületrendet, hogy ezzel is elhomályosítsa a napóleoni uralom emlékét, híveket szerezzen magának, és a Bourbonokhoz édesgesse a kereskedelem és ipar, a művészet és a tudomány embereit. Így jutott Birotteau érdemkereszthez. Ez a kitüntetés, meg az a tekintély, amelyet kerületében élvezett, alkalmas volt rá, hogy nagyra törő gondolatokat ébresszen benne, akinek eddig minden sikerült. Amikor az előjárótól megtudta az örömhírt, végleg megszilárdult az elhatározása, hogy amint feleségével közölte, telekspekulációba veti magát, mennél előbb felhagy az illatszerüzlettel, és Párizs nagypolgári társadalmába emelkedik.

César ekkor negyvenéves volt. A gyárában végzett fáradtságos munka korai ráncokat véselt arcára, és itt-ott beüzüstözte hosszú, kondor haját, amely a kalap szorításától körös-körül kifényesedett. Homloka, melyre a hajzat szegélye öt hegyes beszögellést rajzolt, élete egyszerűségéről tanúskodott. Busa szemöldöke nem volt ijesztő, mert tiszta, kék szeme nyílt tekintettel sugárzott, szép összhangban becsületes homlokával. Tövénél benyomott, tömpe orrával olyan volt, mint egy Párizst járó bábész vidéki. Ajka igen vastag volt, álla nagy és előreugró. Pirosposzgás, szögletes arcának a ráncok eloszlása, a vonások együttese ártatlanul ravasz paraszti kifejezést adott. Tagbaszakadt alakja, nehéz csontozata, széles háta, ormótlan lába a Párizsba átplántált falusira vallott. A nagy, szőrös kéz, a vaskos, ráncos ujjak, a széles, szögletes körmök akkor is elárulták volna származását, ha annak semmi egyéb jele nem lett

volna rajta. Ajkán állandóan az az udvarias mosoly játszott, mellyel vevőit fogadja a kereskedő; de ez az üzleti mosoly híven tükrözte szelíd lelkét és belső elégedettségét. Bizalmatlansága nem terjedt túl az üzleten, ravaszsága elröppent, amint elhagyta a tőzsdét, vagy becsukta a főkönyvet. Gyanakvása csak afféle üzleti kellék volt, mint az áru eladását szolgáló nyomtatványok. Arca kissé nevetséges önteltséget, elbizakodottsággal vegyes jóindulatot sugárzott, ez különböztette meg az unalmas párizsi nyárspolgároktól. E naivul álmélkodó és öntelt arckifejezés nélkül túlságosan tekintélyt parancsoló lett volna; a nevetségességnek is leróta a maga adóját, ezáltal közelebb férközött az emberekhez. Beszéd közben rendszerint összekulcsolta hátán a kezét. Ha azt hitte, valami különösen udvariasat vagy elméset mond, önkéntelenül kissé lábujjhegyre ágaskodott, egyet-kettőt himbálózott, aztán nehézkesen visszaesett a talpára, mintegy nyomatékot adva szavának. A vitatkozás hevében néha hirtelen sarkon fordult, néhány lépést tett, „mintha érveket keresne, azután gyorsan visszament ellenfeléhez. Sohasem vágott másnak a szavába, és gyakran megjárta ezzel az illetmudással, mert a többiek visszaéltek vele, úgyhogy a derék embernek a torkára forrt a szó. Kereskedői gyakorlata során olyan szokásokat vett föl, amelyeket sokan rögeszmének minősítettek. Ha valaki nem rendezte idejében a váltóját, nyakára küldte a végrehajtót, és mindent elkövetett, hogy megkapja az esedékes összeget, kamatokkal és költségekkel együtt, még ha csődbe kergette is az adóst; de akkor azután beszüntetett minden további eljárást, nem jelent meg a hitelezők gyűlésein, és a váltókat fiókjában tartotta. Ezt a módszert és a vagyonbukottak könyörtelen megvetését Ragontól tanulta, aki kereskedői pályáján azt tapasztalta, hogy a peres ügyek rengeteg idővesztéssel járnak, és a kényszeregyezséggel elérhető sovány és bizonytalan eredmény nem éri meg a tömérdek utánjárást, szaladgálást, amellyel a csalárd bukás mentségeit ellenőrizni kellene.

- Ha a csődbe jutott kereskedő tisztességes ember, mihelyt talpra áll, úgyis fizet - szokta mondani Ragon úr. - De minek zaklatni a szerencsétlent, ha üres a zsebe? Ha meg gazember, akkor mindenképpen kibújik a fizetés alól. Legjobb, ha következetes szigorral kérlelhetetlenségünk hírét keltjük, akkor látják az adósok, hogy egyezkedésre nincs mód, és fizetnek, amikor és amennyit tudnak.

César a megbeszélt időben jelent meg minden találkozón, de tízpercnyi várakozás után hajthatatlan csökönyösséggel távozott; ezzel szorította pontosságra üzletfeleit. Öltözködése nagyon illett szokásaihoz és arcához. Semmiféle hatalom el nem térítette volna a fehér muszlin nyakkendőktől, amelyeket a felesége vagy a lánya díszített himzett szegéllyel. Szorosan gombolt piké mellényét jó hosszúra szabatta, mert volt egy kis pocakja. Kék nadrágot, fekete selyemharisnyát viselt, cipőjének szalagcsokra gyakran kioldódott. Bő szabású, olívizöld császárkabátjában, széles peremű kalapjával olyan volt, mint valami kvéker. Ha a vasárnapi estélyekre kiöltözködött, selyem térdnadrágot, aranycsatos cipőt vett fel, és elmaradhatatlan kétsor-gombos mellényének kivágásában keskeny redőkbe vasalt ingfodor fehérlett. Gesztenyebarna kabátjának széles kihajtói és hosszú leffentyűi voltak. Egészen 1819-ig két, párhuzamosan csüngő óralánca volt, de hétköznapi ruhához csak az egyiket viselte.

Ilyen volt César Birotteau, a tiszteletre méltó férfiú, akitől az emberi sorsot már a születéskor eldöntő titokzatos hatalmak megtagadták a képességet, hogy teljességében áttekintve ítélje meg a köz- és magánéletet, és fölülemelkedjék a középosztály színvonalán: átvette annak nézeteit, és bírálat nélkül mindenben alkalmazta felületességből eredő tévedéseit. Vak volt, de jószágos, nem nagyon elmés, de mélyen vallásos, és a szíve tiszta. Egyetlen szerelem éltető lángja lobogott a szívében; felesége és leánya iránt érzett gyöngédsége keltette benne a vágyat, hogy kitűnjön az átlagból, és tágítsa szerény ismereteinek körét.

César felesége ekkortájt harminchét éves volt, és annyira emlékeztetett a *milói Vénusz*-ra, hogy ismerősei a szobor élő hasonmását látták benne, amikor a híres márványleletet herceg Rivière nagykövet Párizsba szállíttatta. De már néhány hónap múlva a bánat úgy elsárgította hófehér bőrét, úgy elsötétítette és elmélyítette szép, zöld szeme körül a kékes karikát, hogy olyan lett az arca, mint egy madonnáé; mert édesen ártatlan, szomorkásan tiszta tekintetét romjaiban is megőrizte, és lehetetlenség volt szépnek nem tartani a finom illemtudással viselkedő asszonyt. Szépsége egyébként a César-kitervelte bálon ragyogott utoljára teljes pompájában, fel is tűnt az embereknek.

Minden létnek megvan a maga fénykora, amikor az okok pontosan egybevágnak az eredményekkel. Ez a delelő pont, ahol az energiák egyensúlyban vannak, és teljességükben hatnak, nemcsak az egyének életében figyelhető meg, hanem a városok, a nemzetek, az eszmék, az intézmények, a kereskedelmi vállalatok történetében is, amelyek megszületnek, magasra emelkednek és elenyésznek, ugyanúgy, mint a nemes fajták és az uralkodóházak. Honnét a növekedés és megsemmisülés e kérlelhetetlen törvénye, amelynek a világ minden élő szervezete alá van vetve? Mert még a halálos láz is, országos járvány idején, előbb vadul pusztít, majd ellankad, újból föllobban, végül kialszik. Talán földgolyónk sem egyéb közönséges röppentyűnél, csak éppen tartósabb, mint a többiek. A történelemből, amely föltárja a földi dolgok nagyságának és hanyatlásának okait, megtanulhatnak az emberek, melyik az a pillanat, amelyen túl nem szabad erőltetniük képességeiket; de sem a hódítók, sem a színészek, sem a nők, sem az írók nem hallgatnak az üdvös intelemre. César Birotteau is, ahelyett, hogy megállt volna szerencséjének tetőpontján, ezt olyan állomásnak tekintette, ahonnét még magasabbra visz az út. Nem tudta, mert hiszen a nemzetek és a királyok sem igyekeznek kitörülhetetlen betűkkel lerögzíteni, mi az oka a bukásoknak, amelyek egymást érik a történelemben, s amelyeket számos uralkodó- és kereskedőház története oly meggyőzően példáz. Miért nem hirdetik állandóan új piramisok azt az alapelvet, amelynek irányítani kellene a nemzetek és az egyének politikáját egyaránt? Éspedig: *Amikor az elért eredmény nincs közvetlen összhangban és egyenlő arányban az okaival, akkor kezdődik a bomlás.* De ilyen emlékeztetők mindenütt léteznek, ott van a hagyomány, ott vannak a kövek, amelyek a múlttól regélnek, szentesítik a fékezhetetlen sors szeszélyeit, semmivé foszlatják álmainkat, és bebizonyítják, hogy a legnagyobb események is egyetlen eszmébe foglalhatók. Trója és Napóleon egy-egy hősköltemény. Bárcsak ez a történet is hőskölteménye lehetne a polgárok hányattatásainak, amelyeket még senki sem tett szóvá, mert látszólag nincs bennük nagyszerűség, holott távlatuk határtalan, ha meggondoljuk, hogy itt nem egy emberről, hanem szenvedések tömegéről van szó.

Elalvóban César attól tartott, hogy felesége másnap határozott ellenvetésekkel áll majd elő, ezért korán akart kelni, hogy tervét akadálytalanul dűlőre vihesse. Virradatkor, vigyázva, hogy Constance föl ne ébredjen, nesztelenül felkelt, sebtiben felöltözött, és lement az üzletbe. Az inas akkor szedte le a megszámozott táblákat a kirakatablakokról. A segédek még nem voltak ott. Várva, hogy felkeljenek, kiált a boltajtóba, és figyelte, jól végzi-e dolgát Raguet nevű inasa - Birotteau nagyon jól tudta, hogy kell csinálni! Hideg, de pompás idő volt.

- Popinot - szólt oda az éppen leérkező Anselme-hoz -, vedd a kalapod, húzz cipőt, hívd le Célestin urat. Velem jössz a Tuilériákba, útközben elbeszélgetünk.

Popinot csodálatos ellentéte volt du Tillet-nek, és ama véletlenek folytán került Césarhoz, amelyek valamely al-gondviselés létének hitét keltik bennünk. Ő is fontos szerepet játszik ebben a történetben, helyénvaló hát, hogy néhány vonással megrajzoljuk az arcképét.

Ragonné asszony Popinot leány volt. Két fiútestvére közül a fiatalabbik helyettes bíró volt a Szajna megyei törvényszéken. A másik nyersgyapjúval kereskedett, vállalata főlemésztette vagyonát, és úgy halt meg, hogy Ragonék és gyermektelen bíró-öccse gondozására hagyta egyetlen fiát, aki édesanyját születésekor elvesztette. Hogy a fiúnak kenyérkereső foglalkozása legyen, nagynénje elhelyezte az illatszerüzletben, remélve, hogy majd Birotteau utódja lehet. Anselme Popinot kis termetű legényke volt, sántított, akárcsak lord Byron, Walter Scott és Talleyrand, akiknek a végzet talán azért juttatta ezt a fogyatkozást, hogy ne csüggeszen el másokat, akiket szintén ezzel sújtott. Élénk színű, szeplős arcra volt, mint általában a vörös hajúaknak; de tiszta homloka, erezett achátra emlékeztető szürkészöld szeme, csinos szája, kedves, kamaszos szemérmessége, testi hibájából eredő félénksége megnyerte számára az emberek rokonszenvét, akik szívesen pártfogolják a gyöngéket. A kis Popinot - mindenki így nevezte - érdekes fiú volt. A vallásos család, amelyhez tartozott, okossággal párosította az erényt, és szerényen cselekedte a jót. Így hát a fiú, akit bíró-nagybátyja nevelt, az ifjúság minden szép tulajdonságát egyesítette magában: illedelmes volt és gyengéd, kissé szegénylős, de hevüλέkeny, bárányszélid, de a munkában kitartó, ragaszkodó és józan - az őskeresztények valamennyi erényével ékeskedett.

Amikor tekintélyes főnöke azt a meglepő felszólítást intézte hozzá, hogy ilyen kora reggel sétáljanak egyet a Tuilériák kertjében, Popinot azt hitte, előmeneteléről lesz szó. A kis segéd Césarine-ra gondolt, az igazi „Rózsakirálynő”-re, a ház élő jelképére, akibe mindjárt aznap beleszeretett, amikor, két hónappal előbb, mint du Tillet, belépett az üzletbe. Ahogy fölsietett a lépcsőn, meg kellett állnia egy pillanatra, mert szíve hevesen vert, ereiben lüktetett a vér. Aztán Célestinnel, Birotteau első segédjével hamarosan visszament a boltba.

Most szótlanul bandukolt főnökével a Tuilériák felé. Huszonegy éves volt, ebben a korban Birotteau már megházasodott. Miért ne vehetné el ő is Césarine-t, gondolta Anselme, holott a lány szépsége és az apa vagyona óriási akadályként tornyosult hő vágyai elé; de a vágyat tüze a remény, és mennél esztelenebb, annál ösztökélőbb. Anselme is, mennél távolabbi ábrándkép volt imádoztja, annál inkább epekedett utána. Szent együgyűségében akkor, amikor mindenben, még a kalapviselésben is dúlt az egyenlőség, képes volt különbséget látni egy illatszerész lánya és saját maga, egy régi párizsi család sarja közt. Nyugtalanító kétségei ellenére boldog volt: mindennap Césarine mellett ebédelhetett! Az üzletben oly buzgón, oly lelkesen dolgozott, hogy a munka nem keserítette el; sohasem érzett fáradtságot, hiszen mindent Césarine kedvéért tett. Egy húszéves ifjú szerelme az alázatból táplálkozik.

- Jó kereskedő lesz belőle, sokra fogja vinni - szokta mondani elismerően César, amikor Ragonénak beszámolt a fiú tevékenységéről a gyárban. Nem győzte dicsérni fogékonyságát a mesterség fortélyai iránt, és nagy készségét az áruszállítás körül, amikor ingujját feltűrve csomagolt, szögezte a ládákat, és santa létére többet végzett akármelyik segédnél.

Alexandre Crottat, Roguin irodavezetője, gazdag Brie környéki birtokos fia, nyílt nősülési szándékkal járt a házhoz, ami nagyon rontotta az árva fiú győzelmi kilátásait. De nem ez volt a legfőbb nehézség: Popinot szomorú titkokat őrzött szívében, ezek növelték a távolságot közte és Césarine közt. Ragonék vagyona, amelyre számíthatott volna, agyon volt terhelve, és gyámfiuk örült, hogy sovány fizetéséből támogathatta őket. És mégis bízott a sikerében! Olykor elfogta Césarine egy-egy pillantását, s úgy tetszett neki, mintha büszkélkedve nézne végig rajta: kék szeméből édes reményekkel biztató titkos gondolatokat merészelt kiolvasni. Most föllobbant benne a remény, és szótlanul haladt főnöke mellett, eltelve azzal a remegő izgalommal, amelyet hasonló körülmények közt minden bimbózó életű fiatalember érez.

- Mondd csak, Popinot - szólalt meg a derék kereskedő -, hogy van a nagynénéd?

- Köszönöm, uram, jól.

- De mostanában mintha gondjai lennének, csak nincs valami baj? Nézd, fiacskám, előttem nem kell titkolóznod, hiszen úgyszólván a családhoz tartozom, idestova huszonöt éve ismerem a nagybátyádat. Durva, szöges bakancsban léptem be hozzá annak idején. Hiába hívják *Kincsestanya*-nak a falusi tájat, ahonnét jöttem, egy arany volt akkor az összes vagyonom, keresztanyámtól kaptam ajándékba, a megboldogult d'Uxelles márkínőtől, aki atyafiságban van mostani vevőinkkel, a Lenoncourt hercegi párral. Imádkoztam is minden vasárnap érte és az egész családjáért; unokahúgának, Mortsaufné úrnőnek is én szállítok mindenféle illatszerárut Touraine-ba. Sok jó vevőhöz jutottam az ő révükön, itt van például Vandenesse úr, aki évente ezerkétszáz frank árát fogyaszt. Ha jóézésből nem volnék hálás, annak kellene lennem pusztá számításból. Veled azonban, fiacskám, mellékgondolat nélkül, önmagadért akarok jót tenni.

- Ó, uram, engedje meg, hogy megmondjam, ön mindig remek koponya volt!

- Nem, fiam, ez nem elég az üdvösséghez. Nem mondom, a koponyám ér annyit, mint akárki másé, de a fő az, hogy konokul a becsület útját jártam, rendesen viselkedtem, és sohasem szerettem mást, mint a feleségemet. A szerelem csodás *vehiculum*² jó szó, ugye? Épp tegnap használta Villèle úr is az országgyűlésen.

- A szerelem! - sóhajtott Popinot. - Ó, uram, hogy is kezdjem...

- Nini, kit látnak szemeim? Roguin bácsi jön a XV. Lajos térről. Ugyan mi dolga lehet errefelé reggel nyolckor? - tűnődött César, elfeledkezve Popinot-ról meg a mogyoróolajról.

Eszébe jutottak feleségének találgatásai, és ahelyett, hogy befordult volna a Tuilériák kertjébe, elébe ment a közjegyzőnek. Anselme tisztos távolban követte. Nem fért a fejébe, miért érdekli egyszerre főnökét ez a semmitmondónak látszó találkozás: de boldog volt, mert bátorításnak vette, amit César a szöges bakancsról, az aranypénzről és a szerelemtől mondott az imént.

Roguin nagy darab, bibircsókös képű, kopasz homlokú, fekete hajú férfi volt. Az arca valamikor érdekes lehetett. Merész fiatalemberként vágott neki az életnek, kis ügyvédjelöltből vitte közjegyzőségig. E pillanatban a figyelmes szemlélő az élvhajhásztól megviselt ember fáradt vonásait fedezhette föl rajta. Aki elmerül a kicsapongás posványába, annak ábrázatán többnyire nyomot hagy a posvány. Roguin arcára is éles barázdákat szántott az érzékiség, és megfosztotta minden nemességétől. A mértéktartó ember egészséget sugárzó, derűs vonásai helyett őrajta a test tiltakozása ellenére felkorbácsolt vér tisztátalan jelei mutatkoztak. Csúf, tömpe orra volt, gyakori tünet olyan embereknél, akiknek szaglószeréből állandóan nedvesség szivárog. Ezt a titkolt kellemetlenséget egy erényes francia királynő általános emberi bajnak hitte, mert felséges férjén kívül más férfival sohasem került olyan testi közelségbe, hogy tévedéséről meggyőződhetett volna. Roguin azt hitte, ha sok spanyol burnótot szippant, megszabadul e kényelmetlenségtől, de attól csak rosszabbodott a baj, amely balszerencséjének legfőbb okozója volt.

Van-e fölöslegesebb társadalmi hazugság, mint amikor hamis színekkel ábrázolják az embereket, és elkendőzik szerencsétlenségük valódi okát, amely legtöbbször betegségből ered. Az erkölcstörténet bűvárai mindmáig nem vették eléggé figyelembe a testi bajt az erkölcsök

² Vehiculum - jármű. (latinul)

romlásának szempontjából, nem vizsgálták az élet teljes gépezetére gyakorolt befolyását. Birotteau-né helyes érzéssel tapintott rá Roguinék házasságának titkára.

Roguinné, Chevrel bankár bájos, egyetlen leánya, mindjárt a nászéjszaka után leküzdhetetlen undort érzett a vagyontalan közjegyző iránt, és azonnal válni akart. Roguin, aki örült a feleségével kapott ötszázezer frank hozománynak és a várható örökségnek, könyörögve kérte, álljon el szándékától, inkább korlátlan szabadságot enged neki, és vállalja az ilyen együttélés minden következményét. Roguinné teljhatalmú úrnő lett, és úgy bánt férjével, mint egy kurtizán öregedő gavallérjával. Roguin csakhamar drágállani kezdte a feleségét, és úgy tett, mint megannyi párizsi férj: külön kis legényszállást bérelt. Eleinte józan mérséklettel élt, és nem adott ki túl sokat.

Kezdetben Roguin szerény igényű grizettekkal találkozgatott, akik boldogok voltak, hogy pártfogójuk akadt. De három év óta veszélyes szenvedély emésztette, mint igen sok ötvenhatvan év körüli férfit. Szerelme a kor egyik leggyönyörűbb teremtese volt, akit „szép hollandi nő” néven ismertek a félvilágban, amíg el nem tűnt az élet mélységeiben, hogy halálával ismét híressé váljon. Annak idején Bruges-ből hozta Párizsba Roguin egyik kliense. Ez az úr 1815-ben politikai okokból távozni volt kénytelen Franciaországból, és a nőt ajándékuul hagyta a közjegyzőre. Roguin szép kis palotát bérelt neki a Champs-Élysées-n, pazarul berendezte, és teljesítette a nő minden költséges szeszélyét, egész vagyonát szeretőjének esztelen tékozlására költötte.

Roguin komor arca földerült, amikor most meglátta Birotteau-t. Súlyos gondjait titokzatos események okozták, amelyeknek du Tillet a maga gyors meggazdagodását köszönhetette. Du Tillet, amikor Birotteau-ékhoz került, és az első vasárnapi összejövetele felismerte, mi a helyzet Roguin és Roguinné közt, nyomban tervet változtatott. Eredetileg csak úgy mellékesen gondolt arra, hogy elcsábítja Birotteau-nét, fő célja az volt, hogy egy leküzdött szenvedélyért kárpótlásul elnyerje Césarine kezét. De könnyű szívvel lemondott erről a házasságról, amikor rájött, hogy César nem is olyan gazdag, mint gondolta. Megkörményezte Roguint, bizalmába férközt, és kérésére a közjegyző bemutatta a szép hollandi nőnek. Hamarosan kiszimatolta, hányadán vannak egymással, megtudta, hogy a nő szakítással fenyegetőzik, ha Roguin megnyirbálná fényűzését. A szép hollandi nő zabolátlan teremtes volt, az a fajta nő, aki nem bánja, milyen forrásból jut pénzhez, s egy apagyilkos tallérjaiból is képes lenne lakomát rendezni. Sohasem törődött a holnappal. Számára a jövő az aznap este volt, a hónap vége pedig az örökkévalóság, még akkor is, ha öles számlái voltak esedékesek. Du Tillet örömmel kapott a kedvező alkalmon, és próbálta rábeszélni a szép hollandi nőt, hogy szeresse Roguint évi harmincezer frankért ötvenezer helyett; az ilyen szívességekért hálások szoktak lenni a szerelmes öregurak.

Egy pezsgős vacsora után Roguin bevallotta du Tilletnek, hogy súlyos anyagi válságba került. Minthogy ingatlanain feleségének törvényes zálogjoga volt, azokat nem terhelhette meg, vak szenvedélyében ügyfeleinek pénzéhez nyúlt, és az eltulajdonított összeg máris meghaladja irodája értékének felét. Ha a másik fele is rámegy, nem marad más hátra, mint hogy föbe löje magát, a közrésztvét talán majd enyhíti bukásának szégyenét.

Mint egy fénysugár a mámoros éjszakában, úgy villant fel du Tillet agyában a gondolat, hogy itt gyors és biztos vagyonszerzésre nyílik alkalma. Megnyugtatta Roguint, és bizalmát azzal hálálta meg, hogy a levegőbe lövette ki vele pisztolya töltényeit.

- Olyan nagy képességű ember, mint ön - mondta neki -, ne csináljon ostobaságokat, és ne torpanjon meg, hanem vágja ki magát merészen a csávából.

Azt tanácsolta, vegyen el most egy nagyobb összeget, bízta rá, ő majd merész tőzsdejátékba kezd a pénzzel, vagy befekteti a számtalan kínálkozó spekuláció valamelyikébe. Ha ez beüt, nagy bankot alapítanak, a betétekből busás hasznuk lesz, úgyhogy Roguin könnyen fedezheti majd szenvedélyének költségeit. Ha pedig a szerencse ellenük fordulna, Roguin legföljebb külföldre szökik inkább, semhogy megölje magát, különben is az ő du Tillet-je hűségesen kitart mellette az utolsó garasig. Roguin mohón kapott az ajánlaton, mint a fuldokló a mentőkötél után, nem sejtve, hogy az illatszerészsegéd a nyaka köré hurkolta a kötelet.

Roguin titkának birtokában du Tillet egyszerre kerítette hatalmába a férjet, a feleséget és a szeretőt. Roguinné, amikor du Tillet figyelmeztette a veszedelemre, amelyről eddig sejtelve sem volt, teljesen rábízta sorsát a segédre, aki akkor lépett ki Birotteau üzletéből, nyugodt biztonságban a jövője felől. Könnyűszerrel rávette az asszonyt, hogy ő is kockáztasson egy összeget, ha nem akar baj esetén az utcára kerülni. Roguinné rendezte pénzügyeit, hamarjában összeszedett egy kis tőkét, és rábízta arra az emberre, akiben férje is megbízott, a közjegyző ugyanis egyelőre százezer frankot adott át neki. Du Tillet tudott bánni Roguinnéval, a szép asszony anyagi gondjait előbb gyöngéd vonzalommal, majd lángoló szenvedéllyel fokozta. Három társától, akinek részére a tőzsdén játszott, természetesen megkapta a részesedést, de ezzel nem érte be. Odáig merészkedett, hogy érintkezésbe lépett egy ellenjátékosal, akinek révén visszakapta az állítólagos veszteségek összegét. Mert du Tillet nemcsak a kliensei számlájára, hanem a maga zsebére is játszott.

Mihelyt együtt volt az első ötvenezer frankja, biztosra vette, hogy elindult a meggazdagodás útján. A rá jellemző éleslátással figyelte a francia politika fejleményeit: az 1814-i hadjárat idején bessze, a Bourbonok visszatérésekor hossza játszott. Két hónappal XVIII. Lajos bevonulása után Roguinnénak kétszázezer frankja, du Tillet-nek százezer tallérja volt. A közjegyző jó angyalát látta a fiatalemberben, mert pénzügyi egyensúlya egy időre helyreállt. De a szeretője ezután is mindenét elverte. A szép hollandi nő ugyanis ki volt szolgáltatva egy Maxime de Trailles nevű volt császári nemes-apródnak, ez az aljas pióca állandóan szipolyozta. Du Tillet, amikor egyszer valamilyen okmányt íratott alá a kurtizánnal, megtudta valódi nevét: Sarah Gobsecknek hívták. Meglepődött, mert Gobseck volt a neve egy uzorásnak is, akit hírből ismert. Fölkereste az öreg pénzembert, a párizsi aranyifjak földi gondviselőjét, hogy megtudja, nem hasznosíthatná-e nála a lánnyal való rokonságát. Az uzorás, brutusi kérlelhetetlenséggel, hallani sem akart unokahúgáról, du Tillet azonban, aki Sarah bankárjának adta ki magát, megtetszett neki, annyival is inkább, mivel elárulta, hogy van forogni való tőkéje. A normandiai és az uzorás természetében sok volt a közös vonás. Gobsecknek történetesen szüksége volt egy élelmes fiatalemberre, hogy ellenőrizze egy külföldi pénzműveletét. Egy államtanácsosnak ugyanis, akit a Bourbonok visszatérése meglepetésszerűen ért, az az ötlete támadt, hogy összevásárolja Németországban a hercegek száműzetésben csinált adósságait, és ezen a révén szerez udvarképességet. Az üzlet neki csak politikailag volt fontos, ezért a hasznot felajánlotta azoknak, akik a szükséges összeget rendelkezésére bocsátják. Gobseck csak olyan mértékben volt hajlandó folyósítani a pénzt, ahogy ezeket az adósságokat tényleg megvásárolták, és emberével meg akarta vizsgáltatni azokat. Az uzorások senkiben sem bíznak meg biztosíték nélkül. Viselkedésüket mindig az adott esettől teszik függővé: jéghidegen elzárkóznak attól, akire nincs szükségük, de szívesek és előzékenyek, ha érdekük úgy kívánja.

Du Tillet tudta, mily óriási szerepet játszanak a párizsi élet felszíne alatt olyan figurák, mint Werbrust és Gigonnet, a Saint-Denis és a Saint-Martin utcák üzleti életének leszámítolói, vagy Palma, a Poissonnière negyed bankárja, s hogy ezek majdnem mind összeköttetésben állnak Gobseckkel. Pénzbeli biztosítékot ajánlott fel hát ezeknek az uraknak azzal a kikötéssel, hogy őt is beveszik az üzletbe, és pénzműveleteikben felhasználják a tőkét, amit kezükre

bíz: így szerzett magának támogatókat. A Száznapos uralom idejére esett németországi utazása Clément Chardin des Lupeaulx úr társaságában, és a második Restaurációra érkezett vissza, miután nem is annyira vagyont szerzett, mint annak előfeltételeit. Bepillantást nyert Párizs legfurfangosabb üzletembereinek titkaiba, és elnyerte annak barátságát, aki megfigyelőként alkalmazta, és egy kártyabűvész ügyességével tárta fel előtte a magas politika rejtett rugóit és a jogászi fortélyokat.

Du Tillet-nek jól forgott az esze, félszavakból értett, németországi útján pedig kinevelődött. Hazatértekor Roguinné változatlan hűséggel fogadta. A szegény közjegyző is, akárcsak a felesége, türelmetlenül várta Ferdinand-t, mert a szép hollandi nő időközben megint alaposan kifosztotta. Du Tillet vallatóra fogta a nőt, és megállapította, hogy sokkal kevesebbet költ magára, mint amennyit eltékozol. Így derítette ki Sarah Gobseck féltve őrzött titkát, hogy halálosan szerelmes Maxime du Trailles-ba. Ez az ember bűnös kicsapongások közt kezdte életpályáját, nem is lehetett belőle más, mint ami lett: politikai széltoló, amilyenre minden kormánynak szüksége van, és dühödt szerencsejátékos, akinek minden pénz kevés. Du Tillet most értette meg, miért volt Gobseck oly tartózkodó, amikor említést tett neki unokahúgáról.

Ily körülmények közt du Tillet bankár - mert most már az volt - komolyan figyelmeztette Roguint, ideje már arra gondolnia, hogy legyen valamije rossz napokra. Rábeszélte, rántsa be leggazdagabb ügyfeleit olyan vállalkozásba, amelyből nagy összeget takaríthat meg arra az esetre, ha újból tőzsdejátékba kezd és rajtaveszt. Néhány hirtelen árfolyamesés és emelkedés után, amelyek csak Roguinnának és du Tilletnek hajtottak hasznot, Roguin érezte, hogy közeleg az óra, amely végromlását jelenti. Halódását az használta ki, akit legjobb barátjának hitt. Du Tillet agyában születte meg a Madeleine-templom körüli telkekkel való üzérkedés gondolata. Természetesen az ő zsebébe vándorolt az a százezer frank, amit Birotteau, addig is, míg célszerűen fel nem használhatja, Roguinnál helyezett letétbe. Du Tillet, tönkre akarván tenni volt főnökét, elhitette a közjegyzővel, hogy úgy jár el a legveszélytelenebbül, ha legbensőbb barátait hálózza be.

- A jó barát akkor is kíméletes, ha haragszik - mondta neki.

Kevesen tudják manapság, mily csekély értéke volt akkoriban egy négyszögöl teleknek a Madeleine-templom környékén. De mert nekik kellett a tulajdonosokhoz fordulni, ezek nyilván kapnak az alkalmon, és a napi értéknél magasabb árakat követelnek. Nos, du Tillet úgy akart keresni az üzleten, hogy ne kelljen viselnie a hosszú lejáratú spekuláció veszteségét. Más szóval meg akarta fojtani az üzletet, hogy annak tetemét megkaparintsa és újból föltámassza. Hasonló esetekben Gobseck, Palma, Werbrust, Gigonnet és a hasonlók alakok rendszerint egymás kezére játszottak. Du Tillet azonban nem állt velük olyan bizalmas lábon, hogy segítségüket kérhette volna. Különben is mindent a háttérből akart irányítani, hogy ne kelljen szégyenkeznie az ebül gyűlt nyereség miatt. Szüksége volt hát egy könnyen mozgatható bábra, üzleti nyelven szólva úgynevezett *strómanra*. Képzeletbeli ellenjátékosa a börzén alkalmasnak látszott rá, hogy szolgálattevő szelleme legyen, így hát isteni jogot bitorolva teremtett magának egy embert. Eszébe jutott egy ismerőse, kimustrált kereskedelmi utazó, akinek se pénze, se tehetsége, csak egyhez ért: tud beszélni rogyásig mindenféléről anélkül, hogy mondana valamit. Egy lyukas garasa sincs, de ha kell, betanul akármilyen szerepet, és eljátssza úgy, hogy nem hoz szégyent a színdarabra. Különleges erénye, hogy tud titkot tartani, s ha a gazdája érdeke kívánja, eltűr minden megaláztatást.

Ezt az embert du Tillet megtette bankárnak, a Claparon ház fejének, nagyszabású vállalatok irányítójának. Charles Claparonra az a sors várt, hogy az ebek harmincadjára kerül, ha du Tillet belebukik a vállalkozásaiba. Tudta ezt nagyon jól. De a szegény ördög, aki két frankkal a zsebében ödögött a körúton, azt hitte, az Eldorádó nyílik meg előtte, amikor cimborája

ráakadt, és kilátásba helyezte, hogy az üzletekből neki is csurran-csöppen valami. Alázatos barátságféle fűzte du Tillet-hez, vaktában előre hálás volt neki, a gondtalan, szabad élet reménye is izgatta, csak természetes, hogy mindenre áment mondott. Mikor azután látta, hogy régi pajtása kellő óvatossággal teszi kockára az ő megvásárolt becsületét, kutyahússéggel ragaszkodott hozzá.

Hitvány egy kuvasz volt Claparon, de mindig kész egy curtiusi ugrásra. A megbeszélt terv szerint a telekvásárlók egyik felét neki, a másikat Birotteau-nak kellett képviselnie. Claparon váltókat kap Birotteau-tól, ezeket névleg valamelyik uzsorás számítja le, de tényleg du Tillet, aki csődbe kergetheti Birotteau-t, amikor ki fog derülni, hogy Roguin elsikkasztotta a rábízott pénzt. A csődtömeggondnokok du Tillet sugalmazása szerint járnak majd el, ő pedig az illatszerész pénzét megszerezve, egyben különböző nevek alatt, mint hitelezője, elárverezteti a telkeket, és megveszi fele értékükön, a Roguintól szerzett pénzen, meg a csőd osztalékából.

A közjegyző belement a tervbe, mert azt hitte, értékes zsákmányhoz jut az illatszerész és érdektársai kifosztásával. Igen ám, de az az ember, akiben feltétlenül megbízott, magának szánta az oroszlánrészt. Roguin, aki semmiféle törvényszék előtt nem perelhetett, még majd boldog lehet, ha du Tillet odavet neki havonta némi koncot, svájci menedékébe, ahol olcsón elégítheti ki szenvedélyét.

Ez a pokoli terv nem valami intrika-szövésben jártas drámaíró agyában fogant meg. A körülmények sugallták. Bosszúvágy nélkül a gyűlölet olyan, mint a vetőmag, mely gránitkőre hull. Du Tillet a legtermészetesebb indulatból esküdött bosszút César ellen, gondoljunk a sötétség és világosság angyalainak harcára. Fejével játszott volna, ha egyszerűen megöli az egyetlen embert Párizsban, aki tudott házi tolvajlásáról. De sárba tiporhatta, megsemmisíthette, hogy ne tudjon ellene tanúskodni. Sokáig csirázott lelkében a bosszú gondolata, anélkül hogy szárba szökken volna, mert Párizsban még a leggyűlölködőbb emberek sem igen szöhetnek terveket, oly száguldó és mozgalmas itt az élet, annyira zsúfolva van váratlan eseményekkel. De az állandó tülekedés, ha az előre megfontolás lehetetlenné teszi is, jó talaja a ravaszul számító gondolatnak, amely eléggé erős, hogy ki tudja várni a kedvező esélyeket.

Amikor Roguin feltárta titkát du Tillet előtt, ez megsejtette, hogy most tönkretetheti Birotteau-t, és nem csalódott. A közjegyző, aki ott tartott, hogy maholnap el kell szakadnia szíve bálványától, mohón szürcsölte a gyönyör italának utolsó cseppjeit. Minden este elment a Champs-Élysées-re, és hajnalban tért haza. Birotteau-né gyanúja tehát alapos volt.

Ha valaki olyan szerepet vállal, amilyent du Tillet bízott Roguinre, tökéletes színész lesz, hiúzszemmel meglát, valamilyen látnoki képességgel észrevesz mindent, valósággal magnetizálja áldozatát. A közjegyző is sokkal előbb meglátta Birotteau-t, mint ez őt, és már messziről nyújtotta kezét az illatszerész felé.

- Épp most vettem fel egy előkelő úr végrendeletét, akinek már aligha van hátra egy hét az életéből - mondta a világ legtermészetesebb hangján. - De úgy bántak velem, mint egy falusi orvossal. Kocsit küldtek értem, de gyalog engedtek haza. - Ezek a szavak a gyanakvás könnyű felhőjét oszlatták el az illatszerész homlokáról. Észrevette ezt Roguin, nem is akart elsőnek beszélni a telekvásárlás ügyéről, várta, hogy áldozata maga menjen bele a csapdába.

- Ma végrendelet, holnap házassági szerződés, ilyen az élet - mondta Birotteau. - Erről jut eszembe, mikor kelünk egybe Madeleine-nel, Roguin apó? - tette hozzá nevetve, és megpaskolta a közjegyző pocakját.

Ha férfiak egymás közt vannak, a legszemérmesebb polgár is szeret úgy feltűnni, mint aki ért a sikamlós beszédhez.

- Ha ma nem, akkor soha - szólt diplomatikusan a közjegyző. - Attól tartok, ha várunk vele, híre megy a dolognak. Máris sürget két gazdag kliensem, mindenáron részt akarnak venni az üzletben. Ezért hát döntenie kell, vagy-vagy. Ma délig elkészítem a szerződéseket, egy órákor még aláírhatja. Isten önnel. Sietek, hogy alaposan átolvashassam Xandrot tervezetét, amit az éjszaka csinált.

Birotteau utána szaladt.

- Részemről rendben van, itt a kezem - mondta, és a közjegyző tenyerébe csapott. - Csatolja az üzleti tőkéhez a százezer frankomat, amit a lányom hozományának szántam.

- Helyes - mondta távozóban Roguin.

Birotteau, ahogy visszament a kis Popinot-hoz, forróságot érzett a testében, szíve elszorult, füle zúgott.

- Mi lelte, uram? - kérdezte a segéd, meglátva gazdája elhalványuló arcát.

- Fiam, egyetlen szóval igen nagy üzletet pecsételtem meg; ilyenkor senki sem tud uralkodni magán. De hiszen neked is részed van a dologban. Azért is hoztalak magammal, hogy nyugodtan beszélhessek veled, itt senki sem hallja. Úgy látom, nagynénéd szorult helyzetben van. Mondd csak, mi lett a pénzével?

- Bátyám és néném egész tőkéje Nucingenék bankjában volt, uram. Rábeszélték őket, fogadjanak el visszafizetés helyett vorstsini bányarészcégyeket, melyek még nem fizetnek osztalékot. Az ő korukban bizony nehéz pusztá reménységből élni.

- Miből élnek voltaképpen?

- Az én fizetésemből. Nagy örömömre elfogadják a segítségemet.

- Látod, ez szép dolog, Anselme - szólt az illatszerész, s egy könnycsepp gördült végig az arcán. - Megérdemled, hogy szeresselek. És nagy jutalmat tartogatok számodra, amiért oly buzgón dolgozol az érdekemben.

Képzelt fennsőbbiségének tudatában naiv kispolgári lelkesültséggel beszélt, és nemcsak Popinot szemében nőtt meg, hanem önmagának is nagyon imponált.

- Ó, főnök úr! Hát észrevette, mennyire imádom...

- Kit?

- Césarine kisasszonyt.

- Ohó, fiam, kissé vakmerő vagy! - szólt Birotteau. - Őrizd magadban a titkodat. Elfelejttem, amit mondtál, különben azonnal elküldenélek. No, ne félj, nem haragszom. Teringettét, a helyedben én is így jártam volna. Szép az a kislány.

- Ó, főnök úr! - rebegte a segéd. Inge a testére tapadt, úgy elöntötte a veríték.

- Nézd fiam, ezt az ügyet nem lehet csak úgy máról holnapra elintézni. Césarine a maga ura, de az anyjának tervei vannak vele. Na, szedd össze magad, töröld meg a szemed, a szívedet tartsd féken, ne beszéljünk többet a dologról. Nem mintha restelném, hogy vömnek fogadjalak. Elvégre Popinot törvényszéki bíró unokaöccse vagy, Ragon nagybátyád is jeles férfiú, fölléphetsz olyan igénnyel, mint akárki más. Csakhogy itt olyan sok a *de*, a *mert*, a *ha*! Ejnye no, mi az ördögnek keversz ilyesmit egy üzleti beszélgetésbe! Na, ülj le ide mellém a padra, de már ne mint bolond szerelmes, hanem mint józan kereskedő. Mondd, Popinot, bátor legény vagy te? - kérdezte, és erősen a segédje szeme közé nézett. - Van benned elég elszántság, hogy szembeszállj és birokra kelj egy nálad erősebb ellenféllel?

- Miről van szó?

- A *Macassar-olaj*-ról - szólt Birotteau, felegyenesedve, mint valami plutarkhoszi hős. - Ne áltassuk magunkat, az ellenfél erős, jól fölkészült, félelmetes. A *Macassar-olaj* egykettőre meghódította a piacot. Az elgondolás tagadhatatlanul ügyes. A négyszögletes fiolák eredetiek és tetszetősek. A mi szerünkkel kapcsolatban eleinte háromszögletű üvegcsékre gondoltam, de érett megfontolás után jobbnak látnám a háncsfonatú, kis palackokat. Az ilyesmiben van valami titokzatos, a közönség szereti az ármányos dolgokat.

- Attól félek, költséges lesz. Mennél olcsóbban kell előállítanunk az árut, hogy nagy engedményt adhassunk a viszontelárusítóknak.

- Jól van, fiam, helyesek az elveid. De gondold meg, a *Macassar-olaj* védekezni fog ám! Nagyon mutatós cikk, a neve is csábító. Külföldi gyártmányként szerepeltetik, mi, sajnos, belföldiek vagyunk. Na, Popinot, elég erősnek érzed magad, hogy legyűrd a *Macassar*-t? Először is rá kell feküdnöd a tengerentúli exportra. A *Macassar*, úgy látszik, voltaképpen indiai termék, célszerűbb Indiába francia árut szállítani, mint visszaküldeni azt, amit állítólag onnét szállítanak. A zsibárusokat se feledd! De nemcsak a külfölddel, a vidékkel is meg kell küzdenünk! Márpedig a *Macassar-olaj*-at nem lehet lebecsülni, erősen hirdetik, a közönség jól ismeri és nagyon kedveli.

- Azért is le fogom gyűrni! - szólt Popinot, és fölillant a szeme.

- Ugyan mivel? - kérdezte Birotteau. - Ez aztán a fiatalos hév! Hallgasd végig, Popinot, amit mondani akarok.

Anselme vigyázzba vágta magát, mint egy közkatona Franciaország marsallja előtt.

- Feltaláltam egy olajat, amely sietteti a haj növeését, serkentően hat a fejbőrre, és férfiaknál is, nőknél is megóvjaa a haj színét. Ennek a szernek nem csekélyebb sikere lesz, mint a kenőcsömnek és arcvizemnek; de ezt a találmányt nem akarom egyedül kiaknázni, szeretnék már visszavonulni az üzlettől. Te fogod, fiam, forgalomba hozni a *Comagén-olaj*-at. (*Coma* latinul annyi mint haj, így mondta nekem Alibert doktor, a király orvosa. A szó a *Berenice* című tragédiában fordul elő, ahol Racine mint a szép királynő imádóját szerepelteti *Comagené* királyát. Berenice gyönyörű hajáról volt híres, imádója bizonyára neki akart kedveskedni, amikor ezt a nevet adta országának. Milyen szellemesek ezek a nagy lángelmék. A legapróbb részletek sem kerülnek el a figyelmüket.)

A kis Popinot komoly tudott maradni ennek a képtelen magyarázatnak a hallatára, mellyel Birotteau nyilván az ő műveltségét akarta megtisztelni.

- Anselme - folytatta Birotteau -, nagy illatszerüzletet akarok alapítani a Lombard utcán, téged szemeltelek ki vezetőnek. Csendestársad leszek, előlegezem az induláshoz szükséges tőkét. A *Comagén-olaj* után vaníliapárlattal és fodormentaszesszel fogunk kísérletezni. Forradalmasítjuk az illatszeripart, sűrített készítményeket árusítunk, természetes termékek helyett. Meg vagy elégedve, nagyra törő fiatalember?

Anselme nem bírt megszólalni a nagy elfogódottságtól, hálakönnyektől csillogó szeme válaszolt helyette. Ezt az ajánlatot, úgy érezte, atyai jóindulat sugallta, amely mintha azt mondaná: „Érdemeld ki magadnak Césarine-t azzal, hogy gazdag leszel és tekintélyes.”

- Bízzék bennem, uram - kiáltott fel végül, csodálkozásnak véelve Birotteau fölindultságát -, én is ki fogom vívni a sikert.

- Én is ilyen voltam - helyeselt az illatszerész -, az én jelszavam is ez volt. Ha a lányom kezét nem nyered is el, vagyont, azt fogsz szerezni. No, mi lelt, fiam?

- Engedje remélnem, ha megszereztem az egyiket, a másikat is elnyerhetem.

- A reménytől nem foszthatlak meg, barátom - szólt Birotteau, ellágyulva Anselme hangjától.

- Akkor hát, uram, talán mindjárt ma szétnézhetnék alkalmas helyiség után, hogy mennél előbb megnyithassam a boltot.

- Igen, fiam. Holnap bezárkózunk a gyárba, és töviről hegyire megbeszélünk mindent. Mielőtt bejárnád a Lombard utca környékét, légy szíves, szólj be Livingstonhoz, kérdezd meg, üzembe helyezheti-e holnapra a hidraulikus sajtólót. Ma estefelé elmegyünk a kedves és kitűnő Vauquelin úrhoz, hogy kikérjük a tanácsát. Ez a tudós éppen mostanában foglalkozott a haj élettanával, elemezte színező anyagát, kutatta belső szerkezetét. Mindent megkapsz, Popinot. Beavatlak találmányom titkába, a te dolgod, hogy okosan kihasználd. Mielőtt Livingstonhoz mégy, ejtsd útba Pieri Bénard könyvkereskedőt. Tudod, fiacskám, kevés dolog bántott úgy életemben, mint Vauquelin úr önzetlensége: a világért sem akar tőlem semmit elfogadni. Szerencsére megtudtam Chiffreville-től, hogy szeretne egy példányt a *Drezdai Madonná*-ból, amelynek metszetét egy bizonyos Müller készítette. Bénard két évig levelezett németországi kollégáival, amíg végre sikerült szereznie egy kínai papirosra nyomott, különleges példányt. Ezerötszáz frankomba került, fiam. Bénard azt ígérte, mára bekeretezi, győződj meg róla, készen van-e. Azt akarom, hogy amikor jötevének ma kikísér, ott találja a képet az előszobájában, hadd lássa, mennyire hálásak vagyunk neki feleségemmel együtt, mert mondhatom, tizenhat éve mindennapi imánkba foglaljuk a nevét. Én sohasem felejttem el őt; de tudod, Popinot, a tudósok úgy elmerülnek kutatómunkájukba, hogy mindent elfelejtenek, nőt, híveket, barátokat. Nekünk, éppen mert értelmünk nem egetverő, még lehet melegen érző szívünk. Ez vigasztal azért, hogy nem születtem nagy embernek. Az akadémikus urak észlelőnyek, sohasem fogod őket templomban látni. Vauquelin úr minden idejét a dolgozószobájában vagy a laboratóriumában tölti, szeretem hinni, hogy kutatásai közben Istenre gondol. Tehát megegyeztünk: előlegezem a tőkét, átadom a találmányom titkát, a hasznot megfelezzük, nincs szükség szerződésre. Csak segítsen a szerencse, a többi a mi dolgunk. De most szaladj, fiam, megyek én is az üzletbe. Igaz ni, Popinot, három hét múlva nagy bált adok, csináltass addigra magadnak estélyi öltönyt, hogy ott már mint kész kereskedő jelenhess meg...

A jóságnak ez az utolsó megnyilvánulása annyira meghatotta Anselme-et, hogy elkapta César kövér kezét, és megcsókolta. A jó ember bizalma szíven találta a szerelmest, s a meghatott ember mindenre képes.

- Szegény fiú - nézett utána Birotteau, ahogy elsietett a Tuilériák felé -, hiszen ha Céсарine szeretné! De sántít, a haja mint a vörösbádog, s amilyen válogatóság a mai lányok, alig hiszem, hogy Céсарine... Különben is az anyja közjegyzőhöz akarja adni. Alexandre Crottat gazdaggá fogja tenni, márpedig a gazdagság mindenén átsegít, míg a szegénységben a legnagyobb boldogság is zátonyra fut. Mindegy, a lányom csak intézze maga a sorsát, nem szólok bele, amíg valami nagy bolondságot nem csinál.

Birotteau szomszédja egy Cayron nevű, Languedocból való kis bot- és ernyőkereskedő volt; rosszul ment a boltja, Birotteau több ízben kisegítette. Cayronnak kapóra jött, hogy első emeleti két szobáját átengedheti a gazdag illatszerésznek, ő majd meghúzódik az üzlethelyiségben, legalább kisebb lesz a házbére.

- Nos, szomszéd - állított be hozzá bizalmas szóval Birotteau -, a feleségem beleegyezett, hogy megnagyobbítsuk a lakásunkat! Ha akarja, tizenegy órákor elmehetünk együtt Molineux úrhoz.

- Kedves Birotteau uram - mondta az ernyős -, örömmel megtenném ezt a szívességet minden ellenszolgáltatás nélkül, de ön is tudja, hogy jó kereskedőnek mindenből pénzt kell kicsiholnia.

- Nono! - felelte az illatszerész -, engem se vet föl a pénz. Még azt sem tudom, hogy az építészem, akit mostanra várok, mit szól majd a dologhoz. Mielőtt határoznánk, mondta nekem, előbb meg kell állapítanunk, egy szinten vannak-e a padozatok. Továbbá tudnunk kell azt is, hogy Molineux úr beleegyezik-e a fal áttörésébe, s hogy csakugyan közbülső falról van-e szó. A lépcsőházamat is át kell alakíttatnom, hogy a lépcsőforduló egybeessen a szobák sorával. Mindez rengeteg költséggel jár, nem akarok tönkremenni.

- Ó, uram - mondta a délvidéki -, előbb lesz égszakadás-földindulás, mintsem hogy ön tönkremenne.

Birotteau az állat simogatva lábujjhegyre ágaskodott, majd visszaesett a talpára.

- Különben - folytatta Cayron -, csak annyit kérek, vegye át tőlem ezeket a váltókat...

Ezzel odaadott egy kis papírcsomót, tizenhat váltót ötezer frank értékben.

- Hm - dünnyögött az illatszerész, átlapozva a váltókat -, csupa jelentéktelen összeg, két-három hónapos lejáratok...

- Vegye át hat százalékos levonással - kérlelte alázatosan az ernyős.

- Csak nem gondolja, hogy uzsoráskodni fogok? - szólt megbotránkozva az illatszerész.

- Ó, Istenem, jártam már du Tillet-nél, az ön volt segédjénél, de szóba sem állt velem, biztosan azt hitte, kész leszek még nagyobb veszteséggel is átadni a váltókat.

- Nem is ismerem ezeket az aláírásokat - jegyezte meg az illatszerész.

- Hát igen, furcsa nevek vannak a mi szakmánkban. Csupa házaló.

- Na, valamennyit nem veszem át, de a legrövidebb lejáratúakkal esetleg megpróbálkozom.

- Ne hagyja a nyakamon azt a négyhónapos ezer frankot se, ne kergessen a vérszopók közé, akik az utolsó fillérig kifosztják a megszorult embereket. Vegye át az egészet, uram. Olyan ritkán eszkomptálok, nincs hitelem, ez nyomorít meg bennünket, kiskereskedőket.

- Hát jó, átveszem a váltókat, Célestin majd kifizeti. Tizenegyre legyen kész. Már itt is van az építészem, Grindot úr.

Csakugyan, megérkezett a fiatalember, akivel César előző nap La Billardiére-nél beszélte meg a találkozót. Megkülönböztetett kereskedői nyájassággal fogadta:

- Ön a tehetséges emberek szokása ellenére pontos. A pontosság a királyok udvariassága, mondotta a királyunk, aki szellemes ember is, nemcsak jó politikus. Tegyük hozzá, hogy a kereskedő vagyonszerző erénye is. Az idő pénz, főleg önöknek, művészeknek. Az építész, úgy mondták nekem, minden művészet foglalata. Ne az üzleten át tessék, inkább erre - tette hozzá házának kapubejáratára mutatva.

Grindot négy évvel ezelőtt elnyerte az építőművészet nagydíját, s most három évig Rómában élt államköltségen. Olaszországban az ifjú művész csak a művészettel törődött, Párizsban már a vagyonszerzés lett a gondja. Ahhoz, hogy egy építész felépíthesse saját dicsőségét, a szükséges milliókat egyedül a kormány tudja előteremteni; csak természetes, hogy a Rómát megjárta nagyra törő művészek, mind egy-egy Fontaine-nak vagy Percier-nek hiszik magukat, és minisztérium révén keresik az érvényesülést. Művészünk is ösztöndíjas korában liberális volt, s most királypártivá vedlett, és igyekezett befolyásos személyek pártfogását megszerezni.

Amikor egy nagydíjnyertes így viselkedik, pályatársai azt mondják rá, alamuszi törtető. Grindot e pillanatban két lehetőség közül választhatott: vagy hűségesen kiszolgálja az illatszerészt, vagy megsarcolja. Birotteau azonban helyettes-elöljáró volt, leendő felerészes tulajdonosa a Madeleine körüli telkeknek, ahol előbb-utóbb szép lakónegyed épül, egyszóval olyan ember, akivel csínján kell bánni. Ezért a fiatal építész úgy határozott, hogy a későbbi nagy nyereség kedvéért lemond a most kínálkozó haszonról. Türelmesen hallgatta végig az illatszerészt, ahogy elfecsegte ide-oda kapkodó ötleteit, mint a magafajta nyárspolgárok szokták, akik állandó céltáblái a művészek csúfolódó, lekicsinylő tréfálkozásának, és buzgó fejbólogatással helyeselte a kusza terveket. Mikor az illatszerész mindent jól kitergetett, a fiatal építész összegezni próbálta a hallottakat.

- Önnek tehát három ablaka nyílik az utcára a homlokzati részen és még egy a lépcsőház fordulója felől. Ehhez a négy ablakhoz hozzáveszi a szomszéd házból azt a kettőt, amely azokkal egy szinten van, és a lépcsőházat áthelyezve, teljes, utcára néző lakosztályt nyer, egymásba nyíló szobákkal.

- Pontosan így gondoltam - csodálkozott az illatszerész.

- Hogy a terv kivihető legyen, az új lépcsőházat tetővilágítással kell ellátnunk, és az oszlop talpazata alá helyoznünk a kapusfülkét.

- Az oszlop talpazata...

- Igen, ezen nyugszik a...

- Így már értem.

- Ami a lakása beosztását illeti, arra kérném, adjon nekem szabad kezet. Biztosíthatom, hogy méltó lesz...

- Méltó! A helyes szót mondta ki, uram.

- Mennyi időt ad az átalakítások elvégzéséhez?

- Három hetet.

- És mekkora összeget szán az egészre?

- Körülbelül mennyit tehetnek ki a költségek?

- Az építészek fillérig pontos költségvetést szoktak adni - válaszolt a fiatalember. - De mivel én nem értek hozzá, hogy behálózzak egy nyárspolgárt... (bocsánat, a szó véletlenül szaladt ki a számon...) csak annyit mondok, hogy lehetetlenség előre kiszámítani az átalakítások és javítások költségeit. Egy hét múlva ismét eljövök, addig elkészítem a hozzávetőleges előirányzatot. Bízék meg bennem: csinos lépcsőháza lesz felsővilágítással, utcára néző tetszetős előcsarnokkal, az oszlop talpazata alatt pedig...

- Megint ez a talpazat...

- Legyen nyugodt, jó helyet találok ott a kapusfülke számára. Az ön lakását pedig nagy gonddal és szeretettel igyekszem a lehető legszebben átalakítani. Mert nálam a művészet a fő dolog, nem a kereset! Elsősorban jó hírnevet kell szereznem ahhoz, hogy révbe jussak, nem igaz? Nem is akarom hát összeszűrni a leveket a szállítókkal, céloom az, hogy olcsón érjünk el szép hatásokat.

- Ilyen elvekkel, fiatalember, biztosan boldogul - mondotta pártfogói hangon Birotteau.

- Eszerint - folytatta Grindot -, ön lesz szíves közvetlenül tárgyalni a kőműveseivel, szobafestőivel, lakatosaival, ácsaival. Én majd kiegyenlítem a számláikat. Mindössze kétezer frank tiszteletdíjat igénylek, ez jó befektetés lesz. Holnap, ha megengedi, helyszíni szemlét tartok, és kérni fogom az iparosai névsorát.

- Hozzávetőleg mennyire becsüli a kiadásokat? - kérdezte Birotteau.

- Tíz-tizenkétezer frankra. De nem számítom a bútortzatot, amit bizonyára szintén megújít majd. Adja meg a kárpitosa címét, szeretném vele megbeszélni a színeket, hogy az összehatás ízléses legyen.

- Braschon úr, a Saint-Antoine utcában, rendelkezésemre áll - szólt az illatszerész nagyúri fölényvel.

Az építész beírta a címet egy kis jegyzőkönyvbe, amilyent szép asszonyok szoktak ajándékozni.

- Így hát mindent önre bízok - szólt Birotteau. - De addig nem kezdhet hozzá, amíg nincs meg a bérszerződésem a szomszédos lakásra, és engedélyt nem kapok, hogy áttörhessem a falat.

- Kérek ma estig néhány sornyi értesítést - szólt az építész. - Éjszaka el kell készítenem a terveket. Szívesebben dolgozunk a polgároknak, mint afféle nagyuraknak, akik végül is nem fizetnek. Mindenesetre megmérek mindent, a falak magasságát, szélességét, az ablakok térközét...

- A kitűzött időre, ugye, elkészülünk - folytatta Birotteau -, különben nem ér semmit az egész.

- Meglesz - bólintott az építész. - A munkások majd éjszaka is dolgoznak, a falfestés szarítására különleges módszereket alkalmazunk; de ne engedje, hogy a mesteremberek becsapják, alkudjon ki mindent előre, és ragaszkodjék a megállapodásokhoz!

- Párizs az egyetlen hely a világon, ahol még van hatása a bűvészpálcának - szólt Birotteau egy ázsiai nagyúr gesztusával, amely beillett volna az *Ezeregyéj* valamelyik tündérmeséjébe. - Remélem, uram, szerencsétlen a házibálomon. Nem minden szellemi kiválóság nézi le a kereskedővilágot, és nálam találkozik majd egy elsőrendű tudóssal, Vauquelin akadémikussal! Ott lesznek még La Billardiére úr, Fontaine gróf úr, Lebas bíró úr, a kereskedelmi törvényszék elnöke, több főhivatalnok: Granville gróf úr, a királyi bíróságtól, Popinot törvényszéki bíró úr és Camusot úr, a kereskedelmi törvényszék bírója, apósával, Cardot úrral... végül talán meg fog jelenni Lenoncourt herceg is, öfelsége kamarása... Meghívtam néhány barátomat... a megszállt országrészek felszabadulásának örömére... és hogy megünnepeljük... a becsületrend lovagjává történt kinevezésemet... (Grindot furcsa mozdulatot tett.) Talán a kereskedelmi törvényszéknél végzett munkámmal... érdemeltem ki... ezt a... magas... királyi kitüntetést, és azzal, hogy vendémiaire tizenharmadikán Saint-Roch templom lépcsőjén harcoltam, és sebet kaptam Napóleon fegyverétől. Ezek a jogcímeim...

Constance reggeli ruhában lépett ki Césarine hálósobájából, ahol felöltözött. Első pillantásával elhallgattatta lendületbe jött férjét, aki épp arra készült, hogy egy kerek mondatba illő szerénységgel feltárja nagyságát.

- Nézd csak, szívem, bemutatom neked *de* Grindot urat, kiváló és nagy tehetségű, fiatal barátomat. Ő az az építész, akit La Billardiére úr ajánlott, hogy elvégezze az itteni *kis* munkálatokat. - Az illatszerész felesége háta mögé állt, és a *kis* szónál jelentősen ajkára tette az ujját. Az építész megértette.

- Constance, Grindot úr föl akarja venni a lakás méreteit. Engedd, hogy kedve szerint tegyen-vegyen, drágám - szólt Birotteau, és kisomfordált a házból.

- Sokba fog ez kerülni? - kérdezte Constance az építészől.

- Nem asszonyom, hatezer frankba hozzávetőleg...

- Hozzávetőleg! - kiáltott fel Birotteau-né. - Uram, nagyon megkérem, ne kezdjen hozzá semmihez költségvetés és írott szerződés nélkül. Ismerem én a vállalkozó urak szokásait: hatezer annyit jelent, mint húszezer. Nem vagyunk olyan helyzetben, hogy bolondságokat csinálhassunk. A férjem az úr a háznál, én mégis arra kérem önt, engedjen neki időt, hogy még megfontolhassa ezt a dolgot.

- Asszonyom, az előjáróhelyettes úr nekem mindössze három hetet adott, ha késlekedünk, önök ki vannak téve annak, hogy a kívánt cél elérése nélkül belevetik magukat a költségekbe.

- Költség és költség közt nagy különbség lehet - sóhajtott a szép illatszerészné.

- Ej, asszonyom, mit gondol, egy építésznek, aki műemlékeket akar tervezni, olyan nagy dicsőség, hogy berendez egy lakást? Csak azért vállalom ezt a csekélységet, hogy szívességet tegyek La Billardiére úrnak, de ha ön annyira ellenzi...

Úgy tett, mintha távozni akarna.

- Jól van, jól, uram, nem ellenzem - szólt Constance, azzal visszament a szobájába, és Césarine nyakába borult. - Jaj, leányom, apád a vesztébe rohan. Ide hívott egy bajszos-szakállas építész, aki műemlékeket tervez! Fenekestül fel fogja forgatni a házat, hogy „egy Louvre-t építsen nekünk. César sohasem rest, ha arról van szó, hogy bolondságot műveljen; csak ma éjszaka beszélt nekem a tervéről, és reggelre már meg is valósítja.

- Ugyan, mama, hagyd a papát, a jó Isten még mindig megsegítette - szólt Césarine, megölelve az anyját. Azzal a zongorához ült, meg akarta mutatni az építésznek, hogy egy illatszerész lánya is érthet a művészetekhez.

Az építész benyitott a hálósobába, és elállt a szeme-szája, úgy meglepődött Césarine szépségétől. Pongyolában volt úgy, ahogy kilépett szobácskájából, üdén és rózsásan, amilyen üde és rózsás csak egy tizennyolc éves lány lehet. Szőke volt, karcsú és kék szemű. Párizsban ritka tünemény a női testnek az a gyöngéd rugalmassága, a hófehér bőr felszíne alatt lüktető érhálózat halvány kéksége, amiért rajonganak a festők. Noha egy párizsi bolt sápkóros légkörében nőtt fel, ahová ritkán engednek friss levegőt, s ahová gyéren szűrődik napfény, mégis olyan volt, mintha mindig szabad levegőn élt volna, akárcsak Rómában a Tiberis-parti nők. Haját, mely dús volt, mint apjáé, hátul kontyba fésülte, úgyhogy szépen ívelt nyaka szabadon érvényesült, kétoldalt pedig apró fürtökbe göndörítette, mint a kacér bolti kisasszonyok, akik eltanulták az angol testápolás legdivatosabb fortélyait. Szépsége nem az angol ladyk vagy a francia hercegnők szépsége volt, hanem Rubens flamand modelljeinek gömbölyded kicsattanó szépsége. Orra pisze, mint az apjáé, de finom vonásaival szellemes szabású, mint azok a jellegzetesen francia orrok, amelyeket olyan jól *eltalált* Largillière. Bőre feszes és kemény volt, mint az életerős szüzeké. Anyjától örökölte szép homlokát, melyen a gondtalan ifjúság derűje világított. Nedves fényben úszó kék szeméből csak úgy sugárzott a boldogság. Erről a boldog arcáról ugyan hiányzott az a poézis, amellyel a festők szeretik ábrándos kifejezésűvé tenni alkotásaikat, mégis eszményi vonást varázsolt lényére az anyai védőszárny alól még ki nem került hajadonok szelíd mélabúja. Kecses idomai ellenére volt benne valami zömökség: lába apjának paraszti eredetére vallott, nem volt elég kifinomult fajta, vörös kezén nyomot hagyott a hamisítatlan polgári életmód. Sejtteni lehetett, hogy előbb-utóbb el fog hízni. Figyelte az üzletben megforduló hölgyeket, és lassanként elsajátította öltözködésükben megnyilvánuló ízlésüket, fejtartásukat, beszédmodorukat, mozgásukat, s a nagyvilági dáma külsőségeivel elcsavarta a fiatalemberek fejét, főként a segédekét, akik az előkelőség netovábbját látták

benne. Popinot megfogadta, hogy vagy Césarine lesz a felesége, vagy senki. Ez a légies szőkeség, akin szinte áthatol a tekintet, akit egy szemrehányó szóval meg lehetne ríkatni, ez a nő volt az, aki fel tudta benne kelteni a férfiúi felsőbbbség érzetét. Ez a bájos teremtség hirtelen lobbantott lángot a férfiszívben, nem hagyva időt a kétségre, van-e benne elegendő szellem ahhoz, hogy ezt a szerelmet tartóssá tegye; de van-e szükség arra, mit Párizsban *szellemnek* mondanak, olyan társadalmi osztályban, ahol a boldogság fő tényezője a józanság és az erény? Szellemiekben Césarine az anyjára ütött, de, gondos neveltetése folytán valamivel többre vitte. Szerette a zenét, ügyes ceruzamásolatokat készített a *Madonna della Sedia*-ről, szívesen olvasta Cottinné és Riccoboniné, valamint Bernardin de Saint-Pierre, Fénelon, és Racine műveit. Anyjához az üzletbe csak néhány perccel ebéd előtt szokott benézni, és csak nagy ritkán helyettesítette. A felkapaszkodott polgárok rendszerint maguk fölé helyezik gyermekeiket, és ezért csak hálátlanságot aratnak. Birotteau-ék is bálványozták egyetlen gyermeküket; szerencsére Césarine erényes polgárlány maradt, és nem élt vissza szülei gyengeségével.

Birotteau-né nyugtalanul, könyörgő tekintettel figyelte az építész és ijedten mutatta lányának, mily furcsa mozdulatokkal kezeli Grindot a mérőpálcát, az építészek és mesteremberek jellegzetes eszközét, miközben a szobákat méricskéli. Baljós előjeleket látott a mérőeszköz mozgásában, mennél alacsonyabb falakat, mennél kisebb szobákat szeretett volna, de nem merte megkérdezni a fiatalembert a boszorkányos művelet eredménye felől.

- Legyen nyugodt, asszonyom, nem viszek el semmit - szólt mosolyogva a művész.

Césarine elnevette magát. Constance a füle mellett engedte el az építész tréfás megjegyzését.

- Uram - szólt esdeklő hangon -, legyen gondja a takarékoságra. Később majd kárpótoljuk...

César, mielőtt elment volna Molineux úrhoz, a szomszéd ház tulajdonosához, Roguint kereste föl, hogy átvegye tőle az aláírásokkal ellátott bérleti szerződést, amelyet Crottat elkészített számára. Amikor kilépett a közjegyzői irodából, Roguin szobájának ablakában megpillantotta du Tillet-t. Ismerve volt segédjének és a közjegyzőnek benső viszonyát, nem lepődött meg különösebben azon, hogy du Tillet jelen volt a telekszerződések aláírásánál; mégis nyugtalanság fogta el, bármily végtelenesen hiszékeny volt egyébként. Du Tillet felhevült arckifejezéséből azt következtette, hogy odabent élénk eszmecsere folyhatott. „Benne van az üzletben?” - gondolta kereskedői észjárással. Villámként cikázott át rajta a gyanakvás. De amikor visszanézett, az ablakban meglátta Roguinnét, és most már nem találta annyira gyanúsaknak du Tillet ottlétét.

„Vagy mégis igaza volna Constance-nak? - töprengett. - Ostobaság, hogy asszonyi képzelődésekre hallgatok! De azért mindenesetre még ma délelőtt beszélek a nagybácsival. A Batáviai-udvartól, ahol ez a Molineux lakik, a Bourdonnais utcáig csak egy ugrás.”

Egy kereskedő, aki pályáján jó néhány gazemberrel került már össze, s ezért bizalmatlanul figyel a dolgokat, meg lett volna mentve. Birotteau előző életkörülményei azonban másfélék voltak, és szellemi képességei sokkal kisszerűbbek, semhogy csiszoltabb elmék módjára logikai összefüggések során el tudott volna jutni az okokig, s ez okozta vesztét.

Az ernyőst kiöltözve találta, és már indult is vele a háziúrhoz, amikor a szakácsnője, Virginie megragadta a karját.

- Nagyságos úr, a nagysága azt üzeni, ne tessék elmenni...

- Hát ez megint miféle asszonyi badarság!

- ...amíg meg nem itta a kávéját.

- Hja vagy úgy! Látja, szomszéd úr - szólt Birotteau Cayronhoz -, annyi minden van a fejemben, hogy nem érek rá a gyomrommal törődni. Legyen szíves, menjen előre, Molineux úr kapujában találkozunk, vagy esetleg menjen fel hozzá, és adja elő neki az ügyet, így kevesebb időt veszítünk.

Molineux úr fura kis tőkepénzes volt, amilyen másutt, mint Párizsban nemigen akad, mint ahogy egy bizonyos zuzmó csak Izlandban tenyészik. Ez a hasonlat azért is találó, mert ez az emberi lény vegyülete volt az állati és növényi természetnek. Egy új Mercier a kriptogámok³ rendjébe sorolná, amelyek kietlen és egészségtelen házakban a meszes fal felszínén, réseiben vagy tövében csíráznak, fejlődnek ki és pusztulnak el, az a kedvelt talajuk. Ez a növényember koronáján likacsos kék sapkát, szárán zöld nadrágot, gumós gyökerein posztócsíkokból varrt papucsot viselt, s lötytyedt fehér arcával első pillantásra nem látszott mérges növénynek. Ebben a furcsa teremtményben bárki azonnal felismerte volna a részvénytulajdonos jellegzetes példányát, aki készpénznek vesz minden hírt, amit a sajtó tintával megkeresztelt, és mindent ezzel intéz el: „Benne van az újságban!” A nyárspolgár feltétlen híve a rendnek, s bár mindig hadilábon áll a hatalommal, mindig meghunyászkodik előtte; tömegben gyáva, csak egyenként harapós; könyörtelen, mint egy végrehajtó, amikor a jogáról van szó, de a madarakat kender-maggal, a macskákat májjal eteti; képes félbeszakítani egy házbérnyugta kiállítását, hogy énekelni tanítson egy kanárit; gyanakvó, mint egy porkoláb, de azért a pénzét befekteti rossz üzletbe is, hogy azután piszkos fősvénységgel hozza be a veszteségét. Ennek a korcs fajú virágnak ártalmassága csak a használatban mutatkozik meg igazán; orrfacsaró bűze akkor érződik, ha valamilyen üzleti kotyvalékba kerül, ahol érdekei másokéval keverednek. Mint minden párizsi, Molineux is úr akart lenni a szemétdombján, legalább annyi részt igényelt magának a hatalomból, amennyit akárki gyakorol, meg egy házmester is, nő, gyermek, lakó, segéd, ló, kutya vagy majom fölött, ilyen áldozatoknak adva vissza mindazt a sanyargatást, amit el kell szenvednie felsőbb hely részéről, hová maga is törekszik. A rigolyás kis öreg nőtlen és gyermektelen volt, de még unokaöccsei, unokahúgai sem voltak; gazdasszonyával olyan durván bánt, hogy arról már leperegtek a gorombaságai: pontosan elvégezte a dolgát, de került minden érintkezést a gazdájával. Mivel így Molineux otthon nem tudta kiélni zsarnoki hajlamait, buzgón tanulmányozta a lakásbérletre és a szomszédjogra vonatkozó törvényeket; tökéletesen tájékozódott a rendeletek közt, amelyek Párizsban a legapróbb részletekig szabályozzák a szolgalmi jogot, az adókat és illetékeket, az utcasöprés, az úrnapi házdíszítés, a szennycsatornák, a világítás, az utcára néző erkélyek, az egészségre ártalmas üzemek szomszédságának és hasonlóknak rendjét. Minden anyagi eszközével és szellemi tevékenységével arra törekedett, hogy helytálljon mint harcias háztulajdonos; ez volt a szórakozása, és ez a szórakozás rögeszméjévé fajult. Szerette pártfogolni polgártársait a hatóság túlkapásaival szemben; de mivel ilyesféle panasz ritkán fordult elő, szenvedélye kimerült saját lakóinak zaklatásában. A lakót személyes ellenségének, alantasának, jobbágyának, rabszolgájának tekintette. Elvárta lakóitól a tiszteletadást. Faragatlan tuskónak minősítette, aki köszönés nélkül haladt el mellette a lépcsőn. Saját kezűleg írta a házbérnyugtákat, és az esedékesség napján pont délben kézbesítette. A késlekedők meghatározott időre szóló fizetési meghagyást kaptak. Ha az sem használt, nyomban következett a foglalás, a költségek, az egész hatósági hajsza, amely oly gyorsan működik, mint az állami ítéltvégrehajtó „gépezete”. Nem tűrt halasztást, megkeményítette a szívét, ha a házbér behajtásáról volt szó.

³ Kriptogámok - moszatfélék.

- Inkább kölcsönzők önnek, ha pénzre van szüksége - szokta mondani fizetőképes lakóinak -, de házbérre halasztást nem adok. Minden halasztás kamatveszteséggel jár, amiért a törvény nem kárpótol bennünket.

Egy darabig tűrte a bérlők bosszantó szeszélyeit, akik folyton különkődtek, s ahogy egymást váltották a házban, a váltakozó dinasztiai módjára felforgatták elődjeik intézményeit. De aztán beleunt, és egy szabályzatot állapított meg, amelyet következetesen megtartott. Eszerint a derék ember semmit ki nem javíttatott, egyszerűen kimondta, hogy a kályhák nem füstölnek, a lépcsők jókarban vannak, a mennyezetek hófehérek, az ablakpárkányok kifogástalanok, a padlódeszkák szilárdan feszülnek a gyámgerendákon, a falfestés hibátlan, az ajtózárok csak háromévesek, tehát rendben vannak, ablaküveg nem hiányzik, falrepedés nincs; a kőpadló töredezettségét csak akkor látta meg, ha egy lakó elköltözött, s az új lakót egy lakatos, egy szobafestő meg egy üveges társaságában fogadta, mondván, hogy ezek igen ügyes és készséges iparosok. Az új lakónak szabadságában állt, hogy javításokat végeztesen; de ha gyanútlanul megtette, a kis Molineux éjjel-nappal azon törte a fejét, hogyan túrhatná ki a házból, mert vissza akarta szerezni a frissiben tatarozott lakást. Leste, kémlelte, ellene fordította akadékoskodása összes fortélyait. Ismerte a párizsi bérházakra vonatkozó rendeletek minden csínját-bínját. Mint afféle szenvedélyes pereskedő és papírpocsékoló, mézesmázos leveleket írogatott lakóinak; de sorai közt, éppúgy mint fanyarul udvarias ábrázata mögött shylocki lélek lappangott. Fél évvel előre követelte, a bért, s az előleget csak az utolsó részletből vonta le, ehhez hasonló sérelmes föltételek egész sorát eszelte ki. Ellenőrizte, van-e elegendő bútorzat a lakásokban az esetleges bérhátralék fedezésére. Ha az új lakó jött, valóságos rendőri kihallgatás alá fogta, mert bizonyos foglalkozásokat nem tűrt meg a házában, a leghalkabb kopácsolás is dühítette. Mikor azután szerződésre került a sor, magához vette az iratot, és aggodalmasan böngészte vagy egy hétig, nehogy valami jogi kibúvót felejtessen benne.

Amikor elvetette háztulajdonosi, gondjait, Jean-Baptiste Molineux kellemes, szíves ember volt; szeretett kártyázni, és nem vette zokon partnere ügyetlenségét; nevetett mindenen, ami polgártársait megnevetette; elbeszélgetett velük, amiről beszélgetni szoktak, a kötni való pékekről, akik csálnak a mérésnél, a rendőrségről, amely egy követ fűjt velük, a tizenhét ellenzéki képviselő hősiességéről. Olvasta a szabadgondolkodó Meslier abbé hátrahagyott iratait, de templomba is járt, mert nem tudott választani deizmus és kereszténység közt; a megszentelt kenyér adományát azonban nem viszonzta, azzal a megokolással, hogy nem akarja magát alávetni a papok túlzott követeléseinek. Nem sajnálta a fáradságot, hogy erről a kérdésről levelekkel ostromolja a lapokat; leveleit a lapok nem közölték, és válasz nélkül hagyták. Egyszóval olyan volt, mint akármelyik jóra való nyárspolgár, aki ünnepélyesen megszege a karácsonyi kalácsot, megüli a háromkirályok napját, áprilisi tréfákat eszel ki, szép időben a körutakon sétál, télen elnézi a korcsolyázókat, és olyan napokon, amikor a XV. Lajos téren tűzijáték van, elemózsiával a zsebében már két órákor kivonul, hogy az első sorból gyönyörködhesen a látványosságban.

A Batáviai-udvar, ahol a kis öreg lakott, egyike azoknak az építészeti furcsaságoknak, melyeknek létrejöttére nincs kielégítő magyarázat. Kockakövekből rótt kolostorszerű épület, árkádos folyosókkal körülvett udvarán oroszlanos kút, de ez a faragott oroszlan mintha nem azért tátná a száját, hogy vizet adjon, hanem hogy inni kérjen a járókelőktől. Az ormótlan műemlék nyilván azért került ide, hogy a Saint-Denis negyednek is legyen egy Palais Royal-féle épülete. Négyfelől magas házak közé ékelve emelkedik az egészségtelen fekvésű háztömb, csak nappal van benne élet és mozgás. Sötét sikátorok középpontja az udvar, amelyek itt találkoznak, és a Vásárcsarnok negyedét a híres Quincampoix utcán keresztül kötik össze a Saint-Martin negyeddal. Nedves kis utcák ezek, a dolguk után errefelé siető emberek többnyire megnáthásodnak. Éjszaka egész Párizsban nincs még egy ilyen kihalt hely, valóságos

katakombája a kereskedelemnek. Odúszerű üzlethelyiségek sorakoznak a házban, a legtöbbje fűszeresbolt, de holland vagyis batáviai tulajdonosa kevésnek van. Az üzletnek ebben a templomában természetesen nincsenek utcai lakások, a szobák ablakai mind a közös udvarra nyílnak, ezért a házbérek igen alacsonyok.

Molineux úr a hatodik emelet egyik saroklakását lakta, egészségi okból, mert itt csak hetven láb magasságban volt tiszta levegő. A derék háztulajdonos élvezte a szép kilátást a Montmartre szélmalmai felé, sétálgatva az ereszek alatt, ahol virágokat nevelt, annak ellenére, hogy a rendőrség az újkori Babilonban nem engedélyezett „függőkerteket.” Lakása négy szobából állt, nem számítva a felső emeleten levő értékes angol árnyékszék; ehhez kulcsa volt, a maga számára csináltatta, ebbe senkinek sem volt beleszólása.

A lakás kirívóan kopár berendezése nyomban elárulta a tulajdonos fukarságát. Az előszobában hat szalmaszék, cserépkályha, az üvegzöld papírkárpittal borított falon négy árverésen vásárolt metszet. Az ebédlőben két pohárszék, két kalitka tele madarakkal, egy viaszosvászonnal letakart asztal, egy barométer, lószőrrel tömött sötét mahagóni székek. A szoba üvegezett ajtaja a „függőkertre” nyílt. A szalonban ócska selyemfüggönyöcskék lógtak, zöld volt a fehér fabútorzat utrechti bársonyhuzata is. Az agglegény hálószobájában XV. Lajos idejéből való elnyűtt, setesuta bútorok álltak, egy fehér ruhás hölgy félt volna itt leülni, nehogy bepiszkítsa magát. A kandalló párkányát oszlopos óra díszítette, a számlap fölött mitológiai szobrocska, lándzsát hajító Pallasz Athéné. Mindenfelé ételmaradékokkal teli csuprok a macskák számára, úgyhogy az ember nem mert még lépni sem. A rózsafa komód fölött pasztellkép más: Molineux ifjúkori arcképe. Itt-ott könyvek, az asztalokon ocsmány zöld irattartók, egy polcon elhunyt kanárimadarak kitömve. Végül ott volt az ágy, amelynek ridegségétől egy karmelita szerzetes is visszariadt volna.

César Birotteau-t elbűvölte Molineux választékos udvariassága. Bolyhos szürke háziruhában ült a kandalló mellett, kis bádorgfőzőn éppen tejet forralt, és barna cserépbögrében főzte a kávé, amit kevesenként töltögetett a findzsájába. Hogy háziurának ne kelljen fáradnia, az ernyőkereskedő nyitott ajtót Birotteau-nak. Molineux nagyon tisztelte Párizs kerületi előljáróit és azok helyetteseit, a „közügy tisztjeinek” titulálta őket. Előkelő látogatójának beléptekor felemelkedett ültéből, és levett sapkával állt előtte, amíg csak a nagy Birotteau helyet nem foglalt.

- Ó, uram, mélyen tisztelt uram, ha sejtettem volna, hogy Párizs városi tanácsának egyik tagja szerencsétlen azzal, hogy szerény hajlékomban felkeres, biztosíthatom róla, kötelességszerűen magam jelentkeztem volna önnél, jöllehet háziura vagyok... vagyis leszek.

Birotteau intett, hogy tegye fel a házisapkát.

- Addig nem, míg uraságod le nem ül, és fel nem teszi a kalapját, mert úgy látom, náthás; szobám kissé hideg, csekély jövedelmemből nem telik... Kedves egészségére, előljáróhelyettes úr!

Birotteau tüsszentett, mialatt iratai közt keresgélt. Átnyújtotta a szerződést, azzal a megjegyzéssel, hogy idővesztés elkerülendő Roguin úr az ő költségeire készítette.

- Nem kételkedem a párizsi közjegyzői karban előnyösen ismert Roguin úr kiváló hozzáértésében; de nekem megvannak a kisdud szokásaim; szeretem magam intézni ügyeimet, ami ugyebár megbocsátható rögeszme, és az én közjegyzőm...

- De hiszen az ügyünk oly egyszerű - mondta az illatszerész, aki kereskedelmi ügyletekben gyors döntésekhez szokott.

- Egyszerű! - kiáltott Molineux. - A lakáskérdés sohasem egyszerű. Uram, ön nem háztulajdonos, tartsa szerencséjének. Ha tudná, milyen hálátlanok a lakók, és mennyi mindent kell szem előtt tartani a velük való megállapodásnál. Kérem, van nekem egy lakóm...

Molineux egy negyedóra hosszat beszélt arról, hogyan játszotta ki a házmester éberségét a Saint-Honoré utcában egy Gendrin nevű festő. Marat-hoz méltó gazságokat követett el, szeméremsértő képeket pingált, s a rendőrség, közismert cinkosságával persze szemet hunyt. A feneketlenül erkölcstelen Gendrin züllött nőket cipelt a házba, bemocskolta a lépcsőházat! Ez a ripökség rá vall arra az emberre, aki torzképeket szokott rajzolni a kormány tagjairól. És miért vetemedett ilyen csínyre?... mert tizenötödikén kérni merték tőle a házbért. Molineux bepörölte a festőt, mert bár nem fizet, nem hajlandó elhagyni a lakást. Molineux névtelen leveleket kap, írójuk, aki nem más, mint Gendrin, azzal fenyegetőzik, hogy egyik este agyonveri a Batáviai-udvarhoz vezető valamelyik sikátorban.

- Odáig fajult a dolog - folytatta -, hogy kínos helyzetemben kénytelen voltam beavatni a rendőrfőnököt... (egyúttal néhány javaslatot tettem neki a hasonló esetekre vonatkozó törvények módosítására), és engedélyt adott, hogy személyes biztonságom védelmére pisztolyt viselhessek.

A kis öreg fölállt, hogy megmutassa a pisztolyait.

- Tessék, itt vannak!

- Az én részemről ilyesmitől nincs mit tartania - mondta Birotteau, és mosolyogva hunyorított Cayronra, tekintete azt fejezte ki, hogy ilyen emberen csak sajnálkozni lehet.

Molineux elfogta ezt a pillantást, és bosszankodott, hogy így viselkedik vele egy városi főember, akinek istápolnia kellene a polgárságot. Bárki másnak inkább megbocsátotta volna ezt, mint Birotteau-nak.

- Uram - szólalt meg érdesen -, ön, aki egyike a legtekintélyesebb kereskedelmi bírának, helyettes elöljáró és köztisztviselőként álló kereskedő, persze hogy nem fog lealacsonyodni ilyen hitványságokig, mert ezek hitványságok! De a jelen esetben faláttörésről van szó, ahhoz meg kell szerezni az ön háziurának, Granville gróf úrnak a hozzájárulását is, magunk közt pedig meg kell állapodnunk arra nézve, hogy a bérszerződés lejárta után ön helyreállíttatja a falat; végül pedig a házbérek ma nagyon alacsonyak, de bizonyos, hogy rövidesen emelkedni fognak, mert a Vendôme tér forgalma fellendül, mihelyt megépítik a Castiglione utcát! Ezért hát kikötöm... kikötöm...

- Ne kerteljünk - szólt közbe elképedve Birotteau -, mi az óhaja? Eléggé értek az üzlethez, biztosra veszem, hogy érveit el fogja hallgattatni a legfőbb érv, a pénz! Halljuk hát, mennyit kíván?

- Csak amennyi megillet, helyettes elöljáró úr. Mennyi időre óhajt szerződést kötni.

- Hét évre - válaszolt Birotteau.

- Ki tudja, mennyit ér majd hét év múlva házam első emelete? - folytatta Molineux. - Mekkora havi bért fizetnének akkor két bútorozott szobáért ebben a városnegyedben? Talán kétszáz franknál is többet! De a bérszerződés által kötve leszek... Állapodjunk meg hát évi ezeröttszáz frankban. Ezért a bérért beleegyezem, hogy leválasszuk a két szobát Cayron úr jelenlegi bérleményéből, és ezennel bérbe adom önnek ezt a lakásrészt - szólt sunyi pillantást vetve a kereskedőre - hét egymást követő esztendőre. A faláttörés költsége önt terheli, de kikötöm, hogy hozzon írást Granville gróf úrtól, mely szerint ő is hozzájárul, és minden igényéről lemond. A faláttörés minden következményéért ön felel, de nem köteles helyreállítani a falat a

bérszerződés lejártakor, ha most lefizet nekem ötszáz frank kártérítést: nem lehet tudni, meddig élünk, és én nem akarok senki után futkosni, hogy rendbe hozhassam a falat.

- Ezeket a feltételeket nagyjából méltányosnak találom - hagyta helyben Birotteau.

- Továbbá - folytatta Molineux -, *hic et nunc*⁴ lefizet hétszázötven frankot, amely összeg a bérletfizetés utolsó felévére szolgál, s a szerződésben nyugtázzuk. Ó, kérem, váltókat is elfogadok a ház bér fejében, tetszés szerinti lejáratral, hogy legyen kellő biztosítékom. Üzleti ügyekben rövid és velős vagyok. Be vesszük a szerződésbe, hogy a lépcsőházamba vezető ajtót, amelyet amúgy sincs joga használni, saját költségén befalazzatja. Legyen nyugodt, ezért nem kérek külön kártérítést a bérszerződés lejártakor; az ötszáz frankba ennek a helyreállítását is beszámítom. Láthatja, uram, kikötéseim mind jogosak.

- Mi, kereskedők nem vagyunk ilyen szörszálhasogatók - szólt az illatszerész -, ennyi formáság mellett sohasem jutnánk dűlőre az üzletekkel.

- Ó, a kereskedelem: az egészen más, kivált az illatszerszakma, ahol minden megy, mint a karikacsapás - mondta savanykás mosollyal a kis öreg. - De ha lakásügyről van szó, Párizsban minden apróság fontos. Kérem, van egy lakóm a Montorgueil utcában...

- Uram - szólt közbe Birotteau -, a világért sem akarnám önt tovább fönttartani a reggelizésben. Tessék, itt a szerződés, változtassa meg tetszése szerint, minden kívánságába beleegyezem; ráérünk holnap aláírni, de ma pecsételjük meg szóbelileg az egyezséget, mert az építészemnek holnap át kell vennie uralmát a házban.

- Uram - folytatta Molineux az esernyőre pillantva -, a határidő lejárt, de Cayron úr még most sem hajlandó fizetni, tartozását hozzácsatoljuk a váltócskákhoz, hogy az új bérletszerződés januártól januárig szóljon a rend kedvéért.

- Helyes - szólt Birotteau.

- A házmesterpénz...

- De uram, ha egyszer ön eltilt a lépcsőház és a kapu használatától, akkor ez nem jogos!

- Ohó, ön akkor is bérlő - szólt ellentmondást nem tűrő hangon az elveken lovagló Molineux -, s mint ilyen, természetesen ablak- és ajtóadót is köteles fizetni, és részesednie kell a terhekben. Legjobb mindent előre alaposan megbeszélni, akkor utólag nincs semmi huzavona, ön nagyban terjeszkedik; jól megy az üzlet?

- Jól - szólt Birotteau. - De más okom van. Meghívtam néhány barátomat, hogy ünnepeljük a területek felszabadítását és a becsületrend lovagjává való kinevezésemet...

- Ó, ó - gratulált Molineux -, valóban megérdemelt kitüntetés!

- Hát igen - szólt Birotteau. - Talán rászolgáltam a magas királyi kegyre, a kereskedelmi bíróságnál végzett működésemmel, és azzal, hogy harcoltam vendémiaire tizenharmadikán a Bourbonokért a Saint-Roch templom lépcsőjén, ahol meg is sebesültem Napóleon golyójától; ezek a jogcímeim...

- Felérnek régi hadseregünk vitéz katonáinak érdemeivel. Az érdemrend szalagja azért piros, hogy a harcban kiontott vérré emlékeztessen.

⁴ Hic et nunc - itt és most. (latinul)

Ezeknek a *Constitutionnel*-ből vett szavaknak Birotteau nem bírt ellenállni, meghívta estélyére Molineaux-t. A kis öreg nem győzött hálálkodni a megtiszteltetésért, és az iménti lenéző pillantást is megbocsátotta. A lépcsőig kísérte új lakóját, és elhalmozta udvarias szólamokkal.

Amikor Birotteau Cayronnal a Batáviai-udvar közepére ért, csúfondárosan pillantott szomszédjára...

- Nem hittem volna, hogy ilyen tökéletlen emberek vannak a világon - mondta, elharapva az *ökör* szót, amely már a nyelvén volt.

- Ó, uram, nem lehet mindenki olyan kiváló elme, mint ön - szólt Cayron.

Birotteau bizvást tarthatta magát Molineux-nél különb embernek; az ernyős válasza elégedett mosolyt csalt ajkára. Fejedelmi önteltséggel vett tőle búcsút.

„Itt a Vásárcsarnok - szólt magában -, gyerünk, csináljuk meg a mogyoróvásárt.”

Egy órai kérdezősködés után a csarnoki kofák Birotteau-t a Lombard utcába küldték azzal, hogy ott árulnak drázséba való mogyorót. Itt lakó barátaitól, Matifat-éktól megtudta, hogy *száraz gyümölcs* nagyban csakis a Perrin-Gasselin utcában, bizonyos Angélique Madou asszonyságnál kapható, egyedül ő tartja a valódi provençe-i diót és az igazi alpesi fehér mogyorót.

A Perrin-Gasselin utca a rakpart, a Saint-Denis, a Ferronnerie és a Monnaie utcák által határolt négyszögben húzódik, ebben az utcalabirintusban, ahol a szűk sikátorok úgy tekerőznek egymásba, mintha a város belei volnának. Óriási tömegben és összevisszaságban vannak itt felhalmozva a legkülönbébb árucikkek, rossz szagúak és tetszetősek vegyest, hering és muszlin, selyem és méz, vaj és tüll, és rengeteg a kis üzlet. Párizs keveset tud a létezésükről, mint ahogy a legtöbb embernek sejtelve sincs róla, mi megy végbe a hasnyálmirigyében. Uzsorásuk akkoriban egy Bidault nevű, de általában Gigonnet néven ismert, Grenétat utcai pénzváltó volt. Hajdani istállóknak hordószám áll itt az olaj, kocsiszínekben töméntelen pamutharisnya van elraktározva. Itt kaphatók nagyban azok a termények, amelyeket a vásárcsarnokokban kicsinyben árusítanak.

Madou asszonyságot, aki valamikor halaskofa volt, s csak tíz éve árul *száraz gyümölcsöt*, azóta, hogy összeállt üzletének akkori tulajdonosával, sokáig szűrte-szapulta a vásárcsarnoki pletyka. Fiatalabb korában férfias és kihívó szépség volt, de ennek már nyomát sem látni rajta, annyira elhájjasodott. A sárga ház, amelyben lakott, romos volt, de emeleit vas keresztpántok tartották össze. Az elhunyt annak idején szerencsésen megszabadult vetélytársaitól, és kizárólagos helyzetet foglalt el árujával a piacon. Örököse, egynémely nevelésbeli hiányossága ellenére, jó gyakorlati érzéssel vezette tovább az üzletet, sürgött-forgott a raktáraiban, amelyek elhagyott kocsiszínek, istállók, műhelyek voltak, és sikeres irtóhadjáratot folytatott a kártékony férgek ellen. Irodája nem volt, pénztárt nem kezelt, üzleti könyveket nem vezetett, mert sem írni, sem olvasni nem tudott, egy hozzá írt levelet személyes sértésnek vett, és ökölrázással válaszolt rá. De különben derék asszony volt, pirospozsgás arca fölött fejkendővel átkötve viselte a főkötőt, harsány hangjával, pergő nyelvvel tekintélyt szerzett magának a fuvarosai közt, s a veszekedés bajnoki tornái után egy-egy üveg bor volt az áldomás. A termelőkkel jól megfért Madou néni, nyaranta sorra látogatta őket, és az átvett áruért készpénzzel fizetett, ami egyedüli biztosítéka a zavartalan üzleti viszonyoknak.

Birotteau mogyorós, gesztenyés és diós zsákok közt találta a vérmes üzletasszonyt.

- Jó napot, kedves... - köszöntötte Birotteau könnyedén.

- *Kedves?* - hökkent meg az asszonyság. - Ejha, fiacskám, talán bizony jóba voltunk valaha? Mikor őriztük együtt a disznókat?

- Illatszerkereskedő vagyok, sőt mi több, Párizs második kerületének helyettes elöljárója; így hát úgy is mint magisztrátus, úgy is mint fogyasztó megkívánhatom, hogy más hangon beszéljen velem.

- Úgy beszélek, ahogy kedvem tartja - nyelvelt a harcias amazon. - Semmi közöm az elöljáróhoz, a helyettesére meg pláne fűtülök. Vevőim imádnak, és én a magam módján beszélek velük. Akinek nem tetszik, annak fel is út, le is út.

- Na tessék! - dörmögött Birotteau. - Így van az, ha valaki monopol...

- Popole? Hisz az a keresztfiam!... Talán megint rossz fát tett a tűzre? Ómiatta jött, tisztelt magisztrátus uram? - kérdezte megszeppenve az asszonyság.

- Nem. Volt szerencsém már közölni, hogy mint fogyasztó vagyok itt.

- Úgy! Hát hogy hívnak, öcsém? Még soha a színedet se láttam.

- Ha ilyen hangot használ, legalább olcsóbban méri a mogyorót? - kérdezte Birotteau, aztán megnevezte magát, megmondta, kicsoda-micsoda.

- Á, maga az a híres Birotteau, akinek az a szép felesége van? Hát mennyit akar, édes lelkem, ebből a csodaszép mogyoróból?

- Hatezer fontot.

- Épp annyim van raktáron - szólt a kofa repedt-fazék hangon. - Drága uram, maga se lopja a napot, ellátja illatszerrel a hajadon lányokat, hogy könnyebben kerüljenek főkötő alá. Isten tartsa meg, ménkü sok dolga lehet. Ugye, nem haragszik? Büszke vagyok rá, hogy a vevőm lesz, szívébe is zárja magát az a nő, akit a világon a legjobban szeretek...

- Ki az?

- Ki lenne? A drágalátos Madou asszonyság.

- Hogy a mogyorója?

- Magának, polgártárs, száz fontjával huszonöt frank, ha az egészét megveszi.

- Huszonöt frank - számolt fejében Birotteau -, annyi mint ezerötszáz! És évente körülbelül százezer fontra van szükségem.

- Ez aztán gyönyörű áru, ezt nem verték, hanem úgy szedték az ágról! - dicsekedett a kofa, vörös karját belesüllyesztve egy zsák mogyoróba. - És egy se lyukas. Képzelje, drága uram, a fűszerek huszonnégy sou-t is elkérnek a hitvány árujuk fontjáért, és négy font ép közé legalább egy font hitványát kevernek. Csak nem akarja, hogy a maga szép szeméért ráfizessenek? Csinos ember, nem mondom, de azért olyan nagyon mégse tetszik nekem. Ha sok kell belőle, jó, megalkudhatunk húsz frankjával, nem ereszthetek szélnek egy elöljáróhelyettest, balszerencsét hoznék a fiatal házásokra. Nézze meg ezt a mogyorót, milyen gyönyörű, és milyen nehéz mindegyik. Alig ötven szem megy belőle egy fontra, és egy sincs közte kukacos!

- Rendben van, küldjön holnap hajnalban hatezer fontot, kétezer frankért három havi lejáratra a Faubourg-du-Temple utcába, ott van a gyáram.

- Ott lesz pontosan, mint mennyasszony az oltár előtt. Hát Isten áldja, elöljáró úr, szent a béke köztünk. De ha magának mindegy - szólt az udvarra kísérve Birotteau-t -, jobb szeretnék egy váltót negyven napos lejáratral, mert nagyon olcsó árat csináltam, és nem szeretnék még a

leszámítoláson is veszíteni. Akármilyen galambszívű is Gigonnet apó, szívja a vérünket, mint a pók a légyét.

- Nem bánom, legyen ötven napos a lejárata. De száz fontonként lemérjük az árut, megnézzük, nem hibás-e. Máskülönben nincs üzlet.

- Nézd csak a kutyaházit, hogy ismeri a dürgést - csodálkozott Madou-né. - Nem lehet kifogni rajta. Biztosan azok a betyár Lombard utcaiak tanították ki! A nagy farkasok összebeszélnek, hogy felfalják a szegény kis báránycákát.

A báránycákát öt láb magas és három láb széles volt, és úgy állt ott, mint egy öv nélküli, csíkos gyapotköntösbe bújtatott határoszlop.

Az illatszerész tervezgetéseibe merülve haladt végig a Saint-Honoré utcán, és egyre a *Macassar-olaj*-jal való párviadalán járt az esze. Elképzelte a címkék felírását, az üvegek alakját, a dugó minőségét, a plakátok színösszeállítását. És még azt mondják, nincs költészet a kereskedelembe! Newton nem gondolkozhatott többet híres matematikai tételén, mint Birotteau a *Comagén eszenciá*-n, mert az olajból közben eszencia lett, az illatszerész egyik kifejezésről a másikra tért át, anélkül, hogy pontosan tudta volna, melyik mit jelent. Nyüzsögtek, kavargtak fejében az ötletek, és az üres töprengést az alkotó tehetség alapvető működésének hitte. Annyira elmélyedt gondolataiban, hogy túlmént a Bourdonnais utcán, s amikor eszébe jutott a nagybátyja, jó darabon vissza kellett mennie.

Claude-Joseph Pillerault, az *Arany harang*-hoz címzett vaskereskedés egykori tulajdonosa, vonzó egyéniség volt, azok közül való, akiknél szép összhangban egyesül minden: ruházat és modor, ész és szív, beszéd és gondolkodás. Hosszú kereskedői pályáján sorra elveszítette feleségét, fiát, és végül fogadott gyermekét is, aki szakácsnőjének fia volt. Egyetlen rokona maradt, Birotteau-né, így minden gyöngédségével őt és Césarine-t árasztotta el. A sorscsapásoktól meghajszolt ember valamilyen keresztény sztoicizmusba menekült, ettől kapott élete bölcs derűt, ez a szép tan aranyozta be utolsó éveit a téli alkonyok hideg-meleg sugárzásával. Szikár, barázdált arca, melynek a barna és sárga árnyalatok egybeolvadása szigorú kifejezést adott, feltűnően emlékeztetett az Időt jelképező műalkotásokra; de a festők, szobrászok és az ingaórák díszait mintázó mesterek eldurvítják az ábrázolást, míg önála a túlzottan zord és nyers jelleget a kereskedői foglalkozásban eltelt élet megszokásai enyhítették. Közepes termetű volt, inkább zömök, mint kövér, a természet hosszú, munkás életre alkotta. Széles válla erős csontozatra vallott. Higgadt vérmérsékletű, kevésbé izgulékony férfi volt, de korántsem érzéketlen. Amint fegyelmezett viselkedése és zárkózott arckifejezése is mutatta, nem volt közlékeny természet, belső érzékenysége nem nyilatkozott meg fellengzős szólásokban. Zöld szemét fekete hajszálerek hálózta, tiszta tekintetét a változatlan nyugalom tette jelentőssé. Homlokát megsárgította és egyenes redőkkel szántotta fel az öregség, keskeny, keményen boltozott kis fejét ezüstszőrű, rövidre nyírt, sűrű szálú haj borította. Szájának keskeny vonala nem fősვნისსéget, hanem okosságot fejezett ki. Szemének élénk fénye, elevenisége, mértékletes életről tanúskodott. Becsületesség, kötelességtudás, igazi szerénység dicsfénye övezte homlokát, és domborította ki arcának egészséges összhatását.

Hatvan éve élte fáradhatatlanul munkás, kemény és józan életét. Története hasonlított César történetére, annak szerencsés körülményei nélkül. Harmincéves koráig segéd volt, és olyan életkorban nyitott üzletet, amikor César már járadékokba fektette megtakarított pénzét; megcsinálta az ármaximálást, később lefoglalták ársóit és ekevasait. Okossága, megfontoltsága, előrelátása, számító elméje irányította *munkamódszerét*. Üzleteit túlnyomórészt szóbeli megállapodással kötötte, és emiatt ritkán voltak nehézségei. Mint minden emelkedő ember, jó megfigyelő volt, hagyta beszélni az embereket, és közben tanulmányozta őket; gyakran

utasított vissza látszólag olcsón kínált árut, amit szomszédai megvettek, s mikor aztán megbánták a vásárt, megállapították, hogy Pillerault-nak jó orra volt, megszimatozta a csalást. A kicsiny, de biztos nyereséget többre becsülte a merész vállalkozásoknál, ahol nagy összegek forogtak kockán. Kályhalemezeket, vasrácsokat, kovácsüllőket, vas-, és rézüstöket, kerti és mezei munkához való szerszámokat árult. Ez a hálátlan mesterség állandó gépies munkát igényelt. A haszon nem állt arányban a megerőltető munkával, ezek a súlyos, nehezen szállítható és raktározható cikkek keveset jövedelmeztek. Pillerault sok ládát szögezett, sok rakományt csomagolt és bontott fel, sok teherfuvarát vett át személyesen. Soha még vagyont becsültebben, jogosabban, tisztességesebb eszközökkel nem szereztek. Sohasem fizette túl az árut, sohasem futkosott üzletek után. Az utolsó időkben nyugodtan pipázott boltajtaja előtt, nézegette a járókelőket, figyelte segédei munkáját. Amikor 1814-ben visszavonult az üzlettől, hetvenezer frank vagyona volt, ezt államkölcsonbe fektette, és ötezer egynéhány száz frank évjáradékot húzott; azonkívül eladta üzletét egyik segédének, öt év alatt részletekben, kamatmentesen fizetendő negyvenezer frankért. Harminc éven át évi százezer frank forgalmat bonyolított le, ennek az összegnek hét százalékát kereste meg, és élete felemésztette jövedelmének felét. Ez volt a mérlege. Szomszédai nem irigyelték közepes vagyonáért, s bár nem értették, dicsérték bölcsességét. A Monnaie utca és a Saint-Honoré utca sarkán van a David kávéház, odajárt esténként Pillerault néhány öreg kereskedő társaságában feketézni. Itt elhangzott néha egy-egy tréfás megjegyzés a szakácsnő fiának örökbefogadásáról, már ahogyan egy közbecsülésben álló férfiúval illik tréfálkozni, mert a vaskereskedő mindenkiben tiszteletet ébresztett, bár sohasem pályázott rá, beírta önbecsülésével. Amikor fogadott fiát is elvesztette, kétszáznál többen kísérték ki a koporsót a temetőbe. Ezt a csapást is hősiesen viselte el. Csöndben gyászolt, mint az erős jellemű emberek, akik nem tüntetnek érzéseikkel, s ez még növelte a kerület rokonszenvét a *derék ember* iránt. Ezt a jelzőt olyan hangsúllyal alkalmazták Pillerault-ra, amitől a szó mélyebb és nemesebb értelmet kapott.

Claude Pillerault annyira megszokta a fegyelmezett életmódot, hogy amikor feladta üzletét, és nyugalomba vonult, nem lelte örömét a tétlenségben, amelybe annyi párizsi polgár beletesped; továbbra is tevékeny maradt, és hogy öregségének eleven tartalmat adjon, politizálni kezdett, mégpedig szélsőbaloldali pártállással. Pillerault ahhoz a munkásréteghez tartozott, amely a Forradalomban egy úton járt a polgársággal. Jellemének egyetlen foltja az a fontoskodás volt, mellyel jogaihoz, szabadságához, a Forradalom vívmányaihoz ragaszkodott; úgy gondolta, politikai szabadságát és biztonságát veszélyeztetik a jezsuiták, akiknek titkos hatalmára a liberálisok mutattak rá, és fenyegetik azok az eszmék, amelyeket a *Constitutionnel* a király öccsének tulajdonított. Egyébként életmódja és gondolkodása következetes volt, politikai felfogása mentes a szűklátókörűségtől: ellenfeleit nem becsmérelte, de nem szenvedhette az udvaroncokat, hitt a republikánus erényekben. Így Manuelt minden szertelenségtől mentesnek tartotta, Foy tábornokot nagy embernek, Casimir Périer-t becsvágy nélkülinek, Lafayette-et politikai jósnak, Courier-t jóra való embernek. Egyszóval nemes ábrándjai voltak.

A szép aggastyán jól érezte magát családi körben. El-eljárt Ragonékhoz, unokahúgához, Popinot bíróhoz, a Joseph Lebas és Matifat családokhoz. Személyes szükségleteire évente ezeröttszáz frankot adott ki. Jövedelmének többi részét jótékony célra és unokahúgának szánt ajándékokra költötte. Évente négyszer a Hasard utcai Roland étteremben ebédet adott a barátainak, utána színházba ment velük. Megjátszotta a szeretetre méltó agglegényt, aki nem sajnálja a pénzt, ha kielégítheti férjes asszonyok szeszélyeit; elviszi őket kirándulásokra, vagy Operába és *Montagnes-Beaujon*-ba. Pillerault boldog volt, ha másoknak örömet szerezhetett, ilyenkor velük örült.

Amikor eladta üzletét, nem akart megválni a kerülettől, ahová megszokásai kötötték. Háromszobás kis lakást bérelt a Bourdonnais utcában, egy régi ház negyedik emeletén. Ahogyan Molineux jellemét híven tükrözte a különös bútorzat, Pillerault tiszta és egyszerű élete is kifejezésre jutott előszobából, szalonból és hálóból álló lakásának berendezésében. A méretekkel eltekintve, egy karthauzi cellájára emlékeztetett ez a lakás. A súrolt téglapadlós előszoba egyetlen ablakát pirossal szegélyezett perkálfüggöny díszítette, a bútorzat aranyszegekkel kivert, piros bőrhuzatos mahagóni székekből állt; az olivzöld papírkárpittal bevont falakon három kép volt: *Az észak-amerikaiak szabadságesküje*, *Bonaparte mint első konzul* és az *Austerlitz csata*. A szalont nyilván kárpitos rendezte be: szőnyeggel borított padlóján rózsamintás sárga bútorok álltak benne, a kandallón bronzgarnitúra, előtte festett ellenző, tükrös polcon, üvegbura alatt virágváza, szőttessel leterített kerek asztalon likőrös készlet. A vadozatú berendezésen meglátszott, hogy az öreg vaskereskedő, aki ritkán fogadott vendégeket, a társadalmi szokásoknak hozott vele áldozatot. Lakószobája egyszerű volt, mint egy szerzetesé vagy egy öreg katonáé, ezé a két emberfajtáé, akik legjobban becsülik az életet. A hálókülkében szenteltvíztartós feszület vonta magára a figyelmet. Valóban megható volt a köztársasági érzelmű sztoikusnak ez a hitvallása. Háztartását egy öreg gazdasszony látta el, de oly nagy volt benne a nők iránti tisztelet, hogy a cipőit nem vele tisztította, hanem erre a célra külön bérszolgát járatott a házhoz. Ruházata változatlanul egyszerű volt. Rendesen kék posztókabátot és nadrágot viselt, tarka gyapotmellényt, fehér nyakkendőt és szorosra fűzött cipőt: ünneplő öltönyt fényes ércgombok díszítették. Életmódját a legszigorúbb pontosság jellemezte: meghatározott időben kelt, reggelizett, sétált, ebédelt, szórakozott esténként, és tért haza aludni, mert a rendszeres élet magas kort és tartós egészséget biztosít. Césárral, Ragonékkal, Loraux abbéval sohasem beszélt politikáról, sokkal jobban ismerték, semhogy meg akarták volna győzni egymást. Akárcsak unokaöccse és a Ragon házaspár, ő is teljes bizalommal volt Roguin iránt. A párizsi közjegyzőben mindig tiszteletre méltó egyént látott, a becsületesség élő szobrát. A telekvásárlás ügyét Pillerault alaposan átvizsgálta, César erre támaszkodott, amikor merészen szembeszállt feleségének balsejtelmeivel.

Az illatszerész felkapaszkodott a hetvennyolc lépcsőfokon, a nagybácsi lakásának kis barna ajtajáig, s közben arra gondolt, milyen virgonc lehet még az öregúr, hogy sohasem panaszkodik a lépcsőjárás miatt. A kék kabát és nadrág ott függött az ajtó előtti fogason, Vaillant-né asszony javában kefélt és porolta, mialatt filozófus természetű gazdája bolyhos gyapjúköntösbe burkolózva reggelizett a kandalló mellett, és a *Constitutionnel* vagy a *Journal du Commerce* parlamenti tudósításait olvasta.

- Bátyám - ezzel állított be César -, az üzletet megkötöttük, most készülnek a szerződések. Ha azonban aggályai volnának, vagy megbánta volna a dolgot, még visszaléphet.

- Miért lépnék vissza? Az üzlet jónak ígérkezik, csak kissé sokáig tart, amíg megtérül a befektetés, de így van ez minden biztos üzletnél. Az én ötvenezer frankom együtt van a bankban, ma kaptam meg üzletem vételárának utolsó részletét, ötezer frankot. Ragonék egész vagyonukat a telekvásárlásba fektetik.

- Miből fognak megélni?

- Légy nyugodt, majd megélnék.

- Tudom, bácsikám, mire céloz - szólt Birotteau, és meghatottan szorította meg a nemes aggastyán kezét.

- Hogy is leszünk azzal az üzlettel? - kérdezte Pillerault.

- Én három nyolcaddal veszek részt, ön és Ragonék egy nyolcaddal; amíg el nem intézik a közjegyzői okiratokat, én hitelezek önnek.

- Jó! De mondd csak, fiam, olyan gazdag vagy te, hogy háromszázezer frankot tudsz befektetni ebbe az üzletbe? Úgy látom, túl sokat kockáztatsz az üzleteden kívül, vajon nem fogja az megsínyleni? De hát ez a te dolgod. Ha netán bajba jutnál, a járadék most nyolcvanon áll, szükség esetén eladhatok a magaméból kétezer frank értékűt. De vigyázz, fiam, hogy ne kelljen rám szorulnod, mert akkor a lányod pénzéhez nyúlsz.

- Kedves bácsikám, milyen egyszerűen mondja a leggyönyörűbb dolgokat! Egészen meghat!

- Hát még engem hogy meghatott, amit az imént Foy tábornokról olvastam! No de elég a szóból, kösd meg az üzletet, a telkek nem szaladnak el, fele részben a tulajdonosaik leszünk; és még ha hat évet kell is várnunk, közben lesz némi hasznunk belőlük, vannak ott faraktárak, azok bérjövödelmet hoznak, úgyhogy nincs mitől tartanunk. Egyetlen baj lehetne, ami azonban képtelenség, ha Roguin elsikkasztaná a pénzünket...

- Ugyanezt mondta ma éjjel a feleségem, ő is ettől fél.

- Hogy Roguin elsikkasztja a pénzünket? - nevetett Pillerault. - De miért tenné?

- Mert, ahogy Constance mondja, még a szeme sem áll jól, és mint minden férfi, akinek nincs szerencséje a nőknél, ész nélkül rajong értük...

Pillerault tamaskodva mosolygott. Kis csekk-könyvéből kitépett egy lapot, kitöltötte és aláírta.

- Nesze, itt egy százezer frankról szóló bankutalvány, Ragonék és a magam részéről. Azok szegények csakugyan eladták tizenöt bányarészcévéüket a te gézengúz du Tillet-dnek, azzal kerekítették ki az összeget. Szívfájdító, ha derék emberek így megszorulnak. Méghozzá ilyen nemes lelkű, tisztességes gondolkozású emberek, a régi vágású polgárság színe-java! Az asszony bátyja, Popinot bíró, nem tud a helyzetükről, titkolják előtte, különben nem tudnák megakadályozni, hogy segítsen rajtuk. Keményen dolgoztak ők is, akárcsak én, harminc esztendőn át!

- Adja Isten, hogy a *Comagén-olaj* beüssön - sóhajtott Birotteau -, kétszeresen boldog lennék. Isten vele, bácsikám, vasárnap vacsorázzon nálunk, ott lesznek Ragonék, Roguin, Claparon úr. Holnaputánra írjuk alá a szerződéseket, mert holnap péntek van, ilyenkor üzle...

- Csak nem vagy babonás?

- Bácsikám, sohasem fogom szerencsésnek tartani azt a napot, amelyen Isten fiát az emberek megfeszítették. Minden üzletet függőben hagyunk január huszonnegyedikéig.

- Viszontlátásra vasárnap - búcsúzott hirtelen Pillerault.

„Politikai nézeteitől eltekintve - gondolta Birotteau a lépcsőn lefelé menet -, páratlanul kitűnő ember a bácsi. De minek is foglalkozik politikával? Oly jól érezhetné magát, ha nem törődne vele. Makacssága bizonyosság rá, hogy nincs tökéletes ember a földön.

- Nini, már három óra van - szólt Césár, amikor hazaért.

- Megveszi ezeket a váltókat, uram? - kérdezte Célestin, fölmutatva az ernyőkereskedő papírjait.

- Igen, hat százalék levonással, jutalék nélkül. Drágám - fordult a feleségéhez -, készíts elő mindent, átöltözködöm, megyek Vauquelin úrhoz, tudod, miért. Ne felejts el fehér nyakkendőt adni.

Indulás előtt Birotteau néhány utasítást adott segédeknek. Sehol sem látta Popinot-t, aztán ráeszmélt, hogy leendő üzlettársa biztosan öltözködik. Felment a szobájába, és ott találta a *Drezdai Madonná-t* pompásan bekeretezve, úgy, ahogy megrendelte.

- Ugye csinos? - kérdezte a lányát.

- Ugyan, papa, hogy mondhatod erre, hogy csinos, mondd azt, hogy gyönyörű. Még kinevet valaki, ha meghallja.

- Láttak már ilyet, hogy egy leány leckéztesse az édesapját... Hát ami azt illeti, nekem a *Hero és Leander* jobban tetszik. A *Madonna* vallásos tárgyú kép, templomba való; de a *Hero és Leander*, az igen! Azt szívesen megvenném már csak azért is, mert a képen látható olajos korsó kitűnő ötleteket adott...

- Nem értelek, papa, miket beszélsz!

- Virginie, egy fiákert! - kiáltott César zengő hangon, amikor elkészült a borotválkozással, s benyitott a félénk Popinot is, óvatosan lépkedve, hogy Césarine ne lássa a bicegését.

A szerelmes fiú nem vette észre, hogy imádottja szemében az ő nyomoréksága már nem létező valami. A szerelemnek ez az édes bizonyítéka csak annak juthat osztályrészül, akit valamilyen testi hibával vert meg a sors.

- Főnök úr - jelentette -, a sajtológép holnaptól kezdve üzemképes.

- Mi lelt, Popinot? - kérdezte César, látva Anselme izgalomtól kipirult arcát.

- Uram, boldog vagyok, mert találtam egy alkalmas bolthelyiséget, hátsó-bolttal, az emeleten konyhával, szobákkal és raktárral a Cinq-Diamants utcában, ezerkétszáz frank évi bérért.

- Le kell kötni szerződésileg tizennyolc évre - szólt Birotteau. - De most menjünk Vauquelin úrhoz, útközben majd beszélgetünk.

César és Popinot fiákerbe szálltak. A segédek csodálkoztak, nem értették, miért a nagy kiöltözködés és a szokatlan jármű. Persze sejtelmük sem volt róla, miféle nagy terveket forral a *Rózsakirálynő* gazdája.

- Most meg fogjuk tudni a tudományos igazságot a mogyoróról.

- A mogyoróról? - csodálkozott Popinot.

- Beavatlak a titkomba, Popinot, azzal, hogy kimondtam a *mogyoró* szót; ebben minden benne van - szólt az illatszerész. - A mogyoróolaj az egyedüli szer, amely hatással van a hajra, és még egyetlen illatszergyár sem jött rá. Amikor alaposan megnéztem a *Hero és Leander*-t ábrázoló metszetet, azt mondtam magamban: „Ha az ókoriak olajat használtak hajuk ápolására, bizonyosan megvolt rá az okuk, mert az ókoriak nem akárkik voltak! Bármilyen nagyra tartják magukat a modernek, én az ókoriakról egy nézetem vagyok Boileau-val. Ebből kiindulva jutottam el a mogyoróolajig, hála rokonodnak, a kis Bianchon orvosnövéndéknek; ő mesélte nekem, hogy medikustársaival mogyoróolajat használtak bajuszuk és oldalszakálluk növekedésének siettetésére. Most már csak a kitűnő Vauquelin úr szentesítő véleményére van szükségünk. Ha ő kellőképpen megvilágítja a dolgot, senki sem mondhatja, hogy becsapjuk a közönséget. Most jövök a Vásárcsarnokból, egy mogyoróskofánál megrendeltem az alapanyagot; néhány perc múlva pedig Franciaország egyik legnagyobb tudósa előtt fogok állani, hogy megkapjam tőle a jóváhagyást. Nagy bölcsesség van a közmondásban, hogy az ellentétek vonzzák egymást. Látod, fiam, a kereskedelem közvetítő szerepet játszik a növényi termékek és a tudomány közt. Angélique Madou begyűjti a termést, Vauquelin úr kieszei a feldolgozás módját, mi pedig elkészítjük, és eladjuk a kivonatot. A mogyoró fontja öt sou, de Vauquelin úr százszorozza az értékét, és mi talán szolgáltatást teszünk az emberiségnek, mert ha a hiúság gyötrelmeket okoz az embereknek, egy jó szépítőszer valóságos jótétemény.

Popinot szinte vallásos áhítattal leste César minden szavát, amitől Birotteau ékesszólásba lendült. A legvadabb mondásokkal dobálózott, amilyeneket egy polgári elme csak kitalálhat.

- Légy tisztelettudó - szólt mikor befordultak az utcába, ahol Vauquelin lakott -, a tudomány színe elé járulunk. Tartsd készen a Madonna-képet, és helyezd észrevétlenül egy székre, az ebédlőben. Remélem, nem sülök bele a beszédembe - fohászkodott föl naivan Birotteau. - Popinot, ez az ember valóságos kémiai hatással van rám; ha a hangját hallom, bensőm fölkaparodik, szinte kólikát kapok az izgalomtól. Ő az én jótevőm, és nemsokára a tiéd is lesz, Anselme.

Erre a szóra hideg futott végig Popinot hátán, úgy lépkedett, mintha tojásokon járna, és nyugtalanul tekingetett szét a lakásban. Vauquelin úr a dolgozószobájában volt, amikor bejelentették neki Birotteau-t. Az akadémikus tudta, hogy látogatója előljáráhelyettes lett, és magas körök kegyeltje. Szívesen fogadta.

- Lám-lám, nem feledkezett meg rólam a szerencséjében - mondta a tudós. - De hiszen a kémikus és az illatszerész közt csak egy arasznyi a távolság.

- Sajnos, az ön lángelméjétől egy végtelenség választja el a magamfajta egyszerű embert. Azt, amit szerencsémnek mond, önnek köszönhetem, nem is felejttem el soha, sem ezen, sem a másvilágon.

- Ó, a másvilágon mindnyájan egyenlőek leszünk; ahogy mondani szokták, ott a király is csak annyi, mint a foltozóvarga.

- Mármint az a király és az a varga, aki a földön egyformán istenfélő életet élt.

- A fia? - kérdezte Vauquelin a kis Popinot-ra pillantva, aki bambán nézett körül, mert azt várta, hogy itt csodadolgokat, óriás gépeket, repülő fémeket, megelevenedett tárgyakat fog látni, de semmi különöset nem észlelt.

- Nem - szólt Birotteau -, csak egy fiatal barátom, akit nagyon kedvelek. Részt szeretne kérni az ön jóságából, amely akárcsak a tudománya, kimeríthetetlen - tette hozzá ravaszul. - Tizenhat év után most másodízben kérem tanácsát, fontos tárgyban, amelyről, mint egyszerű illatszerész, édeskeveset tudok.

- Hadd hallom, miről van szó?

- Tudom, hogy önt mostanában a haj foglalkoztatja, a hajszál elemzésének szenteli drága idejét. Ön munkája közben tudományos hírnévre gondol, én viszont üzleti hasznot szeretnék csíholni belőle.

- Mit kíván tőlem, kedves Birotteau uram? A hajszál vegyi képletét?

Kis ív papírt vett elő.

- Legközelebb előadást tartok erről a kérdésről a Tudományos Akadémián. A haj jókora mértékben nyákos anyagból áll, van benne kis rész fehér olaj, nagy mennyiségű zöldesfekete olaj, némi vas, néhány atomnyi mangánoxid, kalciumfoszfát, igen kevés kalciumkarbonát, szilícium és sok kén. Ezeknek az anyagoknak különböző aránya adja a haj különböző színét. Így például a vörös haj több zöldesfekete olajat tartalmaz, mint más.

César és Popinot tágra meresztett szemmel hallgatta.

- Kilencféle dolog - álmélkodott Birotteau. - Hogyan, a hajnak ásvány- és olajtartalma van? Ha nem öntől hallanám, akié minden hódolatom, el se hinném. Csodálatos! Isten hatalmas végtelen, Vauquelin uram.

- A hajsál egy tüszős szervből ered - folytatta a nagy vegyész -, mely olyan, mint egy kétoldalt nyitott tömlő; az egyik nyílás az idegekkel és véredényekkel függ össze, a másikkól nő ki a haj. Néhány tudóstársam, köztük Blainville, úgy véli, hogy a haj nem más, mint ebből a tömlőből vagy kriptából kisarjadt halott képződmény, amely valamilyen szemcsés anyaggal telítődik.

- Olyan ez, mintha azt mondanók: rúddá alvadt verejték - kiáltott fel Popinot. Gazdája egy kicsit bokán rúgta, hogy hallgasson.

Vauquelin elmosolyodott Popinot ötletén.

- Értelmes ifjú, nemde? - kérdezte César, Popinot-ra pillantva. - De uram, ha a haj halva születik, akkor hiába minden! Nincs az a szer, amely megeleveníthetné. A prospektus, amit kiterveltem, kész nevetség. Uram, ön nem tudja, milyen furcsa szerzet a vásárlóközönség. Nem lehet vele olyasmit elhitetni...

- Hogy a feje trágyadomb - szólt közbe Popinot, hogy megint megnevettesse Vauquelin.

- Vagy halottas kamra - válaszolt a vegyész, továbbfűzve a tréfát.

- És én meg összevásároltam a tömérdek mogyorót - sopánkodott Birotteau, akit mint kereskedőt érzékenyen érintett a veszteség. - De hát akkor miért árulnak...

- Nyugodjék meg - mosolygott Vauquelin -, amint látom, olyan szerről van szó, amely megakadályozza a hajhullást, vagy őszülést. Hallgassa meg erre vonatkozó kutatásaim eredményét. (Popinot hegyezte a fülét, mint egy ijedt nyuszi.) - Véleményem szerint e halott vagy élő anyag elszíntelenedését a festőanyag kiválasztásának megszakadása idézi elő, ez a magyarázata annak, hogy hideg égőv alatt a bundás állatok szőrzete télen elhalványodik és megfehéredik.

- Hallod, Popinot?

- Világos - folytatta Vauquelin -, hogy ez az elváltozás a környező légrétegek hirtelen változásaival függ össze...

- Környező légrétegek! Jegyezd meg, Popinot, jegyezd meg - kiáltott César.

- Úgy van - bólintott Vauquelin -, a hideg és meleg változásaival, vagy olyan belső folyamatokkal, amelyek ugyanazt eredményezik. Így valószínű, hogy a fejfőrcs és fejszaggasztás felszívja, eloszlatja vagy eltünteti az éltető nedveket. A belső folyamat az orvosokra tartozik. A külső jelenségekkel önknek, kozmetikusoknak kell törődniük.

- Uram, ön újraéleszti bennem a reményt. Az a szándékom, hogy mogyoróolajat hozok forgalomba, mert az ókoriak is ezt használták hajápolásra, az ókoriak pedig nem voltak akárhik, ebben egyetértek Boileau-val. Miért kenték volna magukat az ókori atléták, ha nem...

- Az olivaolaj ugyanolyan jó, mint a mogyoróolaj - szólt Vauquelin, nem figyelve Birotteaura. - Mindenféle olaj egyformán alkalmas, hogy megóvja a hajhagymát olyan hatásoktól, melyek károsak a benne működő, vegyészeti nyelven szólva, kiválasztódó anyagokra. Lehet, hogy ön jó nyomon van. Dupuytren kollégámtól tudom, hogy a mogyoróolaj serkentő hatású. Majd igyekszem kitanulmányozni, mi a különbség a makk-, repce-, oliva-, dió- és másfajta olajak közt.

- Eszerint nem tévedtem - diadalmaskodott Birotteau -, véleményem találkozik egy nagy tudóséval. Lepipálom a *Macassar*-t! A *Macassar*, uram, egy bizonyos hajnövesztő szer, amelyet szélteben árusítanak, mégpedig igen drágán.

- Kedves Birotteau uram - szólt Vauquelin -, *Macassar*-ból még két uncia olajat sem szállítottak Európába. A *Macassar*-ban termelt olajnak a legcsekélyebb befolyása sincs a hajzatra, de a malájok aranyért vásárolják, állítólagos hajmegóvó hatása miatt, nem sejtve, hogy a bálnaolaj ugyanolyan jó. Semmilyen hatalom, sem tudományos, sem isteni...

- Isteni... ne használja ezt a szót, Vauquelin úr.

- De kedves uram, Isten legfőbb törvénye az, hogy következetes önmagához: belső egység nélkül nincs hatalom...

- Így már más...

- Szóval, semmilyen hatalom nem képes kopasz fejen haját növesztetni, még a vörös vagy ősz haj megfestése sem veszélytelen. Mindazonáltal, ha dicséri az olaj előnyeit, nem téved, és nem mond valótlan, azt hiszem, használatával csakugyan meg lehet óvni a haját.

- Gondolja, hogy a Királyi Akadémia pártolni fogja?...

- De hisz itt nincs szó semmiféle felfedezésről - felelte Vauquelin. - Különbösen is a szélhámósok annyira visszaéltek az Akadémia nevével, hogy nem sokra menne vele. Nem állíthatom nyugodt lelkiismerettel, hogy a mogyoróolaj valami újmódi csodaszer.

- Mi a legcélszerűbb módja az előállításnak? A kifőzés vagy a sajtolás? - kérdezte Birotteau.

- Ha két forró lemez közt sajtoljuk a mogyorót, több olajat ereszt, de hideg lemezek közt préselve, jobb lesz a minőség. A fejbőrt kell vele bedörzsölni - magyarázta jólelkűen Vauquelin -, ha csak a haját olajozzuk, a hatás elmarad.

- Jegyezd meg jól, Popinot - szólt Birotteau, s az arca kigyúlt a lelkesedéstől. - Látja, uram, ez a fiatalember élete legszebb emlékei közé fogja sorolni a mai napot. Ismerte és tisztelte önt, mielőtt még szemtől szembe látta volna. Ó, mi sokat beszélünk önről odahaza, a név, melyet szívünkben őrzünk, gyakran tolul ajkunkra. Feleségem, leányom és én mindennapi imánkba foglaljuk jótevőnket.

- Ez több, mint amit megérdemelnék - háritotta el Vauquelin az illatszerész bőbeszédű hálálkodását.

- Nonono! - kiáltott Birotteau. - Ha már nem fogad el tőlem semmit, azt nem tilthatja meg, hogy szeressük. Ön olyan, mint a nap: fényt áraszt másokra, akik a kapott áldást nem viszonzhatják.

A tudós mosolyogva felállt, Birotteau és Popinot követték példáját.

- Jól nézd meg, Anselme, ezt a dolgozószobát. Megengedi, uram? Az ön ideje drága, ez a fiú talán többé el sem jut ide.

- Igaz ni! Hogy van megelégedve az üzletmenettel? - fordult Birotteau-hoz Vauquelin. - Mert hiszen elvégre mindketten kereskedőemberek volnánk...

- Meglehetősen, uram - felelte Birotteau, átmenve az ebédlőbe, ahová Vauquelin követte. - De ahhoz, hogy olajamat *Comagén-eszencia* elnevezéssel piacra dobhassam, nagy tőkebefektetés kell...

- Eszencia és Comagén, sehogy sem illenek össze. Azt ajánlom, nevezze ezt a szert egyszerűen *Birotteau-olaj*-nak. Vagy ha a saját nevét nem akarja feltűnően szerepeltetni, keressen mást... De mit látok? hisz ez a *Drezdai Madonna*! Ejnye, Birotteau úr, mindenáron össze akar veszni velem?

- Vauquelin úr - szólt az illatszerész, a tudós mindkét kezét megragadva -, ennek a ritkaságnak nincs más értéke, mint az a kitartó igyekvés, amelyet megszerzésére fordítottam; egész Németországot fel kellett kutatni, amíg végül akadt egy kínai papirosra nyomott példány, az első lenyomatok közül való. Tudtam, hogy vágyódott erre a képre, de nagy elfoglaltsága nem engedte, hogy utánajárjon, hát vállaltam, hogy az ön utazó-ügynöke legyek. Kérem, fogadja szívesen, nem az értéktelen metszetet, hanem az igyekezetet, a törekvést, a fáradozást, az utánjárást, föltétlen hódolatom szerény tanújelét. Bárcsak olyasmit kívánt volna, amit szakadék mélyéről kellene felhoznom, hogy mondhatnám: „Itt van!” Ne utasítsa vissza ezt a csekélységet. Előbb-utóbb bizonyára elfelejtene bennünket, engedje, hogy itt hagyhassak valamit, ami rám, feleségemre, leányomra és leendő vömre emlékezteti. Ha a Madonnára pillant, jusson eszébe: „Vannak jó emberek, akik gondolnak rám.”

- Köszönöm, elfogadom - szólt Vauquelin.

Popinot és Birotteau szemébe könny szökött, annyi megható jóság csengett az akadémikus szavában.

- Akarja betetőzni jóságát? - kérdezte az illatszerész.

- Mivel?

- Meghívtam néhány barátomat...

Lábujjhegyre ágaskodott, de arckifejezése alázatos maradt.

- Meghívtam őket a megszállt területek felszabadulásának megünneplésére, egyúttal annak örömére, hogy kineveztek a becsületrend lovagjává.

- Á! - lepődött meg Vauquelin.

- Talán rászolgáltam erre a magas királyi kegyre azzal, hogy a kereskedelmi törvényszék bírója voltam, és hogy harcoltam a Bourbonokért vendémiaire tizenharmadikán a Saint-Roch templom lépcsőjén, ahol Napóleon golyója meg is sebesített. Mához három hétre bált ad a feleségem, ugye lesz önhez szerencsénk? Tiszteljen meg azzal, hogy velünk vacsorázik. Számomra ez annyit jelent, mintha kétszer kapnám meg az érdemkeresztet. Leszek bátor meghívót küldeni.

- Elmegyek - bólintott Vauquelin.

- Szívemet dagasztja az öröm - ujjongott az illatszerész, mikor az utcán voltak. - Eljön hozzám. Félek, hogy elfelejtettem, amit a hajról mondott, te emlékszel még, Popinot?

- Ó, hogyne, húsz év múlva sem felejttem el.

- Micsoda nagy ember! - áradozott Birotteau. - Milyen csodálatos éleslátás! Egykettőre megértette szándékainkat, és megtanított bennünket, hogyan gyűrhetjük le a *Macassar-olaj*-at. Hazudsz, *Macassar*! Új haját nem lehet növeszteni a kihullott helyén! Popinot, kezünkben a szerencse. Holnap hétkor találkozunk a gyárban, akkor érkezik a mogyorószállítmány, mindjárt hozzálátunk az olajkészítéshez. Mert könnyű mondani, hogy mindenféle olaj egyformán jó; ha a közönség ezt megtudja, nekünk befellegzett. Ha az olajunkban nincs egy kevés mogyoró kivonat és némi illatszer, mi jögről árusíthatnánk három vagy négy frankért négy unciáját!

- Kiténtetik, uram - szólt Popinot. - Mekkora dicsőség...

- A kereskedelemre, ugyebár, fiacskám?

A biztos vagyonszerzés tudatával eltelt César Birotteau diadalmas arckifejezése feltűnt a segédeknek, összesúgtak, összehunyorítottak, mert a legregényesebb fordulatokra következtek abból, hogy a gazda és pénztáros gálába öltözve, fiákeren járt valahol. César és Anselme diplomata pillantásokat váltottak egymással, ami kölcsönös egyetértésükre vallott, Popinot pedig kétszer is reményteljes tekintetet röpített Césarine felé; a segédek szemében mindez komoly események előjele volt, és megerősítette őket kalandos feltevéseikben. Egyhangú elfoglaltságukban, szinte kolostori elzártágukban a legkisebb történés is érdekességet jelentett, akár csak a rabnak a börtönélet apró eseményei. Birotteau-né viselkedéséből, ahogyan férjének olimposzi pillantásait kétkedő fejcsóválással viszonzta, sejteni lehetett, hogy új vállalkozás van készülöben, mert különben a főnőknő elégedett lett volna, hiszen a legkisebb üzleti sikernek is szívből örült. Történetesen ezen a napon hatezer frank volt a bevétel: néhány adós kiegyenlítette hátralékos számláját.

Az ebédlő a félemeleten volt, a világítóudvarra nyíló konyhától keskeny folyosó választotta el, ahová a hátsó boltból vezető lépcső torkolt. Itt volt azelőtt César és Constance lakása, az ebédlővé átalakított kis szalonfélében élték mézesheteiket. Vacsora alatt Raguet, az inas őrizte a boltot, de a csemegénél a segédek elkészöntek, így César felesége és leánya társaságában fejezte be az étkezést. Ezt a szokást Ragonéktól vették át; azok még ragaszkodtak a kereskedői hagyományokhoz, melyek szigorúan megtartották a hajdani távolságot *gazda és alkalmazott* között. Amikor a család magára maradt, az illatszerész a kandalló előtt álló karosszékre telepedett, Césarine vagy Constance elébe tette a csésze feketéjét. Ez volt az az óra, amikor César elbeszélgetett feleségével a nap eseményeiről, elmondta, mit látott Párizsban, mi történt a Temple negyedben, mik a nehézségek a gyártás körül.

- Kedvesem - szólt feleségéhez a segédek távozása után -, a mai nap, mondhatom, egyik legnevezetesebb napja életünknek. Megvettem a mogyorókészletet, az új sajtológép holnap üzembe léphet, a teleküzletet megkötöttük. Zárd el ezt a bankutalványt - mondta, átadva neki Pillerault csekkjét. - Az átalakítás ügyét is nyélbe ütöttem, lakásunkat megnagyobbítjuk. Szentatyám, milyen fura ember az ott a Batáviai-udvarban.

Elmesélte, hogyan folyt le látogatása Molineux úrnál.

- Amint látom - szólalt meg a felesége, félbeszakítva egy hangzatos körmondatát -, kétszáz-ezer frank adósságot csináltál.

- Igen, drágám - válaszolt az illatszerész színlelt meghunyászkodással. - Hogy fogjuk kifizetni, jóságos ég! Mert a Madeleine körüli telkekre egyelőre nem számíthatunk, pedig ott lesz Párizs egyik legszebb negyede.

- Soká lesz az, César.

- Sajnos! - fűzte tovább a tréfát az illatszerész. - Az én három nyolcadrészem majd csak hat év múlva ér meg egy milliót. Miből fizessünk hát ki kétszázezer frankot? - folytatta csüggedt mozdulattal. - Ebből ni! - mondta és egy szem mogyorót vett ki a zsebéből, amelyet Madou asszonyságtól csent el, és gondosan megőrzött.

Két ujjá közé fogta a mogyorót, úgy mutatta Césarine-nak és Constance-nak. Felesége nem szólt semmit, Césarine azonban érdeklődve szólt apjához, miközben felszolgált neki a feketekávé.

- Papa, te tréfálsz.

Az illatszerész csakúgy, mint a segédek, vacsora közben észrevette, hogy Popinot titkos pillantásokat vált Césarine-nal. Tisztán akart látni a dologban.

- Úgy bizony, picikém, ez a mogyoró nagy változásokat fog kavarni a házban. Mától fogva eggyel kevesebben leszünk.

Césarine úgy nézett az apjára, mintha azt mondaná: Mi közöm hozzá!

- Popinot elmegy.

Ezzel az utolsó mondattal César egyrészt csapdát akart állítani leányának, másrészt pedzeni akarta a *Popinot és társa* cég létrejöttét. Akármilyen rossz megfigyelő volt is, atyai gyöngédségének észre kellett vennie, hogy Césarine szívében érzelmi zavar támadt, amitől arca és homloka rózsás pírba borult, és szint váltott a szeme is, amelyet hirtelen lesütött. Ezt látva, César azt hitte, hogy Césarine és Popinot már szót értettek egymással. Pedig nem: a két gyermek lélekben összetartozott, de mint afféle félénk szerelmesek, érzéseiket még nem merték szavakba önteni.

Egyes moralisták azt tartják, hogy az anyai szeretetről nem szólva, a szerelem a legösztönösebb, legönzettelenebb szenvedély, amelyben nyoma sincs a számításnak. Alapos tévedés. A legtöbb ember nincs tisztában a szerelem legmélyebb okaival, de ez nem változtat azon, hogy minden testi vagy lelki vonzódásnak számítás az alapja, az ész, az érzés vagy akár a durva testiség számítása. A szerelem lényegében önző szenvedély. Az önzés pedig számítás. Így hát mindenki előtt, akit csak a kész eredmények érdekelnek, első pillantásra furcsának és valószínűtlennek tűnhet fel, hogy egy szép lány, amilyen Césarine, megszeret egy szegény, sánta, vörös hajú ifjút. Pedig ez a tünet egybevág a polgári érzelmek aritmetikájával. Aki ebben tudós, az meg fogja érteni azokat a meglepő házasságokat, amelyeket néha szép sudár nők kötnek kis termetű, csúf férfiakkal, vagy fordítva, csúnya kis nők szép szál legényekkel. Minden férfi, akinek testi hibája van, legyen bár dongalábú, sánta, púpos, nyomorék, ragyás vagy májfoltos, Roguin bajában szenvedő, vagy bármiféle születési rendellenességgel megvert, a nőhódítás terén két lehetőség közt választhat: ijesztő vadság vagy végtelen jóság közt; középút, melyen a legtöbb férfi biztonsággal jár, számára nem létezik. Az első esetben tehetséget, lángészt vagy erőt kell latba vetnie; rémületet csak a gonoszság hatalmával, tekintélyt csak a lángész erejével, félő tiszteletet csakis a szellem szikráival kelthet. A második esetben magába bolondíthatja a nőt, ha bámulatra méltóan tűri zsarnokságukat, és jobban ért a szerelem művészetéhez, mint a kifogástalan testalkatú férfiak.

Anselme, akit az erényes Ragonék, a polgári tisztesség mintaképei, és nagybátyja, Popinot bíró neveltek, erkölcsi tisztasága által oly tökéletes jellemmé fejlődött, hogy feledtetni tudta csekély testi fogyatékoságát. Constance és César, akiket megkapott az ifjú vonzó egyénisége, gyakran dicsérték őt Césarine előtt. Amilyen kicsinyes volt egyébként a boltosházaspár, oly nagylelkű és megértő tudott lenni a szív dolgaiban. Dicsérő szavuk visszhangra lelt leányukban, aki szüzi ártatlansága ellenére lángoló érzést olvasott ki Anselme tiszta tekintetéből, s ez mindig hízeleg a nőnek, bármilyen korú, rangú és külsejű is imádója. A kis Popinot-nak sokkal több oka volt rá, mint egy szép férfinak, hogy mélységesen szeresse azt, akit szeret. És ha imádottja szép, bolondja lesz élete végéig, a szerelem fellobbantja benne a becsvágyat, halálra dolgozza magát, hogy feleségét boldoggá tegye, korlátlan úrnőnek fogja elismerni a házban, akaratát alárendeli akaratának, önkéntelenül így gondolkozott róla Césarine, ha nem is ennyire nyersen. Mintegy madártávlatból látta a szerelmes jövőt, és tűnődésében összehasonlításokat tett. Ha anyja boldogságára gondolt, nem kívánt magának külön életet, Anselmeben pedig egy másik Césart látott, olyant, akit csakúgy, mint őt magát, a nevelés tökéletesített. Ábrándjaiban Popinot mint az egyik kerület előljárója jelent meg, önmagát pedig szeretete úgy elképzelni, hogy kerületének plébániatemplomában kegyes adományokat gyűjt, akárcsak anyja a Saint-Rochban. Már ott tartott, hogy észre sem vette a különbséget Popinot jobb és bal lába közt, képes lett volna megkérdezni: „Biceg-e csakugyan?” Szerette a fiú őszinte tekintetét, és

tetszett neki, hogy elég volt rá pillantania, a tiszta szempár rögtön szemérmesen fölillant, hogy utána mélázva elboruljon. Roguin irodavezetője, a közjegyzői foglalkozásban koravén szürkült Alexandre Crottat, bősztette Césarine-t félig cinikus, félig jó szándékú közeledésével, sőt már közhelyekkel megtűzdelt beszédét sem állhatta. Szerette viszont Popinot szelíd lélekre valló hallgatagságát, és a majdnem bánatos mosolyt, amelyet a lapos és közönséges társalgás csalt ajkára; a sületlenségek, amelyek a fiút megmosolyogtatták, belőle ellenszenvet váltottak ki, így mások jelenlétében hol összenevettek, hol sajnálkozó pillantásokat cseréltek. Szellemi felsőbbbsége nem gátolta Anselme-ot abban, hogy megfogja a dolog végét, lankadatlan munkakészsége tetszett Césarine-nak, mert ebből látta, hogy hiába pusmogták egymásközt a segédek: „Césarine feleségül megy Roguin helyetteséhez”, a szegény, bicegő, vörös hajú fiú rendületlenül bíz benne, hogy el fogja nyerni az ő kezét. A kitartó remény kitartó szerelem biztosítéka.

- Hová megy Popinot? - kérdezte apjától Césarine, igyekezve közönyös arcot mutatni.

- Önálló üzletet nyit a Cinq-Diamants utcában, Isten segedelmével! - fohászkodott Birotteau, de sem felesége, sem leánya nem értette, mit akar ezzel mondani.

Birotteau, ha valamilyen erkölcsi nehézségbe ütközött, úgy tett, mint a bogár, amelyik jobbra vagy balra kerül meg az akadályt. Most is változtatott a beszélgetés irányán, de feltette magában, hogy feleségével beszélni fog Césarine-ról.

- Elmondtam nagybátyádnak - szólt Constance-hoz - Roguinra vonatkozó aggodalmait; nagyot nevetett.

- Nem szeretem, hogy elfecseged, amit magunk közt beszélünk - zsörtölődött Constance. - Az a szegény Roguin talán a világ legbecsületesebb embere, ötvennyolc éves már, bizonyára nem jár az esze...

Elhallgatott, mert észrevette, hogy Césarine odafigyel, szemhunyorítással figyelmeztette rá Césart.

- Eszerint jól tettem, hogy lekötöttem az üzletet - szólt Birotteau.

- Te vagy az úr a háznál - hagyta rá az asszony.

César megszimogatta felesége kezét, és homlokon csókolta. Ez a mondat nála mindig hallgatag beleegyezést jelentett.

- Hollá, uraim! - kiáltotta oda segédeknek César, amikor belépett az üzletbe. - Ma tízkor zárjuk a boltot. Lesz itt nagy felfordulás! Éjszaka minden bútort fel kell hordanunk az első emeletről a másodikra! Mindenki a fedélzetre, ahogy mondani szokás, alaposan neki kell látnunk, hogy holnap az építész szabadon mozoghasson.

- Popinot engedelem nélkül távozott? - kérdezte, mert sehol sem látta a fiút. - Persze, most jut eszembe, házon kívül alszik. „Biztosan azért ment el - gondolta -, hogy feljegyezze Vauquelin úr észrevételeit, vagy hogy a boltbérlet ügyében tárgyaljon.”

- Tudjuk a hurcolkodás okát - szólalt meg Célestin a másik két segéd és Raguet inas nevében, akik mögötte csoportosultak. - Engedje meg, uram, hogy szerencsét kívánjunk magas kitüntetéséhez, amely az egész boltra nézve dicsőség... Popinot-tól hallottuk...

- Úgy bizony, gyerekek, kitüntetést kaptam. Így hát nem csupán a megszállt területek felszabadulásának öröme hívunk össze baráti társaságot, hanem azért is, hogy megünnepeljük a becsületrend lovagjává való kinevezésemet. Talán rászolgáltam a legmagasabb királyi kegyre azzal, hogy a kereskedelmi törvényszék bírása voltam, s hogy annak idején harcoltam a király

ügyéért... mikor olyan fiatal voltam, mint ti, vendémiaire tizenharmadikán a Saint-Roch templom lépcsőjén még meg is sebesültem. Napóleon, az úgynevezett császár golyójától! A combomon kaptam sebet, Ragonné asszonyság ápolásának köszönhetem, hogy begyógyult. Vegyetek példát rólam, gyermekeim, legyetek bátrak, a jutalom nem marad el. Láthatjátok, minden bajnak megvan a jó oldala is.

- Nemigen lesznek már itt utcai harcok - jegyezte meg Célestin.

- Reméljük - mondta César, és ebből kiindulva előbb megszidta segédeit, de a végén meghívta őket a bálba.

A bál kilátása felvillanyozta a bolt személyzetét. A három segéd, valamint Raguet és Virginie lelkesen látott munkához, és artistaügyességgel dolgozott. Nehéz tárgyakkal cipekedtek a lépcsőn, nem ejtettek el, nem törtek össze egy darabot sem. Éjfél után két órára megvolt a hurcolkodás. Birotteauék már a második emeleten alhattak. Popinot szobáját Célestin és a második segéd kapta. A harmadik emelet ideiglenesen bútorraktár lett.

Amikor egy törekvő vagy szerelmes embert nagy tervek hevítenek, mágneses áram száguld át erein, és rekeszizmában a tevékenység láza parázslík. A máskor szelíd és nyugodt Popinot, amikor vacsora után társaival lement a boltba, olyan tüzes volt, mint a telivér paripa futtatás előtt.

- Mi lelt? - kérdezte tőle Célestin.

- Nagy nap ez a mai, barátom! - válaszolta suttogva. - Önállósítom magam, César úr pedig kitüntetést kapott.

- Szerencsés fickó vagy - mondta Célestin -, a főnök a hónod alá nyúl.

Popinot nem felelt, egyszerre ott sem volt, mintha a szél kapta volna fel, a szerencse forgószele.

- Szerencsés? Na hiszen! - súgta az egyik segéd, kesztyűket rakva tucatba, a szomszédjának, aki címkéket osztályozott. - A főnök észrevette, hogy Popinot a szemét merészgeti Céсарine kisasszonyra, s amilyen ravasz róka az öreg, szépszerével meg akar szabadulni Anselme-től; a rokonai miatt nem utasíthatja el nyíltan. Célestin meg nagylelkűségnek véli ezt a cselt.

Anselme Popinot végigment a Saint-Honoré utcán, és befordult a Deux-Écus utcába, hogy elcsípjén egy fiatalembert, akiben hatodik érzékével szerencséje legfőbb kovácsát sejtette, Párizs legügyesebb kereskedelmi utazója volt az illető, rendkívüli mozgékonyásával és rábeszélőképességével később kiérdemelte a „hírneves” elnevezést. Ennek az embernek Popinot bíró egy ízben igen nagy szolgálatot tett. Akkor még egyszerűen és szerényen Gaudissart-nak nevezte magát, és főként kalapáruval meg párizsi divatcikkekkel foglalkozott. Huszonkét éves fővel már ismert nevet szerzett szinte varázserejű ügynöki képességével. Cingár, fürgé legény volt, mókás szemű, kifejező arcjátékú, vérbeli francia üzletember, bámulatos emlékező tehetségével, nagyszerű emberismeretével mindenkinek az ízlését eltalálta, és megérdemelte, hogy az legyen, ami valóban lett is utóbb: az utazó-ügynökök császára, a megtestesült *francia*. Popinot néhány napja véletlenül összetalálkozott Gaudissart-ral, aki azt mondta neki, hogy ismét utazásra készül. A szerelmes ifjú most abban a reményben vágott neki a Deux-Écus utcának, hogy még itthon találja. Kérdezősködésére megtudta, hogy az ügynök már meg is váltotta helyét a postakocsira. Hogy méltó búcsút vegyen imádott Párizsától, Gaudissart a Vaudeville-színházba ment, egy új darab bemutatójára. Popinot elhatározta, hogy megvárja, amíg előadás után szállására tér. Ha ez a páratlanul tehetséges és leleményes áruterjesztő, akiért a legnagyobb cégek vetélkedtek, vállalja a mogyoróolaj képviselőjét, az valóságos főnyeremény. És Popinot-nak a kezében volt.

Az utazó, aki ügyességével a legmakacsabb emberfajtát, a vidéki kiskereskedőket is be tudta hálózni, a Száznapos uralom után maga is hálóba került: belesodródott a Bourbonok ellen szőtt összeesküvésbe. Gaudissart, akinek életeleme volt a szabad mozgás, főbenjáró bűn vádjával terhelve börtönbe került. Popinot bíró vezette ellene a vizsgálatot. Szabadlábra helyezte, mert látta, hogy a fiatalember könnyelmű meggondolatlansága miatt keveredett az ügybe. Más vizsgálóbíró, aki a hatalom kegyét lesi, vagy fanatikus királpárti, vérpadra küldte volna a szerencsétlent. Gaudissart tudta, hogy Popinot bírónak köszönheti az életét, és mélységesen fájlalta, hogy a pusztá hálaérzeten kívül semmit sem adhat megmentőjének. Nem mondhatott köszönetet egy bírónak azért, hogy igazságos volt, felkereste hát Ragonékat, és kijelentette, hogy életre-halálra lekötelezettnek érzi magát a Popinot család iránt.

Várakozás közben a kis Popinot természetesen elsétált a Cinq-Diamants utcáig, hogy viszontlássza üzlethelyiségét, és megtudja a háziúr címét, akivel bérszerződést akart kötni. Míg a Nagyvásárcsarnok körül, a sötét sikátorok útvesztőjében bolyongva a gyors boldogulás módjain törte a fejét, az Aubry-le-Boucher utcában páratlan, sokat ígérő alkalmi vételre bukkant, ezt meglepetésül szánta másnapra Birotteau-nak. Éjfél tájt megint ott posztolt a Deux-Écus utca végén, a *Kereskedelem*-hez címzett szálló kapujában, amikor egy vidám kupié dallama ütötte meg a fülét. Gaudissart közeledett dudorászva, sétapálcájával ütögette a járdán a taktust.

- Uram - szólította meg Anselme, hirtelen fölbukkanva a kapumélyedésből -, szabad egy szóra?

- Akár tízre is, ha tetszik - szólt az utazó-ügynök, vélt támadójára emelve ólomvégű botját.

- Popinot vagyok - szólt ijedten Anselme.

- Hja vagy úgy - bólintott Gaudissart, megismerve az ifjút. - Mi tetszik? Pénz? Pillanatnyilag nincs, de majd csak kerül Vagy párbajhoz keres segédet? Öné vagyok testestül-lelkestül. - És nótára gyűjtött:

*Ezek ők, ezek ők,
A francia hős katonák!*

- Szánjon nekem tíz percet. De nem a szobájában, ott meghallhatják, amit beszélünk. Menjünk le az Horloge-rakpartra, ott ilyenkor senki sem jár - indítványozta Popinot. - Fontos dologról van szó.

- Gyerünk, ha olyan sürgős!

Tíz perc múlva Gaudissart be volt avatva Popinot titkába, megértette annak életbevágó fontosságát.

- Előre, boltosok, haj- s illatszerművészek! - szavalta, Lafon színészt utánozva *Cid* szerepében. - Felkanalazom Franciaország és Navarra valamennyi boltosát. Hopp! Van egy ötletem! El akartam utazni, de itt maradok, végigjárom a párizsi illatszerszakmát, és megbízásokat gyűjtök.

- Miért?

- Hogy megfojtsam a versenytársait, kis ártatlan! Ha a zsebemben a megbízásuk, saját olajukba fullasztom őket, mert csak a magáéról beszélek, és azt terjesztem. Igazi utazófogas! Haha! Mi vagyunk a kereskedelem diplomatái. Remek! A prospektusok megíratását vállalom. Van egy gyerekkori barátom, Andoche Finot, a Coq utcai kalapos fia, az öreg indított el mint utazót a kalapos-szakmában! Andoche nagyon szellemes fiú, azokból a koponyákból szedte össze az esztét, amelyeket a papája látott el kalapokkal. Tollforgató ember, a kis színházakról

írogat a *Courrier des Spectacles*-ba. Apja, a vén kujon, ezeregy okból nem szereti a szellemességet, nem hisz benne; nem lehet meggyőzni róla, hogy a szellemességért pénzt adnak, és meg lehet belőle élni. A tömény szellemnél többre becsüli a tömény szeszt. Az öreg Finot ki akarta éheztetni a kis Finot-t. Andoche tehetséges fickó, hiszen a barátom, márpedig tökfilkókkal én csak üzletileg érintkezem. Elmés karcolatokat ír a *Fidèle Berger* számára, de a napilapok, ahol kulimunkát végez, éhbéren tartják. Szörnyű ezen a pályán a kenyéririgység! Akárcsak a párizsi pipereszakmában. Finot remek egyfelvonásos vígjátékot írt Mars kis-asszony számára. Az aztán a színésznő, rajongok érte! De hogy el is játsszák a darabját, kénytelen volt a Gaîté-színházba vinni. Andoche ért a prospektusokhoz, beleéli magát a kereskedői gondolkodásba, amellet nem adja a bankot, összeüti nekünk azt a prospektust ingyen és bérmentve. Istenem, majd kap egy puncsbólét, meg egy pár cukrászsüteményt, azzal kész. Mert tréfán kívül, Popinot: én sem költséget, sem jutalékot nem számítok fel magának az utazásaimért, majd fizetnek a konkurensei, ne féljen, megkopasztom őket. Értsük meg egymást. Ennek az ügynek a sikere számomra becsületbeli kérdés. Jutalmul azt kérem, hogy vőfély lehessen az esküvőjén. Beutazom Itáliát, Németországot, Angliát. Viszek magammal minden nyelven írt falragaszokat, kifüggesztem mindenütt, falvakban, templomkapukon, minden alkalmas helyen, amit csak ismerek a vidéki városokban. Csillogni, ragyogni fog az az olaj minden fejen. A maga esküvője pedig nem lesz holmi csip-csup esküvő, hanem hetedhét országra szóló lakodalom! Megkapja Césarine-ját, vagy ne legyen a *hírneves* Gaudissart a nevem, amire Finot papa keresztelt, mikor divatba hoztam a szürke köcsögkalapjait. Ha a maga olaját terjesztem, szakmámnál maradok, az emberi fejnél; az olaj és a kalap közismert megóvói az emberi hajzatnak.

Popinot hazament nagynénjéhez, akinél most a szállása volt, olyan lázba jött a siker kilátásaitól, hogy olajfolyókat látott hömpölyögni az utcákon. Keveset aludt; azt álmodta, hogy a haja bolondul hosszúra nőtt, és két angyalt látott, akik mint a melodrámban, papírtekercset göngyöltek szét, és ez volt ráírva: *Césarine-olaj*. Amikor fölébredt, elhatározta, hogy így fogja elnevezni a mogyoróolajat, mert ez az álom csak égi rendelés lehet. César és Popinot jóval a mogyorószállítmány érkezése előtt ott volt a Temple utcai műhelyben. Mialatt Madou asszonyság embereire vártak, Popinot diadalmasan elmesélte Gaudissart-ral való megállapodását.

- Megfogtuk a jeles Gaudissart-t, a millió a zsebünkben van - rikkantott az illatszerész, és olyan ábrázattal nyújtott kezét pénztárosának, amilyen XIV. Lajosé lehetett, amikor a Denainból győztesen érkező Villars marsallt fogadta.

- Van itt még valami - mondta a boldogságtól sugárzó segéd, és kivett a zsebéből egy lopótök alakú, rovátkolt üveget. - Tízezer ilyen palackot találtam, kigyártva, készen, darabja négy sou, fizetési határidő hat hónap.

- Anselme - szólt Birotteau, az üveg különleges formáját vizsgálgatva -, tegnap a Tuilériákban (itt komolyra fordult a hangja), igen, csak tegnap volt, ezt mondtad nekem: „Boldogulni fogok!” Ma pedig én mondom neked: „Boldogulni fogsz!” Négy sou darabja! hat havi határidő! és milyen eredeti formájú üveg! A *Macassar-olaj* már inog, ez lesz neki a kegyelem-döfés! Áldom az eszem, hogy megvettem a Párizsban található egész mogyorókészletet! Hol a csodába fedezted fel ezeket az üvegcséket?

- Gaudissart-ra várakozva csatangoltam az utcákon...

- Úgy mint én valamikor - kiáltotta Birotteau.

- Végigmentem az Aubry-le-Boucher utcán, és megálltam egy üvegnagykereskedés előtt, amelynek óriási raktára van gömbüvegből és burákból. Ahogy ott nézelődöm, megpillantom ezt a kis palackot... Hirtelen világosság gyulladt ki bennem, és egy belső hang azt súgta: „Ez kell neked!”

„Született kereskedő! - dörögte magában César. - Hozzá adom a lányomat!”

- Belépek az üzletbe, és látom, hogy ezrével állnak a ládákban ugyanilyen üvegek.

- És mindjárt érdeklődtél?

- Ne tartson engem *zöldfülűnek* - fakadt ki sértődötten Anselme.

- Született kereskedő - ismételte Birotteau.

- Azzal kezdtem, hogy viasz-Jézuskához való üvegburákra lenne szükségem. Alkudozás közben fitymáló megjegyzést tettem ezeknek a palackoknak az alakjára. Az én boltosomnak megeredt a nyelve, töviről hegyire elmondta az üvegcsék történetét. A nemrégiben tönkrement Faille és Bouchot cég valami új arcápoló szerrel akart próbálkozni, és megrendelte hozzá a feltűnő mintájú üvegeket. A kereskedő azonban bizalmatlan volt, és előre követelte a kialkudott ár felét. Faille és Bouchot, bízva az új cikk sikerében, ki is fizette az összeget, de a szer gyártása közben beütött a csőd. A tömeggondnok egyezkedni kezdett. A kereskedőnek nyakán maradt az áru, de kárpótlásul megtarthatta a kapott pénzt, mert nyilvánvaló volt, hogy a nevetséges alakú gyártmányon lehetetlenség lesz túladnia. Az üvegek előállítási ára nyolc sou, boldog lenne, mondta, ha négy sou-t kaphatna darabjáért. A jóég tudja, meddig fog heverni a raktárában ez a képtelen formájú limlom. Mire én: „Hajlandó szállítani tízezer darabot négy sou-jával? Ha akarja, megszabadítom az árujától. Birotteau úr segédje vagyok.” Egy kicsit gyúrtam, főztem, kapacitáltam, addig-addig, hogy végül belement.

- Négy sou! - dörzsölte a kezét Birotteau. - Tudod-e, hogy így három frankban szabhatjuk meg egy üveg olaj árát, és ha húsz sou jutalékot adunk a kiskereskedőknek, még mindig keresünk harmincat...

- A *Césarine-olaj*-on! - kiáltotta lelkesen Popinot.

- *Césarine-olaj*?... lám, lám a szerelmes úrfi egyszerre akar hízelegni az apának és leányának. Hát nem bánom, legyen *Césarine-olaj*! A césárok a világ urai voltak, és biztosan híres-szép hajuk volt.

- Julius Caesar kopasz volt - jegyezte meg Popinot.

- Mert nem a mi olajunkat használta, fogjuk mondani. Három frank lesz a *Césarine-olaj* ára, a *Macassar-olaj* kétannyiba kerül. Gaudissart a miénk, legalább százezer frank évi keresetünk lesz, mert aki ad valamit a fejére, a mi fogyasztónk lesz, legalább évi tizenkét üveg erejéig, és az már tizennyolc frank tiszta haszon! És tizennyolcezer fejet csak számíthatunk? Summa-summárum évi száznolcvanezer frank. Milliomosok vagyunk.

Megérkezett a mogyorószállítmány. Raguet, a munkások, Popinot és Birotteau feltörték egy bizonyos mennyiséget, négy óra alatt elkészült néhány font mogyoróolaj. Popinot elvitte mutatóba Vauquelinnak. A tudós megajándékozta egy különleges készítménnyel, amely szerint a mogyoróolajat olcsóbb fajta olajtartalmú anyaggal kell keverni és illatosítani. Popinot azonnal kérvényt nyújtott be szabadalom elnyeréséért. A készséges Gaudissart kölcsönözte neki a szabadalmi díjra szükséges pénzt, mert Popinot-nak az volt a becsvágya, hogy kezdettől fogva megfizesse a vállalkozás költségeinek felét.

A szerencse könnyen fejébe száll az egyszerűbb embernek, ennek a részegítő hatásnak kevesen tudnak ellenállni. Birotteau is magánkívül volt a lelkesedéstől, ennek előrelátható következményei nem maradtak el. Eljött Grindot, és gyönyörű, színezett vázlatot mutatott az újonnan berendezendő lakásról. Birotteau el volt bűvölve, és mindent helybenhagyott. A kőművesek mindjárt elkezdték csákánnyal döngetni a falakat, amibe nemcsak a ház, hanem Constance is beleremegett. Lourdois szobafestő, a dúsgazdag vállalkozó, aki mindent a legszebben akart megcsinálni, azt javasolta, hogy a szalonban alkalmazzanak arany díszítést. Ezt a szót hallva, Constance közbelépett.

- Lourdois úr, önnek harmincezer frank évjáradéka van, saját házában lakik, ott azt teheti, amit akar; mi ellenben...

- Asszonyom, kereskedőember ne mondjon le a fényűzésről, ne engedje, hogy elnyomják az arisztokraták. Különben is Birotteau úr, mint a városi kormányzat tagja, annyira előtérben van...

- De egyelőre még boltos - szölt Constance a segédek és öt más ember füle hallatára. - Ezt sem én, sem ő, sem a barátai, sem az ellenségei nem felejtik el.

Birotteau több ízben lábujjhegyre ágaskodott, majd talpra ereszkedett, és a kezét hátrakulcsolta.

- A feleségemnek igaza van - mondta. - Szerencsénkben is szerények maradunk. Különben is az embernek, amíg kereskedéssel foglalkozik, nagyon óvatosnak kell lennie a költségekben, mérsékletesnek a fényűzésben, a törvény is kötelezi, hogy ne tékozzon. Ha lakásom kibővítésével és berendezésével túllépném az illő határokat, oktalanságot követnék el, ön is megszólna érte, Lourdois. A kerület szemmel tart, a szerencsés emberre sokan irigykednek, féltékenykednek! Ó, ön is hamarosan tapasztalni fogja ezt, fiatalember - fordult Grindot-hoz. - Ha már mindenképpen megrágalmaznak, legalább ne adjunk rá okot.

- Sem rágalom, sem megszólás nem érhet el önhöz - mondta Lourdois -, olyan előkelő társadalmi állást tölt be. És nagy kereskedői gyakorlatával bizonyára ésszerűen tudja intézni vállalkozásait. Agyafűrt ember maga, Birotteau!

- Hát ami azt illeti, van némi üzleti tapasztalatom. De tudja-e, miért bővíttem ki a lakásunkat, és miért kötöttem ki bánatpénzt, csak hogy pontosan betartsa a megbeszélte határidőt?

- Nem tudom.

- Nos, én meg a feleségem meghívtuk néhány barátunkat, egyrészt a megszállt területek felszabadulásának megünneplésére, másrészt annak öröme, hogy a becsületrend lovagja lettem.

- Lámcsak, lám! - bólogatott Lourdois. - Megkapta a keresztet?

- Igen. Talán rászolgáltam a legmagasabb királyi kegyre azzal, hogy bíró voltam a kereskedelmi törvényszéken, s hogy a király ügyéért harcoltam vendémiaire tizenharmadikán a Saint-Roch templom lépcsőjén, amikor sebet is kaptam Napóleon golyójától, örülnék, ha kedves nejével és kisasszony lányával szerencsétlenül estélyünkön...

- Nagy megtiszteltetésnek veszem a szíves meghívást - felelte a liberális Lourdois. - Hanem maga nagy kópé, Birotteau papa; azért invitál meg, mert bizonyos akar lenni afelől, hogy szavamnak állok, és idejére elkészülök. Nos hát, megnyugtathatom, legügyesebb embereimet állítom munkába. Szükség esetén nagyszerű új módszerrel szárítjuk ki a frissen festett falakat: pokoli tüzet rakunk az épületben. Mert hát a nedves vakolat párolgásában nem lehet táncolni. Hogy a kellemetlen szag is eltűnjön, a festést lakkréteggel mázoltatom át.

Három nap alatt híre futott Birotteau-ék készülő báljának, és nagy izgalmat keltett a kerület kereskedői köreibben. Egyébként mindenki láthatta a gyámgerendákat, amelyekkel a lépcsőház gyors áthelyezése végett körös-körül meg kellett támasztani a házat, s a szögletes deszka-csőveket, melyekből a lent álló kordékba hullott a törmelék. Felváltva dolgoztak nappali és éjszakai munkások, így fáklyafénynél is serényen folyt a munka, odacsalta az utca tétlenül bámészkodó népét, s a feltűnő építkezés láttára megindult a szóbeszéd, hogy micsoda hallatlan pompát készül kifejteni az illatszerész.

A teleküzlet végleges megkötésére kitűzött vasárnapon, délután négykor vecsernye után eljött Birotteau-ékhoz a Ragon házaspár és Pillerault bácsi. César mentegetőzött, hogy a falbontás miatt rajtuk kívül csak Charles Claparont, Crotat-t és Roguint hívhatta meg. A közjegyző elhozta a *Journal des Débats* aznapi számát, amelyben La Billardiére úr az alábbi cikket közölte:

„Amint értesülünk, országszerte lelkesen megünneplik a hazai területek felszabadítását, különösen Párizsban, ahol a városi képviselőtestület tagjai ebből az alkalomból fel akarják támasztani a csillogó társadalmi életet, amely az idegen megszállás ideje alatt a helyzethez illően szünetelt. Mindegyik előjáró és előjáróhelyettes estélyt szándékozik adni, így a téli évad nagyon élénknek ígérkezik, a hazafias mozgalom bizonyára általános lesz. A készülő ünnepségek közt sokat beszélnek Birotteau úr báljáról. Birotteau urat közismert királyhűségéért most tüntették ki a becsületrend lovagkeresztjével. Annak idején részt vett a vendémiaire 13-i utcai harcokban és a Saint-Roch templomnál megsebesült, azonkívül egyike a kereskedelmi törvényszék legtekintélyesebb bírónak, így kétszeresen kiérdemelte a legfelsőbb kegyet.”

- Ügyesen szerkesztik manapság a lapokat - jegyezte meg Birotteau. - Mit szól hozzá, hogy cikk jelent meg rólunk? - fordult Pillerault-hoz.

- Mit szóljak? - dünnyögött a nagybácsi, aki szívből utálta a *Journal des Débats*-t.

- Ez a cikk talán jó lesz arra, hogy jobban fogyjanak a készítményeink, a *Szultána-kenőcs* meg a *Kármin-arcvíz* - szólt Constance halkán, Ragonnéhoz, anélkül, hogy osztozott volna férje mámorában.

Ragonné magas, szikár, ráncos képű hölgy volt, orra keskeny, szája vékony, megjelenésében volt valami a régi királyi udvar márkinőinek eleganciájából. Szemét mély árok karikázta, mint a sokat szenvedett öregasszonyokét. Komoly és méltóságos, de azért barátságos magatartása tiszteletet parancsolt. Egész lényében volt valami meghatározhatatlan eredetiség, amely szokatlan, de nem nevetséges; ruházata és modora tette ezt a különös hatást. Ujjatlan félkesztyűt viselt, jó és rossz időben botnyelű ernyővel járt, mint Marie-Antoinette királynő Trianonban. Szerette a világosbarna, úgynevezett avarszínű ruhákat, szoknyája utánozhatatlan redőkben omlott csípőjére, aminek titkát magukkal vitték a hajdani előkelő özvegyek. Ragaszkodott rececsipkével díszített fekete mantillájához; ódivatú főkötőjének fodros szegélye áttört mintázatú régi képkeretekre emlékeztetett. Ha burnótozott, keresett finnyassággal, kecses mozdulatokkal végezte a műveletet; a fiatalok emlékezhettek erre a mozdulatra, ha még ismerték nagyanyjukat és a rokon néniket, amint ünnepélyesen maguk elé tették az asztalra az aranyszelencét, és lerázták a vállkendőjükre szóródott dohányport.

Ragon úr alig öt láb magas emberke volt, arca akár egy diótörőbábué, amelyen nem látszik más, mint a két szemgolyó, a kiszögellő pofák, a hegyes orr és áll. Fogatlan szájával a szavak felét elharapta, köpködve beszélt, mint a vízfolyás, nyájaskodva és fontoskodva társalgott, ajkán örök mosollyal, ahogyan annak idején a szép hölgyeket fogadta, akiket a véletlen szeszélye vezetett a boltjába. Koponyáján gondosan fésült, rizsporozott, félhold alakú paróka fehérlett, kétoldalt bodorított csigákkal, hátul szalaggal átkötött farkoccsal. Búzavirágkék

frakkot viselt, fehér mellényt, térdnadrágot selyemharisnyával, aranycsatos félcipőt, fekete selyemkesztyűt. Legfurcsább szokása az volt, hogy utcán is levett kalappal járt. A felsőház küldöncének vagy a királyi kabinet ajtónállójának nézhette volna az ember, egyszóval jelentéktelen egyénnek, aki valamilyen hatalom fényében sűtkérezik.

- Ugyan, fiam - szólt nagyképűen Birotteau-hoz -, nem bántad meg, hogy akkoriban ránk hallgattál? Nem megmondtuk, hogy szeretett uralkodóházunk elismerésére bizton számíthatsz?

- Magácska is nagyon boldog lehet - szólt Ragonné asszonyság Birotteau-néhoz.

- Ó, igen - felelte a szép illatszerészné, akit a botnyelű ernyő, a pillangós főkötő, a szoros ruhaujj, a régimódi vállkendő még mindig bűvöletben tartott.

- Césarine igazán bájos. Jer ide, szép gyermekem - édeskedett Ragonné sajátos fejhanglejtésén és pártfogói leereszkedéssel.

- Ne intézzük el vacsora előtt az üzleti ügyeket? - kérdezte Pillerault bácsi.

- Várjuk meg Claparon urat - szólt Roguin. - öltözködött, amikor beszóltam érte.

- Előkészítette őt Roguin úr, hogy ebben a *csúf* kis lakásban fogunk étkezni...

- Tizenhat évvel ezelőtt gyönyörűnek találta - mormolta Constance.

- ...fatörmelék és dolgozó munkások közt?

- Ugyan! - nyugtatta meg Roguin. - Majd meglátja, jó fiú az, nem finnyás ilyenekben.

- Intézkedtem, hogy Raguét álljon őrt a boltban, mert a kapun át nem lehet bejutni, láthatta - szólt Birotteau a közjegyzőhöz -, minden le van ott rombolva.

- Az unokaöccsét miért nem hozta el? - kérdezte Ragonnéól Pillerault.

- Nem jön el? - kérdezte Césarine.

- Nem, szívecském - felelte Ragonné. - Anselme, a drága gyermek, halálra dolgozza magát. Borzasztó az a Cinq-Diamants utca, bűzös, sötét, levegőtlen; állandóan kék, zöld, fekete szennyvíz csurog a levezetőcsatornában. Úgy félek, hogy megbetegszik. De ha egy fiatal-ember a fejébe vesz valamit! - szólt Césarine-hoz, és egy mozdulattal jelezte, hogy a *fej* szónál a *szívre* gondolt.

- Kibérelte már a helyiséget? - kérdezte César.

- Igen, még tegnap, éspedig közjegyző előtt - felelte Roguin. - A szerződés tizennyolc évre szól, de félévi bért előre kell fizetnie.

- Nos, Ragon úr, meg van velem elégedve? - kérdezte az illatszerész. - Átengedem neki egy értékes találmányom titkát, az ám!...

- Rávall a jóságára, César - szólt a kis Ragon, átszellemülten szorongatva a baráti kezét.

Roguin kissé nyugtalanul várta Claparon jöttét, félt, hogy modorával és viselkedésével megbotránkoztatja az erényes polgárokat. Jónak látta előkészíteni a kedélyeket.

- Eredeti embert fognak megismerni Claparonban - szólt a többiekhez -, aki értékes tulajdonságait rossz és nyers modor mögé rejt; ugyanis alacsony sorból küzdötte fel magát. De majd megtanulja az illő viselkedést, ha sokat forog bankárok társaságában. Megeshet, hogy összeakadnak vele, amint a körúton lődörög, vagy valami kis kávéházban elhanyagolt külsővel lumpol, esetleg biliá尔多zik. Azt hinné róla az ember, hogy a legnagyobb léhűtő...

Pedig dehogy! Ilyenkor tanulmányozza a viszonyokat, és töri a fejét, hogyan adhatna lendületet az iparnak valami új elgondolással.

- Meg tudom érteni - jegyezte meg Birotteau. - Nekem is kóborlás közben támadtak a legjobb ötleteim, ugye, cicám?

- Claparon - folytatta Roguin - éjszaka pótolja azt az időt, amit nappal üzletek szerzésére és kieszelésére fordít. A kiváló tehetségű emberek mind különös, megfeszíthetetlen életet élnek. Nos, nekem meggyőződésem, hogy ő ilyen zilált életmód mellett is célhoz fog érni. A mi ügyünkben is remekül dolgozott, a telektulajdonosokat, akik bizalmatlanok voltak, és nem akartak kötélnék állni, sorra levette a lábáról, megszedítette, kifárasztotta őket, addig járt a nyakukra, amíg egyszerre csak mi lettünk a tulajdonosok.

A lépcső felől különös *brum, brum*, a pálinkafélék és erős likőrök fogyasztóira jellemző kedélyes dörmögés jelezte, hogy színre lép történetünk legfurcsább szereplője, aki hivatta van eldönteni César jövő sorsát. Az illatszerész kisietett a szűk, sötét lépcsőházba, egyrészt, hogy Raguét-val bezárassa a boltot, másrészt, hogy mentegetőzzék Claparon előtt, amiért az ebédlőben fogadja.

- Soha nagyobb baj ne legyen! hiszen itt nagyon jól lehet *zab...* akarom mondani üzletről tárgyalni.

Roguin ügyes előkészítésének ellenére, a polgári sorban finom modorhoz szokott Ragon házaspárt, a csöndben figyelő Pillerault bácsit, valamint Césarine-t és anyját eléggé kellemetlenül érintette az állítólagos előkelő bankár fellépése.

A volt kereskedelmi utazó huszonnyolc éves korára teljesen megkopaszodott, és göndör fürtös parókát viselt. Ilyen frizúrához egy szűz üdesége, tejfehér arcbőre, egyszóval női kecsesség illik; annál kirívóbban hatott alatta a közönséges, rücskös ábrázat, amely rézvörös volt, mint egy postakocsisé. Koravén, fintorgó arcának mély, kerges ráncai, rossz állapotban levő fogai, vörös arcbőréen a fekete foltok kicsapongó életről tanúskodtak. Vidéki komédiásra emlékeztetett, akinek agyonsminkelt bőrén már nem fog a festék, aki minden szerepet tud, és jóllehet már elnyűtte a fáradság, nyáladzó szájjal, részegen is pergő nyelvvel, szemérmetlen kacintásokkal, ocsmány mozdulatokkal kóklerkedve csalja befelé a publikumot. A puncs mértéktelen élvezetétől világító ábrázat meghazudtolta minden üzleti komolyságot. Hosszas mimikai gyakorlatra volt szüksége, hogy viselkedése összhangban legyen valami méltóságával. Du Tillet felügyelt Claparon öltözködésénél, mint egy színigazgató, aki izgatottan lesi fő színészének bemutatkozó fellépését. Félt, hogy a gondtalan bohém otromba szokásai kiütköznek a bankári máz alól.

- Mennél kevesebbet beszélj - oktatta. - Egy bankár sohasem fecseg: cselekszik, gondolkodik, töpreng, figyel és mérlegel. Ezért, hogy igazi bankárnak nézzenek, inkább hallgass, de ha már beszélsz, mondj érdektelen dolgokat. Oltsd ki szemedből a pajkos csillogást, nézz komolyan, gondolják inkább, hogy mafla vagy. Ha politikáról esik szó, add a kormánypártit, és csapongj általánosságokban, ilyenformán: *A költségvetés súlyos kölönc. A pártok közti megegyezés kilátástalan. A szabadelvűek veszedelmesek. A Bourbonoknak minden konfliktust kerülniük kell. A liberalizmus egybefonódott érdekek takarója. A Bourbonok az ország felvirágoztatására törekcszenek, támogassuk, ha nem is szeretjük őket. Franciaország épp elég megpróbáltatáson ment át* stb. Ne edd magad tele, gondolj arra, hogy egy milliomos méltóságát kell megőrizned. Ne tubákolj szörcsögve, mint egy vén hadirokkant; játszadozz a burnótszelencéddel, nézz gyakran magad elé vagy a mennyezetre, mielőtt valamilyen kérdésre felelnél, egyszóval tégy úgy, mintha mélyen gondolkoznál. Főleg tégy le arról a szerencsétlen szokásodról, hogy mindenhez hozzányúlsz. Egy bankár, ha társaságban van, sokkal fáradtabb, semhogy a kezét

kinyújtja valami után. Hogyisne! Hiszen egész éjszaka dolgozol, belehülyülsz a sok szám-adatba, annyi mindent kell egybevetned, tanulmányoznod, amíg egy-egy üzletet nyélbe ütsz! Ami fő, szidd, az üzletet, mint a bokrot. Hangoztasd, hogy az üzlet nyomasztó, fárasztó, bonyolult, tövises. Maradj ezeknél az általánosságoknál, részletekbe ne menj. Nehogy Béranger-féle malacságokat dalolj az asztalnál, és vigyázz, hogy le ne idd magad. Ha berúgsz, oda a jövőd. Roguin majd vigyázz rád; erkölcsös emberek, erényes polgárok közt leszel, ne hökkentsd meg őket kocsmai élceiddel.

A kioktatás úgy feszélyezte Claparont, mint az új ruha. Ez a gondtalan, könnyelmű fickó, aki az egész világgal komázott, lompos, kényelmes öltözkéhez volt szokva, amelyben testének ugyanoly szabad mozgása volt, amilyen szabadon járt a nyelve. Új öltönyében, melyet a szabó mérték és próbák után készített, úgy feszengett, mintha nyársat nyelt volna, mozdulataiban is, szavaiban is bizonytalankodott. Ha véletlenül kinyújtotta a kezét egy borosüveg vagy egy dohányszelence után, ijedten visszahúzta, ugyanígy egy-egy mondat közepén is elakadt. Idétlen kapkodása nem kerülte el Pillerault bácsi figyelmét. Rezes arca, dugóhúzó-fürtös parókája meghazudtolta mesterkélt magatartását, mint ahogy gondolatai is hadilábon álltak a szavaival. De a derék nyárspolgárok végül szórakozottságnak fogták fel örökösen ellentmondó viselkedését.

- Nagyon elfoglalt ember - mentegette Roguin.

- Nagy elfoglaltságában nem ér rá jó modort szerezni - mondta Ragonné Constance-nak.

A közjegyző meghallotta, és ajkára tette az ujját.

- Gazdag ember, nagyon élelmes és rendkívül becsületes - szólt Ragonnéhoz hajolva.

- Akkor igazán el lehet nézni egy és más hibáját - mondta Pillerault Ragonnak.

- Olvassuk el még vacsora előtt a szerződéseket - indítványozta Roguin -, hiszen magunk között vagyunk.

Ragonné, Céсарine és Constance magukra hagyták a szerződő feleket. Pillerault, Ragon, César, Roguin és Claparon végighallgatták Alexandre Crottat felolvasását. César aláírt egy negyvenezer frankról szóló kötelezvényt, mely Roguin egyik ügyfele javára jelzálogkölcsonnel terhelte meg Temple negyedbeli telkeit és gyárát; átadta Roguinnak Pillerault bank-utalványát, tárcájából húszezer frank készpénzt adott nyugta nélkül, és száznegyvenezer frank értékű váltót Claparon rendeletére.

- Nem szükséges, hogy erről nyugtát adjak - mondta Claparon -, ön ugyanabban a helyzetben van Roguin úrral szemben, mint mi. A telkek árát ő fizeti ki a volt tulajdonosoknak, az én dolgom csak annyi, hogy a hiányzó összeget megszerezze önnek száznegyvenezer frank értékű váltói segítségével.

- Rendben van - szólt Pillerault.

- Most pedig, uraim, hívjuk be a hölgyeket, mert nélkülük fázunk - szólt Claparon, és Roguinra sandított, hogy megtudja, nem volt-e túlságosan vaskos a tréfája.

- Hölgyeim, méltóztassanak! Ó, a kisasszony bizonyára az ön kedves leánya - mondta Claparon, és állva maradva Birotteau-ra pillantott. - Uram, gratulálok. A rózsák, melyeknek olaját lepárolja, elbújhatnak mellette, s talán mert rózsákat szokott párolni, azért ilyen...

- Szavamra - vágott közbe Roguin -, alaposan megéheztem.

- Tessék, kész a vacsora - szólt Birotteau.

- Közjegyzőileg hitelesítve - szellemeskedett Claparon.

- Önnek sok dolga lehet - kezdte a beszélgetést Pillerault, aki úgy intézte, hogy Claparon mellé üljön.

- Rengeteg! - válaszolt a bankár. - És milyen fárasztó, milyen vesződéses, hogy csak a csatornákat említsem! Igen, a csatornák! El sem képzelem, mennyi bajunk van a csatornákkal, ami érthető. A kormány kívánja a csatornákat. A csatorna fontos szükséglet, különösen a megyékben, és ez összefüggés a kereskedelem érdekeivel, hiszen tudja! A folyók, mondta Pascal, mozgó országutak. Ezért kell országos mozgalom útján megteremteni a piacokat. A piacok a földmunkáktól függnének, a földmunka a szegény néposztály érdeke, ehhez viszont államkölcsonre van szükség, amely végeredményben a szegényekhez jut! Voltaire is mondott olyasmit, hogy a csatornatöltelékek a csatorna posványán híznak. De a kormánynak megvannak a mérnökei, azokra hallgat; nehéz beugratni, hacsak össze nem játszunk a mérnökökkel, mert a képviselőház...! Jaj, uram, a képviselőház tömérdek bajt okoz! Nem akarja meglátni a pénzügyi kérdés mögött rejlő politikai kérdést. Az egyik fél épp olyan rosszhiszemű, mint a másik. Elmondok egy dolgot, talán el sem hiszi. Kellerék! Nos, François Keller, a ragyogó szónok, keményen megtámadja a kormányt a kereskedelmi érdekek és a csatornakerdés elhanyagolása miatt. Utána hazamegy a karakán legény, ott talál bennünket a csatornákra vonatkozó javaslatunkkal, ezt kitűnőnek találja: most aztán valamilyen megegyezésre kellene jutni ugyanazzal a kormánnyal, amelynek az imént oly hetikén nekiment. A szónok érdeke összeütközésbe kerül a bankár érdekével, és mi ott állunk két tűz között. Ebből is láthatja, milyen rögzések az üzleti élet útjai, annyi mindenre kell tekintettel lennünk, a hivatalokra, a kamarákra, a kamarillákra, a miniszterekre...

- A miniszterekre? - kérdezte Pillerault, aki mindenáron veséjébe akart látni ennek az üzlettársának.

- Úgy van, uram, a miniszterekre is.

- Akkor hát igazat írnak az újságok - szólt Pillerault.

- No lám, a bácsi politizál - szólt Birotteau -, Claparon úr, úgy látszik, a szája íze szerint beszél.

- Az újságok, azok is átkozott porhintők - szólt Claparon. - Uram, az újságok teljesen megszédítenek bennünket. Néha hasznunkra vannak, de mondhatom, sok álmatlan éjszakát okoznak nekem. Másképpen szeretném eltölteni az éjszakáimat, tönkremegy a szemem a sok olvasástól és számolástól.

- Beszéljünk csak a miniszterekről - szólt Pillerault, remélve, hogy kulisszatitkokat tud meg.

- A minisztereket teljesen lekötik a tisztán kormányzati feladatok. De mi ez a remek étel, talán ambrózia? - szakította félbe magát Claparon. - Ilyen mártást csak polgári házban lehet az ember, bezzeg a *kricsmiben*...

Erre a szóra Ragonné főköztőjének virágdíszei ugrálni kezdtek, mint a bakkecskék. Claparon ráeszmélt, hogy eljárt a nyelve, ki akarta javítani a hibát.

- Az előkelő pénzvilágban - mondta -, tréfából kricsminek nevezik a legelegánsabb éttermeket, például a Véry, a Frères Provençaux éttermeket. Hát igen, sem ezekben a rongyos kricsmikben, de még a legelőkelőbb vendéglőkben sem tudnak ilyen pompás velőmártást készíteni; egyik citrommal savanyított kútvizet ad, a másik holmi gyanús kotyvalékot.

Vacsora alatt Pillerault állandó oldaltámadásokkal próbálta kifürkészni az emberét, de csak ürességre talált, annyit azonban megállapított, hogy veszedelmes alak.

- Minden jól megy - súgta Claparon fülébe Roguin.

- Jaj, attól tartok, ma este még levetkőzőm - súgta vissza Claparon, aki majd megfulladt szűk ruhájában.

- Uram - mondta neki Birotteau -, kénytelen voltunk a szalonban teríttetni, mert három hét múlva estélyt adunk barátaink számára, egyrészt, hogy megünnepeljük a megszállt területek felszabadulását...

- Helyes, uram, én is a kormány embere vagyok. Felfogásommal annak a nagy férfiúnak az elveit vallom, aki az Ausztriai-ház sorsát intézi. Pompás egy fickó! Óvjuk a meglevőt, hogy újat szerezhessünk, és főleg szerezzünk újat, hogy a meglevőt megóvhassuk... Ez a jelszavam, és büszke vagyok rá, hogy egyezik Metternich herceg politikai alapelvével.

- ...másképp annak az öröme, hogy megkaptam a becsületrendet.

- Á, igen, tudom. Ki is említette? Keller vagy Nucingen?

Roguin, akit meglepett ez a leleményes válasz, helyeslően bólintott.

- Nem, mégsem! A képviselőházban hallottam.

- A képviselőházban? Talán La Billardiére úrtól?

- Úgy van, tőle.

- Kedves ember ez a Claparon - szólt Césár a nagybátyjához.

- Hadd el, csupa frázis, frázis, frázis. Csak úgy ontja a frázisokat, meg lehet fulladni tőlük.

- Talán rászolgáltam a kitüntetésre... - folytatta Birotteau.

- Az illatszerkészítés terén szerzett érdemeivel. A Bourbonok minden érdemet jutalmaznak. Legyünk hívek ehhez a nagylelkű uralkodóházhoz, melynek az ország páratlan felvirágzását fogjuk köszönhetni... Mert higgyék el, a Restauráció tudatában van annak, hogy a Császársággal kell megmérkőznie; békében fog hódításokat csinálni, majd meglátják, micsoda hódításokat!...

- Ugye megtisztelti jelenlétével estélyünket? - kérdezte Birotteau-né.

- Hogy az ön társaságában tölthessek, egy estét, milliókkal kecsegtető alkalmat is elmulasztanék.

- Csakugyan üres fecsegő - súgta Césár a nagybátyjának.

Mialatt a *Rózsakirálynő* hanyatló dicsőségének utolsó sugarait hintette a láthatárra, egy halványfényű új csillag emelkedett a kereskedővilág egén. A kis Popinot ugyanebben az órában tette le szerencséjének alapkövét a Cinq-Diamants utcában. Keskeny utcácska volt ez, a teherkocsik ügyel-bajjal közlekedtek rajta. Egyik vége a Lombard utcába torkollt, a másik az Aubry-le-Boucher utcába, szemközt a Quincampoix utcával, amely a régi Párizs egyik nevezetessége, pedig Franciaország története annyi utcát tett itt nevezetessé. Az utcácska szűk és nehezen járható, de nagy előnye, hogy egymást érik benne a vegyszerkereskedések, e tekintetben Popinot jól választott. Boltja, a Lombard utca felőli második házban, oly sötét volt, hogy néha fényes nappal is lámpát kellett gyújtani. A kezdő kereskedő előző este foglalta el a komor és kellemetlen helyiségeket. Elődje melasszal és nyerscukorral kereskedett, mesterségének nyomait otthagyták a falakon, az udvarban és a raktárakban. Tessék elképzelni egy nagy, tágas boltot. A sárkányzöldre festett, nagy vasajtókon széles vaspántok és gombafejű szegek ütöttek meg a szemet. Az ablakok vasrácsai alul hasadók, régi pékboltokban látni ilyen ablakrácsokat. A nagy fehér kockakövekből rótt padlózat nagyrészt töredezett, a falak sárgák

és kopárok, mint egy kaszárniai őrszobában. Odább az udvarra néző hátsó-bolt és konyha következett, leghátul pedig raktárféle, mely azelőtt istálló lehetett. A hátsó-boltból lépcső vitt fel két utcai szobába, itt akarta elhelyezni Popinot a pénztárt, az irodát és a könyvelést. Az udvar végén, a tűzfal tövében is volt három szűk szobácska, itt akart lakni. A három szobát magában foglaló rozoga épületből csak a sötét, rendetlen udvarra volt kilátás. Az udvart körülvevő falak a legszárazabb időben is nedvesen csillogtak, mintha frissen lennének mázolva; a kövezet réseiben fekete salak bűzlött, melasz és nyerscukor maradványa. A három szoba közül csak az egyikben volt kandalló, kárpitozás egyikben sem, úgyhogy mindenütt csupaszon látszott a téglafal. Gaudissart és Popinot, egy plakátragasztó segítségével, akit az utazó ügynök szedett fel valahol, reggel óta saját kezűleg ragasztották körül az egyik borzalmas szobát olcsó papírkárpittal, az enyvet a munkás kente a falakra. Egy vörösre pácolt diák-ágy, egy rossz hálószekevény, egy ócska komód, egy asztal, két fotel és hat szék, amelyekkel Popinot bíró ajándékozta meg unokaöccsét, ennyiből állt a szoba bútorzata. Gaudissart egy végeladáson vett vaksi tükröt tett a kandallóra. Este nyolc óra felé a két jó barát leült a kandalló elé, amelyben két nyaláb fa ropogott. Leültek, hogy elfogyasszák, ami az ebédjükből megmaradt.

- Félre a hideg ürücombbal! Nem házavató lakomára való eledel - kiáltott Gaudissart.

- Csakhogy - motyogta Popinot, felmutatva utolsó húszfrankosát, amelyet a prospektus kifizetésére tett félre -, nekem...

- Nekem van... - szólt Gaudissart, és egy negyven frankos aranyat csíptetett a fél szemére.

Ekkor kalapácsütés koppant a kapun, felverte az udvar vasárnapi csendjét, mert ilyenkor üresek a műhelyek, az iparosok szétszélednek a városban.

- Itt van hű rabszolgám a Poterie utcából - dörögte a jeles Gaudissart.

Csakugyan egy pincér jelent meg, két kuktával.

Három füleskosárban hozták a megrendelt lakomát, hat üveg válogatott minőségű bort is hozzá.

- De hogy birkózunk meg ketten ennyi rengeteg ennivalóval? - álmélkodott Popinot.

- Hát az író! - rikkantott Gaudissart. - Finot barátunk szeret ám dúskálni a jóban, naiv gyerek! Mindjárt itt lesz egy észbontó prospektussal. Észbontó! Nem rossz szó, mi? A prospektusok mindig szomjasak, öntözni kell a zsenge palántát, hogy szépen kiviruljon. Mehettek, rabszolgák - szólt pózolván a kuktákhoz -, nesztek az arany.

És bálványához, Napóleonhoz illő mozdulattal tíz sou-t adott nekik.

- Köszönjük szépen, Gaudissart úr - felelték a kukták, akiket inkább a tréfa, mint a pénz vidített.

- Te meg, fiam - fordult a pincérhez, aki ottmaradt, hogy felszolgáljon -, keresd meg a házmesternét. Lent tanyázik valamelyik pinceodúban, ahol néha főz is, ahogyan Nauszikaá hajdanában ruhát mosott puszta időtöltésből. Járulj elébe, öcsém, kérd meg szépen őnagyságát, engedje felmelegíteni ezt a néhány fogást. Mondd meg neki, hogy örökké hálás lesz neki, sőt tisztelni, mélységesen tisztelni fogja őt Félix Gaudissart, Jean-François Gaudissart fia, régi proletárösök leszármazottja. Lódulj és azon légy, hogy minden rendben legyen, különben olyat kapsz a nyakad közé, hogy megemlegeted.

Megint kopogtatás hallatszott.

- Itt a mi szellemes Andoche-unk.

Középtermetű, kövérkés, pufók képű legény lépett be, egész lényén meglátszott, hogy kalaposmester fia. Kerekded vonásainak ravasz kifejezése majdnem eltűnt valamilyen erőltetett merevség mögött. Arca búbánatos volt, mint azoké, akiket a szegénység nyomaszt, de egyszerre felderült, mikor meglátta a terített asztalt és rajta a márkás borokat.

Gaudissart hangos üdvözlésére bágyadt kék szeme megvillant, nagy fejét, melyen a vaskos arc a kalmük pofacsontok alatt szinte beesettnek látszott, ide-oda ingatta. Popinot-t sajátságos módon üdvözölte, a szolgálatkészség és tisztelet minden jele nélkül, mint aki nem találja helyét a világban, és senkihez sem óhajt alkalmazkodni. Ekkortájt jött rá, hogy nincs benne írói tehetség; mégis meg akart maradni az irodalom berkeiben, de mint kizsákmányoló, arra számítva, hogy majd tehetséges emberek vállain kapaszkodik fel, s ahelyett, hogy rosszul fizetett műveket alkotna, inkább jó üzleteket csinál. E pillanatban, miután látta, hogy semmire sem megy, és torkig volt a hiábavaló kísérletek megaláztatásával, úgy akart tenni, mint az előkelő pénzemberek: irányt változtatott, és elhatározta, hogy szemtelenséggel tör célja felé.

De némi kezdő tőkére volt szüksége, amit Gaudissart tanácsára Popinot olajának útbaindításával akart megszerezni.

- Tárgyalni fogsz az ő számlájára az újságokkal, de ne próbáld kiszipolyozni, mert velem gyűlik meg a bajod; szolgálj ki becsületesen a pénzéért!

Popinot nyugtalanul figyelte az *író*t. Vérbeli kereskedő mindig félelemmel és részvétellel vegyes kíváncsisággal tekint az íróemberre.

Popinot jó nevelést kapott ugyan, de rokonainak megrögzött szokásai és nézetei, az üzlet- és pénzkezelés butító gondjai közt intelligenciája módosult, és hozzáidomult foglalkozásának hagyományos robotjához. Ezt az átváltozást meg lehet figyelni, ha tíz év múltán összehasonlítasz száz volt osztálytárs, akik többé-kevésbé egyformák voltak, amikor elhagyták az iskolát vagy nevelőintézetet. Andoche bámulatnak fogta fel Popinot elfogódottságát.

- Tudjátok, mit - mondta Gaudissart -, essünk túl a prospektuson vacsora előtt, legalább gondtalanul ihatunk. Teli gyomorral nem esik jól az olvasás. A nyelvnek is kell az emésztés.

- Uram - szólt Popinot -, egy prospektus sokszor vagyont jelent.

- Magamfajta szegény ördögnek pedig a vagyona nem egyéb egy prospektusnál - mondta Andoche.

- Remek! - kacagott Gaudissart. - Ez a betyár Andoche néha szellemesebb, mint negyven akadémikus együttvéve.

- Mint száz együttvéve - mondta az ötleten elámulva Popinot.

Gaudissart türelmetlenül elvette a kéziratot és hangosan, fellengzősen olvasni kezdte: *Cephalos-olaj!*

- Jobban szeretném a *Césarine-olaj* elnevezést - mondotta Anselme.

- Barátom - szólt Gaudissart -, te nem ismered a vidékieket. A César szó, ami császárt is jelent, emlékeztet egy ilyen nevű sebészeti műtetre, s amilyen ostobák, még azt találják hinni, hogy olajod a szülés megkönnyítésére való; innét a hajnövesztésig hosszadalmas az út.

- Nem akarom védeni az én szavamat - szólt az író -, csak megjegyzem, hogy *Cephalos-olaj* fejnek való olajat jelent, így pontosan kifejezi azt, amire ön gondol.

- Halljuk a szöveget! - sürgetőzött Popinot.

Íme a prospektus, amilyen ezrével járja ma is a kereskedelem.

(*Szintén kortörténeti okmány.*)

AZ 1827-IKI KIÁLLÍTÁSON ARANYÉREMMEEL KITÜNTETETT

CEPHALOS-OLAJ

SZABADALMAZOTT TALÁLmány

Hajat növesztetni semmiféle kozmetikai szerrel nem lehet, és minden vegyi készítmény, amellyel hajat festenek, veszélyes az agyműködésre. A tudomány legújabb megállapítása, hogy a haj élettelen anyag, és kihullását vagy őszülését semmilyen hatóanyaggal meggátolni nem lehet. Hogy a haj kihullásának és a teljes megkopaszodásnak elejét vegyük, táptalaját, a hajhagymát meg kell óvnunk minden külső behatástól, és azon kell lennünk, hogy megtartsuk a fejbőr kívánatos melegét. A *Cephalos-olaj* a Tudományos Akadémia által megállapított fenti elven alapszik, és azt a fontos hatást eredményezi, amelyet már az ókori görögök és rómaiak is felismertek, úgyszintén az északi nemzetek fiai, akik mind nagy súlyt helyeztek a dús hajzatra. Tudományos kutatások bizonyítják, hogy a hajdani nemesek, akik hosszúra növesztett hajukkal különböztették meg magukat a nem-nemesektől, ugyanezt a szert használták. Idők folyamán a szer készítménye feledésbe ment, de A. Popinot úr, a *Cephalos-olaj* szabadalmának birtokosa, szerencsésen újból felfedezte.

A *Cephalos-olaj* rendeltetése, hogy épségben tartsa a hajat, anélkül, hogy céltalanul vagy kártékonyan izgatná a hajhagymákat tartalmazó fejbőrt. Ez az olaj ténylegesen megakadályozza a korpaképződést. Számos alkatrésze közül legfontosabb a mogyorókivonat, illata kellemes, kiváló tulajdonsága, hogy megvédi a fejbőrt a külső levegő minden káros befolyásától, ekként elejét veszi a náthának, a kínzó fejfájásnak, s megóvjá a fej természetes melegét. Ily módon a hajhagymákat, melyek a haj éltető nedveit tartalmazzák, sem a hideg, sem a meleg nem támadhatja meg. A *Cephalos-olaj* állandó használata mellett a haj, az emberi szervezetnek ez a férfit és nőt egyaránt díszítő értékes terméke, a legmagasabb életkorig megtartja fényét, finomságát, lágyágát, mely a gyermeki fejet oly bájossá teszi!

Használati utasítás minden üveg burkolópapírján olvasható.

HASZNÁLATI UTASÍTÁS A CEPHALOS-OLAJHOZ

A hajat vastagon olajozni teljesen fölösleges; nemcsak elavult, nevetséges babona, hanem ártalmas szokás is, mert a hasznos kozmetikai szer így alkalmazva mindenütt foltot hagy. Elegendő, ha reggelenként, miután fésűvel és kefével alaposan megtisztítottuk hajunkat, kis darab finom szivacsot mártunk az olajba, a hajat fésűvel elválasztjuk és a hajszálak tövét csíkonként benedvesítjük oly módon, hogy mindenütt vékony olajréteg rakódjék a fejbőrrre.

A *Cephalos-olaj* - utánzások elkerülése végett - a feltaláló névaláírásával ellátva, üvegenként három frankért kapható A. Popinot-nál, Párizs, Lombard negyed, Cinq-Diamants utca.

MEGRENDELŐ LEVELET BÉRMENTESÍTVE KÉRÜNK

Megjegyzés. Az A. Popinot cég mindenféle olajneműt, úgymint: narancsvirág-, levendula-, édes mandula-, kávé-, kakaó-, ricinusolajat stb. raktáron tart.

- Drága barátom - mondta Finot-nak a hírneves Gaudissart -, remekeltél! Fékomadta! ugyancsak értesz ám a magas tudományhoz, nem kerülgeted a dolgot, egyenest a tárgyra térsz. Ez aztán a hasznos irodalom! Fogadd őszinte szerencsekívánatomat.
- Nagyszerű ez a prospektus - lelkesedett Popinot.

- Mindjárt első mondataival befütyül a *Macassar*-nak - szólt Gaudissart, és ünnepélyes pózba vágva magát, szónoki gesztusokkal ütemes szavalásba kezdett: - „Semmilyen-szer-nem képes-hajat növesztetni! A haj festése sem-veszélytelen!” Húha! Ez kész siker! A modern tudomány összeegyeztetve az ókori szokásokkal! Ezen az alapon szót érthetsz öregekkel, fiatalokkal egyaránt. Ha öregúrral van dolgod, ezt mondod: „Hohó, uram, az ókori népek, a rómaiak és görögök nem is voltak olyan ostobák!” Ha meg fiatallal tárgyalasz: „Barátocskám, megint egy találmány, melyet a haladás szellemének köszönhetünk; hiába, haladunk! Mi mindent várhatunk még a gőzgéptől, a telegráftól és egyebektől! Ez az olaj Vauquelin úr legújabb kutatásainak eredménye. Mi lenne, ha állításaink megerősítésére bevinnénk egy passzust Vauquelin úrnak, a Tudományos Akadémia tagjának értekezéséből? Nem rossz ötlet, mi? De most asztalhoz, Finot! Lássunk hozzá, együnk, igyunk! Bontsunk pezsgőt, és koccintsunk ifjú barátunk sikerére!

- Úgy gondoltam - szólt szerényen az író -, a könnyed, csevegő hangú prospektus idejét múlta; a tudomány korszakát éljük, katedrai hangon, fölülről kell beszélni a közönséghez, hogy hatni tudjunk rá.

- Úgy elindítjuk ezt az olajat, hogy csak úgy zúg! Már szinte viszket a talpam meg a nyelvem. Van ügynöki megbízásom minden hajápolással foglalkozó cégtől, egyik sem ad többet harminc százaléknál. Mi adunk negyvenet, felelek érte, hogy félév alatt eladunk százezer üveggel. Megostromlom a gyógyszerészeket, a fűszereket, a fodrászokat; ha negyven százalék jutalékot kapnak, úgy rásózzák az árut a vevőikre, mint a pinty!

A három fiatalember nekilátott a lakmározásnak. Ettek, mint a farkasok, ittak, mint a kefe-kötők, előre megmámorosodtak a *Cephalos-olaj* majdani sikerétől.

- Ez az olaj csakugyan az ember fejébe száll - szólt nevetve Finot.

Gaudissart egyre-másra gyártotta a szójátékokat az olajról, hajról, fejről és egyebekről. A három barát homéroszi kacaja, a csemegénél tartott felköszöntők, a kölcsönös szerencsekíváratok közt egyszerre kopogás hallatszott.

- Ez a nagybácsim! Kitelik tőle, hogy ilyenkor meglátogat.

- Egy nagybácsi? - szólt Finot. - És nincs több poharunk.

- Popinot barátom nagybátyja vizsgálóbíró - szólt Gaudissart Finot-hoz. - Nehogy kifigurázd, az életemet mentette meg. Hja, aki valaha olyan szorult helyzetben volt, mint én, amikor a vérpad fenyegetett („Nyekk! és búcsúzhatsz a hajfűrtjeidtől” - kézmozdulattal jelezte a végzetes bárd lezuhanását), az megérti, hogy sohasem felejttem el a nemes bírót, akinek a csatornát köszönhetem, melyen át most Champagne nedűje csörgedez. Még holtrészegen sem felejttem el. Te sem tudhatod, Finot, nem lesz-e szükséged valaha Popinot úrra. Teringettét, le a kalappal előtte!

Csakugyan az erénydús vizsgálóbíró volt a jövevény. Ahogy a házmesternél unokaöccse lakását tudakolta, Anselme megismerte a hangját, és égő gyertyával sietett elébe.

- Jó estét, uraim - szólt a bíró, a szobába lépve.

A hírneves Gaudissart mély meghajlással üdvözölte. Finot ittas szemmel vizsgálgatta, és úgy találta, meglehetősen együgyű alak.

- Látom, fiam, nem lakol valami fényűzően - szólt komolyan a bíró, szétnézve a szobában. - De semmin kell kezdeni, hogy valamire vigyük az életben.

- Micsoda mély gondolat - súgta Gaudissart Finot-nak.

- Újságcikkbe való közhely - felelte az újságíró.

- Nini, ön az? - szólt a bíró, megismerve az ügynököt. - Hogy kerül ide?

- Uram, minden tőlem telhetőt megteszek, hogy elősegítsem kedves unokaöccse boldogulását. Épp most tárgyaltuk meg az olajkészítménye terjesztéséhez szükséges prospektust, és bemutatom a prospektus szerzőjét, aki ezzel a borbélyszakirodalom egyik remekét alkotta meg.

A bíró Finot-ra nézett.

- Uram - folytatta Gaudissart -, Finot úr egyike az irodalom legfinomabb tollú ifjú művelőinek. Kormánylapokba ír magas politikáról és kisebb színházakról. Államférfi, aki legjobb úton van az írói dicsőség felé.

Finot megrántotta Gaudissart kabátja csücskét.

- Jól van, fiatal barátaim - szólt a bíró, aki a hallottakból megértette, mit jelentenek az asztalon a dús lakoma maradványai. - Fiam - fordult Popinot-hoz -, szedelőzködj, kísérf el Birotteau úrhoz, akinek látogatással tartozom. Alá kell írnod az üzlettársi szerződést, amelyet gondosan áttanulmányoztam. Minthogy az olajat az ő gyárában, a Temple negyedben fogják előállítani, helyesnek tartom, hogy a műhelyre nézve is kössetek bérszerződést; megeshet, hogy másokkal lesz dolgod, akikre átruházza jogait. Jó mindent pontosan leszögezni, akkor utóbb nincs nézeteltérés. Úgy látom, nedvesek itt a falak, jól tennéd Anselme, ha gyékényt szögeznél az ágyad köré.

- Engedje meg, bíró uram, hogy megmagyarázzam - szólt Gaudissart, édeskedve, mint egy udvaronc. - Saját kezűleg ragasztottuk fel ma a papírkárpitot, és még... nem... száradt meg... egészen...

- Egyszóval takarékoskodtak! nagyon helyes - bólintott a bíró.

- Tudod, mit - súgta Finot fülébe Gaudissart -, Popinot barátom mint erényes ifjú, a nagybátyjával megy aludni; fejezzük be mi ketten esténket az unokanővéreinknél.

Az újságíró kifordította mellénye üres zsebeit. Anselme meglátta, és prospektusa szerzőjének egy húszfrankost csúsztatott a kezébe.

Az utca végén fiáker várta a bírót. Beültette maga mellé unokaöccsét, és Birotteau-hoz hajtatott. Amikor beléptek, Pillerault, Ragon, Ragonné és Roguin kártyáztak, Céсарine egy vállkendőt hímzett. Roguin szemközt ült Ragonnéval, az asszony mellett Céсарine. Roguin észrevette, hogy a lány szemében öröm csillant fel, és az arca piros lett, mint a gránátalma, amikor meglátta a szobába lépő Anselme-ot. Fejének intésével figyelmeztette rá helyettesét.

- Mi az, a szerződések napja van ma? - mondta az illatszerész, amikor az üdvözlések után a bíró közölte vele látogatásának célját.

César a második emeletre, ideiglenes szobájába vezette fel Anselme-ot és a bírót, hogy megvitassa velük a bérletre és a társasviszonyra vonatkozó szerződést, amelyet a bíró fogalmazott meg. A gyár bérletét tízenyolc évre kötötték, hogy egybeessen a Cinq-Diamants utcai üzlethelyiség bérletével; ez a jelentéktelennek látszó körülmény, később Birotteau érdekét szolgálta. Amikor visszajöttek a magasföldszintre, a bíró csodálkozott az általános felforduláson, meglepte, hogy vallásos ember léte Birotteau vasárnap is dolgoztat a munkásokkal. Meg is kérdezte az okát. Az illatszerész csak erre várt.

- Tudom, hogy nemigen jár társaságba, de azt hiszem, nem fogja rosszallani, hogy megünnepeljük a területek felszabadulását. És még valamit. Annak öröme is hívtam meg néhány barátunkat, hogy kineveztek a becsületrend lovagjává.

- Á! - lepődött meg a bíró, aki még nem kapott kitüntetést.
 - Talán rászolgáltam a magas királyi kegyre azzal, hogy bíró voltam... persze csak a kereskedelmi törvényszéken. És azzal, hogy harcoltam a Bourbonokért...
 - Igen - szólt a bíró.
 - ...a Saint-Roch lépcsőjén vendémiaire tizenharmadikán, és megsebesültem Napóleon golyójától.
 - Köszönöm a meghívást - mondotta a bíró -, eljövök a feleségemmel együtt, ha épp akkor nem gyengélkedik.
 - Xandrot - szólt segédjéhez Roguin, amikor kiléptek a kapun -, eszedbe ne jusson feleségül venni Césarine-t, hat hét múlva meglátod, hogy jó tanácsot adtam neked.
 - Miért? - kérdezte Crottat.
 - Azért, kedvesem, mert Birotteau százezer frankot fog költeni a báljára, és nem hallgat rám, egész vagyonát belefekteti a teleküzletbe. Hat hét múlva ezeknek betevő falatjuk sem lesz. Vedd el Lourdois kisasszonyt, az épületfestő lányát, háromszázezer frank hozománya van, ha rám hallgatsz, kinn vagy a csávából! Ha csak százezer frankot lefizetsz nekem, holnap tiéd lehet az irodám.
- A lapok hírt adtak az európai nyilvánosságnak az illatszerész készülő báljának nagyszerűségeiről, de még sokkal különb hírek keringtek a kereskedővilágban annak következtében, hogy éjjel-nappal nagy zajjal folytak házában a munkálatok. Mindenféle szóbeszéd járta. Hogy Césár három házat bérelt ki, hogy a szalonjait véges-végig bearanyoztatja, hogy az estélyen külön ez alkalomra készült fogásokat fog tálaltatni, hogy a kereskedőket nem hívja meg, mert az ünnepséget kizárólag a kormány emberei számára rendezi. Széltében gúnyolták féktelen nagyravágását, kinevették politikai ambícióit, még a sokat emlegetett sebesülését is kétségbe vonták! A bál körül megindult az áskálódás a második kerületben. A jó barátok csendben voltak, de a távolabbi ismerősök nem fértek a bőrükbe. Kitüntetett ember körül mindig rajzanak a hízelkedők. Számosan fűt-fát megmozgattak, csak hogy meghívóhoz jussanak. Birotteau-ék csodálkoztak, hogy egyszerre mennyi barátjuk van, akiknek eddig hírét sem hallották. Ez az ostrom különösen Birotteau-nét rémítette meg, arca napról napra gondterheltebb lett, ahogy az ünnepély közeledett. Először is bevallotta Césárnak, fogalma sincs, hogyan viselkedjék, a haja szála is égnek áll, ha az estély ezernyi apró tennivalójára gondol. Honnan vegye az ezüstkészletet, az üvegholmit, az asztalneműt, a frissítőket? Ki fog mindezekre ügyelni? Könyörgött Birotteau-nak, álljon majd a lakás ajtajában, és ne engedjen be mást, mint meghívottakat, mert rémségeket hallott olyanokról, akik légből kapott baráti nevekre hivatkozva becsempészik magukat előkelő polgárok estélyeire.
- Tíz nappal a bál előtt, amikor Braschon, Grindot, Lourdois és Chaffaroux, az építési vállalkozó, bejelentették, hogy december 17-re, a nevezetes vasárnapra minden kész lesz, este asztalbontás után a szerény kis félemeleti szalonban Césár mulatságos tanácskozássra ült össze feleségével és lányával, hogy összeállítsák a meghívandók névsorát. A meghívó űrlapokat már reggel elküldte a nyomdász. Szép angol írott-betűkkel voltak nyomtatva, rózsaszín papírra, ahogyan a polgárság tisztes, naiv illemkódexe megköveteli.
- Vigyázat, nehogy valakit kifelejtünk - mondta Birotteau.
 - Ha valakit ki is felejténénk - szólt Constance -, az illető gondoskodik magáról. Derville-né, aki még sohasem vizitelt nálunk, tegnap délután megjelent teljes díszben.
 - Szép asszony - jegyezte meg Césarine -, nekem nagyon tetszett.

- Lánykorában még nálam is jelentéktelenebb senki volt - szólt Constance -, egy fehérmű-üzletben dolgozott a Montmartre utcában, ő varrt ingeket apádnak.

- Lássuk a névsort - szólt Birotteau -, kezdjük a főrangúakon, írjad Césarine: Lenoncourt herceg és hercegnő...

- Az istenért, César - rémüldözött Constance -, eszedbe ne jusson, hogy meghívót küldj olyanoknak, akiket csak szállítói minőségben ismersz. Talán bizony meghívod Blamont-Chauvry hercegnőt, aki még közelebbi rokona boldogult keresztanyádnak, d'Uxelles márkínőnek, mint Lenoncourt hercegék? Vagy meghívod a két Vandenesse urat, Marsay urat, Ronquerolles urat, d'Aiglemont urat, egyszóval valamennyi előkelő vevődet? Esküszöm, bolond vagy, fejedbe szállt a dicsőség...

- Jó, de itt van Fontaine gróf és családja, azok régi ismerőseim. A vendémiaire tizenharmadiki esemény előtt a gróf bejárt hozzám a *Rózsakirálynő*-be, *Grand-Jacques* álnéven, vele együtt *Le Gars*, aki nem volt más, mint Montauran márk, meg La Billardiére úr, aki *Le Nantais* fedőnéven szerepelt. Hogy szorongatták a kezem! „Csak bátran, kedves Birotteau! mondták. Áldozza fel életét, ha kell, akárcsak mi, a jó ügyért!” Én meg a gróf régi összeesküvő társak vagyunk!

- Vedd be a grófodat... Legalább ha La Billardiére úr eljön a fiával, lesz kivel társalogjanak.

- Írd, Césarine - diktálta Birotteau -, *Pro primo*,⁵ Szajna megye prefektusának, akár eljön, akár nem, mégiscsak ő a közigazgatás feje. Ami illik, illik: La Billardiére előljáró úrnak és fiának, írd minden sor végére, hogy hány személy... Most jön tisztelt kollégám, Granet helyettes előljáró úr és felesége. Az asszony eléggé csúnya, de mindegy, nem lehet mellőzni! Curel aranyműves úr, a nemzetőrség ezredese, felesége és két lánya. Ezek a hivatalos világ. Most pedig jönnek a nagyfejük: Fontaine gróf, grófné és lányuk, Émilie de Fontaine gróf-kisasszony.

- Szemtelen teremtés, akármilyen idő van, kihívat a kocsijához, ha beszélni óhajt velem - zsörtölődött Constance. - Ha eljön, ki fog csúfolni bennünket a hátunk mögött.

- Akkor talán eljön - szólt Birotteau, aki mindenáron a főúri világból is akart vendégeket. - Folytasd, Césarine. Granville gróf és felesége, ő a háziurunk, és Derville szerint a legkitűnőbb koponya a királyi udvarban. Igaz! La Billardiére úr elintézte, hogy holnap Lacépède gróf úr személyesen avat a becsületrend lovagjává. Illik, hogy meghívjam vacsorára és bálra a rend nagymesterét. Vauquelin úr. Írd oda, Césarine, vacsora és bál. És hogy el ne felejtsem, a Chiffreville és Protez családok teljes számban. Popinot, a Szajna megyei törvényszék bírása és felesége. Thirion úr, a királyi kabinetiroda főtisztje és neje, Roguinék barátai. Lányuk hír szerint férjhez megy Camusot úr első házasságából való fiához.

- César, ne felejtsd el a kis Horace Bianchont, Popinot úr unokaöccsét, Anselme unokaafivérét - szólt Constance.

- Dehogyan felejtsem! - Césarine máris négyes számot írt a Popinot név után. Rabourdin úr, irodafőnök La Billardiére úr főosztályán, feleségével. Cochin úr, ugyanabból a hivatalból, feleségével és fiával, Matifat-ék csendestársai. És ha már itt tartunk, Matifat úr, neje és lánya...

- Matifat-ék - szólt közbe Césarine - meghívót kértek barátaik, a Colleville és Thullier házaspárok és Saillard-ék részére.

⁵ Pro primo - először. (latinul)

- Majd meglátjuk - bólintott César. - Most jön tőzsdeügynököm, Jules Desmarets úr és neje.
- Az lesz a legszebb asszony a bálban! - lelkesedett Césarine. - Jaj, nagyon tetszik nekem, jobban mint bárki más.
- Derville úr és neje.
- Vedd be a Coquelin házaspárt, Pillerault bácsi utódait - kérte Constance. - Olyan nagyon számítanak a meghívásra, hogy szegény asszonyka pompás báli ruhát rendelt a szabónőmnél fehér selyemből, virághímes tülldíszítéssel. Kis híja, hogy aranylamé ruhát nem csináltatott, mintha udvari bálra menne. Ha kihagyjuk őket, halálosan megsértődnek.
- Írd be őket, Césarine; tisztelet-becsület a kereskedőknek, mi is azok vagyunk. Azután Roguin úr és neje...
- Mama, Roguinné biztosan felveszi a briliáns nyakláncát, gyémántjait, és gyönyörű csipkeruhában jelenik meg.
- Lebas úr és neje - folytatta César. - Azután a kereskedelmi törvényszék elnöke feleségével és két lányával. Kifelejtettem őket, amikor a hivatalos világ meghívóit írtuk. Lourdois úr, felesége és leánya, Claparon úr, a bankár, du Tillet úr, Grindot úr, Molineux úr, Pillerault és a háziura, Camusot úr dúsgazdag selyemkereskedő és felesége, valamennyi gyermekükkel, az egyetemista meg az ügyvéd-fiúkkal. Az ügyvédet nemsokára bírónak nevezik ki, Thirion kisasszonnyal való házassága miatt.
- De csak vidékre - mondta Césarine.
- Cardot úr, Camusot apósa és valamennyi Cardot gyermek. Hopp! És Guillaume-ék a Colombier utcából, Lebas apósa és anyósa, két öregember, nem sok vizet fognak zavarni. Alexandre Crottat, Célestin...
- Papa, ne felejtse el Andoche Finot és Gaudissart urakat, ez a két fiatalember nagy szolgálatokat tesz Anselme úrnak.
- Gaudissart? Annak bírói *priusza* van! No de mindegy; pár nap múlva utazni készül olajunk érdekében, írd fel! De mi közünk Andoche Finot-hoz?
- Anselme úr azt mondja, híres ember lesz belőle, voltaire-i szellem.
- Író? Azok mind ateisták.
- Hívd meg, papa, úgyis kevés a táncos. Egyébként ő fogalmazta az olajotok szép prospektusát.
- Bízok az olajunkban? - kapott a szón Birotteau. - Írd föl, édes gyermekem.
- Felírom az én pártfogoltjaimat is - örvendezett Césarine.
- Írd most Mitral urat, a végrehajtómat; aztán Haudry doktort, a háziorvosunkat, a forma kedvéért, úgysem jön el.
- De eljön, a rendes kártyapartija miatt - szólt Césarine.
- Igaz, César, remélem, Loraux abbét a vacsorára hívod?
- Hogyne, már írtam is neki.
- Jaj, el ne felejtjük Lebas sógornőjét, Augustine de Sommervieux úrnőt - szólt Césarine. - Szegény asszonyka, annyit bánkódik, halálosan szenved, mondta Lebas.

- Lám, hogy jár egy lány, ha művészhez megy feleségül! - kiáltott az illatszerész. - Nézd csak, anyád mindjárt elalszik - súgta oda a lányának. - Tente, anyukám, szép álmokat. Mondd csak, mi van anyád új ruhájával?

- Kész lesz, papa. Mama azt hiszi, ő is csak egyszerű krepdesin ruhát kap, mint én; a szabónő azt mondja, próba nélkül is el tudja készíteni.

- Hány személy van eddig? - kérdezte César hangosan, látva, hogy felesége felnyitja pilláit.

- Százkilenc a segédekkel együtt - mondta Césarine.

- Hová tesszük ezt a rengeteg embert - szörnyülködött Birotteau-né. - De hát - tette hozzá naivul -, arra a vasárnapra is eljön a hétfő.

Olyan emberek, akik egy fokkal feljebb lépnek a társadalmi ranglétrán, mindent körülményesen csinálnak. Sem Birotteau-nak, sem Constance-nak nem volt szabad semmiféle ürüggyel felmenni az első emeletre. César a biztonság kedvéért a lépcső aljára állította Raguet inast, és a bálestére új öltözet ruhát ígért neki, ha jól végzi a dolgát az őrségen. Birotteau úgy tett, mint Napóleon császár, amikor ausztriai Mária Lujzával való házassága alkalmából restauráltatta a compiègne-i kastélyt, nem akart részleteket látni, ki akarta élvezni a meglepetést. Tudtán kívül másodízben találkozott hát a két régi ellenfél, csak hogy most nem csatában, hanem a polgári hiúság harcmezején. Úgy tervezték, hogy Grindot úr fogja kézen fogva körülvézetni Césart az új lakosztályban, mint valami idegenvezető, aki képtárat mutat meg egy kíváncsi látogatónak. Egyébként a család minden tagja meglepetéseken törte a fejét. Césarine, a drága gyermek, száz aranyat kitevő megtakarított pénzéből könyveket akart vásárolni édesapjának. Grindot úr egy reggel négy szemközti elárulta neki, hogy a papa szobájában, amelyet dolgozószobának képezett ki, építészeti meglepetésként két nagy könyvespolcnak is csinált helyet. Césarine egész megtakarított pénzecskéjét otthagya egy könyvkereskedőnél, hogy megajándékozhasa apját Bossuet, Racine, Voltaire, Jean-Jacques Rousseau, Montesquieu, Molière, Buffon, Fénelon, Delille, Bernardin de Saint Pierre, La Fontaine, Corneille, Pascal, La Harpe műveivel, vagyis a szokásos, mindenütt fellelhető házikönyvtárral, amelyet apja sohasem fog olvasni. A könyvkötő-számla tetemesnek ígérkezett. Thouvenin, a pontatlanságáról is híres könyvkötőművész, megígérte, hogy tizenhatodikán délre szállítja a köteteket. Césarine-nak erre a költségre már nem tellett. Pillerault bácsihoz fordult, aki vállalta, hogy kifizeti a számlát. César meglepetése felesége számára egy meggyzsin bársony, csipkedíszes estélyiruha volt, amelyről az imént beszélt cinkostársával, a leányával. Birotteau-né egypár aranycsatot és egy gyémántköves mellűt tartogatott meglepetésül az újdonsült lovagnak. De az egész családnak a lakás volt az igaz meglepetés, amire két hét múlva a kifizetésre váró számlák még nagyobb meglepetése következett.

César alaposan megfontolta, mely meghívásokat kell személyesen elintéznie, és melyeket küldhet el még aznap este Raguet inassal. Fiákert hozatott, beültette feleségét, akinek csöppet sem vált előnyére a nagy tollas kalap és a nemrég ajándékba kapott kásmírsál, amelyre tizenöt éve vágyakozott. Az illatszerészék ünneplőbe öltözve, huszonkét helyre látogattak el egyetlen délelőtt.

César meg akarta kímélni feleségét a nagy hercehurcától, amely ilyen fényes estélyhez szükséges ennivalók előkészítésével jár egy polgári háztartásban. E célból diplomáciai megbeszélést folytatott a híres Chevet-féle csemegeüzlet főnökével. Megegyeztek, hogy Chevet szállítja a pompás ezüstkészletet, melynek bérbeadása épp annyit jövedelmez, mint egy földbirtok; ő szállítja az ebédet; a borokat és a felszolgáló személyzetet, egy tekintélyes főpincér vezénylete alatt, aki minden tettükért és mozdulatukért felel. Chevet a magassíkszíntet és a konyhát vette igénybe, ott üttötte fel főhadiszállását. Kötelezte magát, hogy személyesen ügyel fel hat

órákor a húszterítékes vacsora, és éjfél után egykor a nagyszabású hideg büfé felszolgálására. Birotteau a Foy kávéházban rendelte meg a gyümölcsfagylaltokat, csinos csészékben, aranyzománcos kanálkával, ezüstitálcaon szervírozva. Tanrade, egy másik híresség szállította a frissítő italokat.

- Légy nyugodt - csitította César a feleségét, látva, hogy kissé túlságosan izgatott két nappal a bál előtt. - Chevet, Tanrade és Foy mindent jól ellátnak a félemeleten. Virginie majd vigyáz a második emeletre, a boltot jól bezárjuk. Nekünk nem lesz más dolgunk, mint az első emeleten reprezentálni.

- Tizenhatodikán két órákor La Billardiére úr eljött Césarért, hogy magával vigye a becsületrend kancelláriájára, ahol Lacépède gróf tizedmagával lovaggá fogja ütni. Az előljáró könnyek közt találta az illatszerészt: akkor adta át neki Constance az arany cipőcsatokat és a gyémánt mellűt.

- Jóleső érzés, hogy így szeretik az embert - mondta a fiákerbe szállva, az egybegyűlt segédek, Césarine és Constance jelenlétében. Mind Césart nézték, akin fekete selyemnadrág és harisnya feszült és az új búzavirágkék frakk, melyen hamarosan ott tündöklék a piros szalag, Molineux szerint a hősi vér jelképe. Mikor ebédre visszajött, César sápadt volt az örömtől, és minden tükörben megnézte a keresztjét, mert első mámorában nem érte be a szalaggal, álszerénység nélkül fürdött a dicsőségben.

- Drágám - mondta a feleségének -, a rend nagymestere elragadó ember. La Billardiére úr egy szavára elfogadta meghívásomat. El fog jönni Vauquelin úrral. Lacépède úr nagy ember, akárcsak Vauquelin úr; negyven kötetet írt! De nemcsak szerző, Franciaország főrendje is egy személyben. Ne felejtjük el „nagyméltóságod”-nak vagy „kegyelmes gróf”-nak titulálni.

- Egyél már - sürgette a felesége. - Apád rosszabb, mint egy gyermek - fordult Constance Césarine-hoz.

- Olyan jól fest a gomblyukadban a rendjel - szólt Césarine. - Vigyél el sétálni, hadd lássam, mikor fegyverrel tisztelegnek neked.

- Tisztelegnek, mindenütt, ahol díszőrség áll.

Ebben a percben jött le Grindot Braschonnal. Ebéd után a ház ura, úrnője és kisasszonya már gyönyörködhet az új lakosztályban. Braschon első segédje még szöveget vert néhány függönytartóba, és három ember gyújtogatni kezdte a gyertyákat.

- Százhusz gyertyára lesz szükség - mondta Braschon.

- Kétszáz frankos számla Trudonnál! - sóhajtozott Constance, de Birotteau *lovag* egy pillantására abbahagyta.

- Gyönyörű lesz az estélyük, lovag uram - szólt Braschon.

„Kezdődik a hízélgés! - gondolta magában Birotteau. - Loraux abbé a lelkemre kötötte, hogy ne essem a hízélgők csapdájába, és maradjak szerény. Sohasem fogok megfélemedezni származásomról.”

Birotteau nem értette el a Saint-Antoine utcai kárpitos célzását. Braschon több rendbeli hiábavaló kísérletet tett, hogy feleségével, leányával, anyósával és nagynénjével együtt meghívást kapjon a bálra. Minthogy végül nem kapott, megharagudott Birotteau-ra. A kapuban már nem szólította lovag úrnak.

Megkezdődött a főpróba, César, felesége és leánya kiléptek a boltból, és az utcáról indultak lakásuk felé. A nagystílusúen átalakított bejárat két kapuszárnya egyforma négyszögletes mezőkre volt osztva, középen színes, öntöttvas dísszel. Ilyen kapuk később általánossá lettek Párizsban, de ez akkor újdonság volt. Az előcsarnok végén kezdődött a lépcsőfeljáró. Két elágazás közt volt az a talpazat, amely miatt Birotteau annyit nyugtalankodott; skatulya-szerűen volt kiképezve, s egy házmesterné ellakhatott benne. A fehér-fekete márvány-padozatú, márványosra festett falú előcsarnokot négykarú antik lámpa világította meg. Az építész a gazdagságot egyszerűséggel párosította. A lépcsőház keskeny futószőnyege kiemelte a habkővel csiszolt kőlépcsők fehérségét. Az első fordulónál volt a magasföldszint bejárata. A szobaajtók stílusa olyan volt, mint a kapu, de díszük felfaragás.

- Milyen ízléses az egész! - szólt Césarine. - És nincs benne semmi kirívó.

- Jól mondja, kisasszony. Az ízléses összehatás az oszloplábak és oszlopfők, a párkányok és párkánydíszek helyes arányításában rejlik. És abban, hogy mellőztem az aranyozást, a színek tompák és nem rikítanak.

- Ez valóságos tudomány - álmélkodott Césarine.

Most a tágas, egyszerű csinnal díszített, parkettázott előszobába léptek. Onnét nyílt a három utcai-ablakos szalon. Fehér és piros színek, kecses vonalú párkányzatok, a falakon néhány finom kép, semmi fölösleges cifraság. Az oszlopos fehér márványkandallón elhelyezett dísz-tárgyak belesimultak a környezetbe, egy sem volt köztük ízléstelen. Mindenütt kellemes összhang uralkodott, amit csak igazi művész tud elérni azzal, hogy egy bizonyos díszítési rendszert a legapróbb részletekig keresztülvisz. Ez az, amit a nyárspolgár nem ért, de csodálkozva lát. A huszonnégy-gyertyás csillár fényében csak úgy ragyogtak a piros selyem-drappériák, a tükörsima padlón Césarine-nak táncolni való kedve támadt. Zöld-fehér budoáron át jutottak César szobájába.

- Ide egy ágyat helyeztem el - szólt Grindot, széjjelvonva a két könyvszekrény közt ügyesen elrejtett hálófülke függőnyeit. - Ha ön vagy önagysága netán megbetegszik, mindegyiküknek van külön szobája.

- De ez a könyvtár a sok szép kötésű könyvvel! ez a te műved, Constance-om, drágám! - hálálkodott César.

- Nem, ez Césarine meglepetése.

- Bocsássa meg egy apa elérékenyülését - szólt César az építészhöz, és megölelte leányát.

- Csak tessék egész nyugodtan - mondta Grindot -, hiszen otthon vannak.

Ebben a szobában a barna volt az uralkodó szín, zöld díszekkel tarkázva, a lakás egyes szobái közt ugyanis a színösszetétel leleményes átmenetei tartottak kellemes összhangot. Vagyis az egyik szoba alapszíne a másikban mint díszítő szín jelentkezett és viszont. César szobájának egyik falán ott függött a *Hero és Leander* metszet.

- Te fogsz megfizetni mindent, ami itt van - szólt Birotteau tréfásan a képhez.

- Ez a szép metszet Anselme úr ajándéka - szólt Césarine. Lám, Anselme is kivette a maga szerény részét az ünnepi meglepetésekből.

- A kedves fiú úgy tett velem, mint én Vauquelin úrral.

Birotteau-né szobája következett. Az építész itt olyan pompát fejtett ki, hogy teljesen meghódította a derék embereket. Szavának állt, szívét-lelkét adta ebbe az átalakításba. A szoba falait fehér mintás kék selyemkárpit borította, a bútorok huzata kék mintás fehér kasmír

volt. A fehér márványkandallón, szép márványtömbön álló ingaóra guggoló Vénuszt ábrázolt. Törökös rajzú, csinos mokett-szőnyeggel volt leterítve a szoba padlója, s innét nyílt Césarine kacér ízlésű perzsa vászonnal borított szobája. Pianínó állt benne, szép tükrös szekrény, egyszerű kelmével elfüggönyözött szűzi ágy, fiatal lányok kedvére való néhány kisebb bútordarab. A házaspár szobái mögött volt a lépcsőházból nyíló ebédlő, XIV. Lajos korabeli bútorzattal, Boulle-féle faliórával, réz- és teknőcberakásos pohárszékekkel, a falak posztóhuzatát aranyozott szögek tartották. Le nem lehet írni a kis család örömét, kivált mikor Birotteau-né visszament a szobájába, és ott találta ágyára terítve férje ajándékát, a csipkés meggypiros bársonyruhát, amelyet Virginie lábujjhegyen lopakodva vitt be, mialatt a többi szobákat járták.

- Uram - mondta Constance Grindot-nak -, ez a lakás sok elismerést fog szerezni önnek. Holnap este száz-egynéhány vendégünk lesz, el fogják halmozni dicséretekkel.

- Mindenkinnek be fogom ajánlani - biztatta César. - A kereskedővilág színe-javával találkozok nálam, és ezen az egyetlen estén ismertebb lesz, mint ha száz házat épített volna.

A könnyekig meghatott Constance már nem gondolt rá, hogy a költekezésért korholnia kellene férjét. Megvolt ennek az oka, Anselme Popinot, akit Constance nagyon okos és tehetséges fiúnak tartott, amikor reggel elhozta a *Hero és Leander*-t, biztosította róla, hogy a *Cephalos-olaj*-nak, amelyen páratlan kitartással dolgozik, feltétlen sikere lesz. A szerelmes ifjú fogadkozott, hogy bármily jelentős összeget költ is bolondos szeszélyeire Birotteau, ez a kiadás félév alatt megtérül az olaj hasznának rá eső részéből. Tizenkilenc évi örök reszketés után oly jólesett egy napra átadni magát az örömnak, hogy Constance megígérte a lányának, nem mérgezi meg férje örömét bántó megjegyzésekkel, önfeledten élvezni fogja életük boldog napját. Amikor Grindot tizenegy óra tájban távozott, nyakába ugrott Césarnak, és örömkönnyek közt mondta:

- César, a bolondulásig boldoggá tettél.

- Csak aztán tartós legyen a boldogság, ugye? - szólt mosolyogva César.

- Tartós lesz, már nem félek a jövőtől.

- Ez már beszéd, csakhogyan végre becsülsz valamire.

Akiben elég nagyság van ahhoz, hogy elismerje az emberi gyarlóságot, az meg fogja érteni, hogy a szegény árva lányt, aki tizennyolc éve még Szent Lajos szigetén mint a *Kis Matróz* első kisasszonya kereste kenyerét, hogy a szegény parasztfiút, aki vándorbottal a kezében, szöges bakancsban, gyalogszerrel jött Tours vidékéről Párizsba; hogy ezt az emberpárt boldog büszkeség töltötte el, amiért ily ünnepséget rendezhettek, ily örvendetes alkalomból.

- Szavamra, nem adnám száz frankért, ha most látogatónk jönne - mondta César.

- Loraux abbé van itt - jelentette be Virginie.

Csakugyan az abbé állított be. Akkoriban a Saint-Sulpice templom káplánja volt. Soha még a lélek hatalma nem nyilvánult meg szebben; mély nyomokat hagyott mindazok emlékezetében, akik ismerték. Kesernyész arca majdnem visszataszítóan rút volt, de fenségessé tette az erények gyakorlása; homlokán mennyei fényesség honolt. A vérében áramló derű vonzóvá tette rút külsejét, s a szeretet tüze megtisztította visszatetsző vonásait, épp ellenkező jelenség volt ez, mint Claparonnál, akiben minden állatvá, mocskossá változott. Ráncaiban a három szépséges emberi erény, a Hit, Remény és Szeretet varázsa csillogott. Beszéde halk volt, lassú és szívre ható. Mint általában a párizsi papok, reverenda helyett császárkabát-szabású sötétbarna kabátot viselt. Semmi becsvágy nem férközött e tiszta lélekbe, melyet halála után az angyalok

eredeti ártatlanságában vittek fel az Úrhoz. XVI. Lajos lányának szelíd erőszaka kellett hozzá, hogy elfogadjon egy párizsi plébániát, mégpedig a legszerényebbet. Most nyugtalanul szemlélte a kereskedőcsaládot körülvevő pompát, elmosolyodott a három ember elbűvölt arc kifejezését látva, és megcsóválta galambősz fejét.

- Gyermekeim - mondta -, az én dolgom nem az, hogy világi ünnepekre járjak, hanem hogy vigaszt nyújtsak a szenvedőknek. Köszönöm szíves meghívását, Birotteau uram, és gratulálok kitüntetéséhez. Én már csak egy ünnepre jövök el ide, e szép gyermek esküvőjére.

Negyedőrai időzés után az abbé ajánlotta magát, az illatszerészék nem is merték végigvezetni a lakáson. A pap komoly megjelenése kissé lehűtötte César mámoros örömét. De azután, amikor a család nyugovóra tért, ki-ki elfoglalta a maga fényűző helyét, és élvezte a régóta áhított szép bútorok kényelmességeit. Césarine a fehér márvány tükrös öltözőszekrény előtt segített anyjának a vetkőzésben. César is nyomban használatba vette hálósobájának luxus-tárgyait. Mindhárman úgy aludtak el, hogy képzeletben előre élvezték a holnap örömeit.

Reggel misét, kora délután vecsernyét hallgattak, négy óra tájt Chevet embereinek profán hada vette birtokba a magasföldszintet, Césarine és anyja pedig öltözködéshez látott. Semmilyen öltözködés nem állt még olyan jól Constance-nak, mint ez a csipkével dúsan díszített, rövid ujjú meggyszín bársonyruha: még mindig fiatalosan üde, szép karját, tündöklő fehér mellét és nyakát, nemes vonalú vállát a gyönyörű színű, dús kelme pompásan keretezte. Az a gyermekes öröm, amelyet minden asszony érez diadalmas szépségének tudatában, valami különös, hamvas bájt adott az illatszerészné görögös szabású, kámea finomságú arcélének. Césarine fehér selyem ruhájában volt, fején fehér rózsakoszorú, mellén egy szál rózsaszín; vállát és ruhakivágását selyemsál takarta szemérmesen. Popinot majd megőrült, amikor meglátta.

- Ez a népség a fejünk fölé kapaszkodik - sziszegte férjének Roguinné, amint végigjárta a lakást.

A közjegyzőné dühítette, hogy Birotteau-né szépsége mellett az övé elhomályosul, mert minden asszony tisztában van vele, hogy vetélytársa túltesz-e rajta, vagy sem.

- Hadd csak, nem soká tart a dicsőségük - súgta vissza Roguin -, maholnap a hintód kerekeinek sarával fogod befröcskölni ezt a szegény asszonyt, ha szembejön veled az utcán gyalog, koldussorban!

Vauquelin végtelenül kedves volt, kollégájával, Lacépèdedel érkezett, aki kocsin ment érte. A két akadémikus tudományos bókkal bókolt a szépségével tündöklő illatszerésznének.

- Asszonyom, ön birtokában van az örök szépség és ifjúság titkának, amelyet a tudomány nem ismer - mondta a híres vegyész.

- Ön itt egy kicsit otthon van, akadémikus uram - szólt Birotteau. - Igen, gróf úr - fordult a becsületrend nagymesteréhez -, vagyonomat Vauquelin úrnak köszönhetem. Van szerencsém bemutatni nagyméltóságodnak a kereskedelmi törvényszék elnökét... Ez Lacépède gróf, francia főrend, hazánk nagy embere, negyven kötet könyvet írt - mondta halkán Jules Lebasnak, aki a törvényszék elnökét kísérte.

A vendégek pontosak voltak. A vacsora, mint a kereskedők lakomái általában, fölöttébb vidám hangulatban folyt le, nagy volt a kedélyesség, röpködtek a vaskosságukkal kacagtató tréfák. Az ízletes fogások, a pompás borok általános méltánylásra találtak. Fél tíz lett, amikor a társaság a szalonokba vonult, feketekávézni. Fiákeres álltak meg a ház előtt, szállingóztak a türelmetlenül táncolni vágyó hölgyek. Egy óra múlva zsúfolva volt a nagyterem, s a házimulatság nyilvános báli jelleget öltött. Lacépède és Vauquelin urak távoztak, nagy fájdalomra Birotteau-nak, aki a lépcsőig kísérte őket, és könyörgött nekik, hogy maradjanak még, de

hasztalan. Sikerült azonban visszatartani Popinot bírót és La Billardiére-t. Három hölgy, Fontaine grófnő, aki az arisztokráciát, Desmarets-né, aki a pénzvilágot és Rabourdiné, aki a kormányköröket képviselte, szépségével, öltözkéivel és modorával tündökölt a sokadalomban. A többi asszony, rosszul szabott, nehézkes ruhájában, azt a bizonyos idétlen túllőtöztöttséget mutatta, amely a polgári tömeges összejövetelnek mindig közönséges színezetet ad, s melytől kegyetlenül elütött a három dáma kecsessége, könnyed eleganciája.

A Saint-Denis utca polgársága félszeg méltóságával terpeszkedett, és az otromba élcélődés kétes kiváltságával tüntetett. Ez a nyárspolgári társaság, amely gyermekeit dzsidásnak vagy nemzetőrnek öltözteti, hűségesen megvesz olyan könyveket, mint a *Győzelmek és Hódítások*, vagy megcsodálja a *Földműves Katoná-t*, a *Koldus temetésé-t*, végigélvezi a testőrség parádéját, vasárnap kirándul falusi nyaralójába, buzgó igyekezettel előkelősködik, és legfőbb álma egy tiszteletbeli városi állás. Ez a polgárság mindenre féltékeny, amellet jólelkű, szolgálatkész, alkalmazkodó, érzékeny és részvevő. Szívesen adakozik, akár Foy tábornok gyermekei számára indul gyűjtés, akár a görögök javára, akiknek kalózkodásait persze nem ismerik, akár a mexikói *Menedékhely* javára, amikor az már rég megszűnt. Saját erényeinek balejá ez a polgárság, és hibái miatt gúny tárgya az előkelő osztály szemében, pedig külön annál, mert nem ismervén a társadalmi illem korlátait, szívét őszintén feltárja. Ez az erkölcsös polgárság erényes hajadonokat nevel, akik tudnak dolgozni, s más sok jó képesség van bennük, de ha felsőbb körökben akarják érvényesíteni, mindjárt megkopnak. Chrysale barátunk, Molière vígjátéki figurája, bizonyára ezek közül a nem tudós nők közül választott volna feleséget. Ennek a polgárságnak voltak jellegzetes képviselői Matifat-ék, akiknek Lombard utcai vegyszerkereskedése hatvan év óta szállított árut a *Rózsakirálynő*-nek.

Matifat-né ki akart tenni magáért a bálon, ezért fejére turbánt csavart, és pipacsvörös, arannyal hímzett, nehéz bársonyruhában táncolt, amely jól illett kevély alakjához, római szabású orrához, élénkpiros arcszínéhez. Matifat bámulatra méltó volt a nemzetőrségi díszszemléken, ahol ötven lépésről feltűnt gömbölyű pocakjával, amelyen óralánca és műtyürkecsokra fityegett, egyébként azonban a bolti Katalin cárnő hatalmát nyögte. Alacsony, tömzsi emberke volt, pápaszemet és fülig érő inggallért viselt, beszédét öblös basszus hang és gazdag szókinés jellemezte, Corneille-t sohasem egyszerűen, hanem mindig „fölséges” Corneille-nek emlegette, Racine-t „édes szavú” Racine-nak. Voltaire! Ó! Voltaire szerinte minden műfajban másodrendű, inkább elmés, mint lángeszű író, de azért kétségtelenül zseniális. Rousseau titokzatos szellem, hiúsággal megvert ember, aki végül felkötötte magát. Hosszadalmasan mesélt útszéli adomákat Pironról, akit a polgárság rendkívül nagyra tart. Matifat rajongott a színészekért, és enyhén hajlott a trágárságra; sőt Cardot, Camusot elődje, és a gazdag Camusot példájára szeretőt tartott. Matifat-né olykor, ha látta, hogy férje adomázó kedvében van, rászólt: „Mackó, vigyázz a nyelvedre!” Bizalmasan Mackónak szokta becézni. A terebélyes nagyasszony még Fontaine grófkisasszonyt is ki tudta zökkenteni főúri tartózkodásából, a gögös hölgy nem állhatta meg nevetés nélkül, amikor Matifat-né odaszólt az urához: „Mackó, ne vesd magad a fagylaltokra! Nem illik!”

Nehezebb megmagyarázni a különbséget az előkelő világ és a polgárság közt, mint a polgárságnak e különbséget áthidalnia. Ezek az asszonyok, akik kényelmetlenül feszengtek túl díszes ünneplőjükben, gyermekes örömmel elárulták, hogy ez a bál ritka eseménye munkás életüknek. A három hölgy, a nagyvilági társaság egy-egy körének megtestesítője, olyan volt, mint bármelyik nap lehetett, nem rítt le róluk, hogy külön ez alkalomra öltözködtek volna ki, díszruhájuk szokatlan pompájában tetszelegve; nem aggályoskodtak, hogy milyen hatást fog tenni külsejük; amint a tükör előtt utolsót igazítottak bái öltözködésükön; készen is voltak vele; arcukon nem látszott semmi túlzott izgalom, azzal a kecsességgel, azzal a hanyag bájjal táncoltak, amelyet antik szobrokon, ismeretlen művészek alkotásain csodálhatunk. A többiek,

épp ellenkezőleg, egyéniségükön a munka bélyegével, szokott közönséges módjukon viselkedtek, túl hangosan mulattak; tekintetük leplezetlenül kíváncsi volt, beszélgetésük nem enyhült azzá a halk morajjá, amely oly utánozhatatlan fűszerrel ízesíti a báli csevegést; főként nem volt meg bennük sem az a komoly fölény, amely a gúny csíráját rejt, sem az a nyugodtság, amely az önuralomhoz szokott embert jellemzi. Így hát Rabourdiné, Desmarets-né és Fontaine kisasszony, akik nem mindennapos élvezet reményében jöttek el az illatszerészek báljára, kecses hajlékonyságukkal, választékos külsejükkel és viselkedésükkel úgy elűtöttek a nyárspolgári környezettől, ahogy az opera három primabalerinája kiválik a statisztéria nehézkes tömegéből. Bamba, irigy pillantások tapadtak rájuk. Roguinné, Constance és Césarine mintegy összekötő kapocs volt a kereskedővilág asszonyai és az arisztokrácia három jellegzetes nőalakja közt. Mint minden bálon, itt is elérkezett az időpont, amikor a fényzőn, a jókedv, a zene és a táncos forgatag mindenkit megrészeget, és a *tutti*-nak⁶ ebben a *crescendójában*⁷ eltűnnek az árnyalatok. A mulatság már-már tombolásba csapott, és Fontaine kisasszony távozni készült; de amikor előkelő vendégei kísérlőjének karját kérte, Birotteau-ék mindenáron meg akarták akadályozni, hogy főrangú vendégeik eltűnjének a társaságból.

- Ebben a lakásban a finom ízlésnek olyan illata leng, amely valóban meglep - mondta az illatszerésznek gúnyos éllel a grófi hölgy -, ehhez csak gratulálhatok.

Birotteau úgy megmámorosodott a sok szerencsekívánattól, hogy nem értette el a célzást; felesége azonban elpirult, és nem tudta, mit válaszoljon.

- Ez a hazafias ünnepség igazán becsületére válik, Birotteau úr - szólt Camusot.

- Kevés ilyen sikerült bálon vettem részt - mondta La Billardiére úr, aki nem ment a szomszédba egy udvarias füllentésért.

Birotteau minden bókot komolyan vett.

- Milyen elragadó kép! És milyen szépen játszik a zenekar! Gyakran ad majd nekünk ilyen bált? - kérdezte Lebas-né.

- Gyönyörű a lakás! Az ön ízlése? - érdeklődött Desmarets-né.

Birotteau nagy merészen azt hazudta, hogy ő tervezte a berendezést.

Césarine, akinek minden tánca előre le volt foglalva, bizonyoságot szerzett Anselme finom tapintatáról.

- Ha szívem óhajára hallgatnék - súgta neki asztalbontás után a fiú -, megkérném, tüntessen ki azzal, hogy velem táncolja az egyik négyest; de boldogságomnak nagy ára lenne mindkettőnk önérzete rovására.

Césarine, aki az ép lábúak mozgását bájtalanak találta, azért is Popinot-val nyitotta meg a bált. Popinot, akit nagynénje előzőleg felbátorított, a négyes alatt beszélni mert érzelmeiről imádoztjának, de csak burkolt célzásokkal, mint afféle félénk szerelmes.

- Boldogulásom öntől függ, kisasszony.

- Hogy érti ezt?

- Úgy, hogy egy reménység hozzá segítene.

⁶ Tutti - itt: az egész együttes. (olaszul)

⁷ Crescendo - erősödve. (olaszul)

- Reméljen.

- Tudja-e, mit mondott ezzel az egyetlen szóval? - kérdezte Popinot.

- Remélje, hogy boldogulni fog - felelte hamiskás mosollyal Césarine.

- Gaudissart! Gaudissart! - lelkendezett Anselme, amikor véget ért a négyes, és herkulési erővel szorította meg barátja karját. - Segíts sikerhez, mert különben föbe lövöm magam. Ha sikerül a vállalkozásom, elvehetem Césarine-t, biztatást kaptam tőle, és nézd, milyen gyönyörű.

- Helyes jószág - szólt Gaudissart -, és gazdag. Ne félj, majd megpuhítjuk az olajban.

Birotteau-né észrevette, hogy Lourdois kisasszony és Alexandre Crottat, Roguin kiszemelt utóda, jól megértik egymást, és fájó szívvel mondott le róla, hogy lányából párizsi közjegyzőné csináljon.

Pillerault, miután futólag üdvözölte Molineux-t, a könyvtár mellett egy karosszékbe telepedt: nézte a kártyázókat, hallgatta a társalgást, és időnként az ajtóba állt, hogy lássa a táncban kavargó hölgyek fejéből alakult virágfüzéreket. Magatartása a vérbeli filozófusé volt. A férfiak meglehetősen otrombán viselkedtek, kivéve du Tillet-t, akire már ragadt valami a nagyvilági modorból, az ifjú La Billardiére-t, a leendő divatfit, Jules Desmarets urat és a hivatali személyiségeket. De a többé-kevésbé komikus figurák közt, akik ezt a sokadalmat jellemezték, volt egy jelentéktelen alak, kopott, mint a Forradalom korából itt maradt öt frankos pénzdarabok, csak a fura ruházata tette feltűnővé. Kitalálták, ugye? A Batáviai-udvar kis zsarnoka volt. Szekrényben megsárgult, finom fehérneműt viselt, ódon csipkéből varrt ingfodra kékes kámeával volt összetűzve, fekete selyem-tértnadrágja pipaszárlábakon lötyögött, szinte istenkísértésnek látszott, hogy járni mert velük.

César diadalmasan mutatta meg neki négy első emeleti, újjáépített szobáját.

- Ejha, ezt jól megcsinálta, uram - mondta Molineux. - Házam első emelete így ezer tallérnál többet fog érni.

Birotteau valamilyen tréfás választ adott, de a kis öreg mondásának hangsúlyában gombostűszúrás érzett.

„Nemsokára megint birtokba veszem az első emeletemet, mert ez az ember tönkre fog menni!” - ez volt a *többet fog érni* rejtett értelme, amit Molineux úgy karmolt belé, mint egy alattomos macska.

A háztulajdonos fakó arca, gyilkos tekintete feltűnt du Tillet-nek, akinek figyelmét először a kis aggastyán óralánca ragadta meg, amelyen egy fontnyi különféle függődísz csilingelt, és aztán fehér csíkos, zöld frakkja a furcsán feltűrt gallérral, amelyben keszeg alakja csörgőkígyóra emlékeztetett. A bankár megkérdezte a kis uzsorást, min mulat olyan jól.

- Azon, uram, hogy itt - s egyik lábával a budoárba lépett - Granville gróf úr házában vagyok; de már itt - s a másik lábára mutatott - a magaméban; mert ez a ház az én tulajdonom.

Molineux mindenkivel szívesen elbeszélgetett, aki szóba állt vele.

Tetszett neki, hogy du Tillet érdeklődve hallgatja, nyomban kitárulkozott előtte, elfecsegte szokásait, Gendrin úr pimaszkodását, Birotteau-val kötött megállapodását, amely nélkül ez a bál nem jöhetett volna létre.

- Úgy? Hát César úr előre fizette a lakbért? - kérdezte du Tillet. - Ez meglehetősen ellenkezik a szokásaival.

- Ó, én kértem meg rá, olyan jó vagyok a lakóimhoz.

„Ha Birotteau papa csődbe megy - gondolta magában du Tillet -, ez a furcsa kis öreg kitűnően beválna, mint csődtömeggondnok. Szórszálhasogató ravaszsága megbecsülhetetlen. Ha egyedül van, alkalmasint azzal szórakozik, mint Domitianus császár: legyeket öldös.”

Du Tillet ezután leült a kártyázókhoz, ahol Claparon már utasítása szerint elhelyezkedett; a bankár úgy gondolta, a lámpaernyő vetette árnyékban álbankár-cinkostársa észrevétlen maradhat.

Olyan jól megjátszották, mintha semmi közük nem lenne egymáshoz, hogy a leggyanakvóbb ember sem fedezhette volna fel titkos egyetértésüket. Gaudissart, aki tudott Claparon szerencséről, nem mert a közelébe menni, mert a meggazdagodott kereskedelmi utazó kimért és fagyos göggel nézett rá, mint aki felkapaszkodott az uborkafára, és nem akarja fogadni régi cimborája köszöntését.

Öt óra tájt a bál kezdett halványodni, mint egy röppentyű fénycsóvjaja. A Saint-Honoré utcán összezsúfolódtak százegynéhány fiákerből már csak negyven maradt. Hajnalban polkát és kotillont jártak, de csakhamar mindkét táncnak fölébe kerekedett az angol galopp. Du Tillet, Roguin, Claparon, Granville gróf, Jules Desmarets még javában kártyáztak. Du Tillet három-ezer frankot nyert. A virradat derengésében elhalványodtak a gyertyák, és a kártyázók végignézték az utolsó négyest.

Polgári házakban a multság rendszerint szélsőségekbe csap. Amikor az előkelőségek már eltávoztak, a tánc mámorától, a forró légáramlattól, a legártalmatlanabb italokban is rejlő tüzes szellemtől még a kérges szívű vénasszonyok is meglágyulnak, széles jókedvükben beállnak a füzértáncba, s átadják magukat a perc szédületének; a férfiak felhevülten lihegnek, csapzott hajuk a homlokukba lóg, amitől arcuk nevetséges kifejezést kap; a fiatal nők elhagyják magukat, hajukból már kihullt egy-két virág. Bohóckodó kíséretével felvonul a nyárspolgárok Momus istene! Cseng a kacagás, mindenki önfeledten vigad, mert arra gondol, hogy holnap ismét jogaiba lép a munka. Matifat női kalapot csapott a fejére, úgy ropta a táncot. Célestin torzképeket vágott. Néhány hölgy eszeveszetten verte a kezét, mikor a végeérhetetlen négyes tapsfigurája került sorra.

- Milyen remekül mulatnak! - szolt boldogan Birotteau.

- Csak össze ne törjenek valamit - aggodalmaskodott Constance, nagybátyjához fordulva.

- Uram, a bálja a legszebb volt, amit valaha láttam, pedig sokat láttam már életemben - ezzel búcsúzott du Tillet volt főnökétől.

Beethoven szimfóniai közt van egy hatalmas költői fantázia, a c-moll szimfónia fináléja. Amikor a fölséges varázsló halk előkészítő motívuma után, amelyet oly kitűnően vezényel Habeneck, a lelkesült karmester intésére mintegy fellibben a varázslatos függöny, és a hangszerek gazdag színpadán felragyog a káprázatos tétel, melyben a zenemű minden ereje összpontosul; a költők, akiket ez a fordulat valaha megremegtetett, megértik, hogy Birotteau életében a bál ugyanazt jelentette, amit önekik az erőtől duzzadó téma, amely a c-moll szimfóniát talán valamennyi társa fölé emeli. Sugárzó tündér szárnyal elő, meglendítve varázsvesszejét. Bíbor selyemfüggönyök suhogása hallik, melyeket angyalok vonnak szét. Aranykapuk tárulnak fel gyémánttengelyeken, mintázatuk mint a firenzei keresztelő kápolnáé. Tündéri tájakon mereng a szem, csodapaloták során, melyekből földöntúli lények lépdelnek elő. Az üdvösség tömjénfüstje száll, a boldogság oltártüze lobog, a levegő csupa illat! Isteni mosolyú lények, kék szegélyes fehér tógában, könnyű léptekkel vonulnak el előtted, arcuk emberfölöttien szép, alakjuk véghetetlenül gyengéd. Ámor-istenkék röpködnek, fáklyájuk

fénye nyilakat lövell. Úgy érzed, szerelem árad feléd, boldog vagy, magad sem tudod, miért, csak átadod magad ernyedten a zsongó összhang édes bódulatának, mely úgy önt el, mint valami áhított ambrózia. Titkos reményeid dobogtatják szíved, és egy percre megvalósulnak. Miután végigsétáltatott az égi mezőkön, a varázsló a mélyvonósok rejtelmes bűgásával a jéghideg valóság ingoványába süllyeszt, hogy ismét kiragadjon onnét, amikor már megszomjaztatta veled az isteni dallamokat, és lelked esdekelve kiáltja: „Még!”

A gyönyörű finálé tündöklő csúcspontján ugyanaz a lélektani folyamat bontakozik ki, amely Constance és César szívében zajlott le báljuk izgalmában. Csakhogy az ő kereskedői szimfóniájukat Collinet komponálta síphangszerekre.

Amikor a Birotteau család három tagja reggel fáradtan, de boldogan álomra hajtotta fejét, még zajlott bennük az ünnep zsvivaja.

- A bál költségei, beleértve az átépítést, az újjáalakítást, a bútorzatot, az enni-innivalókat, az estélyi ruhákat, a könyvtár Césarine-nak visszafizetett árát, anélkül, hogy César sejtette volna, megközelítették a hatvanezer frankot. Ennyibe került a végzetes piros szalag, melyet az illatszerész gomblyukába tűzött a király. Komoly baj esetén ez az esztelen pazarlás elegendő volt, hogy büntetőbíróság elé juttassa César Birotteau-t. Ha egy kereskedő költekezését mértéktelennek ítélik, a csalárd bukás vádja alá esik. Talán rosszabb holmi ostoba csekélységért vagy balfogásért csődbíróság elé kerülni, mint esküdtszék elé, óriási sikkasztás vádjával. Vannak, akik azt mondják, jobb bűnösnek lenni, mint butának.

II

César küzd a balsors ellen

Egy héttel a bál után, mely tizennyolc évi jómód utolsó, szalmalángszerű fellobbanása volt, César boltja ablakán át nézegette a járókelőket. Végiggondolt üzleti helyzetén, és nagyon súlyosnak találta! Eddigi életében minden oly egyszerűen ment: árut termelt és eladta, vagy vásárolt, hogy mint viszontelárusító továbbadja. Most azonban itt volt a telekspekuláció, meg az *A. Popinot és társa* cégben vállalt érdekeltsége. Azután itt volt a százhatvanezer frankos váltóadósság. Ezt vagy folytonos hosszabbítással kellene rendeznie, amit felesége bizonyára rosszállana, vagy pedig Popinot üzletének kellene óriási módon jövedelmeznie, hogy mindent kifizethessen. Szegény feje megrémült a kavargó gondolatoktól. Úgy érezte, több gombolyagot tart a kezében, mint amennyit kibogozni képes. Kérdés, hogyan fog boldogulni Anselme? César úgy bánt Popinot-val, mint a tanár a diákjával, nem bízott benne, szeretett volna mindig a sarkában lenni. Az a rúgás, amellyel az illatszerész a múltkor Vauquelinnél elhallgattatta fiatal üzlettársát, beszédes jele volt, hogy aggályai vannak vele kapcsolatban. Birotteau gondosan ügyelt rá, hogy felesége, leánya vagy segédei keresztül ne lássanak rajta; de most úgy érezte magát, mint az egyszerű szajnai bárkás, akit a miniszter történetesen egy hadihajó parancsnokságával bízna meg. Agyában, mely nemigen volt berendezve nyugodt elmélkedésre, ködösen kavarogtak a gondolatok, s ahogy ott állt, hasztalan próbált tisztán látni a homályban. E pillanatban feltűnt az utcán egy alak, akit sehogyan sem szenvedhetett, második háziura, a kis Molineux. Mindenkinek vannak mozgalmas, nyugtalan álmai, amelyekben egész élete tükröződik, s ezekben gyakran jelenik meg egy rémképszerű lény, gonosz következmények baljós hírnöke. Birotteau úgy látta, az ő életének színjátékában Molineux-re osztotta ezt az intrikus szerepet a sors. Emlékezett ördögi fintorára, amikor a bálon gyűlölködve szemlélte házának pompáját. Most felébredt benne mindaz a kellemetlen benyomás, amit ez a *pondró* (így nevezte magában a zsugori vénséget) keltett benne, és még undorítóbbnak látta, ahogy tépelődései közt hirtelen elébe toppant.

- Uram - szólalt meg a kis ember kiállhatatlan fahangján -, olyan sebtében csaptunk össze mindent, hogy elfelejtette aláírásával megpecsételni a mi kis szerződésünket.

Birotteau átvette az iratot, hogy pótolja a mulasztást. Ekkor lépett be az építész, köszöntötte az illatszerészt, és óvatos képpel kerülgette egy darabig.

- Uram - súgta végül a fülébe -, ön tudja, hogy minden pályakezdés nehéz. Munkámat teljes megelégedésre végeztem, nagyon lekötelezne, ha kifizetné tiszteletdíjamat.

Birotteau, aki ezekben a napokban kiadta minden készpénzét, ami a tárcájában és a kasszájában volt, utasította Célestint, állítson ki egy kétezer frankról szóló váltót három havi lejáráttal, és írjon nyugtát az összegről.

- Igen örültem, amikor a minap megvette szomszédja váltóit - mondta ravaszul gúnyos képpel Molineux. - Ma reggel újságolta a házmesterem, hogy az ernyősbolt bírói zár alatt van, mert Cayron úr meglépett.

- „Csak legalább ez az ötezer frankom ne úszna el” - emésztődött magában Birotteau.

- Úgy hírlett pedig, hogy az ernyősnek jól ment a boltja - szólt Lourdois, aki végszóra lépett be, hogy átnyújtsa számláját az illatszerésznek.

- Egy kereskedő csak akkor van biztonságban, ha már nyugalomba vonult - mondta a kis Molineux, miközben aprólékos gonddal összehajtogatta a szerződést.

Az építész élvező szemmel mérte végig a kis öreget, ahogy minden művész örül, ha egy sikerült torzképben igazolva látja a nyárspolgárokról alkotott véleményét.

- Aki ernyő alá dughatja a fejét, azt hiszi, tökéletesen védve van az eső elől - jegyezte meg.

Molineux inkább a bajuszát és császárszakállát, mint az arcát vizsgálta az építésznek, és magában ugyanúgy lefitymálta Grindot urat, mint az őt. Még ottmaradt, arra számítva, hogy távozóban belemarhat valami gúnyos szóval. Nemhiába élt macskák közt, szemében és modorában volt valami a kis ragadozók sunyi ravaszságából.

Ebben a pillanatban lépett a boltba Ragon és Pillerault.

- Beszéltünk a telekügyről bíró barátunkkal - mondta Ragon halkán Birotteau-nak. - Azt mondja, ilyenfajta spekulációnál nyugtát kell venni az eladóktól, és közjegyzőileg hitelesíteni a szerződéseket, hogy szabályszerű tulajdonosok lehessünk...

- Á! a Madeleine körüli telkekről van szó? - érdeklődött Lourdois. - Hallottam a dologról. Úgy hírlík, sok új ház fog ott épülni.

A szobafestő, aki azért jött, hogy a számláját rendeztesse, most egyszerre úgy látta, nem érdeke sürgetni az illatszerészt.

- Csak azért hoztam el a számlát, mert így szokás év végén - súgta Césarnak -, de ráér, nincs szükségem pénzre.

- Mi bajod, César? - kérdezte Pillerault, látva unokaöccse megdöbbszent arcát. César úgy megijedt az eléje tett számla összegétől, hogy sem Ragonnak, sem Lourdois-nak nem válaszolt.

- Semmi különös. Szomszédom, az esernyős, akitől ötezer frank értékű váltót vettem, megbukott és eltűnt. Ha a váltókra nincs komoly fedezet, akkor csúnyán becsapott.

- Mindig mondtam - kiáltott Ragon -, a fuldokló, hogy megmeneküljön, tulajdon apjába is belekapaszkodik, aztán magával rántja. Hány bukást láttam már életemben! A baj kezdetén az emberek nem okvetlenül gazemberek, a szükség viszi rá őket.

- Úgy van - bólintott Pillerault.

- Hej, ha én valaha bejutnék a képviselőházba, vagy befolyásom lenne a kormányra... - mondta Birotteau, lábujjhegyen himbálózva.

- Mit tenne akkor? - kérdezte Lourdois. - Halljuk a nagy bölcsességet.

Molineux, akit minden jogi vita érdekelt, ott maradt a boltban; és mivel a figyelem ragadós, Pillerault és Ragon, akik pedig jól ismerték César nézeteit, ugyanolyan komolyan hallgatták, mint a három idegen.

- Keresztülvinne - fejtegette az illatszerész -, hogy csődügyekben elmozdíthatatlan bírásokból és egy minisztériumi kiküldöttyből álló törvényszék ítélkezzék. A vizsgálat után, amely alatt a bíró látná el a rendőri nyomozók, a csődtömeggondnokok és a bíró teendőit, a kereskedőt vagy *rehabilitálható fizetéseképtelennek*, vagy *vagyonbukottnak* kellene nyilvánítani. Az előbbi esetben köteles lenne teljes tartozását megfizetni; engedélyt kapna, hogy saját és felesége vagyonát maga kezelhesse, mert minden követelése és várható öröksége a hitelezőké; az ő hasznukra és felügyeletük alatt vezethetné tovább üzletét, de csak ilyen jegyzéssel: *X. Y., csődben levő kereskedő*, mindaddig, amíg mindent ki nem fizetett. A vagyonbukott büntetése az lenne, hogy mint hajdanában, a tőzsde nagytermében, zöld sapkával a fején, két órán keresztül üljön szégyenpadon. Saját és felesége vagyona illesse a hitelezőket, és száműzessék az országból.

- A kereskedelem így kétségtelenül jóval biztonságosabb lenne - jegyezte meg Lourdois -, de mindenki kétszer is meggondolná, mielőtt vállalkozásba kezd.

- A mostani törvényeket nem tartják meg - folytatta nekihevíltén César. - Száz kereskedő közül több mint ötven átlag hetvenöt százalékkal kisebb tőkével dolgozik, mint amire forgalma szerint szüksége lenne, huszonöt százalékkal a leltári ár alatt vesztegeti portékáját, és ezzel tönkreteszi a kereskedelmet.

- Igaza van - szölt Molineux. - A jelenlegi törvény túlságosan sok lehetőséget ad. Vagy figyelmen kívül hagyják, vagy pimaszul kijátsszák.

- Ördögadta - folytatta César -, ahogy most folynak a dolgok, minden kereskedő szabaddalmazott tolvajjá válik. Aláírásával akárkinek a pénztárát kifoszthatja.

- Birotteau úr nagyon szigorú - jegyezte meg Lourdois.

- Igaza van - mondta az öreg Ragon.

- Minden fizetésektelen gyanús - folytatta izgatottan César, akit az elszenvedett kis veszteség úgy megriasztott, mint az üzőtt szarvast a vadászok első hallalija.

Ebben a percben egy főpincér állított be Chevet számlájával. Majd Félix cukrász egyik ségége, Foy kávé pincére és Collinot karmester klarinétosa jelentkezett, ugyancsak számlákkal.

- A rabelais-i negyedóra, adós, fizess! - tréfálkozott Ragon.

- Hanem az estélye, az gyönyörű volt - szölt Lourdois.

- Most nem érek rá - mondta César az embereknek, és otthagylatta velük a számlákat.

- Grindot úr - fordult Lourdois az építészhöz, amikor az eltette a Birotteau által aláírt váltót -, lesz szíves átnézni és ellenőrizni a számláimat. Nyugodtan jóváhagyhatja, hiszen az árakat már mind elismerte Birotteau úr nevében.

Pillerault figyelte Lourdois-t és Grindot-t.

- Az építész és a vállalkozó előre megegyeztek az árakban - súgta Césarnak -, öcsém, téged megloptak.

Grindot távozott, Molineux titokzatos képpel csatlakozott hozzá.

- Uram - mondta neki -, ön meghallgatott, de nem értett meg: ajánlom, vegyen egy esernyőt.

Grindot megijedt. Mennél jogosulatlanabb valamely előny, az emberek annál jobban ragaszkodnak hozzá. Ez általános vonás. A művész valóban szívvel-lélekkel tanulmányozta a lakás berendezését, teljes tudását és minden idejét beleadta a munkájába, legalább tízezer frank árát vesződött vele. Így áldozata lett becsvágyának, s a vállalkozók könnyűszerrel levették a lábáról. Különféle érvekkel dolgozták meg, és azzal a nyílt fenyegetéssel, hogy rágalmaikkal fognak ártani a hitelének. De még jobban hatott rá Lourdois-nak az a megjegyzése, amelyet a Madeleine körüli telkekre tett, hogy Birotteau egyáltalán nem szándékozott házakat építtetni, csak a telkek áremelkedésére spekulált. Az építész és a vállalkozó viszonya hasonló a szerző és a színész kapcsolatához, vagyis függenek egymástól. Grindot, akit Birotteau megbízott, hogy az iparosokkal alkudja ki az árakat, mesterségbeli társaival tartott össze a laikusokkal szemben. Így aztán Lourdois, Chaffaroux és Thorein ács, a három nagyvállalkozó megállapította az építésről, hogy *jó fiú, akivel öröm együtt dolgozni*. Grindot kitalálta, hogy a számlákat, amelyekből részesedett, ugyanúgy mint az ő tiszteletdíját, váltókban fogják fizetni, s a kis öreg kétséget támasztott benne azok jósága felől. Elhatározta, hogy könyörtelen lesz, amint a művészek általában nem szokták kímélni a polgárokat.

December végén César számlatartozásai már hatvanezer frankra rúgtak. Félix, Foy kávé, Tanrade, a kisebb hitelezők, akiket készpénzben kell fizetni, háromszor is elküldték számláikat az illatszerésznek. A kereskedelmi életben az ilyen semmiségek néha többet ártanak egy komoly megrázkódtatásnál, mindenesetre annak fenyegető előjelei. A nyilvánvaló veszteség végleges valami, a pánik ellenben nem ismer határt. Félelem szállta meg, mert kereskedői múltjában ilyesmi még nem fordult elő. Mint mindenkit, aki még sohasem küzdött tartósan a szegénységgel, és aki gyáva, az ő fejét is teljesen megzavarta ez a legtöbb párizsi kereskedő életében mindennapos esemény.

Az illatszerész utasította Célestint, hogy küldjön számlát a vevőinek. Az első segéd, mielőtt teljesítette volna a hallatlan parancsot, megismételtette gazdájával. A kliensek - akkoriban így nevezték vevőiket az előkelősködő boltosok, és César is ezzel a kifejezéssel élt, bár felesége mindig bosszankodott miatta, s végül ráhagyta: „Nevezd őket ahogy akarod, fő, hogy fizessenek!” - szóval a kliensei gazdag emberek voltak, veszteségtől nem kellett tartani, de úgy fizettek, ahogy akartak, és Césarnak sokszor ötven-hatvanezer frank kinnlevősége is volt. A segéd előhozta a főkönyvet, és hozzálátott a nagyobb összegű számlák kiírásához. César félt a feleségétől, s nehogy az asszony észrevegye, mennyire lesújtja a balsors *számumja*, el akart menni hazulról.

- Jó napot, uram - köszöntött be ismét Grindot nagy hetykén, ahogyan a művészek olyankor lépnek fel, ha anyagi érdekükről van szó, tettetve magukat, hogy egyáltalán nem érinti őket. - Az ön váltójával semmire sem megyek, ezért arra kell kérnem, fizessen ki tallérokban. Végtelenül sajnálom, hogy erre a lépésre kényszerülök, de beláthatja, nem állhatok szóba uzsorásokkal. Nem szeretnék Ponciustól Pilátushoz szaladgálni az ön aláírásával. Annyit értek a kereskedelemhez, hogy tudjam, ezzel ártanék a hitelének. Az ön érdeke, hogy...

- Uram - szólt megdöbbenve Birotteau -, halkabban, ha kérnem szabad. Ez nagyon kínos meglepetés számomra.

Ekkor lépett be Lourdois.

- Lourdois - kérdezte mosolyogva Birotteau -, mit szól ehhez?...

Elakadt. Szegény ördög, meg akarta kérni Lourdois-t - mint afféle magabiztos kereskedő, akinek az építész követelése gyerekjáték -, vegye át Grindot váltóját. De észrevette, hogy Lourdois homloka elborul, megijedt, hogy oktalanságot követ el. Ez az ártatlan tréfa halálos döfést adhatott volna amúgy is megingott hitelének. Ilyen esetben egy jómódú kereskedő visszaveszi a váltóját, nem kínálja fel másnak. Birotteau olyan szédülést érzett, mintha meredek szakadék széléről pillantott volna a mélységbe.

- Kedves Birotteau uram - szólt hozzá Lourdois, és a bolt másik végébe vonta -, számlám ellenőrizve, láttamozva, hitelesítve van, legyen szíves holnapra készenlétben tartani a pénzem. Férfihez akarom adni a lányomat, vőlegényének, a kis Crottat-nak készpénzre van szüksége. Egy közjegyző nem manipulálhat váltókkal. Különben sem írtam még alá soha váltót.

- Küldjön el a pénzért holnapután - szólt önérzetesen Birotteau, mert biztosra vette, hogy a számláiból addig bőven befolyik az összeg. - Ön is, uram - fordult Grindot-hoz.

- És miért nem rögtön? - kérdezte az építész.

- A gyárban dolgozó munkásaimat kell fizetnem - felelte César, aki még sohasem hazudott.

Fogta a kalapját, hogy velük menjen. De mikor az ajtóban volt, elébe toppant a kőműves Thorein, és Chaffaroux.

- Uram - mondta Chaffaroux -, sürgős szükségünk van pénzre.

- Hagyjanak békén, nincsenek aranybányáim - fakadt ki ingerülten, és faképnél hagyta őket.

- Valami van itt a háttérben - tűnődött, amikor már jó messze járt. - Az az átkozott bál! Azóta mindenki milliomosnak hisz. Lourdois arca is olyan furcsa volt. Ki tudja, mi lapul itt a bokorban.

Cél nélkül kószált a Saint-Honoré utcán, azt sem tudta, hol áll a feje. Egy sarkon Alexandre-ba botlott, úgy ment neki, mint egy kos, vagy mint amikor egy szórakozott tudós, aki matematikai problémán töpreng, összeütközik egy másikkal.

- Hopp! - szólt a közjegyző-jelölt. - Egy kérdést! Átutalt Roguin az ön részéről négyszázezer frankot Claparonnak?

- Ön ott volt, amikor az üzletet megkötöttük. Claparon nem adott nekem semmiféle elismervényt. A váltóim... eszkomptálás előtt álltak... Roguinak kellett átadnia neki... a kétszáznegyvenezer frankomat tallérokban... Úgy volt, hogy az eladási szerződéseket végleg akkor kötjük meg... Popinot bíró úr azt mondta nekem... A nyugta!... De miért kérdi?

- Hogy miért kérde? Tudnom kell, Roguinnál vagy Claparonnál van-e a kétszáznegyvenezer frankja. Roguin önnek régi ismerőse, talán hogy önt kímélje, letétbe helyezte Claparonnál a pénzt, és ön akkor kinn van a csávából. De hol az eszem?... biztosan magával vitte Claparon pénzével együtt, aki szerencséjére még csak százezer frankot adott neki. Roguin szökésben van. Tőlem százezer frank előleget vett fel az irodája vételárára, nyugtám nincs róla, úgy adtam oda neki, ahogy önre bármikor rábíznám a pénztárcámat. Az imént mentek el tőlem az önök ügyfelei, a telkek ára fejében egy fityinget sem kaptak. A kölcsön, melyet a gyártelepére vett fel, az ön számára is, hitelezője számára is, elveszett, Roguin felfalta, csakúgy, mint az ön százezer frankját, amely... már régóta nincs meg... ezt az utolsó százezer frankot, emlékszem, velem hozatta ki a bankból.

César pupillái oly mértéktelenül kitágultak, hogy csak egy vörös lángot látott. Crottat folytatta:

- Az ön százezer frankos bankbetétje, az én százezer frankom, amit az irodára előlegül adtam, Claparon százezer frankja: összesen háromszázezer franknak fuccs, nem szólva a még kiderülendő lopásokról. Roguinné magánkívül van, du Tillet egész éjszaka nála volt, hogy megnyugtassa. Du Tillet egyébként még ép bőrrel menekült, Roguin egy hónapon át unszolta, hogy szálljon be a teleküzletbe, de szerencséjére minden tőkéje a Nucingen-ház valamelyik vállalatában fekszik. Roguin megrendítő levelet hagyott hátra a feleségének. Olvastam. Azt írja, hogy öt éve dézsmálja ügyfeleinek pénzét, és miért? Szeretője, a hollandi nő kedvéért, akivel két héttel a szökése előtt szakított. A tékozló nözemény egy garas nélkül maradt, még a bútorait is elárverezték, tele volt váltóadósságokkal. Üldözői elől a Palais-Royal egyik találkahelyére menekült, ott tegnap este meggyilkolta egy kapitány. Hamar utolérte Isten büntetése azért, hogy elherdálta Roguin vagyonát. Vannak nők, akiknek semmi sem szent, mi az nekik, felfalni egy közjegyzői irodát! Roguinnának törvényes zálogjoga alapján járó jövedelmén kívül semmije sem maradt. Annak a bitang férjének minden vagyona agyon van terhelve. Az iroda vételára háromszázezer frank. Azt hittem, jó üzletet csinállok vele, még ki is fizettem rá százezer frank előleget nyugta nélkül. Vannak ott tételek, amelyek el fogják nyelni az iroda értékét és a biztosítékot. Ha szóba hozom a százezer frankot, még majd azt hiszik, cinkosa vagyok Roguinnak, márpedig kezdő embernek vigyáznia kell a hírnevére, önnek is aligha fog több megtérülni harminc százaléknál. Ilyen keserű falatot lenyelni az én koromban! Mégiscsak hallatlan, hogy egy ötvenkilenc éves férfi mindenét egy nőre költse... adta vén gazembere! Három hete sincs, hogy figyelmeztetett, valahogy el ne vegyem Césarine-t, azt mondta az a szörnyeteg, önnek maholnap betevő falatja sem lesz!

Alexandre beszélhetett volna akármeddig, Birotteau kövé meredten hallgatta. Minden mondat úgy érte, mint egy-egy pörölycsapás. Nem hallott mást, csak a lélekharang sikongását, nem látott mást, csak a tűzvészt, mely mindenét elemészti. Alexandre Crottat erősnek és ellenállónak hitte a tekintélyes illatszerészt, s most megrémült, hogy sápadtnak, dermedtnak látta. Roguin utóda nem tudta, hogy volt főnöke többet vitt el, mint César vagyonát. A mélyen vallásos kereskedő agyában felvillant a rögtöni öngyilkosság gondolata. Ilyenkor az öngyilkosság úgy tűnik fel, mint menekvés ezer halál elől, és logikus, ha valaki ezer helyett egy halált választ.

Alexandre Crottat karon fogta, és odább akarta vezetni Césart, de lehetetlen volt: lábai megrogytak, mintha részeg lett volna.

- Az istenért, mi baja? - kérdezte Crottat. - Kedves jó César uram, ne hagyja el magát! Ez még nem halálos szerencsétlenség! Különben is, negyvenezer frankja meg fog térülni; a kölcsönadó, mivel nem volt birtokában az összeg, nem fizette le az ön kezéhez, így hát van mód a szerződés érvénytelenítésére.

- A bál, az érdemrendem, kétszázezer frank értékű váltóm a pénzpiacon, az üres pénztárcám... Ragonék, Pillerault... És a feleségem, aki mindezt előre látta!

Kínzó gondolatokat, irtózatot gyötrelmeket idéző szavak jégzápora verte tönkre a *Rózsakirálynő* kertjének minden virágát.

- Bárcsak leütnék a fejem - mondta végül Birotteau. - Nem bírom a súlyát, terhemre van, és semmire sem jó...

- Szegény Birotteau papa - szólt részvétellel Alexandre -, talán veszély fenyegeti?

- Veszély!

- Ne veszítse el a bátorságát, küzdjön!

- Küzdjek!

- Du Tillet a segédje volt. Amilyen jó koponya, majd csak kieszeli valami módot a segítségére.

- Du Tillet?

- Ő. De most induljunk!

- Istenem, nem szeretnék ilyen állapotban egyedül hazamenni - szólt Birotteau. - Ha valaki, ön nekem barátom, mindig rokonszenveztem önnek, Xandrot, szívesen láttam asztalomnál. Tegye meg, már csak a feleségemre való tekintettel is, szerezzen egy kocsit, kíséren el.

A leendő közjegyző ügyel-bajjal fiákerbe segítette a magával tehetetlen Césart.

- Xandrot - szólt az illatszerész sírásba fúló hangon, mert most megeredt a könnye, és kissé meglazult a homlokát szorító vasabroncs -, ha otthon leszünk, beszéljen nevemben Célestinnel. Mondja meg neki, barátom, hogy az életemről és feleségem életéről van szó, ügyeljen hát, valahogy el ne fecsegyék a házban Roguin eltűnését. Hívassa le Césarine-t, kérje meg őt is, semmi szín alatt ne engedje anyja fülébe jutni a rossz hírt. Legjobb barátaimban sem bízom, Pillerault-ban, Ragonékban, senkiben...

Birotteau elváltozott hangja szíven találta Crottat-t, átértette ennek a megbízásnak a fontosságát. A Saint-Honoré utca a Közjegyzői Kamara felé vezetett; így hát előbb teljesítette az illatszerész kívánságát, aki Célestin és Césarine nagy rémületére szóltanul, halálsápadtan, bénultan ült a kocsiban.

- Számítok a titoktartástokra - súgta oda nekik César.

„Hálisten magához tér! - mondta magában Xandrot. - Már azt hittem, vége.”

Elhívták a közjegyzői kamara elnökét, s Alexandre Crottat hosszasan tárgyalt vele. Mindenfelé magukkal vitték Césart, aki olyan volt, mint egy élettelen tömeg, és egy szót sem szólt egész idő alatt. Hét óra tájt Alexandre Crottat hazavitte az illatszerészt. Césarnak megjött a hangja arra a gondolatra, hogy Constance szeme elé kerül. A fiatal közjegyző előrement, és kíméletesen előkészítette Birotteau-nét, hogy férjét könnyű szélütés érte.

- Kissé zavartak a gondolatai - mondta, s kezével az agy elborulását jelző mozdulatot tett -, talán eret kellene vágni rajta, vagy piócákat rakni rá.

- Nem csoda - mondta Constance, akinek sejtelve sem volt az igazi szerencsétlenségről -, tél kezdete óta nem szedte az előírt orvosságot, és két hónapja úgy dolgozott, mint egy gályarab, mintha a mindennapi kenyérért kellene harcolnia.

Césarnak addig könyörgött a felesége és a lánya, amíg végre ágyba feküdt. Elhívták a háziorvost. Az öreg Haudry doktor Molière iskolájából való orvos volt, a tapasztalat embere, és a régimódi patikaszerek híve, aki tudálékos képpel, de kuruzslók módjára kezelte pácienseit. Eljött, megvizsgálta a beteg *facies*-ét,⁸ és tüstént mustáros borogatást rendelt a talpára. Agyvértolulás tüneteit látta fennforogni.

- Mitől lehet ez? - kérdezte Constance.

- A nedves időtől - válaszolta a doktor, akinek Césarine előzőleg a fülébe súgott valamit.

Az orvosnak sokszor kötelessége szántsándékkal együgyűségeket mondani, a beteg egészséges környezete iránt való kíméletből. Az öreg orvos annyi mindent látott már életében, hogy félszavakból is értett. Césarine a lépcsőig kísért, és utasításokat kért tőle az ápolásra nézve.

- Fő a csend és a nyugalom, aztán majd, ha a feje kitisztult, erősítő szerekkel próbálkozunk.

Constance két álló napig el nem mozdult férje mellől. Gyakran azt hitte, félrebeszél. Ott feküdt az asszony szép kék szobájában, és a függönyök, bútorok, meg a többi költséges pompa láttára Constance számára érthetetlen szavakat motyogott.

- Nincs észnél - súgta az asszony Césarine-nak, amikor César egyszerre fölült, és ünnepélyes hangon a kereskedelmi törvény cikkelyeit idézte töredékesen:

- Ha a költsékezés mértéken túlinak ítéltetik!... Vegyék le a drapériákat!

Három rettentő nap után, mialatt César elmeállapota veszélyben forgott, diadalmaskodott a Tours vidéki paraszt erős természete. Feje kitisztult. Haudry doktor szíverősítőket és bő táplálékot rendelt. A beteg kellő időben megivott egy csésze feketekávét, és talpra állt. Helyette a halálosan kimerült Constance esett ágyra.

- Szegénykém - dörmögte César, mikor látta, hogy elnyomta az álom.

- Bátorság, papa! - szólt Césarine. - Olyan okos embert, mint te, nem gyűrhetnek le a bajok. Oda se neki! Anselme úr is segítségére lesz.

Césarine szelíden biztatgatta apját, a gyermeki szeretet szívhez szóló hangján, amely a legnagyobb levertségben is bátorítóan hat, ahogy egy anya csitítja fogzástól szenvedő gyermekének fájdalmait.

⁸ Facies - arc. (latinul)

- Igen, kislányom, küzdeni fogok. De egy szót se senkinek, még Popinot-nak sem, aki pedig szeret bennünket, Pillerault bátyádnak sem. Most mindenekelőtt írok a testvérbátyámnak. Úgy tudom, kanonok; vikárius a tours-i székesegyházban. Alig költ magára, bizonyosan lesz megtakarított pénze. Ha csak ezer tallért félretett egy évben, húsz év alatt összegyűlhetett százezer frankja. Vidéken a papoknak hitelük is van.

Césarine kis asztalkát tolt apja elé, buzgón odakészítette neki az írószert, sebtiben a báli meghívókból maradt rózsaszín papírt vette elő.

- Égesd el az egészet! - kiáltott fel a kereskedő. - Az ördög sugallta, hogy megrendezzem azt a bált! Ha tönkremegyek, amiatt lesz gazember a nevem. Elég a szóból, lássunk hozzá.

CÉSAR LEVELE FRANÇOIS BIROTTEAU-HOZ

„Kedves Bátyám!

Súlyos pénzügyi válságba jutottam, kénytelen vagyok arra kérni téged, küldd el minden rendelkezésedre álló pénzedet. Ha kell, végy fel kölcsönt.

*Szerető öcséd,
CÉSAR*

Unokahúgod, Césarine, aki jelen van e sorok írásánál, mialatt szegény feleségem alszik, őszinte szeretettel üdvözl.”

Az utóirat Césarine kérésére került a levélre, aki azután átadta a levelet Raguet-nak.

- Apuskám - mondta, amikor visszajött -, itt van Lebas úr, beszélni óhajt veled.

- Lebas bíró! - kiáltott rémülten César, mintha pénzzavara miatt már bűnvádi eljárástól kellene tartania.

- Kedves Birotteau uram - kezdte a kövér posztókereskedő -, annyira kedvelem önt, hiszen régi ismerősök vagyunk, egy időben lettünk bírák is, egyszóval nem hallgathatom el, hogy egy bizonyos Bidault nevű, általában Gignonnet néven ismert uzsorásnak ön által aláírt váltók vannak a kezében, amelyeket a Claparon cég „jótállás nélkül” jelzéssel adott át neki. Ez a két szó nemcsak az ön személyére sértő, hanem halálos dőfés a hitelének is.

- Claparon úr szeretne beszélni önnel - jelentette Célestin. - Felküldhetem?

- Mindjárt megtudjuk a sértő eljárás okát - szólt Lebas.

- Uram - fogadta Birotteau a belépő Claparont -, ez az úr itt Lebas barátom, a kereskedelmi törvényszék bírása...

- Á! Lebas úr - kottyant belé Claparon -, örvendek a szerencsének. Lebas a törvényszékről, nemde? Tetszik tudni, annyi Lebas van a világon...

- Barátom, a váltókat - szakította félbe Birotteau a fecsegőt -, amelyeket ön azzal vett át tőlem, hogy nem kerülnek forgalomba, „jótállás nélkül” jelzéssel látta el.

- Hát igen - magyarázkodott Claparon -, ténylegesen nem is forognak, csak Bidault apónál helyeztem el a váltókat, akivel sűrű üzleti összeköttetésben állok. Ezért írtam rájuk, hogy „jótállás nélkül”. Ha forgatásra szánta volna őket, egyenesen Bidault rendeletére lennének kiállítva. A bíró úr meg fogja érteni a helyzetemet. Mit képviselnek ezek a váltók? Ingatlanok értékét. Fizetve ki által? Birotteau által. Miért kívánják tőlem, hogy aláírással kezessek Birotteau-ért? Az említett ingatlanok vételárából mindenki a maga részét tartozik majd fizetni. Hát nem elég, ha eladóinkkal szemben vagyunk egyetemleges adóstársak? Én ragaszkodom kereskedői elvemhez: fölőselegesen senkiért sem állok jól, mint ahogy nem adok

nyugtát olyan összegről, amelyet még nem kaptam meg. Manapság mindennel számolni kell. Aki aláír, az fizet. Nem akarom magam kitenni annak, hogy háromszor kelljen fizetnem.

- Háromszor? - kérdezte Césár.

- Úgy van, uram. Egyszer már jótálltam önért az eladóinknál, miért állnék jót még a bankárnál is? Nehéz körülmények közt vagyunk. Roguinnál úszik százezer frankom. Így fele részesedésem a telkekben négyszázezer frank helyett ötszázezerbe kerül. Birotteau urat Roguin kétszáznegyvenezer frank erejéig károsította meg. Mit tenne a helyemben, Lebas úr? Képzelje csak magát az én bőrömben. Birotteau urat nem ismerem közelebből, mint amennyire önhöz van szerencsém. Tessék meghallgatni. Tegyük fel, hogy ön és én, mi ketten felerészes üzletet kötünk, ön készpénzben teszi le a maga részét, én váltókban. Én felajánlom önnek a váltóimat, ön kivételes előzékenységgel vállalja, hogy pénzre váltja át őket. Azután megtudja, hogy Claparon, a gazdag és tekintélyes bankár (ruházzuk fel, nem bánom, a világ minden erényével), hogy ez az erénydús Claparon hatmillió passzívával csőd szélén áll. Hajlandó volna ez esetben is aláírásával kezekedni értem? Majd bolond lesz! Nos, Lebas uram, Birotteau most pontosan abban a helyzetben van, amelyben Claparon lenne feltételezésem szerint. Beláthatja, ha ezek után is jótállnék Birotteau váltóiért, fizethetnék a váltók vevőinek, mint egyetemleges adóstárs, meg kifizethetném Birotteau részét is a telkek vételárából, anélkül, hogy...

- Kinek? - kérdezte közbevetőleg Birotteau.

- ... anélkül, hogy a telkeinek fele az enyém lenne - folytatta Claparon, ügyet sem vetve a közbeszólásra -, mivel nincs semmi előjogom; sőt még egyszer meg is kellene vásárolnom a telkeket, így hát a végén háromszor kellene fizetnem.

- De kinek fizethetné ki? - ismételte meg a kérdést Birotteau.

- A váltók birtokosának, ha zsirálnám a váltót, és ha ön megbukna.

- Én állom a szavam, Claparon úr.

- Helyes. Ön bíró volt, ön tapasztalt kereskedő, tudhatja, hogy minden eshetőségre fel kell készülni, ne csodálkozzék hát, hogy kitartok üzleti elveim mellett.

- Claparon úrnak igaza van - bólintott Joseph Lebas.

- Persze hogy igazam van, feltétlenül igazam van kereskedői szempontból. De itt ingatlan-üzletről van szó. Mit kell tehát kapnom?... pénzt, mert pénzt kell adnunk az eladóknak. Tekintsünk el a kétszáznegyvenezer franktól, amit Birotteau úr előteremt, bizonyos vagyok benne - szólt Claparon, Lebas-ra pillantva. - Azért jöttem, hogy egy csekélységet kérjek öntől, huszonötezer frankot - fordult ismét Birotteau-hoz.

- Huszonötezer frankot! - kiáltott Birotteau, és érezte, hogy ereiben megfagy a vér. - De mi címen?

- Mi címen! Drága uram, kénytelenek vagyunk közjegyző előtt lekötni az összes vételeket. Mármost az árra nézve megegyezhetünk egymás közt; de a kincstár, na köszönöm szépen! A kincstár nem szaporítja a szót, addig hitelez, amíg a kéz a zsebbe nyúl, és még ezen a héten le kell szurkolnunk negyvenezer frank illetéket. Amikor idejöttem, nem számítottam rá, hogy szemrehányásokat kapok, mert, gondolva, hogy önnek nehezére eshet most ideadni a huszonötezer frankot, azt a hírt hozom, hogy rendkívüli véletlen folytán sikerült az ön számára megmentenem...

- Mit! - kiáltott fel Birotteau olyan hangon, amelyből mindenki kihallhatta a kétségbeesést.

- Semmiség! Egy csekély kis összeget. Roguin ugyanis átadott nekem leszámítolásra különféle költségek fedezésére huszonötezer frank értékű váltót; ebből én önnek hitelezem a telek-
könyvezési költségeket és egyéb kiadásokat, melyekről számlát fogok benyújtani; a csekély
leszámítolási költség levonásával ön tehát ezen a címen hat-hétezer frankkal tartozik nekem.

- Mindezt rendbenlevőnek találom - szólt Lebas. - Az úr helyében, aki mint látom, igen jól ért
az üzlethez, magam is így jártam volna el egy idegennel szemben.

- Birotteau úr nem fog belehalni - szólt Claparon. - Öreg farkast nem lehet leteríteni egy
lövessel; sőt láttam farkasokat, amelyek golyóval a fejükben úgy futottak, mint a... szóval,
mint a farkasok.

- Ki hitte volna, hogy valaki olyan aljasságra vetemedhet, mint ez a Roguin? - szólt Lebas,
akit megijesztett Birotteau nagy hallgatagsága, ugyanakkor elképesztett az óriási spekuláció,
amelynek semmi köze az illatszershakmához.

- Kis híja volt, hogy nyugtát nem adtam annak az úrnak négyszázezer frankról - szólt Claparon
-, most jól benne lennék a pácban. A szökése előtti napon még kifizettem neki százezret.
Kölcsönös bizalmunk volt a megmentőm. Mindegy volt nekünk, hogy a végleges szerződés
napjáig nálam van-e a pénz, vagy az ő irodájában.

- Jobb lett volna, ha a fizetés pillanatáig mindenki a bankban tartja a pénzét - jegyezte meg
Lebas.

- Számomra Roguin volt a bank - mondta César. - De ő is részes az üzletben - tette hozzá,
Claparonra nézve.

- Igen, negyedrészt erejéig, szóbeli megállapodás alapján - felelte Claparon. - Ha már bolond
fővel hagytuk, hogy elvigye a pénzünket, még nagyobb bolondság volna, ha részt hagynánk
neki a telkekből. Ha visszaküldi a százezer frankomat, s hozzá még a maga részéről kétszáz-
ezret, akkor majd meglátjuk! De óvakodni fog pénzt küldeni olyan üzletre, amelynek öt évig
kell főnie, amíg az első tányér levest adja. Ha, amint beszélnek, csak háromezrezer frankot vitt
magával, szüksége lesz erre a tizenötezer frank évjáradékra, hogy külföldön rendesen meg-
élhessen.

- A bitang!

- Hát igen, idáig juttatta Roguint a szenvedély - szólt Claparon. - Melyik öregember tud
ellenállni, ha erőt vesz rajta az utolsó szerelem? Akármilyen okosnak hisszük magunkat,
egyikünk sem tudhatja, mire végzi. Az utolsó szerelem, haj! Az a legveszélyesebb! Ott van
Cardot, Camusot, Matifat, és még hányan?... mindnek van kitartott kedvese. És ha mi lépre
mentünk, csak magunkra vethetünk. Hogy is bízhatunk meg egy közjegyzőben, aki spekulá-
ciós üzletben vesz részt? Minden közjegyző, minden váltóügynök, minden alkusz, aki üzletek-
be ártja magát, eleve gyanús. A csőd náluk csalárd bukás, fizetéseképtelenség esetén feltétlenül
esküdszék elé kerülnének, ezért inkább a szökést választják. Tanultam ebből a leckéből, még
egyszer nem kérek belőle. Bizony eléggé gyöngék vagyunk, hogy ne ítélhessünk el távol-
létében valakit, akihez vendégségbe jártunk, aki szép bálakat rendezett nekünk, egyszóval
társaságbeli ember volt. Senki sem emel panaszt: s ez hiba.

- Nagy hiba - szólt Birotteau. - A fizetéseképtelenségre és vagyonbukásra vonatkozó törvény
gyökeres reformra szorul.

- Ha szüksége lenne rám - mondta Birotteau-nak Lebas -, rendelkezésére állok.

- Birotteau úrnak senkire sincs szüksége - szólt a fáradhatatlan fecsegő, akiből úgy ömlöttek du Tillet szavai, mint nyitott zsiliből a vízfolyás; Claparon ugyanis egyszerűen felmondta, amit du Tillet nagy ravaszul betanított neki. - Az ő ügye tisztán áll. Amint a kis Crottat-tól hallom, Roguin csődje ötven százalékos osztalékot fog fizetni. Ezen az osztalékon fölül Birotteau úr visszakap negyvenezer frankot, amellyel hitelezője nem rendelkezett; aztán ingatlanára is vehet fel valahol kölcsönt. A telkek volt tulajdonosainak csak négy hónap múlva jár tőlünk kétszázezer frank. Addigra Birotteau úr kifizeti a váltóit, mert nyilván nem számított arra a készpénzre, amit Roguin magával vitt. Ha azonban Birotteau úr mégis meg lenne szorulva... sebj! Néhány váltó megforgatásával segíthet magán.

Birotteau egy kis bátorságot merített abból, hogy Claparon ennyire behatóan elemezte és feltárta helyzetét, és úgyszólván előírta neki, mit tegyen. Magatartása szilárd és határozott lett. Úgy látta, a volt kereskedelmi utazó helyesen ítéli meg a dolgot.

Du Tillet jónak látta, hogy Claparon révén Roguin áldozataként tüntesse fel magát. Annak idején százezer frankot adott át Claparonnak, hogy juttassa Roguin kezéhez, de még idejében visszavette a közjegyzőtől az összeget. A mozgékony Claparon hűségesen eljátszotta a rábízott szerepet, fünek-fának elmondta, hogy Roguin százezer frankjába került, Du Tillet nem sokat tartott Claparonról, még mindig túl sok becsületességet és tisztességet tételezett fel benne ahhoz, hogy teljesen beavassa terveibe. Afelől biztos volt, hogy a kártyaiba nem képes belelátni.

- Ha első barátunkat nem tudjuk lóvá tenni, második balekra bajosan akadunk - mondta később Claparonnak, amikor ez az üzleti kerítője szemrehányást tett neki. És még aznap sutba dobta üzleti fullajtárját, mint egy elhasznált szerszámot.

Lebas és Claparon együtt távoztak Birotteau-tól.

„Ki fogok mászni a bajból - tűnődött magára maradva Birotteau. - Passzívám rendezésre váró váltókban kétszázharmincötezer frankra rúg; hetvenötezer frank a ház, százhetvenötezer a telkek költségeire. Ezeknek a tartozásoknak fedezetére itt van a Roguin-féle csődből nekem jutó hányad, ami talán ki fog tenni százezer frankot, a telkeimre, felvett kölcsönt érvényteleníthetem, ez összesen száznegyvenezer frank. Most az a fontos, hogy a *Cephalos-olaj*-on megkeressek százezer frankot, és néhány kisegítő váltóval és egy bankhitellel kihúzzam addig, amíg majd pótolhatom a veszteségeket, s amíg a telkek értéke a legmagasabb lesz.”

Bajba jutott ember néha úgy segít magán, hogy többé-kevésbé helytálló okoskodásokkal tömi meg a fejevándorát, és reményteljes jövőről álmodik. Sokaknak az önáltatás pótolja a hiányzó erélyt. Mondhatjuk úgy is: a remény fél bátorság, ezért tette meg erénynek a katolikus egyház. Hány gyöngye jellemben tartotta a lelket a reménység, hogy el tudja viselni az élet válságait!

Birotteau elhatározta, hogy mielőtt másvalakihez fordulna segítségért, felesége nagybátyját keresi fel, és feltárja előtte helyzetét. Míg a Saint-Honoré utcából a Bourdonnais utcáig ért, soha nem érzett szorongás vett rajta erőt, s már azt hitte, valami betegség gyötri. Szinte tüzelt a belseje. Való igaz, hogy akinek érzékenyek az emésztőszervei, a gyomrát fájlalja, míg az agyával dolgozó ember fejfájást kap az izgalomtól. Egyéni dolog, természet és vérmérséklet kérdése, hogy a nagy lelki megrázkódtatások hol támadják meg a testi szervezetet. Amikor a gyávák hasgörcsben fetrengtek, Napóleon nyugodtan elaludt.

Hogy egy becsületes ember, büszkeségének gátjain keresztül megrohamozza valakinek a bizalmát, ahhoz a szükségnek, e kegyetlen lovasnak sokszoros ösztökélése kell. Birotteau is két napig állta a szükség sarkantyúit, amíg végül rászánta magát, hogy családjá érdekében nagybátyjához forduljon: ha törik, ha szakad, meg kellett magyaráznia helyzetét a szigorú vaskereskedőnek. Mégis, mikor a kapuhoz ért, egyszerre elgyöngült, mint egy gyermek a

fogorvos előszobájában. De ez nem múló szorongás volt, hanem egész lényét megrázó rosszullét. Lassan vánszorgott fel a lépcsőn. Az öregúr, amikor benyitott hozzá, a kandalló előtt ült, és a *Constitutionnel*-t olvasta. Előtte kerek asztalkán sovány reggelije: zsömle, vaj, sajt, egy csésze kávé.

„Így él egy igazi bölcsl!” - gondolta magában irigykedve Birotteau.

- Na - mondta Pillerault, és levette a pápaszemét -, tegnap a Dávid kávéházban tudtam meg Roguin esetét. Hallottam azt is, hogy a szeretőjét meggyilkolták. Remélem, hiszen figyelmeztettünk, hogy számunkra, akik tényleges tulajdonosok akarunk lenni, idejében vettél nyugtát Claparontól.

- Sajnos nem, ez épp a nagy baj!

- A teremfáját, akkor véged van - szólt Pillerault, és elejtette az újságját. Birotteau lehajolt érte, noha az újság a *Constitutionnel* volt.

Pillerault éles metszésű, nemes vonású arca bronzszínűre sötétült a megrendüléstől, mint a fém a pörölycsapás alatt. Merőn bámult ki az ablakon, nem látta a szomszédos ház tűzfalát. Némán hallgatta Birotteau hosszadalmas előadását, s közben bírói szigorral mérlegelte az esélyeket, mint egy hajthatatlan Minosz, aki a kereskedelem Sztyx folyóján átkelve költözött a Holtak rakpartjáról ide, a kis harmadik emeleti lakásba.

- Remélhetek? - kérdezte beszéde végén Birotteau. Ugyanis arra kérte az öreget, tegye pénzzé járadéktökéjének egy részét, és kölcsönözzön neki hatvanezer frankot.

- Szegény öcsém, nem tehetem. Nem segíthetek rajtad, túlságosan benne vagy a kátyúban. Ötvenezer frankot veszítek, akárcsak Ragonék. Ezek a derék emberek az én tanácsomra adták el a vorstszini bányarészcvényeiket. Kötelességemnek érzem, hogy veszteség esetén segítsék rajtuk. Ha már a tőkéjüket nem adhatom vissza, legalább támogatnom kell őket, úgy, ahogy támogatom, ha kell, Constance húgomat és Césarine-t. Lehet, hogy egy nap mindnyájan betévő falat nélkül lesztek. Nálam megkaphatjátok...

- A betévő falatot?

- Azt bizony. Lásd végre tisztán a helyzetedet: *nem mászhatsz ki a bajból*. Ötezerhatszáz frank járadékom van, abból négyezret szükség esetén szétoszthatok köztetek és Ragonék közt. Ha rád szakad a szerencsétlenség, ismerem Constance-ot, dolgozni fog körömszakadtáig, mindent megtagad magától, és te is, César.

- Nem olyan kétségbeejtő a helyzet.

- Hidd el, én jobban látom, mint te.

- Be fogom bizonyítani, nincs igaza.

- Én lennék a legboldogabb.

Birotteau nem válaszolt, távozott. Vigaszért és bátorításért jött. Ehelyett újabb ütest kapott, amely ugyan nem volt olyan erős, mint az előbbi, de nem a fejét, hanem a szívét érte. És szegény Birotteau a szív embere volt. Néhány lépcsőfok után megfordult, és visszament Pillerault-hoz.

- Uram - mondta hidegen -, Constance semmit sem tud, tegyen meg legalább annyit, hogy nem szól neki a dolgról. Kérje Ragonékat is, ne zavarják meg házam nyugalma. Szükségem van rá, hogy meg tudjak birkózni a balsorssal.

Pillerault beleegyezően bólintott.

- Bátorság, César - mondta. - Látom, neheztelsz rám, de később, ha feleségedre és lányodra gondolsz, be fogod látni, hogy igazam van.

César okos és tisztánlátó embernek ismerte nagybátyját, ezért a véleménye nagyon lesújtotta. A remény napfényes ormáról a bizonytalanság sötét posványába zuhant. Ilyen rettentő üzleti válságban, ha valakinek nincs oly acélos lelke, mint Pillerault-nak, az események játékszere lesz: hol mások eszméit követi, hol meg a magáét, ahogy a vándor fut a lidércfény után. Elsodortatja magát a forgószéllel, ahelyett hogy lefeküdnék, míg elvonul fölötte a vihar, vagy óvatosan a szél irányában tartana, hogy megmeneküljön.

Nagy bajai közben Césarnak eszébe jutott a kölcsönével kapcsolatos pere. Elment ügyvédjéhez, Derville-hez, a Vivienne utcába, hogy megkérje, ha lát lehetőséget a szerződés érvénytelenítésére, tegye meg azonnal a szükséges lépéseket. Derville bolyhos fehér háziköpenybe burkolózva ült a kandalló előtt. Nyugodt fölényel hallgatta az illatszerészt, hiszen hozzászokott, hogy az ügyfelek a legborzalmasabb közlésekkel keresik fel. Birotteau először életében érezte az ügyvédi hivatással járó hidegséget, amely megdermeszti a szenvedélyes, sebzett lelkű, veszélyeztetett érdekeinek lázában égő embert, akinek élete, becsülete forog kockán, aki családjá sorsáért remeg, mint ő most, mialatt az ügyvéd előtt feltárja helyzetét.

- Ha bebizonyítható - szólt Derville, miután meghallgatta a tényállást -, hogy az összeg, melyet Roguin a hitelezőivel önnek kölcsönöztetett, már nem volt Roguinnál, tekintettel arra, hogy készpénzfizetés nem történt, van mód a szerződés érvénytelenítésére. A kölcsönző az óvadékból igényelheti a saját pénzét, éppúgy, mint ön a százezer frankját. Ebben az esetben kezeskedem, hogy megnyerjük a pert, már amennyire kezeskedni lehet, mert olyan per még nem volt, amelyet előre megnyertek volna.

A kitűnő jogász szakvéleménye kissé felbátorította az illatszerészt. Megkérte Derville-t, hogy lehetőleg két héten belül vigye ítéletre az ügyet. Az ügyvéd azt válaszolta, hogy három hónapig is eltarthat, amíg sikerül érvénytelennek nyilvánítani a szerződést.

- Három hónap! - kiáltott fel csalódottan az illatszerész, mert korábbra remélte a segítséget.

- Ha keresztülvinnők is, hogy hamarosan tűzzenek ki tárgyalást, az ellenfél nem engedné hajszojni magát. Minden módon húzná-halasztaná az ügyet, s az ügyvédek nincsenek mindig jelen. Viszont az is megeshet, hogy az ellenfél meg sem jelenik a bíróság előtt. A dolgok nem mindig mennek a kívánságunk szerint, kedves Birotteau mester - szólt mosolyogva Derville.

- De a kereskedelmi törvényszéknél?

- Ó, a kereskedelmi bírák másfélék, mint a törvényszékiek! Önök sommásan végeznek az ügyekkel. Nálunk a törvényszéken megvannak az előírt formák. A forma a jog védőbástyája. Mi öröme telnék egy összezapott ítéletben, amely által elveszítené a negyvenezer frankját? Az ellenfele, ha veszélyeztetve látja ezt az összeget, védekezni fog. A határidők a jogtudomány spanyol lovasai.

- Igaza van - szólt Birotteau, és szívében halálos dermedtséggel vett búcsút az ügyvédtől.

- Mindenkinek igaza van. Pénzt! Pénzt! - kiáltott fel, mikor már az utcán volt. Fennhangon beszélt magában, mint oly sok üzleti gondoktól hajszojt ember a kavargó, morajló Párizsban, melyet egy modern költő találóan mustoskádnek nevezett el.

Otthon a segéd, aki időközben kézbesítette a számlákat, azzal fogadta, hogy a közelgő újévre hivatkozva senki sem fizetett.

- Hát sehol sincs pénz! - tört ki az illatszerész a boltban.

Ajkába harapott, látva, hogy a segédek mind felé fordulnak.

Öt nap telt el így, s az öt nap alatt Braschon, Lourdois, Thorein, Grindot, Chaffaroux és a többi ki nem elégített hitelező mind átment a kaméloni színváltozásokon, a bizalom békés állapotából a kereskedők hadiistenének vérvörösségéig, Párizsban éppoly gyorsan beáll a bizalmatlanság fullasztó légköre, mint amilyen lassú a bizalomba való feloldódás. A hitelező, ha egyszer belekerül a gyanakvás és óvatosság áramlatába, okvetlenül eljut a legcsúnyább aljasságokhoz, mélyen az adós erkölcsi szintje alá. A mézesmázos udvariasságból a hitelezők a türelmetlenség vörös izzásába, a tompa zúgólódásból a csalódás hangos kitöréseibe, a kemény eltökéltség fagyos kékségéből a törvény elé idézés durvaságába csaptak át. Braschon, a Saint-Antoine negyed gazdag kárpitosa, aki nem kapott meghívót a bálra, sértett hiúságában megfújta a hitelezők rohamtrombitáját. Huszonnégy óra alatt követelte számlájának teljes kiegyenlítését, biztosítékul nem érte be a bútorokkal, hanem betábláztatta követelését a gyártelepre, második helyre a negyvenezer frank után.

Bármily támadón léptek is fel ezek az emberek, időnként békén hagyták Birotteau-t, úgyhogy némi lélegzethez jutott. De ahelyett, hogy kényes helyzetében erős ellentámadással leküzdötte volna az első ostromokat, értelmi képességét arra pazarolta, hogy eltitkolja a bajokat felesége előtt, aki pedig egyedül segíthetett volna rajta jó tanáccsal. Állandóan lesett rá az ajtaja előtt, és árgus szemmel figyelte a boltban. Pillanatnyi pénzzavarába csak Célestint avatta be, aki kíváncsian és meglepődve vizsgálgatta gazdáját. César alakja összezsugorodott a szemében, ahogyan a balszerencse napjaiban összezsugorodnak a közepes intelligenciájú emberek, akik minden erejüket a tapasztalat által szerzett ügyességből merítik.

Césarból hiányzott a szükséges energia, hogy megvédje magát az oly sokfelől fenyegető veszélyek ellen, de ahhoz azért volt elég bátorsága, hogy áttekintse helyzetét. Január közepéig hatvanezer frankra volt szüksége, hogy rendezni tudja kiadásait, esedékességeit, házbérét és egyéb készpénzkötelezettségeit; ebből harmincezer frank már december harmincadikára kellett. Ha minden pénzforrását kimeríti, alig tud összehozni húszezer frankot, így még mindig hiányzott tízezer frankja. Mégsem látta kétségbeejtőnek a helyzetet, mert csak a jelen pillanatra gondolt, mint a kalandorok, akik máról holnapra élnek. Elhatározta, hogy mielőtt anyagi szorultságának híre fut, egy merész lépést kockáztat, felkeresi François Kellert, a híres bankárt, szónokot és emberbarátot, aki közismert volt jótékonyágáról és arról, hogy mint Párizs város egyik képviselője, a kamarában mindig síkraszállt a párizsi kereskedelem érdekeiért. Keller liberális politikus volt, Birotteau királpárti. Ám de az illatszerész szíve szerint ítélte meg a bankárt, és politikai vélemény különbségükben egy okkal többet látott arra, hogy célt érjen nála. Ha értékpapírokra lenne szükség, biztosan számított Popinot készségére, és harmincezer frank értékű váltót remélt tőle, hogy kihúzza, amíg perét megnyeri, és kielégítheti legdühösebb hitelezőit.

Amilyen közlékeny természetű volt egyébként - imádott Constance-a előtt, a hitvesi ágyban fel szokta tární életének legkisebb izgalmaival is, hogy lényéből bátorságot merítsen, és ellentmondásai révén tisztánlátáshoz jusson -, most sem első segédje, sem nagybátyja, sem felesége előtt nem tudott őszinte lenni. Így gondjai kétszeres súllyal nyomasztották. Hogy feleségének szenvedést ne okozzon, inkább magában gyötrődött, mint valami fennkölt vértanú. Gondolta, majd csak akkor tudatja vele a veszélyt, ha már túl lesz rajta. Talán a gyávaság tartotta vissza a rettentő közléstől. Feleségétől való félelme öntött belé bátorságot. Minden reggel csendes misét hallgatott a Saint-Roch templomban, és a jó Istent tette meg bizalmasává.

„Ha hazamenet nem találkozom katonával, kéréssem teljesülni fog. Ez lesz Isten válasza könyörgésekre” - mondta magában, miután buzgón imádkozott égi segedelemért.

És örült, hogy nem találkozott katonával. De oly nehéz volt a szíve, hogy kellett egy másik szív, akinek panaszkodhasson. Césarine-nal már annak idején közölte a végzetes hírt, előtte nem volt titka. Olykor lopva összevillant a szemük, tele kétségbeeséssel és lappangó reménységgel, titkon váltott szavaikban kölcsönös buzgó biztatás volt, részvevő kérdés-felelet, lélekből lélekbe szálló fénysugár. Felesége előtt César gondtalan vidámságot színlelt. Constance egy-egy kérdésére könnyedén válaszolt: Ó, minden rendben van! Popinot (akire mostanában nem is gondolt), remekül boldogul! Az olaj egyre kapósabb! Claparon váltói idejében ki lesznek fizetve, nincs mitől tartani! Dermesztő volt ez a tettetett jókedv. Éjjel, mikor a felesége már aludt, César fölült a pompás ágyban, és eltöprengett szerencsétlen helyzetén. Césarine néha kiosont hozzá ingben, mezítláb, vállára terített sállal.

- Apuskám, hallom, hogy sírsz - súgta, és ő maga is sírva fakadt.

Birotteau levélben kért kihallgatást a nagy Kellertől. Miután postára adta, úgy magába rogyott, hogy lánya jónak látta sétálni vinni. Csak ekkor látta meg az utcán a hatalmas falragaszokat, melyekről nagy vörös betűkkel rikített ez a két szó: *Cephalos-olaj*.

Mialatt a *Rózsakirálynő*-nek végzetesen bealkonyult, a siker hajnalának sugárzó pompájában emelkedett az A. Popinot cég. Gaudissart és Finot tanácsait követve, Anselme vakmerő lendülettel fogott az olajkészítmény terjesztéséhez. Három napja kétezer plakát virított Párizs legforgalmasabb pontjain. Minden járókelő akarva, nem akarva szembekerült a *Cephalos-olaj*-jal, és el kellett hogy olvassa Finot tömör fogalmazásában, hogy a kihullott hajsza helyén újat növeszteni lehetetlenség, s hogy a haj festése veszélyezteti az egészséget. Vauquelin akadémiai értekezéséből vett idézetek tarkították a hirdetményt, mely a halott hajzat újjáélesztését szavatolta mindazoknak, akik a *Cephalos-olaj*-at használják. Városszerte minden fodrász, parókakészítő és illatszerész kirakatában ott díszelgett egy csinos nyomtatvány, amely aranyozott keretbe foglalt velinpapíron *Hero és Leander*-t ábrázolta, ezzel a felírással: „Az ókori népek hajukat *Cephalos-olaj*-jal ápolták.”

- Állandó keretben ez a változatlan szövegű hirdetés, mit ki nem talál ez a fiú! - mormolta elismerően Birotteau, mikor álmélkodva megállt az *Ezüstaranghoz* címzett drogéria előtt.

- Nálunk is megvan már a keret - mondta Césarine. - Anselme úr maga hozta el háromszáz üveg olajjal együtt. Nem láttad?

- Nem.

- Célestin már el is adott ötven üveget idegeneknek, hatvanat állandó vevőinknek.

- Igazán?

Az illatszerész kábultan járt-kelt, örökösen a nyomor vészcsengői kongtak a fülében. Előző este Popinot hiába várta egy teljes óra hosszat, közben Constance-szal és Césarine-nal beszélgetve, akik közölték vele, hogy César minden idejét leköti a nagy üzlet.

- Persze, a teleküzlet!

Szerencséjére Popinot egy hónap óta ki sem mozdult a Cinq-Diamants utcából, éjszakáit a műhelyben töltötte, és még vasárnapokon is bent dolgozott, így hát nem találkozott sem Ragonékkal, sem Pillerault-val, sem bíró-nagybátyjával. Naponta két órát aludt szegény fiú, mert csak két segédje volt, pedig ha így haladnak a dolgok, rövidesen legalább négyre lett volna szüksége. A kereskedelemben minden a kedvező alkalom kihasználásán múlik. Aki nem tudja üstökön ragadni a szerencsét, sohasem szerez vagyont. Popinot arról ábrándozott, milyen öröme lesz nagynénjének és nagybátyjának, ha félév múlva azzal állhat elébük: „Célnál vagyok, megalapoztam a szerencsémét!”, s milyen öröme lesz Birotteau-nak, ha félév

múlva harminc-negyvenezer frank részesedést adhat át neki. Nem tudott Roguin szökéséről, Césár szorult helyzetéről, így hát nem is szólhatta el magát Birotteau-né előtt.

Popinot úgy állapodott meg Finot-val, hogy a nagy napilapok után, amilyen tíz volt akkoriban, egyenként ötszáz frankot, és az ugyancsak tíz kisebb lap után egyenként háromszáz frankot fizet neki, ha havonta mindegyikben három közlemény jelenik meg a *Cephalos-olaj*-ról. Ebből a nyolcezer frankból Finot zsebre akart vágni háromezret, ez volt első tétje a spekuláció végtelen zöld posztóján. Mint dühös oroszlán rohamozta meg újságíró barátait és ismerőseit. Sülve-főve a szerkesztőségekben tanyázott, reggelenként odalopózott a szerkesztők ágyához, este pedig sorra járta a színházak előcsarnokait. „Öregem, gondolj az olajamra, tudod, nekem nem érdekem, csak baráti szívességet teszek, az a jópipa Gaudissart kért meg rá.” - Ezzel kezdte és végezte minden beszélgetését. Ha valami cikk kellett egy újságban, gyorsan megírta, a pénzt pedig meghagyta a munkatársaknak. Intrikált, mint egy statisztá, aki szerepre vadászik, ügyeskedett, mint egy ügyvédbojtár, aki hatvan frank fizetéséhez némi mellékkeresetre igyekszik szert tenni. Furfangos leveleket írkált, hízelgett a főszerkesztők hiúságának, piszkos szolgáltatásokat tett nekik, csak hogy elhelyezhesse cikkeit. Pénz, ebédek, apró hitványságok, mind az ő szenvedélyes tevékenységét szolgálták. Színházjegyekkel vesztegette meg a tördelőket, akik éjjél után vegyes hírekkel, mindenféle laptöltelékekkel szokták kiegészíteni a hasábokat. Ilyenkor Finot mindig ott termelt a nyomdában, úgy tett, mintha valami cikket korrigálna, és becsempészett egy-egy hírecskét az olajáról. Mivel mindenkinek puszipajtása volt, sikerült a *Cephalos-olaj*-at diadalra vinnie a *Renauld-kenőcs*, a *Brazil-keverék* és más készítményekkel szemben, amelyek elsőnek ismerték fel az újságreklám jelentőségét, és azt, hogy milyen hatásosan lehet ismétlődő hirdetésekkel teletrombitálni a közönség fülét.

Abban az időben az újságírók még ártatlan robotosok voltak, akik nem ismerték saját hatalmukat, holmi Florine-okra, Tulliákra, Mariette-ekre, kis színésznőcskékre pocsékolták a tintát. Mindent eligazítottak, és semmit sem gyűjtöttek. Andoche nem törekedett arra, hogy sikerre segítsen egy színésznőt, hogy kiverekedje egy darab előadását, saját bohózatait sem akarta elfogadtatni, sőt a cikkeiért sem kért honoráriumot. Ellenkezőleg, még ő kínált pénzt a kollégáknak, vagy villásreggelire hívta meg őket, amikor célszerűnek látta. Így aztán nem akadt újság, amely ne írt volna a *Cephalos-olaj*-ról, megemlítve, hogy Vauquelin vegyi kutatásai alapján készült, ne gúnyolta volna ki azokat, akik hisznek a haj megnövesztésében, és ne hirdette volna, hogy a haj festése árt az egészségnek.

Gaudissart örült ezeknek a cikkeknek. Az újságokkal felfegyverkezve irtóhadjáratot indított a tévhiték ellen, s a vidéken olyan működést fejtett ki, amelyet azóta a spekulánsok világában úgy emlegettek: „huszárroham”. Akkortájt országszerte a párizsi lapok uralkodtak, mert a szerencsétlen megyéknek még nem voltak saját újságaik! Az olvasók komolyan végigböngészték a lapokat, a címtől kezdve a kiadó nevéig, a sorok közt keresve az üldözött vélemény rejtett, gúnyos sziporkáit. Erre a sajtóra támaszkodva, Gaudissart óriási sikereket ért el városról városra, ahol csak kinyitotta a száját. A vidéki boltosok elkapkodták a bekeretezett plakátokat, *Hero és Leander* képével.

Finot ezalatt mulatságos bohózatot írt a *Macassar-olaj* ellen. Elő is adta a Funambuleszínház, és a közönség rengeteget kacagott azon, hogy Pierrot felkap egy ócska partvist, s a kihullott szőrszálak helyére *Macassar-olaj*-at önt, amitől a faváz lyukaiból sűrű bozótként nő ki a szőr. A csúfondáros jelenet óriási derűtséget keltett. Később Finot nevetve mesélte, hogy az ezer tallér nélkül, amit munkájáért kapott, éhen halt volna, olyan nyomorban volt. Ezer tallér akkor vagyont jelentett neki.

Ebben az üzleti hadjáratban ismerte fel először Finot a hirdetés hatalmát, ki is használta nagy lendülettel és hozzáértéssel. Három hónap múlva megszerezte egy kis lap tulajdonjogát, s mint ennek főszerkesztője megalapozta szerencsáját. Mialatt a hírneves Gaudissart, az utazó ügynökök Murát marsallja, a maga huszárohamával üzleti diadalra vitte a megyékben és a határvidékeken a Popinot-céget, Finot az újságok szívós rohamozásával elérte, hogy a *Cephalos-olaj* győzelmesen bejutott a köztudatba, és népszerűsége a *Brazil-keverék*-ével és a *Renauld-kenőcs*-ével verekedett. Ez a heves ostrom a közvélemény meghódítására mindjárt kezdetben három sikert eredményezett, három vagyonnak vetette meg alapját, és számos törekvésnek adott lökést, amelyek azóta sűrű csapatokban robognak elő az újságok harci porondján, megteremtve a fizetett hirdetések nagy forradalmát!

Jelen pillanatban falakon és kirakatokban mindenfelé ott kevélykedett az *A. Popinot és társa* cég neve. Képtelen lévén teljesen felmérni ennek a népszerűsítésnek horderejét, Birotteau csak ennyit mondott Césarine-nak: „A kis Popinot az én nyomdokomon halad!” Nem látta az idők változását, és nem méltányolta a kereskedelem új módszereit, amelyek sokkal erősebben, gyorsabban és szélesebb körben mozgatták meg az üzleti életet, mint a régebbiek. Birotteau a bál óta felé sem nézett a gyárnak, így hát nem tudta, mily lázasan tevékenykedik ott Popinot. Anselme átvette Birotteau valamennyi munkását, és kint aludt a gyárban. Folyton Césarine képe lebegett előtte: ott látta minden láda tetején, minden szállítmány burkolatán, minden üzleti nyomtatványon. „A feleségem lesz!”, mondogatta magában, miközben segédei híján, akik éppen vásárló-körúton voltak, kabátját ledobva, ingujját könyökig feltűrve, dühös buzgalommal szögezt be egy-egy ládát.

Egy reggel, miután előző este meghányta-vetette magában, mit mondjon, mit ne mondjon, a pénzvilág egyik főemberének, César elindult a Houssaye utcai Keller palotába. Iszonyatosan vert a szíve, amikor átlépte a kapu küszöbét. A liberális bankár ahhoz a párthoz tartozott, amelyet nem ok nélkül vádoltak azzal, hogy a Bourbonok megbuktatására törekszik. Az illatszerész, mint a párizsi kereskedők általában, nem ismerte a pénzvilágban uralkodó szokásokat. Párizsban a magas pénzügyi körök és a kereskedelem közt ott vannak a másodrendű pénzintézetek. Közvetítő szerepüknek hasznát látják a nagybankok, így nagyobb biztonsággal bonyolíthatják le ügyleteiket. Constance és Birotteau, mivel megmaradtak saját kereteik közt, úgyhogy pénztáruk egyszer sem ürült ki, és váltóikat tárcájukban tarthatták, eddig még sohasem fordultak segítségért másodrendű pénzintézetekhez, ilyenformán nevük nem volt ismeretes a magas pénzügyi körökben. Talán hiba, hogy egy kereskedő nem használja ki, akár szükség nélkül is, hitellehetőségeit; erről megoszlanak a vélemények. Bármint is van, Birotteau most sajnálta, hogy névaláírását eddig nem hozta forgalomba. De mint helyettes előljáró és a politikában is ismert személyiség, azt hitte, elég ha megnevezi magát, minden ajtó megnyílik előtte. Nem tudta, hogy a bankár fogadónapjai csaknem annyira népeseek, mint a királyi audienciák.

Amikor bevezették a tágas szalonba, ahonnét a sokféle címen nevezetes férfiú dolgozószobája nyílt, képviselők, írók, újságírók, tőzsde-ügynökök, neves kereskedők, üzletemberek, mérnökök sokadalmában találta magát. A bankár bizalmas emberei keresztülfurakodtak a csoportokon, és különleges módon kopogtattak a dolgozószoba ajtaján, ahová mint bennfentesek, soron kívül beléphetek.

„Mi vagyok én ebben az óriási gépezetben?” - tűnődött Birotteau, aki egészen megsédült ennek a hatalmas műhelynek zakatolásától. Itt sütötték az ellenzék mindennapi kenyerét, itt osztották ki és tanulták be a baloldal nagy tragikomédiájának szerepeit.

A Césartól jobb kéz felé nyüzsgők nagyban vitatták az államkölcönt a csatornahálózat főbb vonalainak befejezésére, aminek tervét az Építésügyi Igazgatóság terjesztette be; milliókról volt szó! Bal felől a bankár hiúság-koncán ragódó újságírók tárgyalták a parlament tegnapi ülését és a patrónusok rögtönzött szónoklatát.

Kétórai várakozás alatt Birotteau három ízben pillantotta meg a politikus bankárt, amikor az dolgozószobájából pár lépésnyire kikísérte előkelő látogatóit. Utolsó vendégével, Foy tábornokkal, François Keller egészen az előszobáig ment együtt.

„El vagyok veszve!” - gondolta szívszorongva Birotteau.

Mikor a bankár visszaindult dolgozószobája elé, a hízelgők, a barátok és haszonlesők raja oly mohón rohanta meg, mint mikor a hím kutyák üldözőbe vesznek egy szép nőtényt. Néhány vakmerő kuvasz szó nélkül besurrant a szentélybe. Egy-egy megbeszélés öt-tíz percig, néha negyedóráig tartott. Némelyik látogató lesújtva távozott, mások elégedett vagy fontoskodó képet vágtak. Telt-múlt az idő, Birotteau aggódva leste az óramutatót. Senki sem vetett rá ügyet, ahogy keservesen sóhajtozva kuporgott a kandalló mellett, az aranyozott karosszékekben, annak a szobának az ajtaja előtt, ahol az általános gyógybalzsam, a hitel osztogatója trónolt. Césár szomorúan gondolt vissza arra az időre, amikor ő is úr volt a szemétdombján, ahogyan ez az ember kakaskodik naponta a maga fejedelmi biztonságában. Most érezte csak igazán, mily mélyre süllyedt. Keserű gondolat! Hányszor fojtogatta a sírás a hosszú várakozás alatt! Hányszor fohászkodott az éghez, fordítsa felé ennek az embernek a jóindulatát, mert úgy érezte, a leereszkedő nyájasság burka alatt durvaság, zsarnoki erő és uralomvágy lappang, ami szelíd lelkét megriasztotta.

Amikor már csak tízen-tizenketten voltak a szalonban, Birotteau elhatározta, hogy amikor megcsikordul a dolgozószoba külső ajtaja, odaáll a nagy szónok elé, és így szól: „Birotteau vagyok!” A gránátos, aki elsőnek rohamozta meg Moszkva vársáncát, nem fejtett ki nagyobb bátorságot, mint az illatszerész, amikor elszánta magát erre a műveletre.

„Elvégre előljáráshelyettes vagyok” - gondolta. Azzal felállt, és bemutatkozott.

François Keller udvarias arcot öltött, igyekezett barátságosnak látszani, mert meglátta az illatszerész gomblyukában a piros rendjelszalagot. Kinyitotta az ajtót, és betessékelte vendégét. Ő maga még künn maradt, hogy néhány szót váltson két emberrel, akik a forgósél sebességével estek neki.

- Decazes beszélni óhajt önnel - mondta az egyik.

- Végezni akarnak a Marsan-palotával! - kiáltott a másik. - A király mindent tud, és hozzánk közeledik.

- Később majd együtt megyünk a képviselőházba - szólt a bankár, felfújva magát, mint a mesebeli béka, amely utánózni akarta az ökröt.

„Mikor ér ez rá az üzleti ügyeivel törődni?” - tűnődött megzavarodva Birotteau.

A fensőbbség sugárzása úgy elkápráztatta és elkábította az illatszerészt, ahogyan a tűző naptól megvakulnak az olyan rovarok, amelyek az enyhe nappal és a holdas éj szelíd félhomályát kedvelik. Óriási asztalt látott, azon az állami költségvetést, tömérdék országgyűlési nyomtatványt, a *Moniteur* című lap nyitott köteteit, amelyekben a bankár megjelölt egyes cikkeket, hogy egy-egy miniszternek orra alá dörzsölje korábbi kijelentéseit, és elhúzza a nótáját a tájékoztatlan tömeg tapsai közt, amely nem képes felfogni, hogy a változó események az emberek véleményeit is módosítják. Egy másik asztalon iratok garmadája, tervezetek, feljegyzések, ezerféle tájékoztatás annak az embernek címére, akinek pénzszekrényéből minden keletkező

iparvállalat meríteni szeretne. A szoba fényűző berendezése, a sok kép, szobor, műtárgy, a kandalló, párkányán tornyozódó különféle hazai és külföldi értékpapírok, mindez megdöbbsentette és lenyűgözte Birotteau-t, növelte félelmét, ereiben megfagyasztotta a vért. François Keller íróasztalán kötegszámra heverték az értékpapírok, a váltók, üzleti körlevelek. Keller leült, és kezdte szélesebben aláírni azokat a leveleket, amelyeket nem kellett előbb átnéznie.

- Minek köszönhetem megtisztelő látogatását? - kérdezte.

Ezek a szavak, amelyeket most egyedül hozzá intézett ez a hang, amely máskor egész Európához szólt, mialatt a beszélő mohó keze fűrgén szaladt a papíron, ezek a szavak úgy hatottak a szegény illatszerészre, hogy szinte tüzeltek a belei. Azt a kellemes kifejezést erőltette arcára, amelyet a bankár immár tíz év óta látott olyanokon, akik őt csupán számukra fontos érdekeknek igyekeztek megnyerni. Ismerte ezt a kényszeredett arckifejezést, és láttára már eleve fölényben volt. François Keller átható napóleoni pillantást szegezett César koponyájára. Napóleon tekintetének utánzása afféle nevetséges póz volt, aminőt akkoriban néhány felkapaszkodott nagyság engedett meg magának, olyanok, akik sarkáig sem érték császáruknak.

Ez a pillantás úgy csapott le Birotteau-ra, a jobboldal emberére, a hatalom vakbuzgó hívére, a monarchia törhetetlen szavazópolgárára, mint az ólompecsét, amellyel a vámtiszt megjelöli az árucikkeket.

- Uram, nem akarok visszaélni a türelmével, ezért rövid leszek. Tisztára kereskedelmi ügyben jöttem, szeretném megkérni, nyújtson nekem hitelt. Mint a kereskedelmi törvényszék volt bírója, nem vagyok ismeretlen pénzügyi körökben. Ha telve volna a tárcám, csak a Francia Nemzeti Bankhoz kellene fordulnom, ahol ön igazgatósági tag. Thibon báró úr, a leszámítoló bizottság elnöke, akivel szerencsém volt együttműködni a törvényszéken, bizonyára nem utasítana el. De még sohasem használtam fel hitelképességemet, sem az aláírástomat. Név-aláírástom szűz, s ön megérti, hogy egy kereskedő ily körülmények közt mennyi nehézségbe ütközik. (Keller a fejét csóválta, és Birotteau ezt a mozdulatot a türelmetlenség jelének vette.)
- Uram - folytatta -, elmondom, mi a helyzet. Belebocsátkoztam egy teleküzletbe, amely kívül esik rendes üzletkörömön...

François Keller, aki közben, mintha oda sem hallgatna, folyton aláírt és iratokat futott át, most bátorító fejbiccentéssel jelezte, hogy figyel.

- Csak mondja tovább, hallom - szólt.

Birotteau fellélegzett, azt hitte, ügye a legjobb úton halad.

- A Madeleine körüli telkek felerészenek birtokosa vagyok.

- Igen, Nucingennél hallottam erről a nagyszabású üzletről, amelyet a Claparon cég irányít.

- Nos, százezer frankos hitelkeretre lenne szükségem. Fedezetül felajánlom a teleküzletben való fele részesedésemet, vagy üzleti vagyonomat. Ez elegendő lenne addig is, amíg a közeljövőben élvezhetem egy, az illatszer szakmába vágó találmányom hasznát. Ha kell, jótáll értem a Popinot cég, egy új cég, amely...

Úgy látszott, Kellert kevésbé érdekli a Popinot-cég. Birotteau érezte, hogy helytelen útra tévedt és elhallgatott. Majd a csendtől megijedve folytatta.

- Ami a kamatokat illeti...

- Igen, igen - felelte a bankár -, azt hiszem, lehet valami a dologból. Legyen meggyőződve, hogy örömmel állok szolgálatára. Csakhogy roppantul el vagyok foglalva. Európa pénzügyei nyugszanak a vállamon, az országgyűlés igen sok időmet igénybe veszi. Ne csodálkozzék, hogy egy csomó ügyet az irodámmal vizsgáltatok meg. Fáradjon le Adolphe fivéremhez, jelölje meg neki a biztosítékait. Ha ő jónak tartja a vállalkozását, jöjjön hozzám vele együtt holnap vagy holnapután reggel ötkor, olyankor érek rá leginkább az ügyekkel behatóan foglalkozni. Boldogak és büszkék vagyunk, hogy elnyertük bizalmát. Ön egyike azoknak a törhetetlen királypártiaknak, akikkel politikai téren szemben állunk, de becslésük hízelgő ránk nézve.

- Uram - szólt az illatszerész, elragadtatva a szónoki frázistól -, ugyanolyan méltó vagyok az ön megtisztelő kijelentésére, mint a királyi kitüntetésre... Ezt a törvényszéknél végzett bírói működésemmel érdemeltem ki, és azzal, hogy harcoltam...

- Igen - vágott közbe a bankár -, az ön jó híre a legjobb ajánlólevél, Birotteau úr. Ön csak elfogadható üzleteket ajánlhat, számíthat ránk.

Az egyik ajtón, amelyet eddig Birotteau észre sem vett, egy hölgy nyitott be: Kellerné, az egyik főrendnek, Gondreville grófnak lánya.

- Remélem, még látlak, mielőtt a képviselőházba mégy - szólt férjéhez.

- Két óra - kiáltott fel a bankár. - A parlamenti csata megkezdődött. Megbocsát uram, de kormánybuktatásról van szó... Beszéljen a fivéremmel...

A szalon ajtajáig kísérté az illatszerészt, és odaszólt az egyik lakájnak: - Vezesse az urat Adolphe úrhoz.

Kanyargós lépcsőkön vezette a libériás inas Birotteau-t egy szobába, amely nem volt olyan díszes, mint a ház főnökéé, de annál célszerűbb. Az illatszerész állat simogatva lovagolta a reménység szelíd paripáját. A híres férfiú hízelgő szavait jó előjelnek vette. Sajnálta, hogy a Bourbonok esküdt ellensége ilyen jóindulatú és tehetséges ember, ilyen kiváló szónok.

Örvendező várakozással telve lépett be a kopár, rideg szobába. Két redőnyös íróasztal, néhány elnyűtt karosszék, elhanyagolt függönyök, silány szőnyeg - ennyiből állt a berendezés. Ez a szoba úgy viszonylott a másikhoz, mint a konyha az ebédlőhöz, a gyár a bolthelyiséghez. Itt boncolgatták a bank- és kereskedelmi ügyleteket, itt szedték ízekre a vállalatokat, és itt fölöztek le a bank számára a hasznot minden olyan vállalkozásról, amelyet jövedelmezőnek ítélték. Itt eszeltek ki azokat a vakmerő rajtaütéseket, amelyekről a nagykereskedelem világában híresek voltak a Kellerek, s melyek révén napok alatt monopolhelyzetet vívtak ki maguknak a piacon, s ezt gyorsan ki is aknázták. Itt tanulmányozták a jogszabályok hézagait, itt kötötték ki szemérmetlenül azt, amit a börzén *zabálási jutaléknak* neveznek. Ezt a legcsekélyebb közreműködésért is megkövetelték, például, ha a bank csak a nevét adta egy vállalat hitelének alátámasztásához. Itt szöttek-fontak a törvényesség határát súroló csalafintaságokat, melyek során felelősség nélkül betársultak egy-egy kétes vállalatba, kivárták, míg az felvirágzott, azután hatalmukba kerítették azzal, hogy a válságos pillanatban kivonták belőle a tőkét. Ezt a gyalázatos manővert számtalan részvényes megsínylette.

A két fivér megosztotta egymás közt a szerepeket. Főnt François, a tündöklő politikus, királyul osztogatta a kegyeket és ígéreteket, előzékeny volt mindenkivel. Ővele minden simán ment; előkelő gesztussal indította útnak az eléje került ügyleteket, a nála jelentkező újdonsült spekulánsokat elbódította lekötelező modorával és furfangos beszédével, ahogyan szinte helyettük emelte ki terveik előnyeit. Lent Adolphe rendszerint fivérének politikai elfoglaltságával takarózott, és ügyesen kezelte az üzleti szerencsejáték asztalán a pénzbesepő gereblyét.

A két fivér közül ő játszotta a felelős egyént, akivel nehéz zöld ágra vergődni. Kétféle nyelven kellett értenie annak, aki ennél a minden hájjal megkent cégnél el akart érni valamit. A fényes dolgozószobában kegyesen kimondott „igen” gyakran változott Adolphe-nál rideg „nem”-mé. Ez a húzó-halasztó módszer időt adott a megfontolásra, és sokszor arra szolgált, hogy lóvá tegyen ügyetlen konkurrenseket.

A főnök fivére éppen a híres Palmával, a Keller ház bizalmasával tárgyalt, aki az illatszerész megjelenésekor visszavonult. Mialatt Birotteau előadta ügyét, Adolphe, a ravaszabbik fivér - igazi hiúzpofa, szúrós szemű, keskeny szájú, élénkpiros ábrázat -, fejét lehajtva, szemüvege fölött olyan tekintettel mérte végig, amelyet bankártekintetnek lehet mondani. A keselyűk és ügyvédek nézése ez, mohó és közömbös, átható és homályos, villogó és komor egyben.

- Legyen szíves elküldeni nekem a Madeleine körüli telkekre vonatkozó szerződéseket - mondta -, ez az ügy garanciája. Alaposan át kell vizsgálnunk, mielőtt hitelt nyújtunk önnek, és megvitatjuk a kamatrészesedést. Ha az üzlet jónak ígérkezik, hogy ne kelljen önt túlságosan megterhelnünk, a leszámítolási jutalék helyett megelégszünk a tiszta haszon bizonyos hányadával.

„Ejha - gondolta hazatérőben Birotteau -, látom én, miről van itt szó. Mint a sarokba szorított rókának, ott kell hagynom bőröm egy részét. De még mindig jobb, ha félig megnyúznak, mint ha egészen megölnek.” Mosolyogva tért otthonába, és jókedve ezúttal nem volt tettetett.

- Meg vagyok mentve - mondta a lányának -, hitelt kapok Kellertől.

Birotteau csak december huszonkilencedikén jutott be ismét Adolphe Keller irodájába. Mikor először járt ott, Adolphe valahol Párizs környékén volt, hogy megnézzon egy birtokot, amelyet fivére, a nagy szónok meg akart vásárolni. Másodízben a két Keller egész délelőtt el volt foglalva: a képviselőház elé terjesztett államkölcson kibocsátásáról folyt a tanácskozás. Jövő péntekre kérték újból Birotteau-t. Ezek a halogatások borzasztóan meggyötörték az illatszerészt.

Végre eljött a kitűzött péntek. Birotteau a kandalló mellett, az ablakon át beáramló világosságban ült le, Adolphe vele szemközt a szoba túlsó sarkában foglalt helyet.

- Ez itt rendben van, uram - szólt a bankár az iratokra mutatva -, de mennyit fizetett ön eddig a telkek vételára fejében?

- Száznegyvenezer frankot.

- Kézpénzben?

- Nem, váltókban.

- Ki vannak fizetve?

- Nincsenek. Közeleg a lejáratuk.

- De ha ön jelenlegi értékükön túl fizette a telkeket, hol van a mi garanciánk? Csak az önről táplált kedvező véleményünkön és közismert jó hírnevén nyugodna. De az üzleteket nem érzelmi alapon kötik. Ha kétszázezer frankot fizetett volna, feltéve, hogy a telkeket száz-ezerrel túlfizette, akkor százezer frank fedezete lenne ugyanily összegű váltóhitelre. Ha ön helyett mi fizetünk, az ön telekrészeinek tulajdonjoga végeredményben miránk száll át. Tudnunk kell hát, hogy tényleg jó-e az üzlet. Ha öt évig kell várni, hogy a befektetett tőke megkétszereződjék, akkor jobb a bankban forgatni. Annyi minden történhetik! Amint látom, ön új kötelezettségekkel akarja kifizetni esedékes váltóit. Veszedelmes manőver! Az ember hátrál, hogy nagyobb ugorhasson. Ez nem nekünk való üzlet.

Ez a kijelentés úgy megrendítette Birotteau-t, mintha a hóhér a tüzes bélyegzőt nyomta volna a vállára. Végképp elvesztette a fejét.

- Várjunk csak - szólt Adolphe -, a fivérem többször említette nekem, hogy élénken érdeklődik ön iránt. Vegyük még egyszer szemügyre, mit lehetne csinálni - mondta, és úgy nézett Birotteau-ra, mint egy kurtizán, akitől a lakbért követelik.

Birotteau most olyan lett, mint Molineux, akit azelőtt úgy lenézett és kigúnyolt. A bankár csak játszott vele, szórakoztatta, hogy legombolyítsa a szegény ember gondolatainak fonalát. Olyan szakértelemmel tudott kifaggatni egy kereskedőt, ahogyan Popinot bíró folytatta le a vizsgálatot egy vádlott ellen. César sorra elbeszélte neki vállalkozásait. Beszámolt a *Szultána-kenőcs*-ről, a *Kármin-arcvíz*-ről, a Roguin-ügyről, peréről a jelzálogkölcson miatt, amiből egy fillért sem látott. Keller mosolygó, figyelmes arcát és fejbólogatását látva, felujjongott magában: „Figyel rám! érdeklődik irántam! megkapom a kölcsönt!” Pedig Keller most titokban ugyanúgy kinevette Birotteau-t, mint ez azelőtt Molineux-t. Csart elragadta saját szóáradata - bajba jutott emberek rendszerint fecsegéssel bódítják magukat -, kibújt belőle az igazi Birotteau. Szellemi színvonalára mi sem jellemzőbb, mint az, hogy utolsó ütőkártyáját, a *Cephalos-olaj*-at és a Popinot céget ajánlotta fel biztosítékul. Csalóka reményeink pórázán a jó ember tűrte, hogy vizsgáztassák, kifürkésszék.

Keller megállapította, hogy royalista tökfilkóval van dolga, aki a csőd szélén áll. Örült, hogy bukófélben látja kerületének helyettes előljáróját, a kormány nemrég kitüntetett kegyeltjét. Most aztán kerekén megmondta Birotteau-nak, hogy nem nyújt neki hitelt, nem pártolja kérését fivérénel, a nagy szónoknál. Ha François hajlandó is esztelen nagylelkűséggel segíteni a vele ellentétes nézetű embereket és politikai ellenfeleit, ő, Adolphe minden erejével meggátolja az ilyen balekséget, nem engedi, hogy bankházuk Napóleon régi ellenségének, a Saint-Roch templom előtti tüntetés sebesültjének hóna alá nyúljon.

Végső elkeseredésében Birotteau ott tartott, hogy megmondja a magáét a bankok falánkságáról, kíméletlenségéről, úgynevezett emberbarátságáról. De oly heves fájdalom nyilallt belé, hogy alig tudott néhány szót rebegni a Francia Nemzeti Bankról, amelyen Kellerék élösködnek.

- Alig hiszem - jegyezte meg Adolphe Keller -, hogy a Francia Nemzeti Bank hitelt nyújt annak, akit egy magánbank elutasít.

- Mindig úgy vélekedtem - szólt Birotteau -, hogy a Francia Nemzeti Bank nem teljesíti hivatását, amikor mérlegkimutatásaiban azzal kérkedik, hogy mindössze száz- vagy kétszáz-ezer frankot veszít a párizsi kereskedelmen, amelyet gyámolítani kellene.

Adolphe elmosolyodott, és unottan állt fel helyéről.

- Ha a Francia Nemzeti Bank belemenne, hogy a pénzvilág legádázabb és legcsuszamlósabb területén a megszorult embereket pénzelje, egy év alatt beadná a kulcsot. Elég gondot ad neki a szélhámós ügyletek és váltócsalások ellen való védekezés. Hová jutna, ha törődnie kellene mindenki ügyével, aki hozzá fordul támogatásért?

„Holnap szombat, harmincadika, honnan kerítetek addig tízezer frankot” - töprengett Birotteau, míg áthaladt a bankház udvarán.

Ugyanis kereskedői szokás szerint harmincadika a fizetési nap olyankor, ha harmincegyediké ünnepre esik.

Az illatszerész könnybe lábadt szemmel lépett ki a kapun, és alig vette észre, hogy a ház előtt megállt egy csinos kétkerekű, amilyen kevés járt akkoriban Párizs kövezetén. Arra gondolt, bár gázolta volna halálra ez az úri fogat, akkor legalább ennek a balesetnek tulajdonítanák kuszált pénzügyeit. Nem ismerte fel du Tillet-t, aki karcsú alakján elegáns délelőtti öltönyben, leszókkent a bakról, s miután odadobta inasának a gyeplőszárat, takarót borított gyönyörű angol telivérének verejtékező hátára.

- Mi járatban van itt? - kérdezte volt főnökétől.

Du Tillet nagyon jól tudta. Kellérék ugyanis tudakozódtak Claparonnál, aki órá hivatkozva, lerombolta az illatszerész régi, jó hírnevét. A szegény ember hirtelen visszafojtotta kitörni készülő sírását, de a szemében csillogó könnyek épp eléggé beszédeseek voltak.

- Tán csak nem szívességet kérni jött ezekhez az uzsorásokhoz? - kérdezte du Tillet. - Hiszen ezek valóságos kereskedelmi útonállók, a legaljasabb gaztettek vetemedtek, összevásárolták az indigófestéket, aztán felverték az árfolyamát. Máskor besszt idéztek elő rizsben, a tulajdonosok kénytelenek voltak elkótyavetyélni készleteiket, így aztán ők tartották kézben az egész piacot. Lelketlen kalózok, sem Istent, sem embert nem ismernek. Van fogalma róla, mi mindenre képesek? Kaphat tőlük hitelt, ha jól megy a boltja, de ha már bonyolítja az ügyletét, visszavonják, és kényszerítik, hogy potom áron engedje át nekik, amije van. Le Havre, Bordeaux, Marseille szép dolgokat mesélhetne róluk. A politika is csak arra jó nekik, hogy leplezze disznóságaikat. Éppen ezért lelkifurdalás nélkül kihasználom őket! Sétáljunk egyet, kedves Birotteau uram! Joseph, jártassa lépésben egy darabon a lovat, nagyon megizzadt. Egy ilyen ló ezer tallér tőkét képvisel.

Elindultak a körút felé.

- Mondja csak, kedves gazdám, mert hiszen a gazdám volt, pénzre van szüksége? Ezek a bitangok biztosan garanciákat kívántak. De én ismerem önt, szívesen adok, amennyire szüksége van, egyszerű váltóra. Tisztességesen szereztem a vagyonomat, megküzdöttem érte. Németországba mentem, hogy felhajszoljam a vagyont! Most már megmondhatom: összevásároltam a király hitelleveleit hatvan százalék engedménnyel! Akkor nagy segítségemre volt az ön jótállása, hálás vagyok érte! Tízezer frank erejéig rendelkezésére állok.

- Igaz ez, du Tillet? nem tréfál velem? Bevallom, tényleg pénzzavarban vagyok, de csak pillanatnyilag.

- Tudom, tudom, a Roguin-ügy! Engem is berántott a vén gazember! Kölcsönkért tőlem tízezer frankot, és meglógott vele. Igaz, hogy visszakapom Roguinnétól, a különvagyonából. Lelkére kötöttem a szegény asszonynak, ne áldozza rá egész vagyonát, hogy megfizessen olyan adósságokat, amiket az ura egy ledér nő kedvéért csinált. Ostobaság lenne. Hiszen jó volna, ha mindent ki tudna egyenlíteni, de minek előnyben részesíteni egyes hitelezőket mások rovására? Ön egészen másfajta ember, mint az a Roguin! Inkább főbe lövi magát, semhogy egyetlen fillérrel megkárosítson. Na, itt vagyunk a Chaussée-d'Antin utcán. Itt lakom, legyen szerencsém!

A felkapaszkodott kereskedősegéd élvezte, hogy volt főnökét nem az irodájában kell fogadnia, hanem végigvezetheti úri lakosztályán. Lassan haladt vendégével, hogy az jól szemügyre vehesse a pompás ebédlőt, amelyet Németországban vásárolt képek díszítettek, s a két szalont, amelyek tündöklő eleganciájához fogható Birotteau eddig csak Lenoncourt hercegek palotájában látott. Kispolgári szemét elkápráztatta a sok aranyozás, műtárgy, bolondos csecsebecse, értékes váza. Mindez és még ezernyi apró részlet elhomályosította Constance szobájának fényűző berendezését. Tudván, hogy mibe került neki a könnyelműsége, ezt kérdezte magában: „Honnan a csudából szedte ez az ember a millióit?”

Du Tillet azután megmutatta a hálósobáját. Ehhez képest a Constance-é Birotteau szemében olyannak tetszett, mint egy kóristalány harmademeleti lakása, az operai primadonna fényes palotája mellett. Az ibolyaszín selyemmel bevont mennyezetet fehérselyem redők hullámossították. Ibolyaszínbe játszott a padlót borító perzsaszőnyeg is, melytől kellemesen ütött el az ágy előtti hermelin fehérsege. A kifinomult ízléssel összeválogatott bútorok és használati tárgyak mind legújabb divatúak voltak. Különösen megtetszett az illatszerésznek egy csodaszép ingaóra az Ámort és Pszüchét ábrázoló szobordísszel. Ez egy híres bankár részére készült, egyedül létező másodpéldányát du Tillet szerezte meg.

Legvégül elegáns, kacér kis világfihoz illő dolgozószobába léptek, melynek illatos levegője inkább pásztorórákra, mint pénzügyi tárgyalásokra emlékeztetett. Az íróasztalkészlet, a domborművű vert arany papírvágó ollóval, a cizellált malachit levélnehezékekkel, a fékevesztett luxus költséges cifra limlomjával, kétségkívül Roguinné ajándéka volt, hálából vagyona hűséges gondozójának. A belga készítményű drága szőnyeg nemcsak a szemnek volt tetszetős, a lábat is kellemesen cirógatta a vastag gyapjúszővés puhaságával. Du Tillet a kandalló mellett kínált helyet a szegény, elkábult és megzavarodott illatszerésznek.

- Nem villásreggelizne velem? - Csöngetésére lakáj jelent meg. Jobban volt öltözve, mint Birotteau.

- Küldje fel Legras urat. Azután szóljon Josephnek, akit a Keller bankház előtt talál meg, hogy jöjjön haza a kocsival. Maga pedig menjen be Adolphe Keller úrhoz, jelentse neki, hogy ma nem látogatom meg, hanem itthon várok rá tőzsdenyitásig. Tálaltassa a villásreggelit, de gyorsan.

Az illatszerész csak ámult-bámult.

„Hogy ez a du Tillet csak úgy magához rendeli a félelmes Kellert. Fütttyent neki, mint egy kutyának!”

Egy öklömnyi „tigris” - így hívták az akkori arszlánok a kisasukat - kecses asztalkát tolt eléjük, amely olyan kicsi volt, hogy Birotteau eddig meg sem látta a szobában. Libamájpástétomot tált, bordeaux-i bort és mindenféle válogatott csemegét, amilyen Birotteau-ék asztalára csak ünnepnapokon került. Du Tillet pokolian élvezte a helyzetet. Fellángolt benne a gyűlölet az egyetlen ember iránt, aki őt jogosan megvethette. Az az érzése támadt lelke mélyén, amelyet a párduc ellen védekező bárány látványa kelthet. Nagylelkű gondolat villant át rajta: azon tűnődött, nem teljes-e már a bosszúja. A felébredt jószág sugallata és az elszunnyadó gyűlölség ösztönzése közt ingadozott.

„Tönkretelhetném üzletileg ezt az embert - gondolta -, életre-halálra kezemben tartom őt, a feleségét, aki majdnem vesztemet okozta, a lányát, kinek kezét elnyerni akkor a szerencse netovábbjának hittem. A pénze úgyis az enyém. Beérem hát azzal, hogy odadobom neki a mentőkötelet, amelynek én tartom a végét, hadd úszkáljon.”

A tiszta lelkű emberekben nincs tapintat, a jóban sem ismernek mértéket, mert számukra nincs kerülő út, nincsenek hátsó gondolatok. Ez volt Birotteau veszte. Tudtán kívül ingerelte az oroszánt, szíven döfte egy szavával, egy dicséretével, egy erényes mondásával, már a belőle áradó derekassággal is magára bősztette.”

Belépett a pénztáros. Du Tillet Césarra mutatott.

- Legras úr, legyen szíves felhozni tízezer frankot, és állítson ki erről az összegről egy váltót az én rendezetemre, három havi lejáratral. Az itt jelenlevő Birotteau úr fogja aláírni. Megértette?

Du Tillet pástétomot rakott az illatszerész tányérjára, és bort töltött neki; Birotteau most, hogy meg volt mentve, önfeledten nevetgélt, óraláncával játszott, és csak volt segédjének ismételt kínálására evett egy-egy falatot. Így árulta el akaratlanul, micsoda örvénybe taszította du Tillet, aki pillanatnyilag kihúzza onnét, és esetleg megint visszalöki.

A pénztáros visszajött, César aláírta a váltót. Amikor zsebében érezte a tízezer frankot, teljesen elvesztette önuralmát. Az imént még úgy volt, hogy a kerület és a bank meg fogja tudni fizetéseképtelenségét, és felesége előtt sem titkolhatja tovább a bukás tényét. Most minden rendbe jött! A megkönnyebbülés boldogsága feledtette vele a kétségbeesés gyötrelmeit. A szegény ember szemét elöntötte a könny.

- Mi lelte, kedves gazdám? - kérdezte du Tillet. - Ön talán nem tenné meg értem holnap, azt, amit ma én tettem önért? Oly egyszerű az egész, mintha jó napot kívánnánk egymásnak.

Az illatszerész felállt, kezét szorított volt segédjével, és komolyan, elérzékenyülten mondta:

- Du Tillet, visszanyerted teljes becsülésemet.

- Vajon mivel játszottam el? - kérdezte du Tillet, és elpirult, mert jólétének virágzásában találva érezte magát.

- Hogy eljátszottad... azt épp nem mondom - hebegett az illatszerész, ijedtében, hogy elszólta magát. - De annyi mindent beszélnek Roguinnéval való viszonyodról. Ördögadta! elcsábítani más feleségét...

„Mellébeszélész, vén számár” - gondolta du Tillet, régi foglalkozásának beszédmodorában. Ebben a percben megint kedve támadt, hogy letörje ezt az erénycsösz, hogy elgáncsolja, és egész Párizs színe előtt kipellengérezze a köztisztelőben álló férfiút, aki annak idején rajtacsípte, hogy keze a pénzes zsákjában turkál. Ilyenfajta meglepetésekből ered minden politikai vagy magántermészetű gyűlölködés, férfiak és nők közt egyaránt. Anyagi ellentétek, egy sérülés vagy akár egy pofon miatt az emberek nem gyűlölik egymást tartósan, mindez helyrehozható. De ha valaki aljas tetten éri a másikat?... ebből élethalálharc keletkezik, s a bűnös és a tanú közül az egyik feltétlenül a porondon marad.

- Ó, Roguinné! - vágott vissza gúnyosan du Tillet. - Mi van azon szégyellni való? Az ilyen díszes forgót inkább a kalapja mellé tűzi egy legényember! De tudom, mire gondol, kedves gazdám: biztosan azt pletykálták önnek, hogy önagysága nekem pénzt kölcsönzött. Ellenkezőleg! Én mentettem ki a vagyonát az üzleti gabalyodásból, amit a férje maga után hagyott. Az én vagyonom eredete tiszta, már mondtam egyszer, ön tudja, hogy fillér nélkül álltam. Fiatalemberrel megesik, hogy szorult helyzetbe kerül. Aki ilyenkor elhagyja magát, lecsúszik a lejtőn. De ha az ember kényszerkölcsönt vesz fel, úgy mint a köztársaság, hát Istenem, visszafizeti, és utána feddhetetlenebb, mint maga Franciaország.

- Igaz, igaz - szólt Birotteau. - Édes fiam... Istenem... hogy is mondta Voltaire: *Isten előtt kedves a bűnbánat erénye.*

- Feltéve - felelte du Tillet, akinek ez az idézet megint elevenére tapintott -, feltéve, hogy az ember nem tulajdonítja el hitványságból, aljasságból felebarátjának vagyonát, mint például, ha ön negyedév letelte előtt megbukna, és én bottal üthetném a nyomát a tízezer frankomnak...

- Ha én megbuknék? - vágott közbe Birotteau, akinek fejébe szállt a három pohár bor és a váratlan öröm. - Mindenki tudja, mi a véleményem a vagyonbukásról. A bukás a kereskedő halála, én nem élném túl!

- Egészségére - emelte poharát du Tillet.

- Boldogulásodra - koccintott vele Birotteau. - Mondd csak, miért nem nálam szerzed be a szükségletedet?

- Őszintén szólva, félek Constance asszonytól. Mindig erős hatást tett rám. Ha ön nem lett volna a főnököm, szavamra!...

- Ó, nem te vagy az első, aki szépnek találja a feleségemet. Sokan megkörnyékezték már, de ő csak engem szeret! De hallod-e, du Tillet barátom, ne csinálj féldolgokat.

- Hogy érti ezt?

Birotteau kiteregette a telekvásárlás ügyét. Du Tillet nagy szemeket meresztett, dicsérte az illatszerész jó szimatját, hogy ilyen kitűnő üzletbe társult.

- Örülök az elismerésednek, du Tillet, mert a pénzvilágban az a híred, hogy érted a csíziót. Tudod, mit? Szerezhetnél nekem hitelt a Francia Nemzeti Banknál, amíg új találmányom, a *Cephalos-olaj* gyümölcsözni fog.

- Beajánlhatom önt a Nucingen-házhoz - mondta du Tillet. Feltette magában, hogy eljártja áldozatával a tönkrement kereskedők füzértáncának minden figuráját. Íróasztalához ült, és ezt a levelet írta.

„NUCINGEN BÁRÓ ÚRNAK, PÁRIZS

Kedves Báró!

E levél átadója, a második kerület helyettes előljárója, Párizs egyik legjobb nevű illatszerkereskedője és gyárosa, szeretne önnel üzleti kapcsolatba lépni. Kérem, teljesítse hiteligényét. Engem is lekötöttez vele.

*Őszinte híve:
du Tillet*”

Du Tillet nem tett pontot nevének *i* betűjére. Ez a szándékos tévedés megbeszélte jeladás volt tekintélyes üzletfeleivel való levelezésében. Ilyenkor a legszívélyesebb, legmelegebb ajánló sorok is csak annyit értek, mint a szenteltvíz. Nyomós érvekkel akárhányszor kierőszakoltak belőle ilyen levelet, amelyben felkiáltójeles mondatokkal, szinte térden állva esdekelt jóindulatot pártfogoltja számára. Megírta, mert nem tudott kitérni a kérés elől, de akár meg se írta volna. A címzett jó barát, ha meglátta a pont nélküli *i* betűt, nesze semmi, fogd meg jól elintézésel bocsátotta el a kérelmezőt. Sok magas állású, tekintélyes embert kijátszottak már így üzletemberek, bankárok, fiskálisok, akiknek két különböző aláírásuk van, egy érvényes, egy érvénytelen. A legóvatosabbak is beleesnek a csapdába. Csak az ismeri fel a cselt, aki a maga bőrén tapasztalta egy meleg és egy hűvös ajánlólevél kétféle hatását.

- Kihúztál a bajból, du Tillet - kiáltott Césár, ahogy elolvasta a levelet.

- Hát Istenem! - szerénykedett du Tillet. - Menjen el nyugodtan Nucingenhez, mutassa meg a leveletem, annyi pénzt kaphat tőle, amennyit csak akar. Sajnos, az én pénzem néhány napra le van kötve, különben nem küldeném önt a bankvilág fejedelméhez. Mert Nucingen báró az, hozzá képest a Keller fivérek törpék. Nucingen egy második Law. Levelem átsegíti önt a nehezén január közepéig, aztán majd meglátjuk. Nucingennel a legjobb viszonyban vagyok, kérhetek tőle bármit, a világért sem tagadná meg.

- Ez a levél felér egy váltókezességgel - örvendezett Birotteau, és hálatelt szívvel búcsúzott el volt segédjétől. „Jótét helyébe jót várj”, gondolta hazamenet, és mindenféléről bölcselkedett. De valami zavarta derűs, bizakodó hangulatát.

Napokon át sikerült megakadályoznia, hogy Gonstance bekukkantson az üzleti könyveibe. A pénztárkezelést Célestin nyakába varrta, maga is segített neki. Ezt azzal az ürüggyel tette, hogy Constance és Césarine zavartalanul élvezhessék az újonnan berendezett szép lakást. De tudta azt is, felesége az első kis örömök elmúltával inkább meghal, sem hogy lemondana arról, hogy vigyázzon az üzletmenetre, hogy, amint mondani szokta, kezében tartsa a gyeplőt. Birotteau-nak véget ért a tudománya. Kimerített minden mesterfogást, amivel felesége előtt eddig leplezni tudta, hogy pénzzavarban van. Constance nagyon helytelenítette, hogy a vevőknek számlát küldtek, lehordta érte a segédek, és mivel azt hitte, a dolog Célestin ötlete volt, azzal vádolta, hogy tönkre akarja tenni a céget. Célestin, Birotteau parancsára, szó nélkül tűrte a főnöknő szemrehányásait. A segédek jól tudták, hogy Birotteaulé hatalma alatt tartja a férjét. Mert a nyilvánosságot meg lehet tévesztetni afelől, hogy ki az úr a háznál, de a háznépet soha.

Birotteau tovább nem titkolhatta helyzetét felesége előtt, hiszen a du Tillet-féle kölcse el kellett könyvelni. Hazatérve ijedten látta, hogy Constance az irodában a lejárat naplót egyeztet, és nyilván pénztári mérleget csinál.

- Mivel fogsz holnap fizetni? - kérdezte sűgva, mikor az ura leült mellé.

- Pénzzel - felelte Birotteau, és kivette zsebéből a bankjegyeket. Intett Célestinnek, hogy tegye el.

- Honnan szerezted?

- Majd este elmondom. Célestin, kérem, írja be: tízezer frankról szóló váltó, háromhavi lejárat, du Tillet rendeletére.

- Du Tillet! - ismételte Constance, dermedten a rémülettől.

- Most elmegyek Popinot-hoz - szólt César. - Nem szép tőlem, hogy még feléje sem néztem. Veszik az olajat?

- A háromszáz üveg, amit ideadott, már elkelt.

- Birotteau, ne menj még el, beszédem van veled - szólt Constance, és karon ragadta Césart, a szobájába vonszolta, olyan sietséggel, amely más körülmények közt mulatságos lett volna. - Du Tillet! - kiáltott, miután meggyőződött, hogy kettejükön kívül csak Césarine van a szobában. - Hiszen ez az ember ezer tallért lopott tőlünk!... Te du Tillet-vel kötsz üzleteket, ezzel a szörnyű alakkal, aki engem el akart csábítani? - tette hozzá sűgva.

- Fiatalság, bohóság - legyintett Birotteau. Egyszerre nagyvonalú lett.

- Hallod-e, Birotteau, te elhagyod magad, már a gyáradba sem jársz. Érzem, valami nincs rendben veled! Mondj el mindent, tudni akarom!

- Hát bizony, majdnem tönkrementünk, még ma reggel is csehül álltunk, de minden jóra fordult.

És elmondta az utolsó két hét borzalmas történetét.

- Ennek voltál hát a betege.

- Igen, mama - szólt közbe Césarine. - Mondhatom, papa remekül viselkedett. Azt kívánom magamnak, hogy úgy szeressenek, mint ő téged. Az volt a legfőbb gondja, hogy téged megkíméljen a fájdalomtól.

- Rossz álmom beteljesedett - szólt a szegény asszony, és sápadtan a rémülettől, félig alétan hanyatlott a kandalló mellett álló kerevetre. - Mindent előre láttam. Megmondtam neked azon a végzetes éjszakán, a régi szobánkban, amit lebontattál, hogy nem marad egyebünk, mint a könnyeink. Szegény kis Césarine-om! Én...

- Ej no, szívem! - kiáltott Birotteau. - Ne vedd el a bátorságomat, amire most olyan nagy szükségem van.

- Bocsáss meg, barátom - szólt Constance. Megragadta César kezét, és oly gyöngéden szorongatta, hogy szegény ember végképp elérzékenyült. - Belátom, hogy hibáztam, ígérem, ha már így ránk szakadt a baj, némán fogom elviselni, erős leszek. Soha panaszszót nem fogsz hallani tőlem. - Zokogva borult férje nyakába. - Bátorság, barátom, bátorság. Kettőnk helyett leszek bátor, ha kell.

- Ne félj, az olajam kihúzza bennünket a bajból.

- Bízunk a jó Istenben.

- És Anselme! Ő talán cserbenhagyja édesapámat? - szól Césarine.

- Elmegyek hozzá - kapott a szón César, mélyen megrendülve feleségének fájdalmas kitörésétől. Tizenkilenc év alatt még mindig nem ismerte meg teljesen. - Ne essél kétségbe, Constance. Nézd, itt van du Tillet levele Nutingen báróhoz. Ezekre az ajánló sorokra biztosan kapok hitelt. Közben talán megnyerem a pörömet. Különben - tette hozzá kényszerhazugsággal -, itt van még Pillerault nagybátyánk is. Csak nem szabad elvesztenünk a bátorságunkat.

- Ha csak arról lenne szó - mondta mosolyogva Constance.

Birotteau-nak nagy kő esett le a szívéről. Úgy indult útnak, mint a börtönből szabadult rab, noha megviselte az a megmagyarázhatatlan kimerültség, amely rendkívüli lelki vívódásokra szokott következni. Ezekben több ideg- és akaratérő pocsékolódik el, mint amennyit napról napra felhasználhatunk, ilyenkor az ember úgyszólván az élete tőkéjét fogyasztja. Birotteau évekkal megöregedett.

A Cinq-Diamants utcai *A. Popinot* cég két hónap alatt alaposan megváltozott. A boltot újrafestették. A kitatarozott és üvegekkel megrakott polcok jó hatást tettek a kereskedőkre, akiknek van érzékük az üzleti felvirágzás tünetei iránt. A padlón halomban állt a csomagolópapír. A raktárban különféle olajneműekkel telt hordók sorakoztak, ezekre a készséges Gaudissart szerzett megbízást Popinot-nak. A könyvelés és a pénztár a bolt és a hátsó-bolt felső traktusán volt elhelyezve. A főnök és a három segéd háztartását egy öreg szakácsnő látta el. A bolthelyiség üvegfallal elkerített szöglete volt az iroda. Ott ült Popinot iratok közé temetkezve, előtte zsávolykötény, zubbonyán zöld vászon-ujjvédő, füle mögött tollszár. Épp a postáját bontotta, a most érkezett váltókat és megrendelő leveleket rakosgatta, amikor Birotteau belépett. Volt gazdája szavára: „No, mi újság, fiam?” - felkapta a fejét, füle mellé dugta tollszárát, bezárta maga mögött a ketrecet, és örvendezve sietett a kedves vendég elé. Orra hegye kipirosodott, mert a boltot nem fűtötték, és az ajtó tárva volt.

- Már félttem, hogy sohasem jön el - szólt tisztelettudóan.

A segédek összeszaladtak, hogy megbámulják főnökük társát, a kitüntetett előljáráshelyettest, az illatszershakma díszét. A néma hódolat jól esett Birotteau-nak. Kelleréknél kis senkinek számított, de itt, úgy érezte, utánoznia kell a nagy bankárokat: megsimogatta állát, begyeskedve himbálta magát a talpán, és hangzatos közhelyeket mondott.

- Nos, barátocskám, korán kelünk? - kérdezte.

- Nem, mert sokszor le sem fekszünk - felelj rá Popinot. - Jól meg kell markolni a szerencse üstökét...

- Na, mit mondtam? Az olajam kincsesbánya.

- Az, de ebben a kiaknázás módjának is része van. Merem mondani, méltó foglalatot adok az ön gyémántjának.

- Hát hogy is állunk voltaképpen? Mutatkozik már haszon?

- Hogy kívánhatja, uram, egy hónap leteltével? Gaudissart barátom alig három hete van úton, tudtomon kívül bérelt postakocsit. Ő igazán minden lehetőt elkövet. Nagybátyámnak is sokat köszönhetünk! Maguk az újságok - mondta halkan - tizenkétezer frankba kerülnek.

- Az újságok!... - lepődött meg Birotteau.

- Persze. Hát nem olvassa a lapokat?

- Nem.

- Akkor nem is tudhat semmit. Hirdetésekre, keretekre, plakátokra eddig összesen húszezer frank ment el! Eladtunk százezer üveget... Most még minden csak befektetés. A gyártás nagyban folyik! Ha bejárt volna a telepre, ahol gyakran töltöttem az éjszakát, meglátta volna az új kis mogyorótörő gépet. Saját találmányom, nem utolsó dolog. Az elmúlt öt napban csak különféle gyógyolajok bizományi díjából háromezer frankot vettem be.

- Mindig tudtam, hogy jó fejed van - szólt Birotteau, és megmarkolva a kis Popinot üstökét, megcibálta, ahogyan iskolás fiúk haját szokás.

Több vevő lépett a boltba.

- Vasárnap Ragon nénédnél vacsorázunk - búcsúzott Birotteau, és dolgára engedte Anselme-ot, látva, hogy a friss pecsenye, amelynek illatát szimatolta, nem sült meg egészen.

Az illatszerészt Popinot szerencséje és biztos fellépése éppúgy meglepte, mint du Tillet nagyúri fényűzése.

„Érdekes! - gondolta hazamenet. - Egy kis segédből máról holnapra komoly kereskedő lesz. De hogy felhúzta az orrát Anselme, amikor a haját megcibáltam! Mintha már ő lenne François Keller.”

Birotteau nem gondolta meg, hogy a segédek odafigyeltek, s hogy minden főnök kényes a tekintélyére alkalmazottai előtt. A derék ember itt is, akárcsak du Tillet-nél, bakot lőtt, egyszerűen azért, mert nem bírt parancsolni ősziinte érzelmeinek. Egyszóval mindenki mást, mint Anselme-ot vérig sértett volna a viselkedésével.

Ragonék vasárnapi vacsorája volt az utolsó zavartalan öröm Birotteau tizenkilenc éves boldog házasságát. Ragon a Petit-Bourbon-Saint-Sulpice utca egyik nemes homlokzatú, régi házában lakott, a második emeleten. Az ablakok közti ódon fapilléreken abroncs-szoknyás pástortlányok táncoltak, báránycák legelészték. Az egész lakásban a tizennyolcadik század hangulata kísértett, azé a századé, amelynek komoly és tekintélyes polgársága gyermekded erkölcsök közt élt, tisztelettel adózott a nemességnek, alattvalói hódolattal a királynak, és térdet-fejet hajtott az egyház hatalma előtt. Ezt a polgárságot képviselték bámulatra méltó tökélytel Ragonék. A bútort, a faliorák, az asztalnemű, az evőeszközök, minden patriarkális volt itt, és éppen ódonágával hatott újszerűnek. A szalonban régi damasztal bevont székek, brokátfüggönyök, ódivatú fotelok és asztalkák közt Latour festménye díszelgett: a Popinot család egyik híressége, Ragonné édesapja, Sancerre esküdtbírája, nagyúri önteltséggel mosolygott le a képről. Tökéletesen ide illett, ebbe a környezetbe, a ház úrnője, Ragonné, egy

selyemszőrű spániellel, remekül hatott a kis kemény rokokó kereveten, amely bizonyára sohasem játszotta Crébillon híres pamlagának szerepét.

Ragonék vonzó nevezetességei közé tartozott, hogy pincéjükben kitűnően kezelt óborokat tartottak, és nagy készletük volt Anfoux-né-féle likőrökből, amelyeket valaha távoli szigetekről hoztak ajándékba Ragonné kitartóan (s mint mondják, reménytelenül) epekedő széptevői. Családias vacsoráik már csak ezért is híresek voltak. Jeanette, a vén szakácsnő, vakbuzgó odaadással szolgálta az öreg házaspárt, képes lett volna gyümölcsöt lopni, hogy befőttet készíthessen nekik. Pénzét nem tette takarékbba, inkább rendszeresen játszott a lutrin, mert az remélte, hogy egyszer megüti a tombolát a gazdái számára. Vasárnaponként, ha vendégek voltak, felügyelt a konyhán, és úgy perdült-fordult az asztal körül, hogy túltett Mars kisasszonyon, aki pedig a *Figaro házassága* Susanne szerepében utolérhetetlen volt.

Tízen voltak vendégek: Popinot bíró, Pillerault bácsi, Anselme, a három Birotteau, a három Matifat és Loraux abbé. Matifat-né, aki a bálon turbán-fejdísszel táncolt, most kék bársonyruhában jelent meg, vastag pamutharisnyát és zergebőr cipőt viselt, zöld plüssel szegett glaszékesztyűt és rózsaszín selyemmel bélelt, nefelejcs-csokros kalapot. Öt órára szólt a meghívás, és mindenki pontos volt, mert Ragonékat nem illett megvárakoztatni. Ha ők voltak másutt vendégségben, rájuk való tekintettel ott is ötkor táltak, mert hetvenéves gyomruk nem tudott alkalmazkodni az úri körökben divatba jött új napirendhez.

Césarine tudta, hogy a háziasszony Anselme mellé fogja ültetni. Az asszonyok, még a hitbuzgók és ostobák is, szerelmi ügyekben tudják mihez tartani magukat. Az illatszerész lánya úgy volt öltözve, hogy végleg elcsavarta Popinot fejét. Constance nem szívesen mondott le a közjegyzőről, aki mint mesebeli királyfi tűnt fel álmaiban, és fanyar gondolatok közt segített lányának az öltözködésnél. A gondos anya úgy húzkodta le a szemérmes csipkeken-dőt, hogy Césarine szép válla és nyakának rendkívül finom hajlása mennél jobban érvényesüljön. A görögös szabású derék, amely jobbról-balról öt-öt ráncban kereszteződött, nem záródott szorosan, és látni engedett bizonyos bájos gömbölyűségeket. A palaszürke gyapjúruha, zölddel hímzett csipkebodrokkal, kiemelte a lányka termetét, mely talán még soha nem volt ily sudár és hajlékony. Fülében áttört művű aranyfüggőket viselt. Haját kínai kontyba, felfelé fésülte, hogy a tekintet szabadon cirógathatta az erek finom rajzával befuttatott üde bőrt, melynek tejfehér felszíne alatt egy szűzi élet lüktetett. Egyszóval, Césarine oly csókolni valóan bájos volt, hogy ezt Matifat-né is kénytelen volt elismerni; persze arról sejtelve sem volt, hogy anya és lánya céltudatosan akarta megbabonázni Popinot-t.

A szerelmes fiatalok egy ablakmélyedésbe húzódtak, amelyet átjárt a kinti szél csípős hidege. Sem Birotteau, sem a felesége, sem Matifat-né nem zavarta csöndes, meghitt beszélgetésüket. A felnőttek társalgása megélénkült, amikor Popinot bíró szót ejtett Roguin szökéséről, megjegyezve, hogy ez már a második közjegyző, aki megbotlott, és hogy efféle bűnök azelőtt ismeretlenek voltak. Roguin nevének hallatára Ragonné lábára hágott fivérének, Pillerault pedig túlharsogta a bíró hangját, és mindketten Birotteau-né felé intettek.

- Mindent tudok - szólt barátaihoz Constance, halkan, bánatosan.

- Mondja meg hát akkor - fordult Matifat-né Birotteauhoz, aki meglapulva ült a helyén -, mennyi pénzt vitt el öntől Roguin. Azt beszélük, hogy tönkretette.

- Kétszázezer frankom volt nála. Azonkívül képletesen kölcsönzött nekem negyvenezret egyik kliense rábizott pénzéből, amit szintén elvert. Emiatt pert indítottam.

- Ezen a héten lesz ítélet az ügyben - jegyezte meg Popinot bíró. - Gondoltam, nem fogja rossz néven venni, ha feltárom helyzetét az elnök úr előtt. Elrendelte, hogy Roguin iratait mutassák be a törvényszéknek. Így akarják megállapítani, mióta sikkasztotta el Roguin a kölcsönadó

pénzét, és ellenőrizni Derville bizonyítékait, aki személyesen vezeti a pert, hogy önt megkímélje a költségektől.

- Megnyerjük a pert? - kérdezte Birotteau-né.

- Nem tudom. Noha ahhoz a tanácshoz tartozom, ahol az ügyet tárgyalják, akkor sem vennék részt a tanácskozásban, ha felszólítanának rá.

- De lehet-e kétséges egy ilyen egyszerű per kimenetele? - kérdezte Pillerault. - Hiszen az okiratnak tanúsítania kellene a pénz átadását, s a közjegyzőnek ki kellene jelentenie, hogy a kölcsönadó a pénzt valóban átadta. Roguin, ha ki nem bújta volna az igazságszolgáltatás keze alól, fegyházba kerülne.

- Szerintem - felelte a bíró - a kölcsönzőnek pert kellene indítania Roguin ellen a pénzért, a közjegyzői iroda eladói árának és az óvadéknak terhére. Csakhogy a királyi törvényszéken még egyszerűbb esetekben is olykor hat szó áll hat szó ellen.

- Hogyan, kisasszony, Roguin megszökött? - kérdezte Popinot, aki a hallottakból végre megértette, miről van szó. - Césár úr erről egy szót sem szólt nekem, pedig az életemet adnám érte...

Césarine megérezte, hogy ebben az „érte” szócskában az egész család benne foglaltatik. Mert ha a hangsúlyból ez nem csendült volna is ki, mindent elmondott a pillantás, amelytől az ártatlan lányka arca lángba borult.

- Én mindent tudtam, és mondtam is neki, hogy szóljon önnek, de ő még anyám elől is titkolta a dolgot, csak engem avatott be.

- Ön tehát beszélt rólam ezekben a válságos időkben? - kérdezte Popinot. - A szívembe lát! De kiolvas-e belőle mindent?

- Talán.

- Kimondhatatlanul boldoggá tesz! Ha minden kétségemet eloszlatja, egy év alatt olyan gazdag leszek, hogy édesapja nem fog elutasítani, ha megkérem a kezét. Ezentúl nem alszom többet öt óránál...

- Csak vigyázzon az egészségére - intette Césarine utánozhatatlan hangsúllyal, és olyan tekintettel, amelyben egész lelke tükröződött.

- Szívecském - szólt Césár asztalbontás után -, azt hiszem, ezek a gyerekek szeretik egymást.

- Csak szeressék - mondta komolyan Constance. - Leányunk olyan férjet kap, akinek van esze és akaratereje. A kérő legszebb hozománya a tehetség.

Sietve elhagyta a szalont, és Ragonné szobájába ment. Vacsora alatt Césár többször mondott olyasmit, ami megmosolyogtatta Pillerault bácsit és a bírót. Elárulta tudatlanságát, és a szerencsétlen asszony önkéntelenül arra gondolt, mily kevés ereje lesz hozzá szegény férjének, hogy meg tudjon birkózni a bajokkal. Constance szívében meggyűltek a visszafojtott könnyek. Ösztönszerűen félt du Tillet-től, mert minden anya, még ha nem is tud latinul, tudja, mit jelent ez a mondás: *Timeo Danaos et dona ferentes*. Keservesen zokogott lánya és Ragonné karjai közt, de nem akarta bevallani, mi az, ami bántja. - Idegesség! - csak ennyit mondott.

Az est hátralevő részét az öregek kártyázással töltötték, mialatt a fiatalság társasjátékkal szórakozott. Az ilyen játékokat ártatlanoknak szokás mondani, mert elfedik a polgári szerelmek ártatlan huncutságait. Matifat-ék is részt vettek a társasjátékokban.

- César - szólt Constance hazamenet -, menj el már harmadikán Nucingen báróhoz, hogy jóval a tizenötödiki lejárát előtt tudjad, számíthatsz-e rá, vagy sem. Ha valami akadály jönne közbe, ki tudja, máról holnapra találsz-e segélyforrást?

- Elmegyek, szívem - felelte César, megszorítva felesége és lánya kezét. - Drágáim, szomorú újévi ajándékot adok nektek.

A kocsi homályában a két nő nem láthatta a szegény embert, de érezték kezükre hulló forró könnyeit.

- Ne veszítsd el a reményedet - biztatta Constance.

- Meglásd, apuskám, minden jóra fordul. Anselme úr azt mondta, vérét ontaná érted.

- Értem és értünk, ugye? - mondta César erőltetett vidámsággal.

Césarine titkos kézszorítással elárulta apjának, hogy Anselme már a vőlegénye.

Az újév három első napján kétszáz üdvözlő kártyát hozott a posta Birotteau-éknak. A balsors örvényébe jutott embereknek csak kínszenvedés a színlelt barátság és hazug szívélyesség ily áradó megnyilvánulása.

Birotteau háromszor jelentkezett hiába Nucingen báró, a híres bankár palotájában. Az év kezdete és az ezzel járó mulatságok eléggé megokolták a pénzmágnás távollétét. Az utolsó alkalommal az illatszerész eljutott a bankár dolgozószobájába, ahol az irodavezető, egy német ember, közölte vele, hogy Nucingen úr hajnali ötkor jött haza Kellerék báljáról, ilyenkor fél tízig senkivel sem áll szóba. Birotteau fél óra hosszat beszélgetett az irodavezetővel, és sikerült benne érdeklődést kelteni ügye iránt. A Nucingen-ház minisztere még aznap értesítette, hogy a báró másnap déli tizenkettőkor fogadja. Noha minden óráját egy-egy ürömcsepp keserítette meg, az illatszerész napja ijesztő gyorsan telt el.

Másnap fiákeren hajtatott a bankárhoz, de csak a palota előtt tudott megállni, mert az udvar tele volt járművekkel. A szegény ember szíve elszorult a híres bankház tündöklésének láttára.

- Pedig már kétszer felszámolt ez az ember - gondolta, míg felfelé haladt a virágokkal díszített pompás lépcsőn, majd végigment a pazar lakosztályokon, amelyek híressé tették Delphine de Nucingen bárónét. A báróné ugyanis mindenáron versengeni akart a Saint-Germain negyed leggazdagabb házaival, amelyek eddig még nem fogadták be.

A báró éppen együtt uzsonnázott a feleségével. Irodájában rengetegen várakoztak rá, de meghagyta, hogy du Tillet barátait soron kívül bebocsáthatják. Birotteau megremegett a reménykedéstől, amikor látta, hogy ettől az üzenettől milyen alázatosra változott a lakáj imént még szemtelen ábrázata.

- *Megpocsádasz, khetfese* - szólt a báró, miközben felállt és könnyű fejbiccentéssel üdvözölte Birotteau-t -, *ez a moszjő hűsékes khirájpárdi és tesdi-lelgi parádja ti Dillé-nek. Elyépkénd a másodig kherüled előljáróhelyeddese, és falóságos naphkeleti pompával rentezi a páljait. Uty hiszem szifesen mekismerkecc fele.*

- Tartom szerencsémnek, és örömet vennék leckéket felesége önagyságától, ugyanis Ferdinand... (Ejha - gondolta az illatszerész -, röviden Ferdinand-nak nevezi.) elragadtatással beszélt nekünk a báljáról, pedig ő nem szokott egyhamar lelkesedni. Ferdinand szigorú kritikus, nehéz kielégíteni. Ha ő azt mondja valamire, hogy tökéletes... Mikor rendez megint bált? - kérdezte a bárónő roppantul szeretetre méltóan.

- Asszonyom, magunkfajta szegény emberek ritkán mulatnak - mondta César, nem tudva, csúfolódás-e, amit hallott, vagy üres bók.

- *Utyebár, moszjő Krindo therfezte a lakhása új perentezését?* - kérdezte a báró.

- A! Grindot! az a csinos fiatal építész, aki nemrég jött haza Rómából! - érdeklődött Delphine de Nucingen. - Rajongok érte. Csodaszép rajzokat kaptam tőle az albumomba.

Velence kínzókamráiban nem gyötrődhettek jobban a hajdani összeesküvők, mint most Birotteau. Metsző gúnyt hallott ki minden egyes szóból.

- *Mi is szoktung khis pálokat atni* - szólt a báró, és inkvizítori tekintettel mustrálta Birotteau-t:

- *Amint ládja, mintenkhi mulad.*

- Nem villásreggelizne velünk? - kérdezte Delphine, a dúsan terített asztalra mutatva.

- Báróné asszonyom, én üzleti ügyben jöttem, és...

- *Uty fan!* - szólt a báró. - *Mekenkeded, hogy asz asz dalnál dártyaljung?*

A bárónő beleegyezően bólintott.

- Illatszereket akarsz vásárolni? - kérdezte az urától.

A báró vállat vont, és a kétségbeesett Césarhoz fordult:

- *Ti Dille natyon meleken párdolja önt.*

„No végre - gondolta a szegény kereskedő -, csak hogy a tárgyra térünk.”

- *Erre azt ajánlólefélre ekész fatyonom erejéig hidelt kaphad hászamnál.*

Mint mikor az angyal égi balzsammal üdítette Hágárt a pusztában, úgy pezsdült meg a vér az illatszerész ereiben ennek a tört franciaságú zagyaléknak harminceppjeitől. A ravasz báró szántsándékkal beszélte az elzászi zsidók csúf zsargonját, így alkalomadtán megmászhatta adott szavát azzal a kifogással, hogy ő jól mondta, csak rosszul értették.

- *Folyó hidelt nyidunk önnek! Mintyár mek is pezélhettyük a tolgod* - mondta elzászi kedélyességgel a derék, a tiszteletre méltó, a nagyvonalú pénzember.

Birotteau most már nyeregben érezte magát. Mint kereskedő tudta, hogy akiben nincs komoly hajlandóság valamely üzlet lebonyolítására, az nem bocsátkozik részletekbe.

- *Mekmondom uty, ahoty fan, a pang natyokdól és kicsigdel etyaránd három aláírásd gifán. Maka khiállid ety fáltód ti Dille parádunk renteledére, én utyanasz nap aláírom és pegildöm a Francia Pangba, ön petig délután néty óragor le is számidoltathadja a fáltód, amit rekkel aláírd. Nem khifánog sem profiziód, sem jutalékod, örfendek, hogy szifességed dehedeg önneg... Csakhogy fan ety feldédelem!* - mondta, utolérhetetlenül finom mozdulattal poccentve meg orra hegyét.

- Báró úr, vegye úgy, hogy elfogadtam - szólt Birotteau, abban a hiszemben, hogy valamit le kell adnia várható hasznából.

- *Erre a földédelre naty súlyt helyeszeg. Azt agarom, hoty felesékem, uty ahoty mondta, leckéd fetyen Pirodóné asszonyságdól.*

- Báró úr, esedezem, ne gúnyolódjon rajtam.

- *Pirodó úr* - mondta komoly képpel a báró -, *meketyezüing appan, hogy mekhi minked a legközelebbi páljara. Matam tö Nisinken alik fárja, hoty meklássza asz ön lagásád, amelyről annyi széped mesélteg.*

- De báró úr!

- *Ha eludasidja, nincs hidel! Maka naty ketyben áll! Tutom, hoty od folt makánál a szajnametyei brefegdus.*

- Báró úr!

- *Ott fold La Pillartier úr és tö Fondén khirályi gamarás, aki uty mind ön, meksepesüld a Szent-Rog lépcsőjén...*

- Vendémiaire tizenharmadikán, báró úr!

- *Od fold Lazepéd úr, Foglen agatémigus úr...*

- Báró úr!

- *Terikeedéd, ne letyen olyan zerény, előljáráhelyedes úr! Halodam, a khirály azt montoda a páljáról...*

- A király? - kérdezte meglepődve Birotteau.

De nem tudhatott meg többet, mert bizalmas fesztelenséggel egy fiatal úr lépett a szobába. A szép Delphine messziről megismerte a lépéseit, és mélyen elpirult.

- *Jó napod, khetfes tö Marzé úr!* - fogadta a báró a jövevényt. - *Üljön le ite asz én helyemre. Metyeg, merd renkedeken fárnak asz irotámpan. Tutom miérd. A forsini pányarézfényeg óriási ozdalékod fizetneg. Láddam asz elzámolásokad. Matám tö Nisinken, eszentul százezer franggal natyopp asz éffáratéga, fehed makánag smukkod és mintend, ami kell, hoty mék szep letyen, mintha pizsöny szüksége folna rá.*

- Szent Isten! - kiáltott fel önkéntelenül Birotteau. - És Ragonék eladták a részvényeiket!

- Kik azok az uraságok? - kérdezte gúnyosan az ifjú piperkőc.

- *Uty rémlig, ismerem őked* - szólt vissza már az ajtóból Nucingen. - *Tö Marzé, esz id Pirodó ur, a maka iladzerésze, akhi thüüntéri pálokat rentez a khirálydól khidüüntedésd...*

Marsay a nyeles szemüvegén át nézett Birotteau-ra.

- Ahá, csakugyan, ismerős arc - dörögte. - Úgy látszik, a báró olajjal akarja szagtalanítani az üzleteit...

- *Iken, aszok a Rakonég* - mondta a báró bosszús fintorral. - *Számlajug fold nálam. Fatyonhosz akardam jutadni őket, te nem fartág khi asz itőd.*

- Báró úr! - kiáltott fel Birotteau.

A jó ember egyszerre nagyon reménytelennek látta az ügyét. El se köszönt a bárónőtől és Marsay-tól, futott a bankár után. A lépcső alján érte utol, amikor be akart nyitni az irodájába. Nucingen meglátta a szerencsétlen embert, aki a vízbefülők kétségbeesett mozdulatával kapott utána.

- *Rentben fan, kheresse fel ti Dille urad, intézze el fele a tolkod.*

Birotteau azt remélte, hogy Marsay útján befolyásolhatja a bárót. Csak úgy repült vissza, fel a lépcsőn. Besurrant az ebédlőbe, azt hitte, még ott találja a bárónét s Marsay-t, hiszen a bárónő az imént még várta, hogy behozzák a tejszínes kávé. A kávé ott volt az asztalon, de a háziasszony és ifjú gavallérja sehol. Az inas mosolygott az illatszerész elképedésén.

César lassan botorkált le a lépcsőn. Aztán rohant du Tillet-hez, de nem találta otthon. Azt mondták, falura ment, Roguinnéhoz. Az illatszerész kocsiba vágta magát, és dupla borralalót ígért, ha a postakocsi sebességével érnek el Nogentsur-Marne-ba. Itt megtudta a házmestertől, hogy a nagysága és az úr már visszatértek Párizsba.

Birotteau összetörve került haza. Elmondta kalandos körútját. Nagy meglepetésére Constance, aki máskor a legkisebb üzleti nehézségtől úgy megrebbent, mint egy üzőtt madár, most szelíd szavakkal vigasztalta, és biztatta, ne féljen, minden jóra fordulhat még.

Másnap Birotteau már reggel hétkor du Tillet utcájában strázsált. Tíz frankot adott a házmesternek, és megkérte, hozza össze a komornyikkal. Amikor a komornyik nagy kegyesen szoba állt vele, megkérte, mihelyt a gazdája felkel, vezesse be hozzá, és két aranyat nyomott a markába. Kis áldozatok és nagy megalázkodások révén, aminőkkel udvaroncok és kérelmezők egyaránt szoktak élni, elérte célját. Fél kilenckor volt segédje reggeli pongyolát öltött, és ásítózva, nyújtózkodva kergette el az ébredés kusza gondolatait. Elnézést kérő szavakkal fogadta egykori főnökét.

Birotteau szemtől szembe állt a bosszút szomjazó tigrissel, akit egyetlen barátjának vélt.

- Ne zavartassa magát! - udvariaskodott Birotteau.

- Mit kíván, *kedves jó Césarom*?

César riadt szívdobogással beszélte el, mit válaszolt a báró, és milyen feltételt szabott. Du Tillet alig figyelt oda, a tűzszító fűtatót kereste, és szidta inasát, hogy oly ügyetlenül gyújtott be a kandallóba.

A komornyik hegyezte a fülét. César eleinte nem vette észre, mikor aztán rájött, hogy figyeli a beszédet, zavartan elhallgatott. Csak a bankár nógatására szólalt meg újból.

- Folytassa csak, hallgatom - mondta szórakozottan du Tillet.

A jó ember egészen beleizzadt. De a verejték megfagyott az inge alatt, amikor du Tillet rászzegezte arannyal pettyezett, ezüstösen hideg szemeit. Ez az ördögi nézés a szívét is megdermesztette.

- Kedves gazdám, tehetek én róla, hogy a bank nem fogadta el a váltóit, amelyeket a Claparon ház *jótállás nélkül* jelzéssel adott tovább Gigonnet-nak? Hogyan követhetett el ön, a volt kereskedelmi bíró ilyen baklövést? Én mindenekelőtt bankár vagyok. Pénzt szívesen adnék önnek, de azt nem kockáztathatom, hogy egy bank visszautasítsa az aláírásomat. Létalapom a hitel. Mindnyájan így vagyunk vele. Szüksége lenne pénzre?

- Tudna kölcsönözni?

- Attól függ, mennyit.

- Harmincezer frankot?

- Kissé túl nagy téglá esik a fejemre - nevetett du Tillet.

Ezt a nevetést hallva, az illatszerész fellélegzett. Du Tillet fényűző életmódjától megtévesztve azt hitte, ez az összeg meg se kottyán neki. A bankár becsöngette az inast.

- Küldje fel a pénztárosomat.

- Még nem jött be, uram.

- Hallatlan! ezek a fickók borsot törnek az orrom alá. Tessék, fél kilenc. Idáig már milliós forgalmat lehetett volna csinálni.

Öt perc múlva jelentkezett Legras úr.

- Mennyi van a pénztárban?

- Mindössze húszezer frank. Főnök úr elrendelte, hogy harmincezer frank értékű állampapírt vásároljunk, fizetendő tizenötödikén.

- Igaza van. Még félig alszom.

A pénztáros sanda pillantást vetett Birotteau-ra, és távozott.

- Ha az igazságot számúznék a földről, utolsó szavát egy pénztáros szájába adná - jegyezte meg du Tillet. - Nincs ön érdekelve a kis Popinot nemrég megnyílt üzletében? - kérdezte kínos szünet után, mely alatt az illatszerész homlokán verejtékcseppek gyöngyöztek.

- De igen - felelte ártatlanul Birotteau. - Gondolja, hogy az ő aláírására tudna nagyobb összeget kölcsönözni?

- Ha hoz az ő jótállásával ötvenezer frank értékű váltót, elfogadható kamat ellenében leszámítoztatom egy bizonyos Gobseckkel, aki nagyon készséges, ha van kihelyezni való pénze, márpedig neki mindig van.

Birotteau lesújtva került haza, de még mindig nem vette észre, hogy a bankárok lelketlenül labdáznak vele. Constance azonban rájött, hogy hiába minden próbálkozás, kölcsönt nem tud szerezni. Ha olyan ismert személyiséget, amilyen egy előljáráshelyettes, eddig már három bank elutasított, akkor bizonyára tudakozódtak felőle, következőleg a Francia Nemzeti Bankra, mint hitelforrásra nem lehet számítani.

- Próbálj halasztást kérni - tanácsolta Constance -, menj el Claparon úrhoz, a társtulajdonosodhoz, és keresd fel mindazokat, akiknél tizenötödikén lejáró váltód van, ajánlj fel új határidőt. Ha minden kötél szakad, még mindig ráérsz Popinot aláírásával váltóügynökhöz fordulni.

- Holnap tizenharmadika! - szólt a mélyen lesújtott Birotteau.

Prospektusa nyelvén szólva, César „vérmes” természetű volt: ilyen emberek ellenálló-képességét az izgalom és a töprenkedés roppantul igénybe veszi, s ezt a veszteséget sok alvással kell pótolni. Césarine a szalonba vezette apját, és hogy felvidítsa, elzongorázta neki Herold szép darabját, *Rousseau álmá*-t. A szegény ember feje a pamlag vánkosára hanyatlott. Valahányszor felnézett feleségére, szelíd mosolyt látott az arcán. Így lassacskán elszunnyadt.

- „Szegénykém! - sóhajtott Constance. - Mennyi tortúra vár még rá, csak bírja erővel!”

- Mi bajod, mama? - kérdezte Césarine, látva, hogy anyja könnyezik.

- Édes kislányom, anyagi összeomlás előtt állunk. Apád kénytelen lesz fizetéseképtelenséget jelenteni, és senkinek a könyörületére nem számíthat. Gyermelem, készülj fel rá, hogy egyszerű bolti lány leszel. Ha látom, hogy bátran viseled sorsodat, akkor nekem is lesz erőm új életet kezdeni. Ismerem apádat, ő egy fillérnyi kötelezettsége alól nem fog kibújni. Én lemondok minden igényemről, eladjuk mindenünket. Gyermelem, vidd el a ruháidat és ékszereidet Pillerault bácsihoz, te nem vagy semmire sem kötelezve.

Ezek a bibliai egyszerűséggel kimondott szavak határtalanul megrendítették Césarine-t. Első gondolata az volt, hogy felkeresi Anselme-ot, de lányos szemérme visszatartotta.

Másnap reggel kilenckor Birotteau elindult a Provence utcába. Egész másféle aggodalmak kínáloztak, mint aminőket eddig ki kellett állnia. Hitelt kérni egészen egyszerű kereskedői cselekedet, mert hiszen mindennapos dolog, hogy egy új vállalkozás elindításához forgótőkére

van szükség. De a váltólejárat meghosszabbítását kérni, ez a kereskedelmi világ megítélésében olyan süllyedést jelent, mint a büntetőtörvényszék az esküdtbírószághoz képest; első lépés a bukás felé, úgy, mint a vétség a büntett felé. A megszorult ember kényre-kegyre ki van szolgáltatva másoknak. A kereskedő ilyenkor gúzsba kötve adja át magát egy másik ember hatalmába, és a tőzsdén nem gyakorolják a könyörületesség erényét.

Az illatszerész, aki azelőtt bizakodástól sugárzó szemmel járta Párizs utcáit, most kétségek közt vergődve tétovázott, belépjen-e Claparon bankárhoz. Kezdte megérteni, hogy a bankárok szíve érzéketlen húsdarab. Claparon harsogó jókedvét most otrombának érezte, s ahogy visszaemlékezett a hanghordozására, annyi komisztságot fedezett fel benne, hogy irtózott a vele való találkozástól.

- Közelebb van a néphez, talán nem lesz annyira lelketlen, mint a többi! - ez volt az első vádló szó, amelyre őrijító helyzetében elragadtatta magát.

César összeszedte maradék bátorságát, és elindult a lépcsőn a csúf félemeleti lakás felé, amelynek napszíta, zöld ablakfüggönyeire már az utcáról felsandított. Az ajtón ovális rézlapba vésve ezt a feketebetűs szót olvasta: *Iroda*. Kopogtatott, s mivel nem kapott választ, benyitott.

A szerénynél is szerényebb helyiségekből csak úgy áradt a nyomorúság, fukarság és elhanyagoltság. A festetlen deszkakorlát mögött, mely könyökmagasságtól sárgaréz rácsozatban folytatódott, a megfeketült íróasztalok és pulpitusok mellett egyetlen alkalmazott sem volt látható. A gazdátlan íróasztalokon, a tintatartókban megpenészedett a tinta, a lúdtollak szanaszét meredeztek, mint a kócos haj az utcakölykök fején. Mindenfelé tömérdek irattartó, irat és nyomtatvány hevert, nyilván csupa haszontalan limlom. Az előszobában kopott, piszkos és nyirkos volt a padló, akár csak egy kollégium fogadószobájában. A második szoba, melynek ajtaján *Pénztár* felírás ékeskedett, bolondos összevisszaságával méltó párja volt az első irodahelyiségnek. Egyik sarokban nagy tölgyfa ketrec, rézráccsal, csapóajtóval, benne óriási vasláda, ahol biztosan patkányok kergetőztek. A nyitott ajtajú ketrecben különös alakú íróasztal állt, előtte hitvány, rozzant karosszék, amelynek szakadozott üléséből, akárcsak a gazda parókáján, dugóhúzó-tincsekben göndörödött a lószőr. Ez a szoba alkalmasint a lakás szalonja volt, mielőtt irodát csináltak belőle. Fő dísz egy zöld posztóval bevont kerek asztal, körülötte ócska, fekete bőrszékek, kopott aranyosztyékkal. Az eléggé tetszetős kandallót szemlátomást sohasem fűtötték, mert belül nem látszottak a lángok marta fekete sebhelyek, és a fedőlemeze is tiszta volt. Fölötte a légyköpéses tükör ugyanolyan silány jószág volt, mint a mahagóni keretes ingaóra, amely alighanem valami öreg közjegyző dobra vert holmija közül került ide, és épp úgy bántotta a szemet, mint a két, csüggesztően üres gyertyatartó és a mindent vastagon ellepő, tapadós porréteg. A rózsaszínnel szegélyezett egérszürke tapétán a kormos foltok elárulták, hogy itt naphosszat erős dohányosok szoktak időzni. Ez a rossz levegőjű, sivár szalon leginkább az újságok szerkesztőségi szobáira emlékeztetett. Birotteau nem akart alkalmatlankodni, ezért háromszor kopogtatott a szemközti ajtón.

- Szabad! - hallatszott Claparon hangja, de jó messziről, közből nyilván egy üres szoba volt, amelyben jól megrakott tűz pattogott. Birotteau benyitott ide, a bankárt azonban nem látta sehol.

Ez volt Claparon magánlakosztálya. Keller fogadóóráinak tündöklő kerete és ennek az állítólagos nagyiparosnak hihetetlenül lompos környezete közt a különbség olyan volt, mint a versailles-i kastély és egy indián törzsfőnök wigwamja közt. A nagybankok fényűzése után Birotteau most azt az állapotot ismerte meg, ahonnan a bank elindult kölyökkorában.

A szobából nyíló hosszúkás, odúszerű hálófülke bútorzata újonnan meglehetősen elegáns lehetett, de egy léha élet használatában teljesen tönkrement, rongyossá, szennyessé, rozogává, rendetlenné vedlett. Amikor Birotteau belépett, Claparon magára kapta maszatos háziköntösét, letette pipáját, és oly gyanús sietséggel húzta össze az ágy függönyét, hogy az ártatlan illatszerész furcsákat gondolhatott a házigazda erkölcséről.

- Foglaljon helyet, uram - mondotta a bankárszerepet játszó figura.

Claparon most nem viselt parókát, fejét sután csavarta körül valami gyűrött selyemkendővel. Birotteau nagyon is undorítónak találta, annál is inkább, minthogy félig nyitott hálóköntöse alól kilátszott fehér, kötött gypjúinge, mely a hosszú viseléstől barnássá piszkolódott.

- Meghívhatom villásreggelire? - kérdezte Claparon. Eszébe jutott az illatszerész bálja, és valamivel viszonzni akarta a vendéglátást.

Csakugyan, a kerek asztal, amelyről sebtében leszedték a rajta heverő papírokat, valami csinos ágy társról árulkodott: pástétom, egy-két tucat osztriga, egy palack fehér bor, champagne-iban főtt, saját levében megkocsonyásodott birkavese. A barnaszénnel fűtött tűzhelyen szarvasgombás omlett pirult. A két teríték gyűrött, zsírfoltos szalvétákkal, a leggyanútlanabb szemlélőt is felvilágosíthatta volna, hogy a házigazda előző este kellemes társaságban vacsorázott. Claparon adta az ügyes világfit, mindenképpen ott akarta tartani a szabadkozó Birotteau-t.

- Valakit vártam reggelire, de az illetőnek más dolga akadt - mondta a furfangos utazó hangosan, hogy a takarók alatt rejtőző valaki meghallhassa.

- Uram, én kizárólag üzleti ügyben jöttem, nem akarom sokáig fönntartani.

- Agyon vagyok terhelve munkával - panaszkodott Claparon, egy fedeles íróasztalra és az iratokkal megrakott kisebb asztalokra mutatva.

- Egy árva percem sem marad a magam számára. Rendszerint csak szombaton fogadok, de önt, kedves barátom, szívesen látom bármikor. Arra sem jut időm, hogy sétáljak, vagy szerelmeskedjek. Eltompult az érzésem az üzletek iránt, mert annak jól beosztott lustálkodásra van szüksége, hogy eleven maradjon. Nem kószálhatok a körutakon édes semmittevésben. Eh! unom az üzleteket, hallani sem akarok róluk, pénzem van már elég, de mit ér, ha nincs elegendő boldogságom. Utazni szeretnék, Itáliába vágyom! Ó, drága Itália! Gyarlóságaival is szép, imádni való föld, ott biztosan akadnék egy simulékony és mégis fenséges olasz nőre. Mindig rajongtam az olasz nőkért! Volt már valaha olasz szeretője? Nem? Jöjjön velem Itáliába! Látjuk majd Velencét, a dózsák egykori városát, mely a művészetek iránt érzéketlen osztrák kontárok kezébe került. Hagyjuk békén az üzleteket, hagyjuk a csatornákat, a kölcsönöket, a kormányt. Amikor tele az erszényem, madarat lehet velem fogatni. A mennykőbe is, utazzunk!

- Csak egy szót, uram, és már itt sem vagyok - szólt Birotteau. - Ön tovább adta a váltóimat Bidault úrnak.

- Vagyis Gigonnet barátunknak, ugyebár róla beszél? Ó, a kis Gigonnet, jó fiú, ragaszkodó... mint egy pióca.

- Igen - folytatta Birotteau. - Szeretném... s ebben számítok az ön előzékenységre és tapintatára. - Claparon meghajolt. - Szeretném meghosszabbítani...

- Lehetetlen - vágta el nyersen a szót a bankár. - Ebben az ügyben nem egyedül vagyok érdekelve. Többedmagammal egész kis tanácskozó testületet alkotunk, mint valami képviselőház, de nagyon jól megértjük egymást. Mindent alaposan meghányunk-vetünk, az ám! A Madeleine körüli telkek ügye csak apróság, mi másfelé kereskedünk. Ej, kedves uram, ha nem

vállaltunk volna érdekeltséget a Champs-Élysées, a befejezéshez közeledő börzepalota, a Saint-Lazare negyed, a Tivoli építkezéseiben, akkor nem is lennénk, ahogy a hájas Nucingen mondja, „*ikaszí izletembereg*”. Mi az a Madeleine? Egy rongy kis üzlet. Neeem, mi nem kukacoskodunk, barátocskám - mondta, kedélyesen megpaskolva Birotteau pocakját. Aztán derékon fogta. - Gyerünk, együnk valamit, közben még elbeszélgetünk - folytatta, hogy enyhítse elutasító válaszát.

- Szívesen - mondta Birotteau. Essünk túl ezen is, gondolta, és azon tűnődött, jó lenne leitatni Claparon, és kiszedni belőle, kik a valódi társak az üzletben, amely kezdett gyanús színben feltűnni előtte.

- Helyes! Victoire!

A bankár kiáltására, mintha csak a Gil Blas regény Léonarde-ja elevenedett volna meg, begurult egy kövér gazdasszony. Úgy nézett ki, mint egy halaskofa.

- Mondja meg a segédeimnek, hogy senkinek sem vagyok itthon, még ha Nucingen, Keller, Gigonnet keresne is, vagy akárki más.

- Csak Lempereur úr jött be az irodába.

- Jó. Ő majd fogadhatja az uraságokat. A csürhe nem juthat tovább az első szobánál. Legfeljebb majd azt hiszik, egy új üzleti fogáson töröm a fejem... az ám, egy új ételfogáson.

Leitatni egy volt utazóügynököt reménytelen vállalkozás. César, amikor megpróbálta kivallatni üzlettársát, rossz modorra valló kiszólásait a részegség tüneteinek vélte.

- Azzal a gézengúz Roguinnal ön még mindig kapcsolatot tart - így kezdte. - Megtehetné, hogy ír neki, segítsen egy barátján, akivel minden vasárnap egy asztalnál evett, akit húsz évi ismeretség után bajba sodort.

- Roguin?... az egy szamár! Az üzletrésze már a miénk. Sose búsuljon, öregem, majd rendbe jön. Fizessen csak tizenötödikén, hogy legközelebb mi lesz, majd meglátjuk. Amikor azt mondom: meglátjuk... (no még egy pohárral), az nem jelenti azt, hogy nekem közöm van a váltóíhoz. Ha nem fizet, nem haragszom meg. Az én érdekeltségem az ügyben annyi, hogy jutalék jár nekem a vételek után meg az eladások után, így hát én tárgyalok az eladókkal... Értse meg, önnek szolid üzlettársai vannak, nincs mitől tartania, drága uram. Az üzletek manapság sokágúak. Mindegyik különféle hozzáértést követel meg. Tudja, mit? Társuljon be hozzánk! Hagyja abba a pepecselést a pomádés üvegeivel és a kenőcseivel. Azzal semmire sem megy. Nyüzni kell a közönséget. Térjen át a spekulációra.

- Spekuláció? Hát az meg miféle kereskedelem?

- Absztrakt kereskedelem, olyan üzletág, amely, mint a nagy Nucingen, a pénzvilág Napóleonja mondja, még egy évtizedig kevesek titka lesz. Aki erre adja magát, az átfogja az összes lehetőségeket, lefölözi a hasznot, ami még nincs is meg. Gigászi elgondolás, mely rendszeres bevételi forrássá varázsolja a reményt, egyszóval újfajta fekete mágia! Mindössze tizen-tizenketten vagyunk okos emberek, akik be vagyunk avatva e nagyszerű elgondolások kabalisztikus rejtelseibe.

César csupa fül volt, álmélkodva próbálta kihámozni az értelmet ebből a szövevényes szóáradatból. Claparon kis szünet után folytatta:

- Tudja, az effajta vállalkozásokhoz egész emberek kellenek. Van olyan, aki duzzad az eszméktől, de az erszénye annál laposabb. Amint általában, akinek eszméje van, annak pénze nincs. Képzelsen csak el egy disznót, amely szarvasgomba-tenyészetben csörtet. Nyomában

egy ravasz hajcsár, a pénzember, aki várja a felfedezés nyomán felhangzó rőfögést. Ha most az eszmék embere kiszaglászott valami jó üzletet, a pénzember hátba vágja, és azt mondja neki: „No mi az, barátom? Tenéked ez kemény dió! Nem győzöd erővel. Nesze ezer frank, aztán lódulj innét. A többit elvégezem én.” Jó. A pénzember összehívja az embereit. „Munkára fel, barátaim!” És megindul a prospektusok özöne, a szemfényvesztés életre-halálra! Megfújják a reklámtrombitákat: „Százezer frank öt sou-ért! Avagy öt sou százezer frankért! Aranybányák! Szénbányák!” Egyszóval minden elképzelhető üzleti blöff. Megvásárolják tudósok és művészek véleményét. Kezdődik a nagy parádé. A közönség bevonul, de előbb leszurkolja az obulust, és a bevétel a miénk. A disznó az óljában kap egy rakás krumplit, mi, többiek pedig könyökig turkálunk a bankóban. Így van ez, uram. Ez az üzlet, tessék beszállni. Mi akar lenni inkább, disznó vagy hajcsár, paprikajancsi vagy milliomos? Gondolja meg. Én feltártam ön előtt a modern pénzcsinálás elméletét. Látogasson meg időnként, bennem mindig jókedvű cimborára talál. A francia kedélyesség, amelyben van komolyság is, könnyedség is, nem árt az üzletnek, sőt, ellenkezőleg! Vidám koccintgatás közben értik meg legjobban egymást az emberek. No még egy pohár champagne-it! Kitűnő márka, ajánlhatom! Egy eparnayi borkereskedő küldte, akinek az árujából sokat elhelyeztem, mégpedig jó áron. (Ugyanis azelőtt a borszakmában utaztam.) Hálás nekem, és nem feledkezik meg rólam a szerencsémben. Fehér holló az ilyen.

Ennek az embernek könnyed nemtörődömsége, akit mindenki mély gondolkodónak és kiváló tehetségnek tartott, Birotteau-t úgy elképesztette, hogy nem merte tovább vallatni. Kissé kótyagos volt a champagne-i bortól, mégis eszébe jutott egy név, amelyet du Tillet szájából hallott. Megkérdezte, kicsoda az a Gobseck bankár, és hol lakik?

- Ejha, hát itt tartunk, drága uram? Nos, Gobseck úgy bankár, mint ahogy Párizs hóhérja orvos. Első szava: ötven százalék. Harpagon iskoláját járta ki. Kaphat tőle kanárimadarakat, kitömött óriáskígyókat, nyáron prémet, télen nankingvásznat. És miféle biztosítékot nyújt ön neki? Hogy elfogadja az ön pusztá papírját, ahhoz önnek letétbe kell helyezni a feleségét, a leányát, az esernyőjét, mindent, még a kalapdobozát is, a sárcipőit (rugalmas sárcipőt visel, igaz), szeneslapátját, csípővasát meg a tűzifáját, ami a pincéjében van... Gobseck! Gobseck? A balsors génusza! Ki ajánlotta önnek ezt a megleveledett pénzügyi nyaktilót?

- Du Tillet úr.

- Á! Az a csirkefogó, kitalálhattam volna. Valamikor barátok voltunk. Ma összevesztem vele, úgyhogy még csak nem is köszönünk egymásnak, gondolhatja, megvolt rá az okom. Beláttam a piszkos lelkébe fenékig. Az ön szép bálján, amikor megláttam, hányingert kaptam az utálattól. Hogy főnnhordja az orrát, mert közjegyzőné babája van, pfuj! Nekem ugyan nem imponál, ha akarnám, márkinőim lehetnének. Semmire sem becsülöm a frátert, a becsülésem azé a hercegnőé, akivel sohasem fogja megoszthatni ágyát. Hanem maga is jó pipa ám, apus! Rendez egy csuda nagy bált, és két hónap múlva prolongálást kér! Szavamra, még sokra viheti. Mondok valamit: csináljunk együtt üzleteket. Az ön nevének jó hasznát tudnám venni. Ó, du Tillet arra született, hogy Gobseckkel egy gyékényen áruljon. De rossz vége lesz. Ha csakugyan az, aminek mondják, vagyis, Gobseck felbérelt beugratója, akkor nem sok időt adok neki. Gobseck ismeri a dürgést, mint egy vén pók lapul a hálójában. Előbb-utóbb ham! bekapja áldozatát, lenyeli, mint én ezt a pohár bort! Annál jobb! Du Tillet úgy kibabrált velem... eh, akasztófavirág a javából.

Miután másfél óra hosszat hallgatta ezt a se füle, se farka fecsegést, Birotteau szedelőzködött. De a volt utazó még belekezdett egy történetbe. Mindenáron el akarta mondani egy marseille-i képviselő kalandját.

Ez az úr szerelmes volt egy színésznőbe, akit a *Belle Arsène* revüben a royalistákból álló földszint kifütyült.

- A pofa felállt - mesélte Claparon -, és kihajolt a páholyából: Ki az, aki fütyülni mert, hé!... Ha nő, dutyiba vele, ha férfi, álljon elém; ha se nem nő, se nem férfi, isten trónusánál keressen irgalmat!... Tudja-e, hogy végződött a kaland?

- Mennem kell, ajánlom magam - búcsúzott Birotteau.

- Legyen máskor is szerencsém. Az első Cayron-féle váltó befutott hozzám óvatolva. Én vagyok a forgató, kifizettem. Majd átküldöm önhöz, mert első az üzlet.

Claparon hideg és bohóckodó udvariassága Birotteau-t éppúgy sértette, mint Keller nyeresége és Nucingen németesen kedélyes gúnyolódása. A zugbankár bizalmaskodását, borközi állapotában tett fura közléseit a becsületes illatszerész úgy vitte magával, mint valami lelki mocskot. Távozóban úgy érezte, mintha pénzügyi szemétdombon járt volna.

Kiért az utcára, és elindult a körúton, nem tudta, hová. A Saint-Denis utcánál eszébe jutott Molineux, és a Batáviai-udvar felé vette útját. Felkapaszkodott a piszkos, kanyargós lépcsőn, amelyet nemrég oly dicsőségesen és büszkén járt meg. Molineux gonosz kapzsiságára gondolt, és előre reszketett, hogy kérnie kell tőle valamit. Mint első látogatása alkalmával, a háziúr most is a kandalló mellett ült, de már túl volt a villásreggelin, emésztett. Birotteau előadta kérését.

- Prolongálni egy ezerkétszáz frankos váltót? - hitetlenkedett gúnyosan Molineux. - Uram, nem tudja, mit beszél. Hogyhogy? Tizenötödikén nem lesz ezerkétszáz frankja a váltó-lejáratra, és talán a házbérnyugtámat is elintézetlenül küldi vissza? Hát ezt nagyon rossz néven venném. Pénzdolgokban nem értek tréfát, házbérekben áll a jövedelemem. Ha azok nem folynak be, hogy tehessek eleget kötelezettségeimnek? Egy kereskedő csak helyeselteti ezt az üdvös elvet. Pénz beszél, kutya ugat. A pénznek nincs füle, nincs szíve. Kemény telünk van, lám a fa is megdrágult. Ha tizenötödikén nem fizet, tizenhatodikán délben kap egy kis felszólítást. Mitral bácsi, mindkettőnk végrehajtója, majd zárt borítékban küldi el a felszólítást, különös tekintettel az ön előkelő állására.

- Uram, engem még sohasem idéztek törvény elé.

- Mindennek van kezdete.

A kis aggastyán leplezetlen ridegsége megdöbbenetted és lesújtotta az illatszerészt, a bukás vészharangja kongott a fülében. Minden egyes kondulás felidézte emlékeiben saját mondásait a csődről, amelyeket kérlelhetetlen igazságérzete sugallt. Kijelentései lángbetűkkel rajzolódtak ki agyvelejében.

- Most jut eszembe - szólt Molineux -, a váltóira elfelejtette ráírni: „*Házbér fejében kapott érték*”, ami megerősít előjogaimban.

- Sajnálom, de semmi olyat nem tehetek, amivel többi hitelezőimet megkárosítanám - szólt az illatszerész, és riadt szemmel meredt az eléje táruló szakadékba.

- Szép, szép! Nagyon helyes, Birotteau úr. Eddig azt képzeltem, házbérügyekben már mindent kitapasztaltam tisztelt lakóim jóvoltából. Öntől most valóban újat tanulok; azt, hogy váltót sohasem szabad elfogadni házbér fejében. Én bizony perelni fogok, mert a válasza elárulja, hogy az elfogadványát nem szándékozik beváltani. Az eset érdekelni fogja Párizs minden háztulajdonosát.

Birotteau életundorral eltelve távozott. A gyengéd és puha jellemek ugyanúgy megriadnak az első visszautasítástól, ahogy fellelkesülnek az első sikertől. Éppen az Innocents-piacon járt, s eszébe jutott a kis Popinot; már csak az ő odaadásában reménykedett.

- Szegény fiú, ki hitte volna ezt hat héttel ezelőtt, amikor a Tuilériákban együtt sétáltunk, és én elindítottam a vállalkozását.

Négy óra körül járt, ilyenkor hagyják el a bírák a Törvényszéket. Amikor Birotteau belépett Anselme boltjába, ott találta Popinot bírót, aki történetesen eljött meglátogatni unokaöccsét.

A bíró erkölcsi kérdésekben rendkívül éles szemű megfigyelő volt. Valóságos hatodik érzékkel ismerte fel az emberek titkolt hajlamait, a legközömbösebb cselekedetek lelki rugóit, a bűn csíráját, a gonosztett gyökerét. Erősen figyelte Birotteau-t, anélkül hogy az sejtette volna. Az illatszerésznek szemlátomást terhére volt a bíró jelenléte, zavartan, gondterhelten, szórakozottan viselkedett. A kis Popinot, tömérdek dolga közt, tollszárával a füle mögött, szokása szerint hasra vágódott Césarine apja előtt. César semmitmondó beszélgetésbe kezdett vele, de a bíró sejtette, hogy szavai valami fontos kérdést álcáznának. Ahelyett hogy távozott volna, a ravasz nagybácsi ottmaradt, noha unokaöccse egy szóval sem tartóztatta. Kiszámította ugyanis, hogy az illatszerész úgy akarja lerázni magáról, hogy színleg ő is távozik. Amikor Birotteau elment, a bíró hamarosan követte, és észrevette, hogy ott kószál a közelben, a Cinq-Diamants utcának az Aubry-le-Boucher utca felé eső részén. Ez a jelentéktelen körülmény az öreg Popinot-t megerősítette gyanújában. A Lombard utca felé haladt, s mikor meglátta, hogy Birotteau visszamegy Anselme-hoz, ő is odasietett.

- Kedves Popinot-m - mondta üzlettársának César -, egy szívességet kérnék tőled.

- Mit parancsol? - kérdezte buzgó készséggel Popinot.

- Ó, az életemet mented meg - kiáltott a jó ember, akit boldoggá tett a fiúból hévvel áradó szívjószág, hiszen jártában-keltében négy hete csak jéghideg közönyt tapasztalt. - Arról lenne szó, hogy előlegezz ötvenezer frankot várható haszonrészesedésemre, a törlesztésre nézve majd megegyezünk.

Popinot rémülten nézett Césarra, César lesütötte a szemét. A bíró ebben a pillanatban lépett be.

- Szervusz, öcsém... Á, bocsánat, Birotteau úr! Fiacskám, valamit elfelejtettem neked megmondani.

És a bírók parancsoló mozdulatával kihívta a boltból öccsét, úgy, ahogy volt, kiskabátban, hajadonfővel, és a Lombard utca felé sétált vele.

- Fiam, volt gazdád olyan bonyolult anyagi válságba jutott, hogy alighanem kénytelen lesz fizetéseképtelenséget jelenteni. Az emberek, mielőtt erre kényszerülnének, még ha negyvenéves tisztességes múlt is áll mögöttük, még ha a legerényesebbek is, hogy megmentse a becsületüket, úgy tesznek, mint a legvakmerőbb szerencsejátékosok. Képesek mindenre, eladják feleségüket, áruba bocsátják a lányukat, bajba rántják legjobb barátjukat, zálogba teszik, ami nem is övék, kártyások lesznek, komédiáznak, hazudoznak, rimázkodnak. Én már nagyon sok furcsa dolgot tapasztaltam ezen a téren. Gondolj csak Roguinra, maga volt a megtestesült feddhetetlenség. Ezeket a szigorú következtetéseket korántsem alkalmazom Birotteau úrra, akit tisztességes embernek tartok. De ha olyasmit kérne tőled, ami a kereskedelmi törvényekbe ütközik, például szívességi váltót akarna veled aláíratni, és bele akarna vinni egy „váltólovaglásba”, amely szerintem a csalás kezdete, mert olyan, mint a bankóhamisítás, ígérd meg, hogy semmit sem írsz alá, amíg engem meg nem kérdeztél. Tudom, szereted a lányát, de már csak a szerelmed érdekében sem szabad bűnösen kockára

tenned a jövődet. Ha Birotteau úrnak tönkre kell mennie, miért menjetek tönkre ketten? Hisz ez azt jelentené, hogy megfosztanátok egymást céged majdani hasznától, amely esetleg az ő utolsó menedéke lesz.

- Köszönöm, bátyám, megértettem - szólt Popinot. Most világosodott meg előtte az illatszerész fájdalmas kitörése.

Gondterhelt arccal ment vissza a boltjába. Birotteau rögtön észrevette rajta a változást.

- Tiszteljen meg azzal, hogy felfárad velem a szobámba, ott jobb lesz. Segédeim, akár-mennyire el vannak foglalva, meghallhatják, amit beszélünk.

Birotteau követte Popinot-t, gyötrő kétségek közt, mint a halálraítélt, aki még nem tudja, elutasították-e kegyelmi kérvényét, vagy sem.

- Drága jótevőm - szólt Anselme -, tudja, hogy hálás odaadásom ön iránt határtalan. De engedje, hogy megkérdézzem: a kért összeg teljesen kihúzza a bajból? Vagy csak arra jó, hogy késleltesse a katasztrófát? Ez esetben miért rántana engem is magával? Önnek kilencven napi lejáráttal kellene a váltók. Márpedig én három hónap alatt képtelen volnék azokat kifizetni.

Birotteau elsápadt, ünnepélyesen felállt, és ránézett Popinot-ra.

Popinot rémülten kiáltott fel:

- Ha kívánja, megteszem!

- Hálátlan! - vágta a szót ereje utolsó megfeszítésével Anselme arcába, mint valami szégyenbélyeget.

Birotteau az ajtóhoz ment és eltávozott. Idő kellett hozzá, hogy Popinot magához térjen a rettentő szó okozta kábulatából. Akkor lerohant a lépcsőn, ki az utcára, de az illatszerészt már sehol sem látta.

Ettől fogva Césarine imádójának folyton az a borzalmas ítélet zúgott a fülében, állandóan maga előtt látta szegény César feldúlt arcát. Úgy járt-kelt, mint Hamlet, nyomában egy félelmes kísértettel.

Birotteau részeg emberként kóválygott az utcákon. Valahogy elvergődött a Szajna-partra, s a folyó mentén Sèvres-ig gyalogolt. A fájdalomtól félőrülten egy fogadóban töltötte az éjszakát. Rémült felesége nem merte kerestetni. Az ő helyzetükben végzetes meggondolatlanság lett volna, ha fellármázza a várost. Az okos Constance az üzlet érdekében inkább vállalta az emésztő nyugtalanságot. Hol sírva, hol imádkozva, egész éjjel virrasztott. Meghalt volna César? Vagy egy utolsó reménység hajszájában valahol Párizs környékén futkos?

Másnap délelőtt úgy viselkedett, mint ha tudná, mi az oka férje távollétének. De öt órakor, hogy Birotteau még mindig nem került haza, elküldött nagybátyjáért, és megkérte, menjen el a halottnézőbe. Azalatt a bátor teremtés az irodában ült, mellette a leánya kézimunkázott. Mindketten fegyelmezett arckifejezéssel, sem vígan, sem szomorúan foglalkoztak a vevőkkel. Végre visszajött Pillerault, és vele volt César. A tőzsdéről jövet a Palais-Royalnál találkozott az illatszerésszel, amint az éppen egy játékbárlangba akart belépni. Tizennegyedik volt.

Ebédnél César egy falatot sem evett. Oly rettentően el volt csigázva, hogy a gyomra minden táplálékot visszautasított. Este is szörnyű állapotban volt. Vagy századszor hanyódott már egetverő öröm és mélységes kétségbeesés közt, az érzelmek egész skáláját végigjárta. Érzékeny természetét halálosan meggyötörte ez a vívódás.

Derville, Birotteau ügyvédje, egyszer csak betoppant a pompás szalonba, ahol Constance erőnek erejével igyekezett visszatartani férjét, mert a szegény ember mindenáron az ötödik emeleten akart aludni. „Nem akarom látni örültségem tanújeleit!” - mondta.

- Megnyertük a pert - újságolta Derville.

Erre a szóra César gyűrött arca kisimult, de örömkítőzése megrémítette Pillerault bácsit és Derville-t. A két nő ijedten ment át Césarine szobájába, hogy kisírja magát.

- Akkor új kölcsönt vehetek fel - ujjongott Birotteau.

- Nem lenne okos dolog - szólt Derville. - A másik fél fellebbez, a kúria megváltoztathatja az ítéletet. De egy hónap múlva jogerős döntésünk lesz.

- Egy hónap!

César tompa kábulatba esett, és senki sem próbálta felrázni belőle. Ezt a visszájára fordított merevgörccsszerű állapotot, melyben a test élt és szenvedett, míg az értelem működése szünetelt, ezt a véletlen kikapcsolódást Constance, Césarine, Pillerault és Derville égi jótéteménynek tekintették, és igazuk volt. Birotteau így elviselhette az éjszaka mindent felörlő izgalmait. A kandalló mellett pihent egy karosszékben. Szemközt ült a felesége, és aggódva figyelte, azzal a szelíd mosollyal, amely bizonyítja, hogy a nők közelebb vannak az angyali természethez, mint a férfiak. Ebben a mosolyban a végtelen gyöngédség egybeolvad a legmélyebb együttérzéssel. Csodálatos képesség ez, az angyalok titka, akik nagy ritkán jelennek meg a gondviselés kegyelméből legszebb álmainkban. Césarine alacsony zsámolyon ült anyja lábánál, és olykor hajfürtjeivel cirógatta apja kezét. Ezzel a néma kedveskedéssel akarta kifejezni érzelmeit, mert úgy vélte, ilyen válságos lelkiállapotban a hangos szó elviselhetetlen.

Mint l'Hospital kancellár előcsarnokában, úgy trónolt karosszékében Pillerault, e mindent értő filozófus, s az egyiptomi szfinxek bölcsessége sugárzott arcáról. Halkan beszélgetett Derville-lel.

Constance jónak látta kikérni az ügyvéd tanácsát, akinek titoktartásában tökéletesen megbízott. Suttogva tárta fel helyzetüket Derville előtt. Jó óra hosszat tanácskoztak a tompa részvétlenségbe merült illatszerész jelenlétében.

Végül az ügyvéd Pillerault-ra nézett, és a fejét csóválta.

- Asszonyom - szólalt meg a komoly hozzáértő dermesztő hidegvérével -, csődöt kell kérnünk. Még ha valami csoda folytán holnap tudnak is fizetni, legalább háromszázezer frankot kell még lefizetniük ahhoz, hogy telekrészeikre kölcsönt vehessenek fel. Ötszázötvenezer frank passzívával szemben nagyon szép, nagyon értékes, de készpénzzé pillanatnyilag nem tehető aktívát tudnak felmutatni. Így bizonyos időn belül az összeomlás elkerülhetetlen. Az én véleményem az, hogy jobb kiugrani az ablakon, mint bevárni, amíg legurítanak a lépcsőn.

- Nekem is ez a véleményem, gyermekem - szólt Pillerault.

Derville elköszönt, Constance és Pillerault kikísérték.

- Szegény apuskám! - szólt Césarine. Felállt és szelíden homlokon csókolta apját. - Anselme semmit sem tudott tenni érte? - kérdezte bácsikáját és édesanyját, amikor visszajöttek.

- Hálátlan! - kiáltott César, mert ez a név úgy érintette öntudatának egyetlen éber pontját, mint a zongorahúrt a leütött billentyű kalapácsa.

Attól fogva, hogy ez a szó rettentő átokként sújtott le rá, a kis Popinot le nem hunyta a szemét, pillanatnyi nyugalma sem volt. A szerencsétlen fiú elátkozta nagybátyját. Elment hozzá, hogy levegye lábáról a paragrafusok közt megcsontosodott öreg törvénytudóst, a szerelem minden

ékesszólásával próbált hatni rá, remélve, hogy ezúttal nem fog leperegni a szigorú bíróról minden emberi szó, mint a viaszosvászonról a vízcseppek!

- A kereskedelmi gyakorlat szerint - így érvelt Anselme -, az üzletet vezető üzlettársnak jogában áll, hogy bizonyos összeget előlegezzon a csendestársnak a majdani viszonyra. A mi üzletünk elbírná ezt a megterhelést. Átvizsgáltam a számadásokat, és eléggé erősnek érzem magam, hogy három hónap alatt lefizessek negyvenezer frankot. César jelleme számomra kezesség, hogy ez az összeg a váltóadósság törlesztésére fog fordíthatni. Így, ha netán megbukna, a hitelezők nem tehetnek nekünk szemrehányást. Különben is, bácsikám, inkább veszíték negyvenezer frankot, semhogy el kelljen veszítenem Césarine-t. Amikor most önnel beszélek, ő bizonyosan tudja már, hogy apjának elutasító választ adtam, és megvet érte. Megfogadtam neki, hogy kész vagyok véretem ontani jótevőmért! Olyan helyzetben vagyok, mint a matróz, aki inkább elsüllyed, de nem bocsátja el kapitánya kezét, vagy mint a katona, aki ha kell, együtt hal meg a tábornokával.

- Hallgass a szíved szavára, és légy rossz kereskedő, a becsülésemet nem fogod elveszíteni - szólt a bíró, melegen megszorítva unokaöccse kezét. - Sokat gondolkoztam erről a dologról. Tudom, hogy fülig szerelmes vagy Césarine-ba. Azt hiszem, van rá mód, hogy eleget tehess a szerelem és a kereskedelem törvényeinek egyaránt.

- Ó, bátyám, ha ezt a módot megmutatja, a becsületemet menti meg!

- Kölcsönözz Birotteau-nak ötvenezer frankot, és köss vele üzletrészére vonatkozóan visszavásárlási megállapodást. A szerződést majd én megszövegezem.

Anselme megölelte nagybátyját, azzal hazasiertett, kiállította a váltókat, és futott velük a Cinq-Diamants utcától a Vendôme térig. Abban a pillanatban lépett a szalonba, amikor César, leánya, felesége és Pillerault bácsi mélységes megdöbbenésére, Césarine kérdésére kimondta a szót: „Hálátlan!”

- Szeretve tisztelt gazdám! - lihegte, megtörölve izzadó homlokát. - Itt van, amit kért tőlem. - Odanyújtotta a váltókat. - Alaposan átvizsgáltam üzleti helyzetemet. Ne aggódjék! Lesz a váltókra fedezet. Mentse meg, mentse meg a becsületét!

- Nemhiába bíztam benne - kiáltott Césarine, megragadva és hévvel megszorítva Popinot kezét.

Birotteau-né nyakába borult a fiúnak. César úgy emelkedett fel, mint egy igaz lélek az utolsó ítélet harsonaszavára. Eszelős mozdulattal nyúlt ki, hogy megmarkolja az ötven darab bélyeges papirost.

- Egy percre! - szólt a rettenetes Pillerault bácsi, magához kaparintva Popinot váltóit. - Csak egy percre!

A négy jelenlevő, az egész családi együttes, Césarine és Constance, César és Popinot kővé meredve nézte, hogy a bácsi darabokra tépi és a kandallóba dobja a váltókat. A lángok martalékaivá lettek, mielőtt bárki megakadályozhatta volna.

- Bácsikám!

- Bácsikám!

- Bácsikám!

- Pillerault úr!

Négy hang, négy rémületben egybedobbanó szív. Pillerault magához vonta a kis Popinot-t, szívéhez szorította, és homlokon csókolta.

- Megérdemled, hogy mindenki szeressen, akinek érző szíve van - mondta neki. - Ha lányom volna, akit imádnál, neki milliói volnának, neked pedig csak ez itt ni (az elégett váltók fekete pernyéjére mutatott), s ha ő is szeretne téged, két hét múlva egybekelhetnétek. A gazdád - intett César felé - nincs észnél. Öcsém - fordult most elkomolyodva az illatszerészhez -, ne áltasd magad tovább! Az üzlethez pénz kell, nem pedig érzelem. Ez magasztos dolog, de haszontalan. Két órát töltöttem ma a tőzsdén. Két garas ára hiteled nincs. Mindenki arról beszél, hogy tönkrementél, és meg akartad hosszabbítani a váltóidat, hogy sorra jártad a bankárokat, de mindegyik elutasított, hogy fejvesztetten kapkodsz, hat emeletet másztál meg ahhoz a szajkó módra fecsegő háziúrhoz, hogy meghosszabbíttass vele egy ezerkétszáz frankos váltót, és még a bálodat is pénzzavarod végett adtad. Még azt is beszélik az ellenségeid, hogy Roguinnál semmi pénzed nem volt letétben. Szerintük Roguin csak ürügy. Egy barátomat megbíztam, hallgassa ki a szállongó híreket. Ugyanazt tapasztalta, amit én: a hangulat ellened van. Hogy Popinot segíteni próbál rajtad, arra általában számítanak, de hozzáteszik, csak azért önállósítottad őt, hogy váltókezességre használhasd fel. Egyszóval megindult ellened kereskedői körökben a vádaskodás és rágalomhadjárat, mint mindannyiszor, ha valaki egy fokkal följebb akar hágni a társadalmi ranglétrán. Futkoshatnál egy hétig bankról bankra a Popinot-féle váltóiddal, mindenütt csak megalázó elutasításra találnál. Semmi fedezetet nem látnának mögötte, csak azt, hogy a szegény fiú feláldozásával akarod menteni a bőröd. Tönkretetted volna a Popinot cég hitelét semmiért. Tudod, mennyit adott volna a legmerészebb bankár ötvenezer frank értékű váltóidért? Húszezret! Értsd meg, húszezret! Vannak időszakok az üzleti életben, hogy három napig kell böjtölni a világ előtt, mintha elrontottuk volna a gyomrunkat, a negyediken aztán beengedik az embert a hitel éléskamrájába. Te nem bírod ki a három napos böjtöt, itt a bökkenő! Szegény öcsém, szedd össze magad. A csőd elkerülhetetlen. Itt van Popinot, itt vagyok én. Mihelyt a segédeid aludni térnek, mi ketten dologhoz látunk, hogy téged megkíméljünk a keserves munkától.

- Bácsikám! - esdekelt Birotteau összetett kézzel.

- César, csak nem akarsz szégyenszemre odáig jutni, hogy a mérleged semmi aktívát ne mutasson? Most még a Popinot cégnél fennálló érdekltséged megmenti a becsületedet.

Ebben a fatális megvilágításban César végre átlátta teljességében a szörnyű valóságot. Visszaroskadt karosszékébe, majd térdre esett. Gondolatai összegabalyodtak, gyermeki együgyűség szállta meg. Felesége azt hitte, végét járja, letérdelt, hogy felemelje. De mikor látta, hogy César égne emeli fejét, és kezét imára kulcsolja, ő is így tett. Nagybátyja, lánya és Popinot jelenlétében mélységes töredelemmel rebegte César a katolikus hívők imáját:

- Miatyánk, ki vagy a mennyekben, szenteltessék meg a Te neved, jöjjön el a Te országod, legyen meg a Te akaratod, miként a mennyben, azonképpen itt a földön is, mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma, és bocsásd meg a mi vétkeinket, miképpen mi is megbocsátunk az ellenünk vétőknek, és ne vígy minket a kísértésbe, de szabadíts meg a gonosztól. Amen!

A sztoikus Pillerault szeme könnybe lábadt, a megrendült Césarine sírva hajtotta fejét Popinot vállára, aki sápadt volt és mozdulatlan, mint egy szobor.

- Menjünk le - mondta az öreg kereskedő, karon fogva a fiatalt.

Fél tizenkettő volt, amikor távozni akartak, felesége és lánya gondjaira bízva Csárt. Ebben a percben Célestin, az első segéd, aki a titkos válság alatt egyedül vezette az üzletet, sietve jött felfelé a lépcsőn. Lépte zajára Césarine elébe futott az ajtóhoz, nem akarta, hogy ily szánalmas állapotban lássa főnökét.

- A ma esti postával - jelentette a segéd - egy levél jött Tours-ból. Hibás címzés miatt megkésve érkezett. Nem bontottam fel, mert azt hiszem, Birotteau úr fivérétől való.

- Apám - kiáltotta Césarine -, levél jött tours-i nagybátyámtól.
- Meg vagyok mentve! - Testvérem! drága testvérem! - és César megcsókolta a levelet. Kibontotta és felolvasta:

FRANÇOIS VÁLASZA CÉSAR BIROTTEAU-NAK

„Tours, január 17.

Szeretett testvérem, leveled nagyon elszomorított. Miután elolvastam, elmentem a templomba, hogy szentmiseáldozatot mutassak be érted Istennek, kérve, hogy Fiának, a mi isteni Megváltónknak szent vére, melyet értünk hullatott, a te fájdalmadra is hozzon gyógyulást. Mialatt imát rebegtem, pro meo fratre Caesare,⁹ a szemem könnyel telt meg arra a fájdalmas gondolatra, hogy távol vagyok tőled most, amikor szükséged lenne testvéri szeretetem támaszára. Remélem azonban, hogy a kitűnő és tiszteletre méltó Pillerault úr helyettesíteni fog. Kedves Césarom, szenvedésedben ne feledkezzél meg arról, hogy a földi lét megpróbáltatások vándorútja, és egykor jutalmat nyerünk azért, hogy szenvedtünk az Úr szent nevéért s Egyházáért, hogy követtük a szentírás tanait, és gyakoroltuk az erényt: máskülönben e világ dolgai értelmetlenek lennének. Tudom, hívő vagy és jámbor életű, mégis elisméltam e tanokat, mert olyanokkal, akik mint te, a világ viharaiba sodródtak, és az emberi érdekek veszélyes tengerén hanyódnak, megeshet, hogy a viszontagságok közepette, fájdalmukban káromlásra vetemednek. Ne átkozd azokat az embereket, akik megbántanak, sem Istent, aki most keserű cseppet ejtett életed poharába. Ne nézd a földet, inkább emeld szemedet az égre: onnan jó a vigasztalás a gyengéknek, ott van a szegények kincse, a gazdagok ostora...”

- De, Birotteau - szólt közbe Constance -, ugord át ezt a részt, nézd meg, küldött-e nekünk valamit.
- Sokszor el fogjuk olvasni ezt a levelet - szólt a kereskedő, könnyeit törölgetve. Ahogy átlapozta a levelet, egy kincstári utalvány hullott ki belőle. - Biztos voltam benne, hogy szegény fivérem segít rajtunk - mondta, és felvette az utalványt.

„...Elmentem Listomère-né úrnőhöz - folytatta az olvasást sirástól elcsukló hangon -, és anélkül, hogy okát adtam volna, megkértem, kölcsönözze nekem minden rendelkezésére álló pénzét, hogy kiegészíthessem vele azt, amit magam félretettem. Az ő nagylelkűsége lehetővé teszi, hogy ezer frankra kerekítsem az összeget, s ezt küldöm most neked a tours-i adóhivatal kincstári utalványa formájában.”

- Ezzel ugyan nem sokra megyünk - szólt Constance, Césarine-ra pillantva.

„Ha néhány felesleges dologról lemondok, három év alatt visszafizethetem Listomère-né úrnőnek a kölcsönkapott négyszáz frankot; ne nyugtalankodj hát miattam, kedves jó Césarom.

Amim van, elküldöm neked, remélve, hogy ezzel az összeggel szerencsésen kilábalsz bizonyára csak pillanatnyi pénzzavarodból. Tudom, mennyire kényes vagy ilyen dolgokban, meg akarom előzni ellenvetéseidet. Eszedbe ne jusson, hogy kamatokat fizess, vagy hogy visszaadd nekem ezt az összeget, amikor megint jól megy a sorod, ami nem késhet sokáig, ha Isten kegyesen meghallgatja mindennapi imáimat. Két éve annak, hogy utoljára írtál. Akkori leveledből azt olvastam ki, hogy gazdag vagy, így hát azt gondoltam, a szegényeknek adhatom megtakarított pénzemet; de mostantól kezdve mindenem a tiéd.

⁹ Pro meo fratre Caesare - testvéremért, Cézárért. (latinul)

Ha túljutottál életutad múló viharán, tedd el a küldött összeget Césarine húgocskám számára, hogy felhasználhassa háztartásában valami csekélységre, emlékezvén öreg nagybátyjára, aki nem szűnik meg az ég felé emelt kézzel kérni a Mindenhatót, hogy terjessze ki áldását rá és mindazokra, akiket szeret. Végül, kedves jó Césarom, ne feledd, hogy én szegény pap vagyok, aki úgy jár az isteni kegyelem ösvényén, mint a mezők madarai, s csak arra gondol, hogy teljesítse isteni Megváltója parancsolatait, aki tehát kevéssel is beéri. A legcsekélyebb aggályaid se legyenek a nehéz körülmények közt, melyekben leledzel, s gondoldj rám úgy, mint aki téged gyengéden szeret. Kitűnő Chapeloud abbénknak nem lettem említést mostani helyzetedről, de tudja, hogy írok neked, megkért hát, tolmácsoljam legszívélyesebb üdvözléteit magad és családod számára, és szívből kívánja további boldogulásodat. Ég áldjon, forrón szeretett testvérem, kérem Istent, tartson meg Téged, nődet és leányodat egészségben. Kívánok mindnyájatoknak erőt és kitartást a nehéz napok elviseléséhez.

FRANÇOIS BIROTTEAU

*lelkész, a tours-i Saint-Gatien székesegyház
és plébániatemplom káplánja*

- Ezer frank! - fakadt ki Birotteau-né.

- Tedd csak el - szólt komolyan César -, mindent odaadott, amije volt. Különben is a lányunk pénze, de egyelőre élhetünk belőle anélkül, hogy meg kellene kérdeznünk a hitelezőinket.

- Azt fogják hinni, jelentős összegeket vontál el tőlük.

- Felmutatom nekik ezt a levelet.

- Majd azt mondják rá, az is csalafintaság.

- Istenem, Istenem! - kiáltotta megfélemlítve Birotteau. - Hányszor gondoltam ezt én is szegény emberekről, akik bizonylyan olyan helyzetben voltak, mint most én.

Nagy aggodalmukban César állapota miatt, anya és lánya kézimunkázva, mély csöndben virrasztottak mellette. Éjfél után két órakor Popinot halkán benyitott a szalon ajtaján, és intett Constance-nak, jöjjön le. Amikor belépett az irodába, Pillerault bácsi levette a pápaszemét.

- Gyermekem - mondta neki -, nem kell feladnunk a reményt, nincs minden elveszve. De az urad most nem tudna megbirkózni az üzleti nehézségekkel, amelyeket én és Popinot próbálunk kibogozni. Te holnap ne mozdulj ki a boltból, s végy át minden érkező levelet. Délután négyig van időnk. Elmondom, hogy látom én a dolgokat. Ragonéktól és tőlem mint hitelezőktől nincs mit tartani. Tételezzük fel, hogy a Césartól Roguinnál letétbe helyezett százezer frankot ténylegesen megkapták az előző telektulajdonosok, tehát ez az összeg akár így, akár úgy, semmiképpen nem áll rendelkezésre. A Claparonnál esedékes száznegyvenezer frank értékű váltót így is, úgy is ki kellene fizetnetek. Így hát nem Roguin bukása miatt mentetek tönkre. Úgy gondolom, hogy kötelezettségeiteket teljesíthessétek, előbb-utóbb felvehettek negyvenezer frankot a gyári telkekre, további hatvanezret kaphattok a Popinot-féle váltókra. Ezzel valahogy elvergődünk. Később majd a Madeleine körüli telkekre is szerezhettek kölcsönt. Ha a fő hitelezők hajlandó lesz segíteni rajtatok, jómagam nem kímélem a vagyonomat, eladom a járadékaimat, megélek száraz kenyéren. Popinot életre-halálra fog küzdeni, ha kell. Ami titeket illet, egyelőre a legkisebb üzleti bevételekre is rá lesztek utalva. De a *Cephalos-olaj* kétségtelenül nagy hasznót fog hajtani. Popinot-val mindent megtárgyaltunk: támogatunk titeket ebben a küzdelmes helyzetben. Ó, én szívesen nélkülözök, ha látom, hogy siker dereng a láthatáron. De minden Gigonnet-től és Claparonéktól függ. Reggel

hét és nyolc közt Popinot és én elmegyünk Gigonnet-hoz, meglátjuk, mit várhatunk tőle. - Constance magánkívül alélt nagybátyja karjaiba. Szólni nem, csak sírni, zokogni tudott.

Sem Popinot, sem Pillerault nem tudhatta, hogy Bidault, más néven Gigonnet, valamint Claparon egyszerűen du Tillet szalmabábjai, és hogy du Tillet ezt a szörnyű közleményt akarta olvasni a hivatalos közlönyben:

„César Birotteau illatszerkereskedő, Párizs, Saint-Honoré utca 397. szám alatti lakos ellen a kereskedelmi bíróság megnyitja a csődöt. Csődnyitás hatálya: 1819. január 19. Csődbíró: Gobenheim-Keller úr. Csődtömeggondnok: Molineux úr.”

Popinot és Pillerault hajnalig tanulmányozták César üzleti könyveit. Reggel nyolckor a két önfeláldozó barát: az élet öreg obszitosza az egyik, a másik ifjú hadnagya, hallgatagon indult el a Grenétat utca felé. Csak hallomásból ismerték azt a rettentő szorongást, amelyet Bidault, másként Gigonnet látogatói szoktak kiállani. Mély levertség ült rajtuk. Pillerault többször végigsimított homlokán.

A Grenétat utca tele van üzletekkel, csúf, piszkos házak sorakoznak benne. Förtelmes itt az építkezés, végtől végig a gyárak mocska uralkodik. Az öreg Gigonnet egy ház harmadik emeletén lakott, ahol csupa tolóablak volt, piszkos üvegtáblákkal. A lépcsőfeljárat egyenest az utcáról nyílt. A házmesterné a félemeleten lakott egy szűk odúban, mely a lépcső felől kapott gyér világítást. Gigonnet kivételével a lakók mind valamilyen ipart űztek. Egésznap ki-be jártak a munkások, úgyhogy a lépcsőfokokat állandóan kemény vagy tapadós sárréteg borította, már amilyen az időjárás volt, és mindenfelé szennyes hulladék hevert. A bűzös lépcsőház fordulóin vörösmázás bádogtáblákon aranybetűs felírások mutatták az ott lakó iparos nevét, és néhol a remekléseikből ki volt függesztve egy-egy mintapéldány. Az ajtók többnyire nyitva voltak, úgyhogy a műhely és háztartás legkülönösebb összevisszaságában lehetett gyönyörködni. Fura moraj, ének, füttyszó áradt ki a lakásokból, mintha csak az állatokat hallaná az ember, négy órakor, a Fűvészkertben. Az első emeleten valóságos disznóólban készültek a legdivatosabb párizsi nadrágtartók. A másodikon irtózatossá szeméthalmok közt szabták a legelegánsabb kartonpapír-díszeket az újévi kirakatok részére. Ennek a háznak harmadik emeletén lakott Gigonnet. Amikor meghalt, egymillió-nyolcszázezer frank maradt utána, de életében semmivel sem lehetett volna rábírní, hogy elhagyja lakását, jóllehet unokahúga, Sillard-né úri lakosztályt ajánlott fel neki a Royale tér egyik palotájában.

- Bátorság! - szólt Pillerault, megrántva az özláb-fogantyús csengőzsinórt Gigonnet szürkére mázolt és tiszta ajtaja előtt.

Gigonnet maga nyitott ajtót. A csőd szélén vergődő kereskedő ügyének képviselőit egy rideg és kopár szobán át, ahol még ablakfüggönyök sem voltak, egy másikba vezette. Itt kínált nekik helyet, és maga is leült a kandalló mellé, melynek hamuval telt üregében néhány fahasáb izzott. Popinot-nak elállt a szívverése, ahogy szétnézett a kolostori ridegségű, pincelevegőjű szobában, és meglátta az uzsorás zöld irattartóit. Ijedten bámult a tarka virágos, hitvány, kékes papírkárpitra, amellyel huszonöt évvel ezelőtt ragaszthatták be a falat. Elbúsult tekintete a kandalló díszein akadt meg, a líra alakú órán és az aranyozott rézverettel ékes, két magas sèvres-i vázán. A versailles-i hajótörésből mentette meg Gigonnet ezeket a roncokat, a királyné budoárjából, ahol a felkelők mindent összetörtek. De a remek műtárgyaktól rikítóan elütött két szörnyen ízléstelen, kovácsoltvas gyertyatartó, ezzel a bántó ellentéttel figyelemztetve a szemlélőt, hogy mily körülmények közt kerültek ide a szép darabok.

- Tudom, nem a maguk dolgában, hanem a híres Birotteau ügyében jöttek - kezdte Gigonnet. - Hát halljuk, miről van szó, kedves barátaim!

- Gondolom, úgyis tudja, röviden végezhetünk - válaszolta Pillerault. - Önnél bizonyos váltók vannak Claparon rendeletére?

- Igen.

- Volna szíves a legkorábban esedékes ötvenezer frank erejéig elfogadni az itt jelenlevő Popinot úr váltóit, természetesen megfelelő leszámítolási jutalék mellett?

Gigonnet levette ronda, zöld házisapkáját, mely úgy ült a fején, mintha odanőtt volna, és vajsárga tar koponyájára mutatva, voltaire-i fintorral kérdezte:

- Engem akarnak hajápoló olajjal kifizetni? Mihez kezdjek vele?

- Ha tréfál velünk, akkor legjobb, ha szedjük a sátorfánkat - szólt Pillerault.

- Bölcs ember, bölcsen beszél - mondta hízelkedő vigyorral Gigonnet.

- No, és ha zsirálnám Popinot úr váltóit? - kérdezte utolsó erőfeszítéssel Pillerault.

- Uram, ön kész aranyfedezet. De nekem nincs szükségem aranyra, én a pénzemet akarom.

Pillerault és Popinot köszöntek és elmentek. Popinot-nak még a lépcsőn is reszketett a lába.

- Hát ember ez? - szólt Pillerault-hoz.

- Állítólag az - dörmögött az aggastyán. - Anselme, soha ne felejtsd el ezt a rövid tárgyalást! Láthattad a bankvilágot, a kellemes külsőségek álarcos játéka nélkül! Az előre nem látott körülmények a prés, mi vagyunk a szőlőfürtök, a bankárok a boroshordók. A teleküzlet kétségkívül jó üzlet. Ez a Gigonnet, vagy aki mögötte van, meg akarja fojtani Césart, hogy lenyúzhassa a bőrét és belebújhasson. Kimondták az utolsó szót, nincs tovább. Ez a bankok hatalma, sohase keress náluk menedéket.

Ezen a szerencsétlen délelőttön Birotteau-né életében először volt kénytelen elutasítani a pénzért jelentkezőket. A bank küldöncét is pénz nélkül engedte el. A bátor asszony örült, hogy megkímélte férjét ezektől a kínos percektől. Egyre növekvő aggodalommal várta Pillerault és Popinot jöttét. Amikor tizenegy óra körül visszaérkeztek, az arcukról olvasta le, hogy minden hiába: a csőd elkerülhetetlen.

- Césár ezt nem éli túl - zokogott fel a szegény asszony.

- Talán jobb is lenne neki - szólt komoran Pillerault. - De ő vallásos ember. Lelke válságán csak gyóntatója, Loraux abbé segítheti át.

Az egyik segédet elküldték a plébániára. Csak az abbé megérkezése után akarták Césár elé terjeszteni aláírás végett a csődbejelentést, amelyet Célestin már elkészített. A segédek, akik nagyon szerették főnöküket, csüggedten várták a fejleményeket.

Négy órakor jött meg a lelkész. Constance közölte vele a rájuk szakadt szerencsétlenséget. Az abbé úgy ment fel a lépcsőn, mint katona az ostromlétrán.

- Tudom, miért jön - kiáltott elébe Césár.

- Fiam, régóta tudom, hogy megnyugszik Isten akaratában. Függessze szemét a keresztre, gondoljon Krisztus urunk megaláztatására, a borzalmas kínokra, melyeket az emberiség lelki üdvéért vállalt; akkor könnyebben fogja elviselni a megpróbáltatást, amelyet Isten önre mért...

- Testvérbátyám már előkészített - mondta Césár, és odaadta a papnak François abbé sokszor elolvasott levelét.

- Önnek jó testvére van, erényes, jóságos felesége, gyengéd lelkű leánya, két hű barátja, nagybátyja és a derék Anselme, két türelmes hitelezője, a Ragon házaspár. Ezek a jó emberek szüntelenül balzsamírt fognak hinteni fájó sebére, és segítenek majd, hogy hordozni tudja keresztjét. Ígérje meg, hogy egy vértanú lelkierejével fogadja a csapást, és nem roskad össze alatta.

Az abbé köhintéssel adott jelt a szalonban várakozó Pillerault-nak.

- Megnyugvásom határtalan - szólt higgadtan César. - A szégyen megesett rajtam, és minden gondolatom az, hogy jóvá tegyem.

A szegény illatszerész hangja és arckifejezése meglepte Césarine-t és a papot. Pedig mi sem lehetett természetesebb. Mindenki könnyebben viseli el az ismert, végleges szerencsétlenséget, mint a kegyetlen válságokat rejtő sorsot, amely egyik percről a másikra hozhat egetverő örömet, vagy végleges gyászt.

- Huszonkét évig álmodtam, ma vándorbottal a kezemben ébredek - mondta César, mintha visszavedlett volna Tours vidéki parasztfiúvá.

E szavak hallatára Pillerault karjába zárta öccsét. César meglátta feleségét, Anselme-ot és Célestint. Az iratok, melyeket az első segéd a kezében tartott, mindent elárultak. Nyugodtan nézett végig a kis csoporton. Szeme bánatos, de baráti tekintetekkel találkozott.

- Egy percre - szólt, azzal levette melléről az érdemkeresztet, és átnyújtotta Loraux abbénak. - Adja vissza akkor, ha ismét méltó leszek a viselésére... Célestin, írja meg lemondásomat előljáráshelyettesi címemről. Főtisztelendő úr, lesz szíves tollba mondani. Keltezze tizen-negyedikéről, és küldje el Raguet-val La Billardiére úrnak.

Célestin és Loraux abbé lementek az irodába. Körülbelül negyedóraig mély csend honolt César szobájában. Lelkiereje csodálatba ejtette hozzátartozóit. Célestin visszajött az abbéval, César aláírta a lemondólevelet. Mikor azonban Pillerault bácsi eléje tette a csődbejelentést, nem tudta leküzdeni idegeinek szörnyű remegését.

- Istenem, irgalmazz! - fohászkodott, miután aláírta a borzalmas okmányt, és visszaadta Célestinnek.

- Uram, asszonyom - szólalt meg most Anselme, és borús homlokán fény suhant át. - Tiszteljenek meg azzal, hogy feleségül adják hozzám leányukat, Césarine-t.

A jelenlevők szeme könnyes lett ezekre a szavakra. César azonban felemelkedett, megragadta Anselme kezét, és tompa hangon mondta:

- Gyermequem, te nem veheted el egy vagyonbukott kereskedőnek a lányát.

Anselme merőn nézett rá.

- Uram - mondta -, akkor megkérdem itt, az egész család színe előtt: beleegyeznek-e házasságunkba, ha ugyan a kisasszony elfogad férjül, azon a napon, amikor csődje megszűnik?

Pillanatnyi csönd lett. Mindannyian megrendülve látták César megkínzott arcán az érzelmek viharzását.

- Igen - szólt végre.

Anselme túlárado boldogsággal csókolta meg Césarine feléje nyújtott kezét.

- Ön is beleegyeznek? - kérdezte.

- Igen.

- Így most már a családhoz tartozom, jogom van törődni az ügyeivel - mondta különös, sokatmondó hangsúllyal.

Sietve távozott, mert úgy érezte, öröme túl erős ellentétben áll jötevőjének fájdalmával. Természetesen nem örült az illatszerész bukásának, de hát hiába, a szerelem önző, zsarnoki érzés. Césarine szívében is az öröm indulata harcolt a keserű levertséggel.

- Ha már ennyire vagyunk - sította Pillerault Césarine-nak -, talán essünk túl a többen is.

Birotteau-né fájdalmas sóhaja inkább fájdalmat fejezett ki, mint helyeslést.

- Mihez akarsz most kezdeni, kedves öcsém? - fordult Pillerault Césarhoz.

- Folytatom az üzletet.

- Nem tartom helyesnek. Likvidálj, add át az aktíváidat a hitelezőknek, aztán pedig tűnj el a párizsi piacról. Sokszor képzeltem magamat hasonló helyzetbe... (Ó, a kereskedőnek mindenre fel kell készülnie. Aki nem gondol a csődre, az nem igazi kereskedő, olyan mint a tábornok, aki azt hiszi, sohasem veszthet csatát.) Én bizony a helyedben feladnám az üzletet. Hogy örökké pironkodjam azok előtt, akiket megkárosítottam, álljam megvető tekintetüket, néma szemrehányásukat? Nem! inkább a nyaktilót... egy perc, és mindennek vége. De hogy mindennap kinőjön a fejem, és mindennap újra lenyakazzanak, ez olyan bűnhődés, amit nem tudnék elviselni. Hiszen vannak sokan, akik ilyenkor úgy tesznek, mintha mi sem történt volna, és kezdik előlről. Ám tegyék! Ők erősebbek, mint Claude-Joseph Pillerault! Ha forgótökével kezded újra az üzletet, mert másként nem kezdheted, rád fogják, hogy eldugtad a pénzedet. Ha viszont garas nélkül fogsz hozzá, sohasem állsz talpra. Na, köszönöm szépen! Dobd sutba az egészset, adj túl az üzleten, és kezdj valami máshoz.

- De mihez?

- Eh, nézz állás után! Nincs elég protekciód? Ott vannak Lenoncourt hercegék, ott van Mortsaufné úrnő meg Vandenesse úr! Írj nekik, keresd fel őket. Valamelyikük majd csak bejuttat egy udvari hivatalba, néhány ezer tallér fizetéssel. A feleséged megkereshet ugyanannyit, talán a lányod is. Helyzeted egyáltalán nem reménytelen. Hárman összeszedhettek évente tízezer frankot. Tíz év alatt könnyűszerrel letudhatsz százezer frank adósságot, mert a fizetésedhez nem kell nyúlnod. Constance és Césarine kézhez kap tőlem ezerötven frankot személyes kiadásaikra, hogy veled hogy lesz, majd meglátjuk.

Ha César nem is, de Constance fontolóra vette ezeket a bölcs intelmeket.

Pillerault a tőzsdére ment. A tőzsde akkor deszkaépítmény volt, kör alakú csarnokába a Feydeau utca felől volt a bejárat. Az ismert és eddig irigyelt illatszerkereskedő fizetés-képtelenségének híre nagy feltűnést keltett a felsőbb kereskedőtársadalomban, amely akkor az alkotmány híve volt. A liberális kereskedők Birotteau bálját politikai érzületük vakmerő kihívásának minősítették. Az ellenzékiek ugyanis ki akarták sajátítani a hazaszeretetet. A royalisták ám szeressék a királyt, de a hazát szeretni a liberálisok kiváltsága: a nép az övék. A hatalom a liberálisok szerint rosszul cselekedett, amikor szervei útján megünnepeelt egy országos eseményt, melyet kizárólagos joggal ők, a liberálisok akartak kiaknázni. Így aztán a Tőzsdén sok szóbeszéd járta, és viharosan tapsoltak annak örömére, hogy megbukott az udvar egyik kegyeltje, a kormány pártfogoltja, a törhetetlen királypárti, aki vendémiaire 13-án a dicsőséges francia forradalom ellen küzdve, megsértette a szabadság eszméjét. Pillerault tanulmányozni akarta a közhangulatot. Ott hangoskodtak egy csoportban a legvérmesebbek: du Tillet, Gobenheim-Keller, Nucingen, az öreg Guillaume és veje, Joseph Lebas, Claparon, Gigonnet, Mongenod, Camusot, Gobseck, Adolphe Keller, Palma, Chiffreville, Matifat, Grindot és Lourdois.

- Az ember nem lehet eléggé óvatos! - szólt Gobenheim du Tillet-hez. - Hajszálon múlt, hogy sógoraim nem nyújtottak hitelt ennek a Birotteau-nak.

- Én tízezer frankkal vagyok érdekelve - mondta du Tillet. - Ma két hete kérte kölcsön, odaadtam pusztá aláírására. De nem bánom, mert valamikor szívességet tett nekem.

- Az ön tisztelt unokaöccse úgy tett, mint a többiek - mondta Lourdois Pillerault-nak. - Bálakat adott! Megértem, ha egy gazember port hint az emberek szemébe, hogy a megbízhatóság látszatát keltse. De hogy valaki, akiben a becsületesség mintaképét láttuk, ilyen ócska szemfényvesztéshez folyamodjék... hallatlan! És az emberek mindig lépre mennek.

- Mint a pinty - szólt közbe Gobseck.

- Csak azokban lehet megbízni, akik olyan odúfélékben laknak, mint Claparon - jegyezte meg Gigonnet.

- *Hallja-e, ti Dille* - szólt a hájas Nucingen -, *maka tréfától külte hozzám Pirodót? Nem dudom, miérd* - fordult Gobenheim gyároshoz -, *asz asz emper nem kültöd el asz ötvenezer frangér, amid hideleztem volna neki.*

- Nem úgy van - szólt Lebas. - Báró úrnak tudnia kell, hogy a bank elutasította Birotteau váltóit, hiszen épp ön javasolta ezt a leszámítoló bizottságban! Furcsa háttere van a szegény ember ügyének, akit változatlanul nagyra becsülök...

Pillerault hálásan megszorította Joseph Lebas kezét.

- Valóban érthetetlen - szólt Mongenod. - Csak azzal tudom magyarázni, hogy Gigonnet mögött olyan bankárok rejtőznek, akik meg akarják hiúsítani a Madeleine körüli teleküzletet...

- Régi história: varga, maradj a kaptafánál - vágott Mongenod szavába Claparon. - Ha ő maga gyártotta volna a *Cephalos-olaj*-at, ahelyett hogy számunkra Párizs-szerte felhajtotta a telekárakat, akkor nem került volna csődbe, még ha elvesztette is a százezer frankját Roguin-nál. Úgy hírlík, most Popinot neve alatt fog tovább dolgozni.

- Körmére kell nézni Popinot-nak - szólt Gigonnet.

E kufár népség szemében a megszökött közjegyző „a szerencsétlen Roguin” volt, az illatszerész „a pórul járt Birotteau”. Az egyiknek mentségül szolgált viharos szenvedélye, a másikat még hibásabbnak tüntette fel nagyravágyása.

Gigonnet a tőzsdéről hazamenet a Perrin-Gasselin utca felé vette útját, és betért Madou anyóhoz.

- No, mama - kérdezte képmutató nyájassággal -, hogy megy a bolt?

- Megy valahogy - felelte tisztelettudóan a mogyorós kofa, oly buzgón, annyi szolgálatkészséggel kínálva helyet egyetlen karosszékén, mintha csak a *drága megboldogult* támadt volna fel.

Madou anyó, aki fél kézzel földhöz teremtett egy bakafántos vagy pimaszkodó fuvarost, aki október tizedikén nem félt volna megrohamozni a Tuilériákat, aki legjobb vevőinek is visszanyelvelt, aki a csarnoki kofák nevében magával a királlyal is bátran tudott volna beszélni, ez az Angélique Madou valósággal hajbókolt Gigonnet előtt. Ha szembekerült vele, meghunyászkodott, reszketett héjatekintetétől. A köznép még sokáig fog rettegni a hóhértól, és Gigonnet volt a piaci árusok hóhéra.

A vásárcsarnok népe nem ismert nagyobb hatalmasságot annál az embernél, aki a pénzt forgatja. Amellett eltörpül minden emberi intézmény. Az igazságszolgáltatást a csarnokiak szemében a rendőr képviseli, azzal könnyű a barátkozás. De az uzsora, mely a zöld irattartók mögött gubbaszt, amelyhez szívszorongva kell könyörögni, az uzsora elhervasztja a tréfás kedvet, kiszárítja a torkot, letörli az önérzetet, és mindenkit térdre kényszerít.

- Kíván tőlem valamit? - kérdezte a kofaasszony.

- Hát egy kis baj van. Készüljön rá, hogy magának kell kifizetnie Birotteau nálam levő váltóit. A jó ember csődbe ment, minden követelését be kell hajtani, holnap küldöm a számlát.

Madou anyó szeme összeszűkül, majd kitágult, és tüzelt, mint a macska szeme.

- Ó, a bitang gazember! Idejött és előjáróhelyettesnek mondta magát, hogy becsapjon. Ette volna meg a fene az ilyen kereskedőket! Már az előjárókban sem lehet megbízni, a kormány is lóvá tesz bennünket! De majd adok én annak a Birotteau-nak, behajtom rajta a pénzemet, be én...

- Hát drágám, ilyen esetben ki-ki úgy segít magán, ahogy tud - mondta Gigonnet, azzal felállt, és menni készült, kényes mozdulattal emelgetve lábait, mint a macska, mikor pocsolyás helyen lépked. - Néha a nagyfejúek is visszaveszik tétjüket a játékból.

- Jó, jó! Én majd a mogyorómat veszem vissza! Marie-Jeanne! add ide a sárcipőmet, meg a nyaksálamat, de gyorsan, mert kapsz olyan nyaklevest, hogy megemlegeted.

- Na, ez olyan verekedős kedvében van, hogy fel fogja verni az egész utcát - dörögte Gigonnet, elégedetten dörzsölve kezét. - Du Tillet örülni fog, szép kis botrány lesz a kerületben. Nem tudom, mit vétett neki ez a szegény illatszerész, én sajnálom, mint egy lesántult ebet. Nem is férfi az, gerinctelen puhány.

Madou anyó este hét óra tájt, mint a Saint-Antoine negyed fellázadt népe rontott be szegény Birotteau-hoz. Útközben még jobban felgyúlt benne a méreg. Nagy dérral-dúrral rántotta fel az ajtót.

- Pizok népség, a pénzemet akarom, ide a pénzemet! Ha nem kapom meg tüstént, elviszem az illatosító zacskókat, a legyezőket, az egész selyem firlefancot, ami árut csak össze tudok szedni kétezer frankom fejében! Ki látott már olyat, hogy egy előjáró meglopja azokat, akiket gyámolítani kellene. Ha nem fizet, feljelentem, lecsukatom, elmegyek a királyi főügyészig, eget-földet megmozgatok az igazamért! Amíg pénzt nem kapok, egy tapodtat se mozdulok innen!

Nekiállt, hogy kinyissa az egyik üveges szekrényt, ahol a drága illatszerek voltak.

- Madou néninek enyves a keze - súgta Célestin a mellette álló segédnek.

Van, akinek eltompítja, van, akinek megélesíti érzékszerveit a dühös szenvedély. Madou néni meghallotta a halk szavakat, és akkora pofont kent le Célestin képére, amilyen még nem csattant el illatszeres boltban.

- Tanuld meg tisztelni a nőket, angyalom, és ne merészd kicsúfolni azt, akit meglopsz.

Constance kilépett a hátsó boltból. Ott volt történetesen a férje is, nagy vitában Pillerault bácsival, aki magával akarta vinni. Szegény César odáig jutott az önmegalázásban, hogy a törvény betűjének engedelmeskedve, jelentkezni akart az adósok börtönében.

- Az ég szerelmére, asszonyság - könyörgött Constance -, ne hívja fel a járókelők figyelmét.

- Dehogyan! Elmondom biz én a dolgot mindenkinek. Nevetséges! Azért dolgozom arcom verejtékével, azért kuporgatom a tallérjaimat, hogy maguk bálokat rendezzenek? Maga lenyúzza a magamfajta szegény báránycák bőrét, hogy királynői díszbe öltözhessen! Atyaisten, nekem égetné a testem az olyan ruha, amit lopott pénzen csináltak! Nekem csak ez a nyúláször kendőm van, de ez legalább az enyém! Zsivány banda, ide a pénzem, vagy...

Leesett egy szép berakásos dobozra, melyben értékes piperetárgyak voltak.

- Tegye le azt, asszonyom - szólt előlépve César. - Itt már semmi sem az enyém, minden a hitelezőimé. Csak a puszta személyemet mondhatom a magaménak. Ha börtönbe akar juttatni, küldje értem a törvény embereit. Becsületszavamat adom (egy könnyű csepp csillant meg a szemében), hogy bevárom itt őket.

Hangja és magatartása megszelídítette a haragos asszonyt.

- Egy közjegyző miatt mentem tönkre, önhibámon kívül okoztam kárt másoknak - folytatta César. - De idővel megtéríték mindent, ha addig élek is. Ha kell, beállok napszámosnak vagy hordárnak a vásárcsarnokba.

- Jól van no, látom, maga jóra való ember - szólt a kofaasszony. - Bocsássa meg, asszonyom, hogy eljárt a szám. De nincs más hátra, mint hogy felkössem magam. Gigonnet nem fog békén hagyni. Nekem meg csak tíz hónap múlva vannak esedékes papírjaim a maguk átkozott váltóinak a rendezésére.

Pillerault lépett most a csoporthoz.

- Jöjjön el hozzám holnap reggel - mondta. - Majd egy barátom útján öt százalékkal leszámíltatom a váltóit.

- Nini, a derék Pillerault apó! Persze, hiszen a maga nagybátyja - mondta az asszony Constance-nak. - Maguk becsületes emberek, ugye nem fogok veszíteni semmit? Hát akkor viszontlátásra holnap, öreg Brutus! - búcsúzott a volt vaskereskedőtől.

César mindenáron ott akart maradni üzlete roncsai közt. Úgy vélte, így minden hitelezőjével meg tud egyezni. Hiába könyörgött Constance. Pillerault igazat adott Césarnak, és rávette, hogy egyelőre menjen fel a lakásba. A ravasz öreg azonban elsietett Haudry doktorhoz, elmondta neki, mi van Césarral, és altatószert íratott vele. Megcsináltatta a receptet, és estére visszament Birotteau-ékhoz. Constance-szal egyetértésben rábeszélte Césart, igyék meg velük együtt valami könnyű italt. Az elvegyített altatószer hatott, César mély álomba merült. Tizennégy óra múlva ébredt fel, Pillerault foglyaként a Bourdonnais utcai lakásban. A bácsi átengedte neki fekvőhelyét, ő maga tábori ágyon aludt a szalonban.

Amikor férjével és Pillerault-val a kocsit elrobogott, Constance elvesztette bátorságát. Erőnket sokszor ösztökéli kitartásra, hogy magunknál gyöngébbeket kell istápolnunk. Egyedül maradván leányával, Constance úgy zokogott, mintha férje meghalt volna, és azt siratná.

Césarine térdére ült, és cicásan hízelkedve simult hozzá, ahogy csak nők tudnak összesimulni.

- Anyácskám, azt mondtad, ha bátran viselem magam, neked is lesz erőd elviselni a csapást. Ne sírj hát, drága anyám. Kész vagyok belépni akármilyen üzletbe. Elfelejttem, kik, mik voltunk azelőtt. Az lesz, ami te voltál lánykorodban, első kisasszony egy boltban, és soha egy panaszos szavamat nem fogod hallani. És van még egy reménységem. Hallottad, mit mondott Anselme úr?

- A drága fiú! nem lesz a vőm...

- Ó, mama!

- Az édesfiam lesz.

Césarine megölelte anyját.

- Látod, a szerencsétlenség arra jó - mondta elérzékenyülten -, hogy megismerjük igazi barátainkat.

Anyáskodó gyöngédségével Césarine enyhíteni tudta a szegény asszony fájdalmát. Másnap délelőtt Constance elment Lenoncourt herceghez, a király egyik első kamarásához. Levelet hagyott hátra, s a nap bizonyos órájára kihallgatást kért. Közben elment La Billardiére úrhoz, elmagyarázta, milyen helyzetbe sodorta Césart Roguin szökése, megkérte, támogassa őt a hercegnél, beszéljen helyette, mert fél, hogy rosszul fejezi ki magát. Állást akart kérni férje számára. Birotteau bizonyára a legbecsületesebb pénztáros lenne, ha a becsületességben vannak fokozatok.

- A legjobbkor megyünk - mondta az előljáró -, a király most nevezte ki Fontaine grófot az udvartartás főigazgatójává.

Két órakor La Billardiére és Birotteau-né együtt haladtak fel a Saint-Dominique utcai Lenoncourt palota fölépcsőjén. Bevezették őket a herceghez, aki egyike volt a király különösen kedvelt kamarásainak, már amennyire XVIII. Lajos tudott kedvelni valakit. Ez a nagyúr azoknak a vérbeli nemeseknek kis számú csoportjához tartozott, akiket a múlt század hagyott a mostanira. Reményt ébresztő kegyességgel fogadta Constance-ot. Az illatszerész felesége nagy és egyszerű volt fájdalmában. A fájdalom oly nagy érzés, hogy a legközségesebb embert is megnemesíti. Ha őszinte, akkor dicsfényt sugároz. Constance pedig minden ízében őszinte asszony volt. Arról volt szó, hogy haladéktalanul szólni kellene a királynak.

A megbeszélés közben jelentették Vandenesse urat.

- Itt van az ön megmentője, asszonyom! - kiáltott fel a herceg. A fiatal férfi ismerte Birotteau-nét, vásárolt nála egyszer-kétszer holmi apróságokat, amelyek néha vannak olyan fontosak, mint a nagy dolgok. A herceg közölte vele La Billardiére szándékait. Vandenesse, amint megtudta, milyen baj érte d'Uxelles márkinő keresztfiát, tüstént elment La Billardiére-rel Fontaine grófhöz. Birotteau-nét megkérte, várakozzék rá otthon.

Fontaine gróf, akárcsak La Billardiére, egyike volt azoknak a bátor vidéki nemeseknek, akik ismeretlenségben szervezték a vendée-i felkelést. Emlékezett Birotteau-ra, annak idején többször látta a *Rózsakirálynő*-ben. Azok, akik akkoriban vérüket áldozták a királyságért, most előjogokat élveztek, amelyeket a király titokban tartott, nehogy magára bősztse a liberálisokat. Fontaine gróf kegyeltje volt XVIII. Lajosnak, tudták róla, hogy az uralkodó teljes bizalmát bírja. Nemcsak, hogy határozottan kilátásba helyezett valamilyen állást, hanem rögtön fel is kereste Lenoncourt herceget, aki éppen szolgálatban volt, megkérte, eszközöljön ki számára rövid esti kihallgatást a királynál, La Billardiére számára pedig a király fivérénel, aki nagyon szerette a volt vendée-i diplomatát.

Fontaine gróf még aznap este a Tuilériákból jövet azzal a hírrel kereste fel Birotteau-nét, hogy férjét, ha kiegyezett a hitelezőivel, kétezeröt száz frank fizetéssel kinevezik az Államadósságok Pénztárához. Az udvari hivatalok állásait ugyanis már egytől egyig betöltötték a fölös számban jelentkező nemesekkel, akik már korábban ígéretet kaptak.

Ez a siker csak kezdete volt annak a feladatnak, amelyet Birotteau-né magára vállalt. Szegény asszony elment a Saint-Denis utcába Joseph Lebas-hoz, a *Labdázó Macská*-hoz címzett üzlet tulajdonosához. Útközben fényes hintóval találkozott. Roguinné ült benne, nyilván bevásárló körutat tett. Pillantásuk találkozott. A gond nélkül élő szép közjegyzőné akaratlanul lesütötte szemét a sorsüldözött asszony láttára.

Szegyenkezése felbátorította Constance-ot.

„Sosem fogok hintón járni a mások hasznából” - mondotta magában.

Joseph Lebas nagy szívéllyel fogadta. Constance arra kérte, helyezze el lányát valamelyik tekintélyes cégnél. Lebas nem ígért meg semmit, de egy hét múlva Césarine ezer tallér fizetéssel, lakással és ellátással állást kapott Párizs egyik legelőkelőbb divatárus cégénél, mely új üzletet nyitott az Italiens negyedben. A pénztár kezelésével és az üzlet felügyeletével bízták meg. Az illatszerész lánya így rangban az első kisasszony fölé került, és a tulajdonosokat helyettesítette ebben az üzletben.

Constance még aznap elment Popinot-hoz. Megkérte, bízza rá a pénztár és a könyvelés kezelését és a háztartás vezetését. Popinot tudta, hogy az ő cége az egyetlen, ahol az illatszerész felesége megkaphatja a neki járó tiszteletet, és azt az állást, amely nem jelent számára megalázást. A jólelkű fiú háromezer frank évi fizetést ajánlott fel Birotteau-nénak, azonkívül teljes ellátást. Saját lakását rendezte be neki, ő maga az egyik segéd padlásszobájába hurcolkodott. Így a szép illatszerészné, miután egy hónapig, egy pompás lakosztály minden kényelmét élvezte, most abban a sötét és nyirkos udvari szobában talált hajlékot, ahol Gaudissart, Anselme és Finot a *Cephalos-olaj*-at felavatták.

Amikor Molineux, a kereskedelmi törvényszék által kirendelt csődtömeggondnok megjelent, hogy lefoglalja Birotteau aktíváit, Constance, Célestin segítségével, felvette vele a leltárt. Azután leányával együtt gyalog, egyszerű öltözékben elindult Pillerault bácsihoz. Vissza se néztek a házra, ahol életük egyharmadát leélték. Csöndben ballagtak a Bourdonnais utcáig. Elszakadásuk óta először vacsoráztak együtt Césarral. Szomorú vacsora volt. Ki-ki gondolataiba merült, kötelezettségeit mérlegelte, és azon tűnődött, lesz-e ereje helytállni. Mint a viharba sodródott tengerészek, felkészültek a küzdelemre, de nem kicsinyelték le a veszélyt. Birotteau nekibátorodott, amikor megtudta, mily készségesen törődtek sorsával előkelő személyiségek, de sírva fakadt, amikor hallotta, mire szánta el magát a lánya. Meghatottan nyújtott kezét feleségének, amikor ez közölte vele, hogy ő is megint munkás életet kezd.

Pillerault bácsi szeme, életében utoljára, ismét könnyes lett, ahogy látta szeretetben összeforlni ezt a három embert, s köztük a leggyengébbet, legmegviseltebbet, aki tétova kézmozdulattal sóhajtott: „Reméljünk!”

- Takarékoságból - mondta neki - legjobb lesz, ha továbbra is nálam laksz. Oszd meg velem szobámat és kenyereimet. Régóta unom már a magánosságot, te pótolod majd nekem a szegény fiút, akit elvesztettem. Az Oratoire utca, ahol a hivatalod van, innét egy ugrás.

- Isten nem hagy el - kiáltott Birotteau -, jó csillagom vezérel a viharban.

Balszerencsében a bölcs beletörődés segít elviselni a bajokat. Birotteau, befejezett ténynek látva bukását, megnyugodott és erőre kapott.

Amikor egy kereskedő csődöt jelent, voltaképpen keresnie kellene Franciaországban vagy külföldön egy csendes zugot, ahol mindentől visszavonulva úgy élhet, mint egy gyermek. Mert csakugyan gyermekorba került. A törvény kiskorúnak, nyilvános tevékenységre és a polgárjogok gyakorlására képtelennek minősíti. A gyakorlatban a dolog nem olyan veszedelmes. Az egyezkedési tárgyalások előtt a vagyonbukott menlevelet kér, s ezt a bíró és a hitelezők még sohasem tagadták meg. Ha ilyen igazolvány nélkül érnék, börtönbe kerülne, míg ezzel felszerelve úgy járhat-kelhet, mint a parlamenter az ellenséges táborban, nem kíváncsiságból, hanem hogy védve legyen a ránézve hátrányos jogszabályok szigora ellen. A magánvagyonra érintő törvények bámulatosan kifejlesztik az elme ravaszságát. A bukott kereskedő, mint mindenki, akinek érdekeit valamely törvény keresztezi, teljes szellemi

erejével arra törekszik, hogy a törvényt a maga javára hatálytalanítsa. A polgári halál állapota, mely a hernyók gubóállapotához hasonlatos, körülbelül negyedévig tart. Ezalatt elintéződnék a formalitások, és utána meg lehet tartani a tárgyalást, melynek során az adós és hitelezők megkötik az egyezségnek nevezett békeszerződést. Ez annyit jelent, hogy az ellentétes érdekek vihara lecsillapul, és a békés megegyezés veszi át uralmát.

Ha megtörtént a csődbejelentéshez csatolt vagyonmérleg átvizsgálása, a kereskedelmi törvényszék csődbíróát nevez ki az ismeretlen hitelezők érdekeinek védelmére, de azért is, hogy a bukott kereskedőt megóvja a felbőszült hitelezők zaklatásaitól. Ezt a kettős szerepet gyönyörűen betölthetnék a csődbírák, ha idejük lenne hozzá. A csődbíró utasítására a foglalással megbízott csődbiztos lefoglalja a bukott kereskedő vagyonát, értéktárgyait, árukészleteit, és egybeveti a mérlegben feltüntetett aktívákkal. Azután az újságokban közzétett hirdetménnyel összetrombitálják a hitelezőket. Egybegyűlnék a részint valódi, részint ál-hitelezők, és ideiglenes csődtömeggondnokokat neveznek ki: ezek helyettesítik a csődbiztost, a bukott kereskedő papucsába bújnak, és a törvény lehetősége révén magává a kereskedővé változnak. Likvidálhatnak, kiárusíthatnak, intézkedhetnek, egyszóval a hitelezők malmára hajthatják a vizet, ha a vagyonbukott nem tesz ellenvetést. A legtöbb párizsi csőd nem halad túl az ideiglenes gondnokok kinevezésén, aminek oka a következő:

Egy vagy több végleges csődtömeggondnok kinevezése olyan ténykérdés, amely feltűzeli a hitelezők szenvedélyét. Bosszút lihegnek, mert kijátszottak, megcsúfoltnak, lépre csaltak, kifosztottak, becsapottak érzik magukat. Noha rendszerint csakugyan kijátszották, becsapták, meglopták, lépre csalták, megcsúfolták őket, nincs kereskedői szenvedély Párizsban, mely három hónapnál tovább lobogna. Az üzleti forgalomban befolyt pénzek három hónap alatt helyreállítják az egyensúlyt. Egy-egy csődöt követő kilencven napi lótas-futás után minden hitelező kifárad, és örül, ha az igazak álmát alhatja, jó kis asszonykája oldalán. Ez hozzásegíti az idegent annak megértéséhez, hogy Franciaországban az ideiglenes mennyire végleges: ezer ideiglenes gondnok közül alig ötöt véglegesítenek. A csőd okozta gyűlölség lecsillapodásának oka kivüláglik az elmondottakból. De azoknak, akiknek nincs szerencsájük a kereskedői pályán működni, meg kell magyaráznunk a csődeljárás drámáját, hogy megértsék, miként folyik le Párizsban ez a siralmas komédia, s hogy mily bámulatos kivétel volt Césár esete.

Ez a gyönyörűséges kereskedelmi dráma három felvonásra tagozódik: a csődbiztos, a tömeggondnok és az egyezség felvonásaira. Mint minden színdarab, ez is kettős látványosság: más a nézőtér felől és más a színpalak mögül szemlélve, amit rejtett eszközeivel a közönségnek mutat. A színpalak mögött a vagyonbukott és védőügyvédje, a hitelezők ügyvédje, a tömeggondnok és csődbiztosok játszanak.

Párizson kívül senki sem, de Párizsban mindenki tudja, hogy a kereskedelmi törvényszék bírójánál különösebb hatósági személyt nem intézményesített a társadalom. Ez a bíró minden pillanatban attól tarthat, hogy saját igazságtévése őt magát sújthatja. Megegett már Párizsban, hogy a kereskedelmi törvényszék elnöke kénytelen volt csődöt jelenteni. Ahelyett, hogy erre a tisztségre öreg, kiérdemesült kereskedőt választanának egy feddhetetlen élet jutalmaként, a bírói székben rendszerint valamely nagy cég főnöke ül, akit óriási vállalkozások gondja terhel. Valóságos *conditio sine qua non*, elengedhetetlen alapfeltétel, hogy bíróvá saját üzleti gondjai közt evickéló kereskedőt tesznek meg, akinek aztán a fővárosban szüntelenül fortyogó kereskedelmi vulkánok fölött kell ítélkeznie. Ahelyett hogy a kereskedelmi törvényszékeket úgy szervezték volna meg, hogy a kereskedő onnét célszerű átmenettel, a nevetségessé válás veszélye nélkül emelkedhessék nemesi régiókba, ez az intézmény gyakorló kereskedőkből áll,

akik önmaguknak árthatnak ítéleteikkel, ha később elégedetlen pereskedőkkel kerülnek szembe, ahogy Birotteau is szembekerült du Tillet-vel.

Ilyenformán a bíró olyan személy, aki füle mellett engedi el a sok beszédet, mert közben a maga üzleteire gondol, s a tárgyalt ügyben a tömeggondnokokra, és az ügyvivőre bízta magát, kivéve különleges eseteket, amikor vagy a hitelezők, vagy az adós ügyeskedése folytán furcsa módon jelentkezik a turpisság. Ez a személyiség úgy vesz részt a drámában, mint a tárgyalóteremben a király mellszobra. Ha fakereskedő, reggel öttől hétig a telepen található, ha megillatszerész, mint Birotteau volt, az üzletében, este pedig, vacsora után, az asztalnál; de egyébként állandó hajszában él. Így hát rendszerint néma szereplője a drámának. De meg kell adni, a hiba a törvényben keresendő. A sebtében összezsúpolott törvénycikk, amely itt irányadó, megköti a bíró kezét, aki számos esetben azért szentesít csalárdságokat, mert nem képes megakadályozni, amint majd látni fogjuk.

Megeshet, hogy a csődbiztos nem a hitelezők, hanem az adós embere. Minden hitelező igyekszik növelni a maga részesedését a vagyonbukott közreműködésével, aki mindig gyanús, hogy kincseket rejteget. A csődbiztos két irányban hasznosíthatja magát: egyfelől nem gyűjtja rá a házat a bukott kereskedőre, másfelől megszerez egyet-mást a befolyásos hitelezőknek. Így a kecske is jóllakik, a káposzta is megmarad. Nem egy ügyes csődbiztos úgy tudta kijátszani az ítéletet, hogy összevásárolta a követeléseket, és talpra állította a bukott kereskedőt, mint egy keljfeljancsit. A csődbiztos a nagyobb szénakazal felé fordul. Ha kell, pártját fogja a legerősebb hitelezőknek, és sorsára hagyja az adóst, ha kell, feláldozza a hitelezőket az adós javára. Ez az ember, akárcsak a védőügyvéd, fontos mellékszereplője ennek a színdarabnak. Mindkettő csak akkor vállalja szerepét, ha fellépti díja biztosítva van. Ezer csőd közül kilencszázötvenben a csődbiztos a vagyonbukott embere.

Történetünk idején a védőügyvédek többnyire felkeresték a csődbíró, és olyan valakit javasoltak csődbiztosi tisztségre, aki ismerte a bukott kereskedő körülményeit, és össze tudta egyeztetni a csődtömeg érdekét a bajba jutott tisztességes ember érdekével. Néhány év óta azonban az ügyes bírák meghallgatják a javaslatot, de nem a kívánt embert rendelik ki csődbiztosnak, hanem azt, akit ők megbízhatóbbnak látnak.

Ezalatt összeülnek a valódi és álhitelezők, hogy kijelöljék az *ideiglenes*, de mint előbb mondtuk, egyben *végleges* tömeggondnokokat. Ezen a gyűlésen ugyanúgy van szavazati joga annak, akinek ötven sou, mint annak, akinek ötvenezer frank a követelése; a szavazatokat számlálják, nem mérlegelik. A választásban részt vesznek olyanok is, akiket a csődbe jutott hazugul nevezett meg hitelezők gyanánt, ezek persze egyetlen szavazásról sem maradnak el. Ez a gyűlés jelöli ki azokat a hitelezőket, akik közül a csődbíró, a hatalom nélküli elnök, köteles kiválasztani a gondnokokat. Így a csődbe jutott keze majdnem mindig benne van a játékban, és az lesz a gondnok, aki neki megfelel. Olyan visszaélés ez, amely a jogrend palástja alatt a legcsúfosabb bohózáttá zülleszt a csődeljárás drámáját. Így a köztisztviselőben álló nagykereskedő, ha bajba jut, ura marad a helyzetnek, és ráütteti a törvényesség pecsétjét a maga kieszelte csalásra. A párizsi kiskereskedőket általában nem érheti gáncs. Amíg egy boltos odáig jut, hogy csődöt kér maga ellen, addigra eladta a felesége selyemsálját, zálogba csapta ezüstneműjét, minden vackát pénzzé tette, és üres kézzel marad alul, még a védőügyvédjét sem tudja fizetni, aki nem is igen törődik vele.

A törvény úgy intézkedik, hogy az egyezség - amely elengedi a kereskedő tartozásának egy részét, és visszahelyezi őt üzletébe - a tartozások arányára és a hitelezők bizonyos szavazattöbbségére támaszkodjék. Hogy a hitelezők egymást keresztező, egymással ütköző érdekei között ez a nagy cél elérhető legyen, ahhoz igen furfangos diplomáciára van szükség, a fizetésektől, a csődtömeggondnokok és az adós ügyvédje részéről. Mindennapi, közönsé-

ges mesterkedés, hogy az adós az egyezségi hányadon felül, fizetendő ráadást ajánl fel a törvény által előírt többséget alkotó hitelezőknek. Ez ellen a mérhetetlen csalárdság ellen nincs orvosság. A harminc egymást követő kereskedelmi törvényszék egyaránt ismeri, mert valamennyi gyakorolta ezt a visszaélést. A hosszú tapasztalatok során megvilágosodott a dolog egyes bírák előtt, és rászánták magukat, hogy végét vetik a bűnös üzelmeknek. Mivel pedig a csődbe jutottaknak érdekük, hogy panaszt emeljenek a *zsarolás* ellen, a bírák azt remélik, hogy ily módon erkölcsössé teszik a csődeljárást. Holott alighanem még nagyobb erkölcstelenségnek hintik el a magvát. A hitelezők ugyanis még aljasabb fortélyokat eszelnek majd ki. Ezeket a bírák mint ilyenek, ostromozni fogják, de hasznát látják mint kereskedők.

Másik, rendkívül gyakori fortély, amelynek a *komoly és törvényes hitelező* kifejezést köszönhetjük, abban áll, hogy az adós hitelezőket kreál, ahogyan du Tillet egy bankházat kreált, s hogy bizonyos számú Claparont csempész be, akiknek álarcában maga a csődben levő bújik meg, s megszerezvén az egyezséghez szükséges szótöbbséget, leföli a valódi hitelezők osztalékát, ily módon biztosítja saját jövőjének anyagi forrásait. A *vidám és törvénytelen* hitelezők olyanok, mint a választók gyülekezetébe csempészett álszavazók. Mit tehet a *komoly és törvényes hitelező* a *vidám és törvénytelen* hitelezők ellen? Hogy megszabaduljon tőlük, támadólag kell fellépnie. Jó. Mondjuk, a *komoly és törvényes* hitelező elhatározza, hogy kiűzi a betolakodókat. Kénytelen elhanyagolni üzleti ügyeit. Ügyvédet fogad. Az ügyvéd félvállról veszi ezt a tyúkpert, amelyből nem sok hasznót remélhet, és inkább csődök *irányítására* veti magát. A *vidám* hitelező felderítése tömérdek utánjárást igényel: behatolni az üzleti ténykedések útvesztőjébe, évekre visszamenően turkálni az üzleti könyvekben, bírói tekintélyt igénybe venni az álhitelező könyveinek előteremtésére, felfedezni a mondvacsínált követelés valószínűtlenségét, ezt bebizonyítani a törvényszék bírái előtt, vitatkozni, szónokolni, lótni-futni, feltüzelni sok hideg szívet. És megvívni ezt a Don Quijote-i harcot minden egyes *vidám és törvénytelen* hitelező ellen, aki azután, ha rábizonyítják *vidám* voltát, a markába nevet, meghajlik a bírák előtt, és ezzel távozik: „Bocsánat, tévedés, én *nagyon is komoly* vagyok.” Ez nem érinti a vagyonbukott ama jogát, hogy a Don Quijotét büntető törvényszék elé állíthatja. Ezalatt a Don Quijote üzlete tönkrejut, ő maga is csődöt jelenthet.

Tanulság: az adós kézen-közön maga választja meg a gondnokait, azok útján igazoltatja tartozásait, és nyélbe üti az érdekeit szolgáló egyezséget.

Így állván a dolgok, el lehet képzelni, micsoda sganarelle-i furfangok, frontini ötletek, mascarille-i hazugságok, scapini szélhámosságok hozzák létre a hitelezők két fajtáját. Minden egyes csőd a Clarisse Harlowe tizennégy kötetére elegendő anyagot szolgáltat egy szerző számára, akinek kedve lenne megírni. Egy példa elegendő. A jeles Gobseck, a Palmák, a Gignonnet-k, a Werbrustok, a Kellerek és a Nucingenek tanítómestere érdekelve volt egy csődben: csúnyán el akart banni egy kereskedővel, aki korábban becsapta őt. Váltókat kapott az egyezség utáni időre szóló lejáráttal, ezeknek értéke, a csődből jutó hányad összegével együtt teljesen fedezte volna Gobseck követelését. Ezután Gobseck olyan egyezséget vitt keresztül, amely hetvenöt százalék engedményt biztosított a vagyonbukottnak. Ilyenformán a hitelezők mind pórul jártak volna, csak Gobseck nyert volna az üzleten. Csakhogy a kereskedő csőd alatt álló cégének nevét írta alá a család váltókra, és így el tudta érni, hogy a hetvenöt százalékos engedmény ezekre is vonatkozzék. Így azután Gobseck, a nagy Gobseck, követelésének alig ötven százalékát kapta meg. Ettőlfogva, ha ezzel az adósával találkozott, mindig gúnyos tisztelettel emelt előtte kalapot.

Mivel minden ügylet, amely a csődbejelentés előtt tíz napon belül történt, jogilag megtámadható, egyes ravasz kereskedők jó előre megállapodnak bizonyos számú hitelezővel, olyanokkal, akiknek a vagyonbukottal közös érdekük, hogy gyors egyezség jöjjön létre. Az agyafúrt

hitelezők felkeresik együgyű vagy nagyon elfoglalt hitelező társaikat, csúf képet festenek nekik a csödről, és feleáron annak, amire likvidálás esetén számítanak, megvásárolják az utóbbiak követelését. Így a saját követeléseiből származó hányadon felül bezsebelik a megvásárolt követelések fél-, harmad- vagy negyedértékét.

A csőd olyasmi, mint mikor többé-kevésbé hermetikusan bezárnak egy házat, amelyben fosztogatás után még maradt néhány zsák pénz. A kereskedő, ha szerencséje van, besurran az ablakon, a padlás vagy a pince részén át, és elvisz egy zsákra valót vagyona roncsaiból. Ebben az összeomlásban, ahol a berezinai „fusson, ki merre lát” a vészkiáltás összekeveredik a jogos a jogtalannal, a hamis az igazzal, a becsületes a becstelennel. Az emberek csodálják azt, aki *fedezi magát*, vagyis megkaparint bizonyos értékeket más kárára. Egész Franciaország visszahangzott a vitáktól egy óriási vagyonbukás nyomán, amely egy vidéki városban történt, olyan városban, ahol királyi törvényszék működött. A bírák, akik rendes elszámolási viszonyban voltak a bukottakkal, olyan súlyos kenőpénzeket fogadtak el, hogy az Igazság palástja beszennyeződött. A bírói elfogultságot illető gyanú annyira alapos volt, hogy a csődügyben való ítélezést más törvényszékre kellett bízni. Ott helyben nem akadt bíró, csődbiztos vagy független bíróság, amelyet érdektelennek lehetett volna minősíteni.

Olyan förtelmes posvány ez Párizs kereskedelmi életében, hogy még a kevésbé elfoglalt nagykereskedő is, hacsak nincs hatalmas összeggel érdekelve, úgy fogja fel másnak a csődjét, mint nem biztosított balesetet, egyszerűen „leírja” a veszteséget, nem fecsérli idejét hiábavaló utánjárásra, nyugodtan üzletel tovább. A kiskereskedő viszont, akit minden hónapvég szorongat, aki szerencséjének döcögő szekere mögött baktat, nem mer nekivágni egy rettentően hosszadalmas és költséges pernek. Lemond róla, hogy tisztán lásson az ügyben, úgy tesz, mint a nagykereskedő: lenyeli a békát, beletörődik a veszteségbe.

A nagykereskedők ma már nem is igen jelentenek csődöt, hanem egyezségileg felszámolnak: a hitelezők elfogadják és nyugtázzák a felajánlott hányadot. Így nincs meghurcoltatás, nincs bírósági huzavona, nincs ügyvédi tiszteletdíj, elmarad az árukészlet leértékelése. Minden érdekelt meg van győződve róla, hogy a csődeljárásból kevesebb csurran-csöppen, mint a felszámolásból. Így hát Párizsban manapság több a felszámolás, mint a csőd.

A csődtömeggondnokok tevékenysége arra irányul, hogy bebizonyítsák: minden tömeggondnok megvesztegethetetlen, s hogy köztük és a vagyonbukott közt sohasem volt semmiféle összejárás. A hallgatóság, amelynek jó része maga is volt már tömeggondnok, tudja, hogy minden tömeggondnok *álcázott hitelező*. Hallgatja a szép szót, hiszi, amit akar, és megjelenik az egyezkedésre kitűzött napon; ezt megelőzően három hónapig a passzívák és aktívák kivizsgálásával foglalkozott. Az ideiglenes tömeggondnokok ekkor egy kis jelentést terjesztenek a hitelezők gyűlése felé, amelynek szokásos formulája ez:

„Uraim, mindnyájunk együttes követelése kitesz kerek egymilliót. Emberünket ízekre szedtük, mint egy zátonyra jutott hajót. A szögekből, csavarokból, fa-, vas- és rézalkatrészekből adódott háromszázezer frank. Így hát követeléseinkből megtérül harminc százalék. Tiszta szerencse, hogy ennyi, hisz adósunk azt is megtehetette volna, hogy mindössze százezer frankot hagy nekünk. Nyilvánítsuk őt az igazságos Ariszteidésznek, koszorúzzuk meg azzal, hogy bátorításul prémiumot szavazunk meg neki, és javasoljuk, hogy újrakezdhesse kereskedői működését, tíz-tizenkét évi haladékok adva az ötven százalék megfizetésére, amit kilátásba helyezni kegyeskedik. Itt az egyezségi okmány, tessék aláírni!”

A szónoklat hallatára a kereskedők boldogan gratulálnak egymásnak, és összeölelkeznek. Az egyezség törvényes jóváhagyása után a vagyonbukott ismét kereskedő lesz. Visszakapja forgótökéjét, újrakezdheti üzleti tevékenységét, és megmarad az a joga, hogy csődöt jelentsen

a megígért hányadokra nézve, afféle fiók-csödöcskét, mint mikor egy anya kilenc hónappal leánya esküvője után hoz világra kisbabát.

Ha nem jön létre egyezés, akkor a hitelezők megválasztják a végleges csődtömeggondnokokat, és a legdurvább rendszabályokhoz nyúlnak. Társulnak az adós vagyonának és üzletének kiaknázására, lefoglalják minden majdani bevételeit, adósának üzletét, apjától, anyjától, nagynénjétől várt örökségét, és így tovább. Ezt a szigorú rendszabályt csődmegállapítás alapján alkalmazzák.

Csőd kétféle van. Az egyik az olyan kereskedő csődje, aki újra akarja kezdeni az üzletet, a másik az olyané, aki örül, ha valahogy megússza. Pillerault ismerte ezt a különbséget. Ragonnal együtt úgy vélekedett, hogy éppoly nehéz kikerülni az egyikből mocsoktalanul, mint a másikkól gazdagon. Miután Birotteau-nak azt tanácsolta, hogy szüntesse be végleg a kereskedést, felkereste a legtisztességesebb ügyvédet, akit ismert, és meghatalmazta, vegye át a csődtömeget, és bocsásson minden fellelhető értéket a hitelezők rendelkezésére. A törvény elrendeli, hogy csődeljárás alatt a hitelezők tartoznak ellátni a vagyonbukottat és családját. Pillerault tudatta a csődbíróval, hogy Birotteau-ékról ő kíván gondoskodni.

Du Tillet mindent elkövetett, hogy volt gazdájának csődje hosszan tartó halódás legyen. Párizsban drága az emberek ideje, két tömeggondnok közül rendszerint csak az egyik foglalkozik a csőd ügyeivel. A másik csupán a forma kedvéért van ott: jóváhagy mindent, mint a közjegyzői okiratokon a másodközjegyző. A ténylegesen működő tömeggondnok gyakran támaszkodik az ügyvédre. Ennek folytán az első fajtához tartozó párizsi csődöket olyan sommásan intézik, hogy a törvény szabta határidőn belül minden lebonyolódik. Száz nap elteltével a csődbíró elmondhatja az egykori külügyminiszter kegyetlen jelentését: „Varsóban teljes a rend.”

Du Tillet az illatszerész kereskedelmi halálára tört. Már a du Tillet befolyása alatt kijelölt két gondnok neve is sok mindent elárult Pillerault-nak. Mivel Bidault, más néven Gigonnet, a főhitelező semmit sem intézett, minden teendő az izgága kis Molineux-re hárult, aki semmit sem veszített. Őt uszította du Tillet-t a nemes vadra, hogy marcangolja szét, és falja fel. Molineux boldogan ment haza a gyűlésről, melyen a gondnokokat kijelölték. Mint mondotta, *nagy megtiszteltetésnek veszi, hogy polgártársai rá szavaztak*. Mint a gyermek, aki rovarok kínzásában leli örömét, úgy örült annak, hogy Birotteau felett hatalmaskodhat. A paragrafusokon lovagló háztulajdonos du Tillet tanításain okult, de megvette és tanulmányozta a kereskedelmi törvénykönyvet is. Birotteau szerencséjére Jules Lebas, akit Pillerault tájékoztatott, kieszközölte, hogy az elnök értelmes és jóindulatú csődbírót jelöljön ki, Gobenheim-Keller helyett - akit du Tillet szeretett volna - Camusot pótbíró, a gazdag és liberális selyemkereskedő, Pillerault köztisztletnek örvendő háziura kapta a megbízást.

César kénytelen volt személyesen tárgyalni a kis Molineux-vel, ez volt életének leggyötrelmesebb jelenete. Semmibe sem vette ezt az embert, aki most a törvény adta jogánál fogva César Birotteau lett. Nagybátyja elkísérte a Batáviai-udvarba. Megmászta a hat emeletet. César utálkozott arra a gondolatra, hogy viszont kell látnia a borzalmas lakást és lakóját, aki most gyámja és félig-meddig bírása lett, mert vele szemben a csődtömeget képviselte. Keserveset sóhajtott.

- Mi bajod? - kérdezte Pillerault.

- Ó, bátyám, ön nem tudja, micsoda ember ez a Molineux!

- Tizenöt éve látom olykor a Dávid kávéházban, ahová esténként dominózni jár. Azért kísértelek el.

Molineux túlzott udvariassággal fogadta Pillerault-t, kicsinylő leereszkedéssel a vagyonbukottat. A kis öreg megfontolta, a legapróbb árnyalatokig kiszámította viselkedését.

- Mire nézve kíván felvilágosítást? - kérdezte Pillerault. - Tudtommal a tartozások körül nem forog fenn kétség.

- Ó! - szólt Molineux. - A tartozások lajstroma rendben van. A hitelezők mind komolyak és igényjogosultak. De a törvény, uram, a törvény! A csődbe jutott kiadásai nem voltak arányban vagyoni állapotával... Bebizonyosodott, hogy a bál...

- Amelynek ön meghívott vendége volt... - szólt közbe Pillerault.

- ...a bál közel hatvanezer frankba került, vagy a költségek éppen ezt az összeget tették ki, a csődbe jutott aktívái viszont csak épp hogy meghaladták a százezer frankot. Ilyen esetben a csődbe ment kereskedőt külön bíróság elé lehet állítani csalárd bukás miatt.

- Ez az ön véleménye? - kérdezte Pillerault bácsi, látva, mennyire lesújtja ez a kijelentés Birotteau-t.

- Uram, én különös fontosságot tulajdonítok annak, hogy Birotteau úr városi tisztviselő volt...

- Ön tehát bíróság elé akarja állítani? Csak nem azért hívott, hogy ezt a szándékát közölje velünk? - szólt Pillerault. - Na hiszen, lesz mit nevetni ma este a Dávid kávéházban.

A Dávid kávéház véleményét nyilván erősen respektálta a kis aggastyán. Ijedten pislogott Pillerault-ra. Azt várta, hogy Birotteau egyedül keresi fel, és előre tetszelgett a felsőbbes bírójupiteri pózában. Úgy tervezte, hogy dörgedelmes vádbeszéddel ijeszt rá a kereskedőre, megsuhogtatja felette az igazságszolgáltatás pallosát, kiélvezve rémületét, azután nagy kegyesen enged szigorából, és a végén még örök hálára kötelezi. Ámde az áldozati bárány helyett az öreg kereskedő szfinxábrázatával állt szemközt.

- Uram - motyogta -, ezen nincs semmi nevetnivaló.

- Már megbocsásson, de ön elég nagy engedményeket tett Claparon úrnak. Elhanyagolja a csődtömeg érdekeit, hogy saját követeléseire nézve előnyöket csiholjon ki. Ez ellen hitelezői minőségemben felszólalhatok a csődbírónál.

- Uram, én megvesztegethetetlen vagyok.

- Tudom. Csak éppen, ahogy mondani szokás, kivonja tétjét a játékból. Ugyanúgy ravaszkodik itt is, mint mikor a lakóival van dolga.

- Ohó, uram - szólt a gondnok, hirtelen háziúrrá változva vissza, mint a mesebeli macska, amely az egér üldözése közben asszonnyá változott -, az én Montorgeuil utcai pörömben még ma sincs ítélet. Úgynevezett mellékkörülmény jött közbe. A lakó ugyanis főbérlő. Az ármányos alak most azzal hozakodik elő, hogy miután egy évi bért előre kifizetett, és már csak egy év... (Pillerault odakacsintott Césarra, hogy figyeljen jól)... szóval miután egy évet kifizetett, jogában áll kiírítani a lakást. Új per. Valójában a teljes lakbér kifizetéséig szükségem van a biztosítékaimra, mert lehet, hogy a lakásban javításokat kell végezni.

- Igen, de a törvény a bútorokra csak a bérösszeg erejéig ad törvényes zálogjogot.

- No és a járulékok? - szólt Molineux, akinek ez a megjegyzés elevenére tapintott. - A vonatkozó törvénycikket számos e tárgyban hozott ítélet magyarázza, de azért törvényhozási módosításra lenne szükség. Épp most dolgozom egy beadványon az igazságügyminiszter úrhoz, fel akarom hívni a figyelmét a törvény eme hézagára. Illene, hogy a kormány törődjön a tulajdonjoggal. Hiszen ez az állam alapja, és mi, háztulajdonosok valamennyien fontos adóalanyok vagyunk.

- Ön fel tudja világosítani a kormányt. De miben adhatunk mi felvilágosítást önnek az ügyünkre vonatkozólag?

- Azt akarom tudni - fontoskodott Molineux -, kapott-e pénzt Birotteau úr Popinot úrtól?

- Nem kaptam - felelte Birotteau.

Ezután nagy vita kerekedett Birotteau érdekeltségéről a Popinot cégnél. Kitűnt, hogy Popinot jogosan tart igényt az adott előleg teljes megtérítésére, anélkül hogy részt kelljen vennie a csődben az alapítói költségek Birotteau-ra eső felével. Pillerault úgy forgatta a dolgot, hogy Molineux enyhébb húrokat kezdett pengetni, jelölve annak, mennyire respektálja a Dávid kávéház közvéleményét. Végül még ő vigasztalta Birotteau-t, sőt meghívta látogatóit, osszák meg vele szerény ebédjét. Ha a volt illatszerész egyedül jön, alighanem felingerelte volna Molineux-t, s az ügy elmérgesedett volna. De az öreg Pillerault, mint annyiszor, most is őrangyalként háritotta el a veszélyt.

A kereskedelmi jog szörnyű penitenciát szab a bukott kereskedőre: kötelezi, hogy az ideiglenes tömeggondnokok és csődbíró kíséretében személyesen jelenjék meg a hitelezők gyűlésén, amely dönt a sorsa fölött. Aki mindenben könnyen túteszi magát, s a kereskedő, aki mindenáron kárpótlást igyekszik elérni, félvállról veszi ezt a szomorú ceremóniát. De olyan embereknek, mint Birotteau, kínszenvedés volt ez a jelenet, akárcsak a halálraítéltnak a siralomház. Pillerault tőle telhetően igyekezett elviselhetővé tenni unokaöccse számára a borzalmas napot.

Molineux, Birotteau hozzájárulásával, a következő intézkedéseket tette: Amikor a Temple negyedbeli gyártelepre vonatkozó per a királyi kúria előtt César javára dőlt el, a tömeggondnokok úgy határoztak, hogy eladják ezt az ingatlant. César nem ellenezte. Du Tillet, aki tudomást szerzett a kormány ama szándékáról, hogy Saint-Denis és a felső Szajna közt a Temple negyed érintésével csatornát létesít, hetvenezer frankért megvásárolta Birotteau telkét. A Madeleine telkek Birotteau-ra eső részének tulajdonjogát Claparonra ruházták át azzal a kikötéssel, hogy ő viszont lemond a telekkönyvi és szerződési költségek Birotteau-t terhelő feléről, kifizeti a vételárat a volt tulajdonosoknak, ezzel szemben a csődből megkapja a vevőknek járó hányadot. Birotteau részesedését a Popinot és társa cégnél Popinot megvette negyvennyolcezer frankért. A *Rózsakirálynő* ötvenhétezer frankért Célestin Crevel tulajdonába ment át, beleértve a bérleti szerződést, az áruraktárt, a berendezést, a *Szultána-kenőcs* és a *Kármin-arcvíz* szabadalmát, valamint a gyár berendezését és tizenkét évre szóló bérszerződését. Az aktív vagyon százkilencvenötezer frankra rúgott, ezt a csődválasztmány megtoldotta azzal a hetvenezer frankkal, ami a szerencsétlen Roguin csődjéből járt Birotteu-nak. A csődtömeg teljes összege így elérte a kétszázötvenötezer frankot. Ezzel szemben a passzívra négyszáznegyvenezer frankot tett ki, úgyhogy több mint ötven százalék lett a hitelezők hányada.

A csőd olyan vegyi folyamat, melyből az agyafűrt kereskedők meggazdagodva igyekeznek kikerülni. Birotteau koldusszegénnyé desztillálva került ki a lombikból, és épp ez az eredmény lobbantotta fel du Tillet dühét. Csalárd bukásra számított, ehelyett tisztességes csőd lett a dologból. A Madeleine telkek valósággal az ölébe hullottak, ki sem kellett nyitnia az erszé-nyét, mégsem tudott örülni ennek a nyereségnek. Szerette volna meggyalázva, tönkretéve, megbélyegezve látni a szerencsétlen kereskedőt. Pedig nyilvánvaló volt, hogy a döntő gyűlésen a hitelezők elégtételt fognak szolgáltatni az illatszerésznek.

Amilyen mértékben visszatért Birotteau önbizalma, nagybátyja, óvatos orvos módjára, kevesenként adagolta neki a csődeljárás fejleményeit. A keserű orvosság minden cseppjétől felszisszent a boldogtalan. Melyik kereskedőnek ne fájna, ha lebecsülik mindazt, amibe annyi munkát és pénzt beleölt. César elszoruló szívvel fogadta a nagybátyjától kapott híreket.

- Ötvenhétezer frank a *Rózsakirálynő*-ért! De hiszen maga a bolt tízezer frankba került, a lakás negyvenezerbe, a gyár, a szerszámok, az öntőformák, a kazánok harmincezerbe. A raktáramban még ötven százalék leszámításával is tízezer frank értékű árum van. A kenőcs és az arcvíz vagyont ér!

A tönkrejutott ember sirámai nemigen hatottak Pillerault-ra. Hagyta elvonulni a panaszok záporát, mint aki eső elől a kapu alá áll. Csak az aggasztotta, hogy César komor hallgatásba merült, valahányszor a gyűlésről esett szó. Az emberek, bármely társadalmi réteghez tartoznak is, gyengék és hiúk. Hogyne lett volna keserves megpróbáltatás szegény Birotteau-nak megjelenni mint csődbe ment kereskedő a törvényházban, ahol valaha mint bíró működött, ócsárlásokat tűrni ott, ahol annyiszor kapott köszönetet kitűnő szolgálataiért! Ő, akinek a csődről való felfogását az egész párizsi kereskedővilág ismerte, aki úgy nyilatkozott: „Aki csődöt jelent, még lehet tisztességes ember, de a hitelezők gyűlését gazemberként hagyja el!” A nagybácsi kereste a kedvező alkalmat, hogy megbarátkoztassa a gondolattal: a törvény értelmében meg kell jelennie az egybegyűlt hitelezők előtt. Ez a kényszerűség halálra gyötörte Céstart. Látszólag némán belenyugodott, de Pillerault gyakran hallotta éjjel a válaszfalon át, amint kétségbeesetten kiáltozott: „Soha! Soha! Inkább meghalok!”

Pillerault, akit egyszerű életmódja acélossá edzett, megértette mások gyengeségét. Eltökélte, hogy megkíméli Birotteau-t a hitelezőkkel való szembesítés gyötrelmétől, amely alatt talán össze is roskadna. Maga a megjelenés elkerülhetetlen. A törvény könyörtelenül ragaszkodik ehhez a formához. Ha a kereskedő elmulasztja, bíróság elé állítható csalárd bukás vádjával. De ha a vagyonbukottakat kényszerítheti is a törvény, hogy megjelenjék a tárgyaláson, nem áll hatalmában ugyanerre kötelezni a hitelezőket. A hitelezők gyűlése csupán meghatározott esetekben lényeges szertartás: például, ha arról van szó, hogy egy gazembert a hitelezők megállapodásával megfosszanak jogaitól, vagy ha a kiváltságos és a megrövidített hitelezők közt egyenetlenség támad, ha az egyezség túlságosan részrehajló, és a csőd alatt álló az ingadozó többséget a maga oldalára akarja állítani. Ha azonban mindent értékesítettek, vagy ha a csődbe jutott himpellér suba alatt mindent elintézett, olyankor a gyűlés nem egyéb pusztá formáságnál.

Pillerault minden hitelezőt külön-külön megkért, hatalmazza meg ügyvédjét a helyettesítésére. Du Tillet kivételével valamennyi hitelező sajnálta most már Céstart. Tudták, hogy az illatszerész kifogástalanul viselkedett, könyvei a legnagyobb rendben vannak, minden ügye kristálytisztán áll. Örültek, hogy *vidám és törvénytelen* hitelező egy sincs közöttük. Molineux előbb csődbiztosi, majd tömeggondnoki minőségében, César lakásán megtalálta a szegény ember minden személyes holmiját, még Popinot ajándékát, a *Hero és Leander* metszetet is, ékszereit, melltűjét, arany cipőcsatjait, két zsebóráját, mindazt, amit bármely tisztességes ember habozás nélkül magával vitt volna. Constance is otthagya szerény értéktárgyait. Ez a megható törvénytisztelet csodálatba ejtette a kereskedővilágot. Birotteau ellenségei ostobaságnak minősítették a becsületességnek ezt a gyönyörű túlzását, de a józan ítéletűek érdeme szerint méltányolták.

Két hónap alatt teljesen megváltozott a tőzsde hangulata. A legközömbösebb emberek is elismerték, hogy Birotteau a legritkább kivételek közé tartozik. A hitelezők, tudván, hogy megkapják követeléseiknek körülbelül hatvan százalékát, mindent megtettek, amit Pillerault kívánt. Igen kevés a védőügyvéd a kereskedelmi törvényszéken, s így gyakori eset, hogy több

hitelező ugyanazzal a személlyel képviselteti magát. Pillerault-nak sikerült elérnie, hogy a félelmetes gyűlésen rajta és Ragonon kívül mindössze három ügyvéd, a tömeggondnok és a csődbíró legyen jelen.

Az ünnepélyes nap reggelén Pillerault így szólt öccséhez:

- César, nyugodtan elmehetsz a gyűlésre, egyetlen hiteleződ sem lesz ott.

Ragon el akarta kísérni adósát a tárgyalásra. Mikor a *Rózsakirálynő* egykori gazdája megszólalt vékony fahangján, volt utódja elsápadt. De a jólelkű kis öreg kitárta karját, és Birotteau úgy borult rá, mint gyermek apja kebelére. A két illatszerész könnyei egybefolytak. Ennyi elnéző jóság láttára, a vagyonbukott felbátorodva szállt kocsiba nagybátyja és Ragon társaságában. Pontban fél tizenegykor érkeztek a Saint-Merry kolostorhoz, ahol ez időben a kereskedelmi törvényszék volt. A csődtárgyalások termében senkit sem találtak. A csődbíró a gondnokkal egyetértésben tűzte ki épp erre a napra és erre az órára a tárgyalást. A hitelezők képviselőiben csak ügyvédek jelentek meg. César Birotteau-nak tehát semmitől sem kellett félnie. Mégis felindultan lépett Camusot bíró szobájába, amely azelőtt történetesen az övé volt. Reszketett arra a gondolatra, hogy innét a csőd-tárgyalóterembe kell mennie.

- Hideg van ma - szólt Camusot -, gondolom, az urak nem veszik rossz néven, ha itt tárgyalunk, nem a fűtetlen nagyteremben. (Nem mondta ki a „csőd” szót.) Foglaljanak helyet.

Mindenki leült. César zavarában nem talált széket, a bíró a magáét adta át neki. Az ügyvédek és a gondnokok aláírták a két jegyzőkönyvet. Ezután a bíró Birotteau-hoz fordult.

- Minthogy ön lemondott minden vagyonáról, hitelezői egyhangúan elállnak további követeléseiktől. Az egyezség úgy van megszerkesztve, hogy enyhíteni fogja a bánatot. Ügyvédje hamarosan jóváhagyatja az egyezségi okiratot: ön szabad. Kedves Birotteau uram - folytatta Camusot, megragadva César kezét -, a törvényszék egész bírói kara fájjalja, hogy ön ilyen helyzetbe jutott. Dereassága senkit sem lepett meg, és mindannyian kalapot emelünk páratlan becsületessége előtt. Balsorsában is méltónak bizonyult ahhoz a tisztséghez, amelyet ezen a helyen viselt. Húsz éve vagyok kereskedő, és most másodízben tapasztalom, hogy egy üzletember bukás után még emelkedik a közbecsülésben.

Birotteau könnyezve viszonzta a bíró kézszerűségét. Camusot megkérdezte, mit szándékozik csinálni ezután. Birotteau azt válaszolta, hogy dolgozni fog, amíg csak minden tartozását ki nem egyenlíti.

- Ha szüksége lenne néhány ezer frankra dicséretes szándéka kiviteléhez - szólt Camusot -, mindenkor szívesen állok rendelkezésére, hogy tanúja lehessen ennek a Párizsban oly ritka esetnek.

Pillerault, Ragon és Birotteau eltávoztak.

- Na látod, nem is volt olyan borzalmas - mondta Pillerault a törvényház kapujában.

- Ráismerek a keze munkájára, nagybátyám - szólt elérékenyülten a szegény ember.

- Helyre van ütve a csorba - jegyezte meg Ragon. - Pár lépésre vagyunk a Cinq-Diamants utcától. Látogassuk meg együtt az unokaöcsémet.

Kegyetlenül fájt Birotteau-nak, hogy így kellett viszontlátnia feleségét. Constance a bolt fölött, a szűk és sötét főemeleti irodában dolgozott. Az ablakot egyharmad részig eltakarta és elsötétítette a cégtábla, ezzel a felírással:

A. POPINOT

- Íme, Nagy Sándor egy alvezére - mondta akasztófahumorral Birotteau, a táblára mutatva.

Ez az erőltetett vidámság, Birotteau elpusztíthatatlan önteltségének gyerekes megnyilvánulása, még a hetvenéves Ragont is megbizsergette. César azonban elsápadt, és nem bírta visszatartani könnyeit, amikor megpillantotta Constance-ot. Az asszony éppen lejött Popinot-hoz, aláírásra váró levelekkel.

- Hozott Isten, drágám - köszöntötte mosolyogva férjét.

- Nem is kérdezlek, hogy érzed itt magad - szólt César, Popinot-ra pillantva.

- Mint az édesfiamnál - felelte Constance. Hangjának meleg csengése meglepte Césart. Megölelte Anselme-ot.

- Épp most vesztettem el a jogcímemet, hogy valaha a fiamnak mondhaszsalak.

- Bízunk a jövőben - szólt Popinot. - Az *ön* olaja remekül fogy. Újsághirdetéseim megtették a magukét, és sokat használt a keresletnek Gaudissart, aki egész Franciaországot elárasztotta plakátokkal, prospektusokkal. Most nyomat Strasbourg-ban német nyelvű prospektusokat, és hamarosan egész Németországot meghódítja. Eddig háromezer nagytucatra kaptunk rendelést.

- Háromezer nagytucatra! - bólított elismerően César.

- Telket vásároltam, elég olcsón, a Saint-Marceau negyedben, ott épül az új gyár. De megtartom a temple-i telket is.

- Drágám - súgta Birotteau a feleségének -, egy kis segítséggel, azt hiszem, kijuthattunk volna a bajból.

Ettől az eseményterhes naptól fogva César feleségével és lányával válllvetve tört célja felé. Az ágrólszakadt hivatalnok óriási, majdnem megvalósíthatatlan feladatot vállalt: teljesen kifizetni adósságát! A becsület szenvedélyében összeforrva, a három ember a végletekig takarékoskodott. Mindent megvontak maguktól, minden garast élére raktak. Césarine okos számításból fiatalos lelkesedéssel dolgozott a boltjában. Éjt nappallá tett, ezernyi ötlettel igyekezett növelni a forgalmat, új szövetmintákat eszelt ki, vele született kereskedelmi érzékről tett tanúságot. Gazdái kénytelenek voltak mérsékelni munkalázát. Külön jutalmakkal akartak neki kedveskedni, de ha ékszerrel vagy cicomával kínálták, visszautasította. Pénzt! Ez volt a jelszava. Minden hónapban elvitte Pillerault bácsinak a fizetését és külön kis jutalmait. Ugyanígy tett César és Constance. Mindhárman azt gondolták, nem tudnak bánni a pénzzel, egyikük sem akarta vállalni a felelősséget, örültek, hogy Pillerault vállalja a legfőbb ellenőrzés gondját és megtakarított pénzük kezelését. A bácsiból ismét üzletember lett, forgatni kezdte a pénzt a tőzsdén. Utóbb kiderült, hogy ebben a ténykedésben Jules Desmarets és Joseph Lebas támogatta, egyik is, másik is ellátta időnként kockázat nélküli tanácsokkal.

A volt illatszerész nem merte megkérdezni nagybátyjától, akinél lakott, mire fordítja hármuk keresetét. Lehajtott fővel, beesett, feldúlt, bamba arccal járt az utcán, kerülte az emberek tekintetét. Még finom posztóból készült ruhája miatt is restelkedett.

- Legalább nem eszem a hitelezőim kenyerét - mondta angyalian a nagybátyjának. - Az öntől kapott kegyelemkenyeret nem érzem keserűnek, mert bár irgalomból adja, ennek köszönhetem, hogy semmit sem kell a keresetemből ellopnom.

Kereskedő ismerősei, ha találkoztak vele, a kishivatalnokban alig ismerték fel a volt illatszerészt. Még a közömbösöket is az emberi bukás nagy tragédiájára emlékeztette ez a férfi, akinek arcán a legfeketébb szomorúság sötétlett, akin meglátszott, mint eddig még soha, hogy felkavarta lelkét a *gondolat*. Nem mindenki omlik össze, aki akar.

A könnyelmű, lelkiismeretlen emberek, akiknek minden mindegy, sosem nyújthatják a katasztrófa látványát. Egyedül a vallásos érzés nyom sajátos bélyeget az elesettekre, mert ők hisznek a jövőben, a Gondviselésben: árad belőlük valami megkülönböztető szelíd fényesség, valami reménnyel elegy szent beletörődés, ami meghat; tudják, mit vesztek, akár egy, a menny kapujában zokogó száműzött angyal.

A bukott kereskedő nem jelenhet meg a tőzsdén. César, akit száműztek a becsületesség mezejéről, maga volt a kegyelemért esdeklő angyal.

Tizennégy hónapon át Birotteau lesújtottságában átadta magát a vallásos gondolatoknak, és minden szórakozást került. Ragonék igazán meghitt emberei voltak, de nem tudták rávenni, hogy elfogadjon egy vacsorára szóló meghívást. Ugyanígy távol tartotta magát Lebas-éktól, Matifat-éktól, Protez-éktól, Chiffreville-től, sőt még Vauquelintól is, pedig ezek vetélkedve igyekeztek jelét adni, hogy tisztelik, becsülik őt. Inkább naphosszat a szobájában ült, semhogy valamelyik hitelezőjével kelljen találkoznia. Barátainak szívből eredő jóindulata csak még keserűbben érezte vele helyzetét. Constance és Césarine sem jártak sehová. Vasárnap és ünnepnapokon - csak akkor értek rá - a két nő eljött érte, templomba mentek, és mise után vele maradtak Pillerault-nál. Pillerault többnyire meghívta Loraux abbét is, aki César lelki támasza volt a megpróbáltatásokban. Így maguk között voltak. Az egykori vaskereskedő sokkal finnyásabb volt a becsület kérdésében, semhogy hibáztatta volna César érzékenységet. Ezért igyekezett szaporítani azok számát, akik előtt Birotteau szeplőtlen homlokkal, emelt fővel mutatkozhatott.

Másfél évvel később, 1821 májusában a sorsüldözött család tagjait sorsuk gondviselője első ízben juttatta olyan ünnephez, amely némi kárpótlás volt küzdelmes életükért. Ennek a hónapnak utolsó vasárnapjára esett Constance és César eljegyzésének évfordulója. Pillerault összebeszélt Ragonékkal, és egy kis nyaralót bérelt ki Sceaux-ban; a volt vaskereskedő itt vidám házavatót akart rendezni.

- César - mondta előző este -, holnap kirándulunk falura, te velünk jössz.

César, akinek gyönyörű kézírása volt, esténként akták másolását vállalta Derville és más ügyvédek számára. Így hát egyházi engedéllyel vasárnapokon is dolgozott, mint egy rabszolga.

- Nem mehetek - válaszolta Pillerault-nak -, Derville hétfőre várja ezt a gyámi elszámolást.

- Feleséged és lányod igazán megérdemelne egy kis szórakozást. Szűk baráti körben leszünk. Loraux abbé lesz ott, Ragonék, Popinot és a nagybátyja. Különben is én hívlak meg, nem adhatsz kosarat.

Az üzleti élet forrataga az évek során úgy elragadta a Birotteau házaspárt, hogy eljegyzésük óta egyszer sem jutottak el Sceaux-ba. Pedig mindketten szerették volna olykor viszontlátni a fát, mely alatt a *Rózsakirálynő* első segédje valamikor majd hogy el nem alélt a boldogságtól.

Az úton, melyet feleségével, lányával és Popinot-val egy kocsiban tett meg César, Constance jelentős pillantásokat vetett rá, de nem tudott mosolyt csalni ajkára. Ha egy-egy halk szót sugott a fülébe, kedvetlen fejszóválás volt a válasz. Változatlanul gyengéd, de kissé erőltetett kedveskedése nem vidította fel Csart, sőt arca még komorabb lett, és szeméből könnyek szivárogtak. Húsz évvel ezelőtt gazdagon, fiatalon, tele reménységgel tette meg ezt az utat, fűlig szerelmesen egy ifjú lányba, aki szép volt, mint most Césarine. Akkor a boldogságról álmodott. Most pedig mit látott maga előtt a kocsiban? Lányát megsápasztotta a sok virrasztás, feleségének szépsége a vulkán lávájától elárasztott városok szépségére emlékeztetett. Csak a szerelem maradt meg!

César szomorúságának láttára nem tudott igazán felvidulni Césarine és Anselme sem, a két fiatal szerelmes, amilyen ő és felesége voltak valaha.

- Legyetek boldogok, gyermekeim, jogotok van hozzá - szólt szívet tépő hangon a szerencsétlen apa. - Szeressétek egymást, egyébire ne is gondoljatok.

Ajkához emelte felesége kezét, és imádatokkal teli tisztelettel csókolta meg. Constance-nak ez jobban esett, mintha derűt és jókedvet mutatott volna.

Ezalatt megérkeztek a nyaralóhoz. Pillerault, Ragonék, Loraux és Popinot bíró már várta őket. Őszintén fájalták, hogy César nem tud megszabadulni bukásának terhétől. Tapintatos viselkedéssel és szavakkal igyekeztek jobb kedvre deríteni.

Pillerault bácsi César kezét a Constance-éba tette.

- Sétáljatok egyet az aulnayi erdőben, vigyétek magatokkal Césarine-t és Anselme-et is. De négy órára gyertek vissza.

- Szegénykék! mi csak terhükre lennénk - szólt Ragonné, aki szívből sajnálta szenvedő adósát.

- Lassanként majd csak felvidul Birotteau is.

- Vezekel, anélkül hogy bűnös volna - szólt Loraux abbé.

- A balsorsban mutatkozik meg lelki nagysága - tette hozzá a bíró.

Felejtani! Ez az erős és tevékeny természetek nagy titka. Felejtani, mint a természet, mely nem ismer múltat, mely óráról órára megújodik a fáradhatatlan vajúdás misztériumában. A gyöngé lelkék, amilyen Birotteau volt, újra meg újra átélnek a szenvedést, ahelyett, hogy mint tapasztalatot, mint életelvet gyümölcsöztetnék. Minduntalan felidézik a fájdalmas múltat, valósággal visszakerődzik a sorscsapásokat.

A két pár befordult az aulnayi erdő felé vezető ösvényre. Túl ezen az erdőn, mely a Párizs környéki lankákat koszorúzza, hívogató bájjal tündökölt a Farkasvölgy, a Vallée-aux-Loups. A kikelet varázsa, a táj szépsége, a zsendülő lombok zöldje, ifjúkora legszebb napjának bűvös emléke leoldotta César lelkéről a bánat béklyóit. Dobogó szívéhez szorította felesége karját, szeme már nem volt idegesen merev, megcsillant benne az öröm fénysugara.

- Végre megint a régi vagy, szegény Césarom - szólt Constance. - Azt hiszem, elég jól viselkedünk, igazán megengedhetnénk magunknak máskor is ilyen kis örömeket.

- Gondolod? Ó, Constance, a te gyöngédséged az egyetlen jó, ami számomra megmaradt! Mindent elvesztettem, oda az önbizalmam is, nincs már erőm, egyetlen vágyam, hogy addig éljek, amíg tiszta számadással el nem hagyhatom ezt a sárgolyót. Drága feleségem, te vagy az én okosságom, az én bölcsességem, te mindig tisztán láttál, téged nem érhet vád, te vidám lehetsz. Hármunk közül egyedül én vagyok bűnös. Másfél éve, azon a végzetes bálon, csodáltalak téged, Constance-om, az egyetlen nőt, akit valaha szerettem. Szébb voltál talán, mint az a viruló teremtés, akivel húsz évvel ezelőtt ezen az ösvényen andalogtam, úgy, ahogy most a gyermekeink andalognak!... Azóta elhervasztottam ezt a szépséget, mely büszkeségem, jogos büszkeségem volt. Mennél inkább ismerlek, annál jobban szeretlek... Drágaságom! - szólt olyan hangon, mely feleségének szívéig hatolt - jobb szeretném, ha szídnál, mint hogy szelíden becézed fájdalmamat.

- Nem hittem volna - szólt Constance -, hogy húszévi házasság után egy asszony még egyre jobban szeretheti a férjét.

César egy pillanatra minden baját elfelejtette. Szíve úgy eltelt ezzel a vallomással, hogy a világ semmi kincséért nem adta volna oda. Majdnem felvidámodva haladt az *ő fájuk* felé, amelyet történetesen még nem vágtak ki. A házastársak leültek a fa alá, nézték a két fiataalt, akik körbe-körbe bandukoltak a pázsiton, pedig talán azt hitték, hogy egyenesen mennek előre.

- Remélem, kisasszony - mondta Anselme -, nem tételezi fel rólam, hogy hitvány és kapzsi módon hasznát húzok édesapja megvásárolt üzletrészből. A *Cephalos-olaj* bevételeinek felét számára gondosan megőrzöm, ebből leszámítolom esedékes váltóit. Ha akad köztük kétes, megvásárolom. Csak édesapja rehabilitálása után lehetünk egymáséi, szerelmem minden erejével siettetem ezt a napot.

Leendő anyósának ezt a titkot még nem árulta el. A legártatlanabb szerelmes is szeret imádottja előtt nagylelkűnek mutatkozni.

- Mikor lesz az?

- Nemsokára. - Anselme oly határozottan felelt, hogy Césarine odanyújtotta szüzi, tiszta homlokát. A kedves Anselme forrón csókolta meg, mégis tiszteletben tartva a lányka nemes tartózkodását.

- Meglásd, papa, minden rendbe jön - szólt később Césarine ravasz módon az apjához. - Légy kedves, apukám, beszéljess, ne légy már oly szomorú.

Mikor a szeretetben összeforrott kis család visszatért Pillerault házikójába, César, akármilyen szórakozott volt is, változást vett észre Ragonék viselkedésében. Valami nem várt eseményt sejtett mögötte. Különösen Ragonné fogadta szinte tüntető nyájassággal. Tekintete, hangja mintha azt mondta volna: *nem adósunk többé!*

A csemegénél tartottak, amikor megjelent a sceaux-i közjegyző. Pillerault bácsi leültette, és Césarra pillantott, aki gyanította, hogy meglepetés készül, de nem képzelte, hogy mekkora.

- Öcsém, amit tizennyolc hónap alatt te, feleséged és lányod megtakarítottatok, kitesz húszezer frankot. Én a csődtömegből harmincezer frankot kaptam hányadom fejében. Így a hitelezők kielégítésére egyelőre ötvenezer frankkal rendelkezünk. Ebből Ragon úr harmincezer frankot kapott járadéka fejében, a közjegyző pedig most hozott egy elismervényt arról, hogy barátaid megkapták a teljes követelésüket a kamatokkal együtt. Az összeg többi része Crottat-nál van letétben, Lourdois, Madou néni, a kőműves, az ács és más sürgető hitelezőid részére. Hogy a jövő évben hogy s mint leszünk, majd elvállik. Idővel és türelemmel sokat elérhetünk.

Birotteau leírhatatlanul boldog volt. Sírva borult nagybátyja nyakába.

- Ma igazán viselhetné a kitüntetését - szólt Ragon Loraux abbéhoz.

A pap odatűzte a hivatalnoksorba került kereskedő gomblyukába a piros szalagot. Birotteau hússzor is megnézte magát a szalon tükrében. Fölényeskedő emberek talán mosolyogtak volna gyermekes örömen, de a derék nyársolgárok természetesnek találták.

Másnap Birotteau elment Madou nénihez.

- Á, maga az, jó ember? Meg sem ismertem, annyira megőszült. Pedig nem is lehetnek olyan rossz sorban, hiszen valamennyiüknek van állásuk. Bezzeg én töröm magam, mint az igavonó állat...

- De, asszonyom...

- Nem szemrehányásképpen mondom, hisz már leszámoltunk.

- Azért jöttem, hogy megmondjam: ma Crottat közjegyzővel kifizettetem önnek teljes tartozásomat kamatostul...

- Igazán?

- Legyen ott fél tizenkettőre.

- Ezt már szeretem, ez becsületes dolog, még hozzá *négy* százalékos kamat... - szólt naiv álmélkodással a kofa. - De nézze, uram, most jó üzleteket csinállok azzal a kis vöröshajúval. Derék gyerek az, nem krajcároskodik, engedi, hogy jócskán keressek, kárpótlásul azért, amit magánál vesztettem. Tudja, mit, nyugtázom a tartozásomat, tartsa meg a pénzét, szegény öregem! Madou mama hamar dühbe gurul, és nem tesz lakatot a szájára, de a szíve a helyén van - szólt, és rácsapott terebélyes keblére, amilyen nemigen akad még egy a Vásárcsarnok tájékán.

- Szó sem lehet róla - erősködött Birotteau. - Ami jár, az jár. Kifizetem az utolsó fillérig.

- Hát jó, nem kéretem magam. De holnap kikürtölöm a csarnokban a maga páratlan becsületességét. Ritka ember az ilyen, meg kell adni!

Nem egészen így folyt le a jelenet Crottat apósánál, Lourdois szobafestőnél. Esett az eső, mikor César elment hozzá. Az ajtófélfához támasztotta az esernyőjét. A meggazdagodott iparos épp reggelizett a feleségével a szép ebédlőben, és nem örült neki, hogy a lecsurgó víz szétfolyik a szoba padlóján.

- Mi szél hozta, Birotteau bácsi? - kérdezte ridegen, ahogy alkalmatlan kéregetőkkel szokás beszélni.

- Uram, a veje nem szólt önnek...

- Miről? - vágott közbe türelmetlenül Lourdois, mert azt hitte, valami kérésről van szó.

- Hogy legyen nála ma délben fél tizenkettőkor, és adjon nekem nyugtát hátralékos követelésének teljes kiegyenlítéséről...

- Az már más! Foglaljon helyet, Birotteau úr. Egyék velünk egy falatot.

- Legyen szerencsénk - szíveskedett a háziasszony.

- Jól megy sora? - kérdezte a kövér Lourdois.

- Nem mondhatom. Mindennap száraz cipót ettem ebédre a hivatalban, hogy összekuporgassak egy kis pénzt. De remélem, idővel jóvá tudok tenni minden kárt, amit embertársaimnak okoztam.

- Szó, ami szó, ön igazán becsületes ember - szólt a szobafestő, lenyelve egy jókora darab májpástétomos kenyeret.

- Mit csinál a kedves felesége? - kérdezte Lourdois-né.

- Pénztárt kezel és könyvel Anselme Popinot úrnál.

- Szegény emberek - szólt Lourdois-né halkán az urához.

- Ha szüksége van rám, kedves Birotteau uram, keressen fel bármikor, hátha segítségére lehetek.

- Szükségem van önre ma délben, fél tizenkettőkor - szólt Birotteau és távozott.

Ez a kezdeti eredmény némi bátorságot öntött Birotteau-ba, de lelki nyugalmát nem adta vissza. Mérföldtelenül emésztette a gond, hogy visszanyerje becsületét. Rózsás arcszíne eltűnt, szeme fénytelen lett, orcái besüppedtek. Régi ismerősei látták néha, ahogy reggel nyolckor az Oratoire utcába ment, vagy délután négykor, a hivatalból hazatérőben. Ugyanaz a császárcabát volt rajta, amelyet csődbe jutása napján viselt, úgy vigyázott rá, mint egy szegény altiszt az egyenruhájára. Teljesen megöszült, arca sápadt és beesett volt. Egyesek meg is szólították, pedig ő nem akart szóba állni senkivel, riadt szemmel osont a fal mellett, mint egy tolvaj.

- Barátom - mondták neki -, mindenki csodálja gyönyörű viselkedését, mindenki sajnálja, hogy oly szigorú önmagához és a családjához.

- Engedjen magának egy kis pihenőt - mondta másvalaki -, pénzbajok nem halálosak.

- De a lélek sebei igen - felelte egy ízben Matifat-nak a szegény, kimerült Césár.

1823 elején a kormány elhatározta, hogy megépítteti a Saint-Martin-csatornát. A Temple negyed telkei szédületes áron keltek el. A terv pontosan kettészelte du Tillet telkét, mely azelőtt Birotteau-é volt. A csatornaépítéssel megbízott társulat hallatlan árat kínált a bankárnak, ha záros határidőre átadja telkeit. De Popinot-nak Birotteau-val fennálló bérleti szerződése akadályozta az üzlet megkötését. A bankár felkereste a Cinq-Diamants utcai illatszerészt.

Popinot közömbös valaki volt du Tillet szemében, de Césarine vőlegénye ösztönszerű gyűlölettel viseltetett a szerencselovag iránt. Nem volt tudomása egykori lopásáról és aljas mesterkedéseiről, de egy belső hang azt súgta neki: „Ez az alak szabadon járó tolvaj.” Semmilyen üzleti kapcsolata nem volt vele, a pusztá jelenlététől is irtózott. Kivált most, amikor azt látta, hogy du Tillet volt gazdája rovására gazdagodik. A Madeleine körüli telkek árai ugyanis emelkedni kezdtek, és máris sejteni lehetett azt a szertelen értéket, amelyet 1827-ben értek el.

Így hát, mikor a bankár előadta jövetelének célját, Popinot dühös szemet meresztett rá.

- Hajlandó vagyok lemondani a bérszerződésről, de igényem hatvanezer frank, ebből egy fillért sem engedek.

- Hatvanezer frank! - kiáltott du Tillet elhárító mozdulattal.

- A szerződés még tizenöt évig érvényes. Ha új gyárat rendezek be, az évente háromezer frank többletkiadást jelent. Vagy kapok hatvanezer frankot, vagy kár minden szóért - fejezte be Popinot. Az irodából visszament a boltba, du Tillet követte.

Nagy vita kerekedett, közben Birotteau neve is elhangzott. Épp akkor jött be Constance, meglátta du Tillet-t, első ízben az emlékezetes bál óta. A bankár nem tudta palástolni meglepetését a nagy változás fölött, amely volt főnöknőjén végbement. Lesütötte szemét, rádöbbsent, hogy ez az ő műve.

- Az úr - szólt Popinot Constance-hoz - háromezerezer frankot keres az *önök* telkén, és nem akar *nekünk* hatvanezer frankot adni a *mi* bérszerződésünkért.

- Ez háromezer frank évjáradék - szólt nyomatékosan du Tillet.

- Háromezer frank!... - ismételte Constance nyugodt, de átható hangon.

Du Tillet elsápadt. Popinot ránézett Birotteau-néra. Egy percre mély csönd lett, s ez még rejtélyesebbé tette Anselme számára a jelenetet.

- Itt a megállapodás, már megfogalmaztattam Crottat-val - szólalt meg végre du Tillet, bélyeges papírt véve elő a zsebéből. - Lesz szíves aláírni, ön lemond a bérszerződésről, én pedig adok egy bankutalványt hatvanezer frankról.

Popinot egyre növekvő csodálkozással nézte Birotteau-nét. Azt hitte, álmodik. Mialatt du Tillet az íróasztalon aláírta az utalványt, Constance eltűnt, felment a félemeletre. Az illatszerész és a bankár kicserélték irataikat. Du Tillet hideg köszönéssel távozott. Popinot utána nézett, látta, ahogy beszáll a Lombard utcán várakozó kocsijába.

„Hála ennek a furcsa üzletkötésnek - mondta magában -, Césarine néhány hónap múlva a feleségem lesz. Szegény kis drágám nem fogja tovább agyondolgozni magát. De mi volt ez? Birotteau-né egyetlen pillantása lefegyverezte ezt a haramiát! Mi lehet közöttük? Különös.”

Popinot elküldött valakit a bankba, beváltani az utalványt. Aztán felment Birotteau-néhoz, beszélni akart vele. De nem találta a pénztárban; gondolta, csak a szobájában lehet. Anselme és Constance úgy éltek egymás mellett, mint olyan anyós és vő, akik közt nincs semmi ellentét. Így hát Anselme, a boldogsága küszöbén álló szerelmes szelességével, kopogtatás nélkül nyitott be Constance szobájába.

A fiatal kereskedő levélolvasás közben találta anyósát. Hirtelen mellette termett, és óriási meglepetésére du Tillet kézírását ismerte fel. Az asztalon égő gyertya állt, a padlón elégetett levelek fekete pernyéje szállongott. Popinot összerezsent, mert rendkívül éles szemével abból a levélből, melyet anyósa a kezében tartott, akaratlanul kiolvasta ezeket a sorokat:

„Életem angyala! tudja, hogy imádom, hát miért...”

- Miféle titkos befolyása van du Tillet-re, hogy rá tudta venni egy ilyen üzlet megkötésére? - kérdezte, kényszeredett mosollyal leplezve sötét gyanúját.

- Ne beszéljünk erről - mondta nagy zavarral az asszony.

- Jó - szólt meghökkenve Popinot -, akkor hát beszéljünk arról, hogy az önök szenvedése rövidesen véget ér.

Sarkon fordult, és az ablakhoz ment. Ujjával dobolt az üvegen, kibámult az udvaron.

„Na és! - mondta magában. - Ha szeretője volt is du Tillet-nek, gátolhat ez engem abban, hogy tisztességes ember módjára viselkedjem?”

- Mi bajod, gyermekem? - kérdezte szegény Constance.

Popinot nyelve hirtelen megeredt.

- A *Cephalos-olaj* tiszta jövedelme eddig kétszáznegyvenkétezer frank, ennek a fele száz-huszonegyezer. Ha ebből levonom a Birotteau úrnak előlegezett negyvennyolcezer frankomat, marad hetvenháromezer. Ehhez hozzáadva a bérleti szerződésről való lemondásért kapott hatvanezer frankot, az egész kitesz az önök részére százharmincháromezer frankot.

Constance olyan szorongó örömmel figyelt, hogy Anselme hallotta az asszony szívének dobogását.

- Én Birotteau urat mindig cégtársamnak tekintettem - folytatta Anselme -, így hát az összegből valamennyi hitelezőt kielégíthetjük. Ha még hozzátesszük megtakarított pénzünket, azt a huszonnyolcezer frankot, amit Pillerault bácsi őriz, százhatvanegyezer frankkal rendelkezünk. A bácsi bizonyára szíves örömet ad nyugtát az ő huszonötezer frankot kitevő követeléséről. Amennyi még hiányzik ahhoz, hogy apósom minden hátralevő tartozását rendezhesse, azt én előlegezem a jövő évi bevétel terhére. És... akkor... rehabilitálva lesz.

- Rehabilitálva! - kiáltott Constance, és ültéből térdre ereszkedett. A levelet elejtette, imára kulcsolta kezét. Aztán keresztet vetett, megfogta a fiatalember fejét, homlokon csókolta, magához szorította, ezer bolondságot művelt. - Anselme, drága gyermekem! Césarine a tiéd, nemsokára boldog lesz veled. Lányom elhagyhatja azt az üzletet, ahol halálra dolgozta magát.

- Szeretetből - szólt Popinot.

- Igen - bólintott mosolyogva az anya.

- Elárulom egy titkomat - szólt Anselme, a levélre sandítva. - Célestint lekötöztettem azzal, hogy megkönnyítettem neki a *Rózsakirálynő* átvételét. De volt egy kikötésem. Az önök lakása úgy van most is, ahogy elhagyták. Kedves tervem volt vele, de nem reméltem, hogy ily kedvező véletlen fog segíteni a megvalósításhoz. Célestin kötelezte magát, hogy régi lakásukat albérletbe adja önöknek. Be sem tette oda a lábát, a berendezés az önöké. Én fenntartottam magamnak a második emeletet, ott fogunk lakni Césarine-nal, mert ő nem akar elszakadni szüleitől. Egybekelésünk után reggel nyolctól este hatig leszek az üzletben. Önök ismét vagyonos emberek lesznek, mert százezer frankért megveszem César úr üzletrészét, így az ő hivatali fizetésével együtt tízezer frank évi jövedelmünk lesz. Meg van elégedve?

- Ne is mondd tovább, Anselme, mert megbolondít az öröm.

Constance angyalí lény, szeplőtlen homloka, tiszta tekintete oly gyönyörű cáfolat volt a szerelmes ifjú fejében kavargó kínos gondolatokra, hogy Popinot egyszer s mindenkorra végezni akart velük. Pillerault unokahúgának életével és érzésvilágával nem tudta összeegyeztetni a bűnt.

- Drága, imádott anyám - mondta -, akaratom ellenére rút gyanú ébredt bennem. Ha azt akarja, hogy boldog legyek, kérem, oszlassa el most rögtön.

Lehajolt és felvette a levelet. Megijedt, mert Constance arcán rémület tükröződött.

- Véletlenül - folytatta - elolvastam ennek a levélnek, du Tillet levelének első szavait. Ezek a szavak feltűnően egybevágnak azzal a hatással, amelyet ön erre az emberre gyakorolt az imént, amikor rábírta, hogy megadja az esztelenül nagy összeget, amit kárpótlás gyanánt kértem. Mindenki ugyanarra a következtetésre jutna, amelyet nekem egy gonosz szellem sugallt. Egy tekintete, egy szava elég volt...

- Ne folytasd! - szólt Constance. Elvette Anselme-től a levelet, és szeme láttára elégette. - Gyermekem, kegyetlenül bűnhődöm egészen kis hibámért. Tudj meg mindent, Anselme. Nem akarom, hogy az engem ért gyanú árnyékot vessen leányomra. Egyébként nyíltan beszélhetek, nincs miért pirulnom. Amit most neked bevallok, el fogom mondani az uramnak is. Du Tillet, mikor nálunk volt, el akart csábítani. Rögtön szóltam az uramnak, felmondtunk neki. Aznap, amikor uram közölni akarta vele elbocsátását, ellopta háromezer frankunkat.

- Sejtettem - szólt Popinot, s a hangjában gyűlölet remegett.

- Anselme, a te jövőd és mindkettőnk boldogsága követeli tőlem ezt a bizalmas közlést. De temesd el a szívedbe, ahogyan én és César is szívünkbe tettük. Emlékszel? Férjemtől akkor dorgatóriumot kaptunk egy pénztári tévedés miatt. Birotteau nem akart pereskedni, és nem akarta elveszejteni azt az embert, nyilván azért tette vissza a kasszába a hiányzó háromezer frankot. Ez lett volna az ára a nekem szánt kasmírsálynak, amelyet így csak három év múlva kaptam meg. Erre vonatkozott felkiáltásom az imént. Gyermekem, bevallom neked egy ostobaságomat. Du Tillet-től annak idején három szerelmes levelet kaptam. Annyira jellemzők rá - sóhajtott lesütött szemmel -, hogy megőriztem őket... mint furcsaságokat. Egy sorukat sem olvastam el újra. De így is hibás vagyok. Az imént, hogy viszontláttam du Tillet-t, eszembe jutottak a levelek, feljöttem, hogy elégessem őket, és épp az utolsót néztem át, amikor te bejöttél... Ennyi az egész.

Anselme letérdelt előtte, és megcsókolta a kezét, oly mélységes megindultsággal, hogy mindketten könnyeztek. Az anyós felemelte, és magához ölelte vejét.

Ez a nap Césár örömnapja volt. A király magántitkára, Vandenesse úr, felkereste a hivatalában. Kimentek beszélgetni a kis udvarra.

- Birotteau úr - mondta Vandenesse -, a királynak véletlenül tudomására jutott helyzete. Viselkedése meghatotta őfelségét. Miután értesült arról is, hogy csupa alázatból nem akarja viselni kitüntetését, általam ezennel elrendeli, hogy tűzze fel ismét a becsületrendet. Továbbá, minthogy segíteni óhajtja önt adósságai rendezésében, magánpénztárából küldi ezt az összeget, sajnálva, hogy többet nem tehet önért. De az szigorúan bizalmas. Őfelsége nem tartja királyhoz méltónak, hogy dobra verjék a jótetteit.

A király bizalmas embere hatezer frankot nyújtott át Birotteau-nak, akin kimondhatatlan érzések vettek erőt. Csak néhány összefüggéstelen köszönő szót tudott rebegni. Vandenesse mosolygva intett neki búcsút.

Birotteau becsületessége oly ritka jelenség Párizsban, hogy viselkedése általános feltűnést keltett. Joseph Lebas, Popinot bíró, Camusot, a tekintélyes cég főnöke, ahol Césarine dolgozott, Loraux abbé, Ragon, Lourdois, La Billardiére szélében-hosszában beszéltek róla. A megváltozott közvélemény egekig emelte Césart. „Ez aztán a becsületes ember!” - hallotta nemegyszer a háta mögött az utcán. Ilyenkor oly boldog izgalmat érzett, mint mikor egy író észreveszi, hogy a járókelők felismerik, és mint hírességet mutogatják egymásnak.

Visszanyert jó hírve csak du Tillet-t bosszantotta halálosan. Amikor megkapta az uralkodó által utalványozott összeget, Césár első gondolata az volt, hogy kifizeti volt segédjét. Mindjárt el is ment a Chaussée d'Antinre. A bankár épp akkor ért haza üzleti útjáról, a lépcsőn találkozott volt főnökével.

- No, mi újság, *szegény* barátom? - szólt édeskésen.

- Szegény? - húzta ki magát büszkén a tönkrement kereskedő. - Ma gazdag vagyok, mert azzal a nyugodt öntudattal hajthatom le a fejem, hogy kifizettem önt.

Ez az önérzetes hang kínosan érintette du Tillet-t. Akármilyen megbecsülés vette körül, önmagát nem sokra becsülte. Elfojthatatlan hang kiáltotta fülébe: „Ez nagyszerű ember!”

- Fizetni akar? Talán megint üzletekkel foglalkozik?

Césár őszintén válaszolt, biztosra vette, hogy du Tillet nem fogja kifecsegni.

- Nem. Soha többé. Emberi elme nem láthatta előre, ami velem történt. Ki tudja, nem esném-e áldozatul egy másik Roguinnak. De viselkedésemről tudomást szerzett a király. Buzdítani akart, és elég jelentékeny összeget bocsátott rendelkezésemre, hogy...

- Adjak elismervényt? - vágott a szavába du Tillet. - Mennyiről?

- A teljes összegről, a kamatokkal együtt. Kérem, fáradjon át velem ide a közelbe, Crottat úrhoz.

- Közjegyzőhöz?

- Uram, senki sem tilthatja meg, hogy a rehabilitálásomra gondoljak, ahhoz szükségem lesz hivatalos bizonylatokra...

- Nem bánom, menjünk, pár lépés az egész - szólt du Tillet, és elindult Birotteau-val. - De honnan vesz annyi pénzt, hogy mindent kifizethessen? - kérdezte útközben.

- Nincs honnan vegyem, arcom verejtékével keresem meg.

- Óriási összeggel tartozik a Claparon cégnek.

- Sajnos! Ez a legnagyobb adósságom. Belehalok, amíg elő tudom teremteni.
- Sohasem lesz képes kifizetni.

„Alighanem igaza van” - gondolta Birotteau.

A szegény ember hazafelé menet áthaladt a Saint-Honoré utcán. Véletlenül történt, mert rendszerint elkerülte ezt a környéket, hogy ne kelljen látnia volt üzletét és lakását. Bukása óta először látta viszont azt a házat, amelyben tizennyolc év boldog emlékét halványította el három évi gyötrelmem.

„Azt hittem, itt fogom befejezni életemet” - gondolta, és meggyorsította lépteit. Felnézett és meglátta az új cégtáblát:

CÉSAR BIROTTEAU UTÓDA

És mintha ismerős szőke fejet pillantott volna meg az egyik ablakban.

- Césarine az? Vagy a szemem káprázott?

Csakugyan a lányát látta. Ott volt felesége és Popinot is. A szerelmesek tudták, hogy César sohasem jár erre. Nem számítottak véletlen találkozásra, eljöttek, hogy előkészítsék a családi ünnepséget, amelyet César tiszteletére akartak rendezni.

A különös látvány úgy meglepte Césart, hogy lába a földbe gyökerezett.

- Nini, Birotteau úr nézi a régi házat - szólt Molineux a *Rózsakirálynő*-vel szemközi üzlet tulajdonosához.

- Szegény ember - mondta az illatszerész volt szomszédja -, itt adta a legszebb bálók egyikét... Vagy kétszáz kocsin érkeztek a vendégek.

- Ott voltam - szólt Molineux. - Három hónap múlva csődbe ment, én voltam a tömeggondnok.

Birotteau remegő lábbal sietett haza Pillerault bácsihoz.

Pillerault időközben megtudta, mi történt a Cinq-Diamants utcában. Rögtön arra gondolt, hogy öccse nehezen fogja kibírni a váratlan öröm megrázkódtatását, ha értesül a rehabilitálásáról. Hisz nap nap után figyelte, milyen lelki válság gyötri a szegény embert, mert rendületlenül ragaszkodott a vagyonbukásról alkotott véleményéhez, és állandóan megfeszítette minden erejét. A becsület César szemében olyan halott volt, aki még megérheti a húsvéti feltámadást. Ez a reménység ösztökelte fájdalmában folytonos tevékenységre.

Pillerault vállalkozott rá, hogy óvatosan előkészíti öccsét a kedvező fordulatra. Amikor Birotteau belépett, a nagybácsi épp azon töprengett, milyen úton-módon érhetne célra. Jó előjelnek vette hivatalnok-öccse lelkesedő örömét azon, hogy a király tanúságot tett iránta való érdeklődéséről. Még inkább kapóra jött, amikor César csodálkozva elmondta, hogy látta Césarine-t a *Rózsakirálynő* épületében. Most már érinteni lehetett a kényes tárgyat.

- Tudod, César, mi van emögött? Popinot türelmetlensége. Alig várja, hogy elvehesse Césarine-t. Nem tud beletörödni, és ez érthető, hogy a te becsületességed miatt száraz kenyéren élje le fiatalságát, dús lakomára éhesen. Hozzá akar juttatni a szükséges összeghez, hogy végleg kielégíthesd hitelezőidet...

- Vagyis megvásárolja a feleségét.

- Talán nem szép tőle, hogy rehabilitáláshoz szeretné segíteni apósát?

- Akadhatnak, akik belekötnek. Különben is...

- Különben is - vágott közbe a bácsi színlelt haraggal -, önmagadat jogod van feláldozni, de a lányodat nem áldozhatod fel.

Parázs vita kerekedett, amit Pillerault szándékosan szított.

- Na, és ha Popinot egyáltalán nem kölcsönzött volna neked - fortyant fel Pillerault bácsi -, hanem egyszerűen cégtársnak tekintett volna, és a *Cephalos-olaj* hasznából várható jövedelem terhére előlegezte volna a hitelezőidnek adott összeget, hogy ne légy teljesen kifosztva...

- Ez úgy festene, mintha vele összejátszva, megcsalnám a hitelezőimet.

Pillerault úgy tett, mintha ez az érv lefegyverezte volna. Mint jó lélekismerő, tudta, hogy ez a derék ember egész éjjel vitatkozni fog önmagával, és ez a belső harc hozzászoktatja a rehabilitálás gondolatához.

- De a feleségem és a lányom miért volt ott a lakásban? - kérdezte ebéd közben.

- Anselme bérbe akarja venni kettejük részére, feleséged pedig pártolja az eszmét. Tudtodon kívül hirdettették magukat a házasulandók lajstromán, így akarják kikényszeríteni a beleegyezésedet. Popinot restellné, hogy csak a rehabilitálásod után vegye feleségül Césarine-t. A király hatezer frankját elfogadod, és rokonaidtól nem akarsz elfogadni semmit! Jómagam is szeretnék nyugtát adni hátralékos követeléseimről, visszautasítod?

- Nem. De a nyugta ellenére is takarékoskodni fogok, hogy letörlesszem adósságomat.

- Ez megint afféle szőrszálhasogatás, pedig én csak igazán szigorú vagyok becsület dolgában. Micsoda badarságot mondtál az előbb? Hogy megcsalod a hitelezőidet, amikor valamennyit kifizetted?

Ekkor Birotteau fürkészőn nézett Pillerault szemébe. A bácsi meghatottan látta három év óta először mosolyra derülni szegény öccsének bánat dúlta arcát.

- Igaz - mondta César -, kifizetem őket. De ez annyi, mintha eladnám a lányomat.

- Hiszen azt akarom, hogy megvegyenek -, kiáltotta Césarine, aki ebben a pillanatban lépett be Popinot-val.

A két szerelmes meghallotta az utolsó szavakat. Lábujjhegyen osontak be az előszobán át, Birotteau-né követte őket. Kiderült, hogy hármasban kocsin végigjárták a még ki nem elégített hitelezőket, és estére összehívták valamennyit Crottat irodájába, ahol már aláírásra készen álltak a nyugták. A szerelmes Popinot logikus érvelése megdöntötte César utolsó aggályait is. De ő továbbra is makacsul adósnak mondotta magát, mert azt hitte, ha ezen változtat, megszegi a törvényt. Csak akkor hagyta abba az önmarcangolást, amikor Popinot rákiáltott:

- Meg akarja ölni a lányát?

- Hogy én... a lányomat... - hebegte César.

- Úgy van. Elvégre ahhoz csak van jogom, hogy ajándékozási okiratot adjak arról az összegről, amely lelkiismeretem szerint az öné! Visszautasítja?

- Nem.

- Akkor hát ma este elmegyünk Alexandre Crottat-hoz, hogy ezt is elintézzük! Együttal megkötjük a házassági szerződésünket is.

Derville már benyújtotta a párizsi királyi törvényszék főügyészségéhez a rehabilitálásra vonatkozó kérvényt, felszerelve minden szükséges okmánnyal.

Az egy hónap alatt, amíg Césarine és Anselme házasságának kihirdetése és a többi formáság elintéződött, Birotteau lázas izgalomban élt. Nyugtalan volt, félt, hogy nem éri meg a napot, melyen ügyében el kell hangzani a döntő szónak. Emlegette, hogy a szíve ok nélkül összevissza ver. Tompa fájdalomokról is panaszkodott a szíve táján. Elcsigázta a szenvedés, és előre kifárasztotta a várva várt nagy öröm.

Rehabilitálási ítéletet nagy ritkán hoz a párizsi törvényszék, tíz évre alig esik egy. Akik komolyan veszik a társadalmi rendet, azok nagy és jelentős dolgot látnak az igazságszolgáltatás gépezetében. Minden közintézmény hatóereje attól függ, milyen érzelmeket és milyen gondolatokat fűznek hozzá az emberek.

Ha egy népben nincs többé vallásos érzés, sem bármiféle hit, ha már a korai nevelés megtöri az értékek egybekapcsoló erőit, s könyörtelen elemzésre szoktatja a gyermekeket, akkor felbomlik a nemzet, mivel csupán az anyagi érdek ocsmány köteléke és a jól felfogott önzés kultuszának parancsai tartják össze. Birotteau-t vallásos eszmék fűtötték, az ő szemében az igazságtevés az volt, aminek tekinteni kell: a Társadalom megnyilvánulása, a mindenki által elfogadott törvény fenséges kifejezése, mely független megjelenése formájától, sőt, egy öreg, megtört, ősz bíró csak még több ünnepélyességet ad hivatása teljesítésének, mely az emberek és dolgok mély tanulmányozását, a mindennapos érdekek iránt érzéketlen szívet kíván. Ma-napság egyre ritkább az olyan ember, aki élénk izgalommal halad fel Párizs ódon Igazságügyi Palotájának lépcsőjén, s Birotteau e kevesek közé tartozott. Alig van ember, aki észreveszi, mily fenséges ünnepélyességgel hat ez a lépcső a palota udvarát díszítő külső oszlopcsarnok magasában. Ajtaja hosszú folyosóra nyílik, mely a hatalmas várócsarnokot a Sainte-Chapelle templom hajójával köti össze. E kettő mellett körös-körül minden más építmény jelentéktelennek tűnik fel. Szent Lajos temploma egyike Párizs legtekintélyesebb épületeinek. Előterét valamilyen romantikus homály üli meg. A nagy várócsarnokot ellenben elárasztja a napfény, és nehéz elfelejteni, hogy ehhez a teremhez Franciaország történelme fűződik. Kell, hogy nagyszerű jellegzetessége legyen a lépcsőfeljárónak, ha a két remek építészeti alkotás nem homályosítja el. Talán azért rendült meg itt a lélek, mert a Palota gazdag rácsozatán át arra a helyre látni, ahol az ítéleteket hajtják végre. A lépcső óriási terembe torkollik, az első tanács tárgyalótermének várócsarnokába.

Elképzelhető, mit érezhetett az ilyen külsőségek iránt fogékony Birotteau, amikor barátaival a törvényszék terme felé haladt a lépcsőn. Vele volt Lebas, a kereskedelmi törvényszék elnöke, Camusot, aki csödbírája volt, továbbá egykori főnöke, Ragon, és lelkiatyja, Loraux abbé. A jámbor pap mély értelmű megjegyzéssel világított rá erre az emberi pompára, úgyhogy ez még jobban lenyűgözte Césart. Pillerault mint tapasztalt filozófus, jónak látta előre felajzani öccsében az öröm érzését, hogy az ünnepélyes aktuson ne érje váratlan meglepetés.

A volt kereskedő épp elkészült öltözködésével, amikor beállítottak hozzá legbensőbb barátai, akik becsületbeli köteleességüknek tartották, hogy elkísérjék őt a törvényszék sorompója elé. Ez a díszkíséret meglegedettséggel töltötte el a derék embert, úgyhogy kellően felfokozott lelkiállapotban készült a bírósági tárgyalás megkapó élményére. A nagy tárgyalóteremben, ahol a teljes üléseket szokták tartani, a tanácskozó asztalnál tizenkét ülnök foglalt helyet. Birotteau több más barátját is megpillantotta:

Az ügy kikiáltása után Birotteau ügyvédje röviden előadta a rehabilitálásra vonatkozó kérelmet. Az elnök intésére szólásra emelkedett az államügyész, s kifejtette álláspontját. Mint a közvád képviselője, maga kérte, hogy szolgáltatassanak elégtételt a kereskedőnek, aki becsületét csupán elzalogosította. Az indítvány páratlan a maga nemében, mert az elítéltek csak kegyelmi úton juthatnak ilyen elégtételhez. Érző szívű ember elképzelheti, milyen megindultsággal

hallgatta végig Birotteau a kitűnő államügyész beszédét, melynek megrövidített szövege ez volt:

- Uraim - szólt a hírneves ügyész -, ezernyolcszázhusz január tizenhatodikán a Szajna megyei kereskedelmi törvényszék ítélete Birotteau-ra kimondotta a csődöt. A vagyonbukást nem a kereskedő könnyelműsége idézte elő, sem merész spekulációk, sem olyan okok, amelyek becsületére csúf homályt vetnének. Meg kell állapítani: olyan szerencsétlenség ez, amely az igazságszolgáltatás nagy sajnálatára, Párizsban igen gyakori eset. Századunkban még sokáig fog erjedni a forradalmi eszmék és erkölcsök rossz kovásza, és fájdalommal tapasztaljuk, hogy mivel a közjegyzői kar nem őrzi az elmúlt századok dicső hagyományait, pár esztendő alatt több bukás adódik, mint a régi királyság két évszázadában. A könnyű pénzszerzés mohósága az állami tisztviselőket, a közvagyon hivatott őreit is megmételtyezte.

Majd hosszan fejtegette ezt a témát, s mint királyi ügyész persze arról sem feledkezett meg, hogy eközben a liberálisokat, a bonapartistákat, meg a trón egyéb ellenségeit is felelősségre vonja.

- Íme, megszökött egy közjegyző, magával vitte Birotteau vagyonát, ez lett oka a kérvényező elkerülhetetlen bukásának. A törvényszék ez ügyben hozott ítélete rávilágít, mily mértékben és mily aljas módon élt vissza Roguin ügyfeleinek bizalmával. Egyezség jött létre. A kérvényező becsületére legyen mondva, a csődeljárás feddhetetlen tisztasággal bonyolódott le, ami a Párizsban mindennapos botrányos csődök közt egyenesen ritkaságszámba megy. Birotteau hitelezői a szerencsétlen ember tulajdonából a legutolsó darabig mindent megtaláltak, ruháit, ékszereit, személyes tárgyait, de nemcsak az övét, hanem a feleségéét is, aki minden jogáról lemondott, hogy ezzel is növelje az aktívát. Birotteau ebben a helyzetben méltónak bizonyult a közbecsülésre, amelynek városi tisztségét köszönhetette; mert a második kerület helyettes előljárója volt, s akkor kapta meg a becsületrendet, egyrészt mivel odaadó királyhűséggel harcolt vendémiaire tizenharmadikán a Saint-Roch templom vérével megszentelt lépcsőjén, másrészt mivel a kereskedelmi törvényszék bírói székében megértő és türelmes szellemével kiérdemelte polgártársainak tiszteletét és szeretetét. A szerény hivatalnoknak is szólt a kitüntetés, aki elhárította az előljárói tisztséget, maga helyett mint méltóbbat ajánlva La Billardiére urat, a nemes vendée-i bárót, akit nehéz napokban tanult meg ismerni.

- Ezt jobban mondja, mint ahogyan én mondanám - súgta nagybátyjának César.

- A hitelezők, miután a köztük és adósuk közt létrejött egyezségben megkapták követeléseik hatvan százalékát, tisztelettel adóztak a kereskedőcsalád példás magatartásának, és lemondtak minden további igényükről. Ez a nyilatkozat, tartalmánál és formájánál fogva, különös figyelmet érdemel.

A főügyész felolvasta az egyezségi okirat idevonatkozó részét.

- Ily kedvező tényállás mellett, uraim, sok kereskedő felmentve érezte volna magát, és büszkén foglalta volna el helyét a nyilvános életben. Birotteau nem ezt tette. Hajthatatlanul kitartott célja mellett, hogy elérkezessen a mai dicsőséges naphoz. Semmitől sem riadt vissza. Szeretett uralkodónk kenyérkereső hivatali állást juttatott Saint-Roch sebesültjeinek, de ő még a fizetését is hitelezői számára tartalékolta, semmit sem használt fel belőle, és családja önfeláldozóan mellette állt...

Birotteau könnyezve szorította meg nagybátyja kezét.

- Felesége és leánya magáévá tette Birotteau nemes gondolatát. Munkájuk gyümölcsét közös pénztárba helyezték. Addigi társadalmi állásukat alacsonyabbal cserélték fel. Nagyra kell értékelnünk ezt az áldozatot, uraim, mert ez a legnehezebb, amit bárki is hozhatna, ezt a feladatot vállalta Birotteau.

A főügyész ismertette a csődmérleget, felsorolva az egyezség után fennmaradt tartozásokat és a hitelezők neveit.

- Ezeket az összegeket a kamatokkal egyetemben kifizette. Erről nem magánkézből eredő nyugták tanúskodnak, amelyek szigorú ellenőrzést igényelnének, hanem közjegyzői okiratok, melyeket a bíróság nyugodt lélekkel elfogadhatna. Ennek ellenére a bíróság minden egyes esetben kötelelességszerűen megejtette a törvényben előírt vizsgálatot. Önök vissza fogják adni Birotteau-nak, nem becsületét, hanem polgári jogait, melyektől megfosztatott, s amikor ezt teszik, igazságot szolgáltatnak. Hasonló esetek oly ritkák, hogy nem mulaszthatjuk el elismerésünket kifejezni a kérvényező magatartásáért, melyet már a legmagasabb kegy is bátorított.

A főügyész a formaságoknak megfelelő indítvánnyal fejezte be beszédét.

A bíróság nem vonult vissza tanácskozássra: az elnök felállt, és kihirdette az ítéletet.

- A Törvényszék - mondta befejezésül - megbízott, közöljem Birotteau úrral, hogy különös meglepéssel hozta meg ezt a döntést. Jegyző, szólítsa be a következő feleket.

Birotteau, aki már a főügyész beszéde alatt a becsület ékes palástját érezte magán, megremegett az örömtől, Franciaország királyi főtörvényszéke elnökének ünnepélyes szavait hallva, mert ezek a szavak az érzéketlen emberi igazságszolgáltatás meleg érzéseit tolmácsolták. Nem tudott elmozdulni helyéről, mintha odaszögezték volna. Bambán nézett a bírákra; mint az ég angyalaira, akik kitárják előtte a társadalmi mennyország kapuját. Nagybátyja karon fogta, és a terem közepére vezette. Césár, aki eddig nem tett eleget XVIII. Lajos parancsának, most önkéntelen mozdulattal gomblyukába tűzte a becsületrend szalagját.

Barátjai körülfogták, és diadalmenetben vitték le a kocsijához.

- Hová, barátaim? - kérdezte, Lebas-hoz, Pillerault-hoz és Ragonhoz intézve a szót.

- Hozzád.

- Ne még. Három óra van. Szeretnék a tőzsdére menni, hiszen most már jogom van hozzá.

- A tőzsdéhez! - kiáltott Pillerault a kocsisnak. Jelentősen intett Lebas-nak, mert nyugtalanító tüneteket vett észre a rehabilitált kereskedőn, félt, hogy megzavarodik örömeiben.

A volt illatszerész belépett a tőzsde termébe. Jobbról-balról Lebas és Pillerault, a két tiszteletben megőszült kereskedő fogta karon, Ragon mögöttük haladt. A tőzsdén már elterjedt rehabilitálásának híre. Az első, aki a kis csoportot megpillantotta, du Tillet volt.

- Á, kedves gazdám, végtelenül örülök, hogy ügye ilyen jól végződött. Némi részem talán nekem is van benne, engedtem, hogy a kis Popinot kissé megkopasszon. Úgy örülök a szerencsés kimenetelnek, mintha velem történt volna.

- Nem is tehet másképpen - szólt Pillerault. - Önnel ez nem történhetett volna meg.

- Hogy érti ezt, uram?

- Természetesen a legjobb értelemben! - felelte a kérdezett helyett Lebas, aki magában mulatott Pillerault kárörvendő gúnyolódásán, mert a volt vaskereskedő, noha semmi biztosat nem tudott, gonosztevőnek tartotta a bankárt.

Matifat felismerte Césart. Nyomban a legjobb nevű kereskedők fogták körül a volt illatszerészt, és az egész tőzsde nevében ünnepelték. A leghízelgőbb bókók, a legmelegebb kézszorítások számos esetben irigységet árultak el, vagy lelki-furdalással jártak együtt, mert száz jelenlevő közül ötvennél több volt olyan, aki életében már legalább egyszer felszámolt. Az egyik sarokban Gobseck és Gigonnet pusmogott. Úgy néztek az erényes kereskedőre, ahogyan a természettudósok bámulhatták az első szemük elé került elektromos halat. Ez a halfajta, mely a leydeni palack hatóerejével van telítve, az állatvilág legérdekesebb jelenségei közé tartozik.

Elkábulva dicsőségének tömjénfüstjétől, César kocsiba ült, és szép lakásába hajtatott, ahol drága Césarine-ja és a hűséges Popinot várt rá, hogy aláírja házassági szerződésüket. Ideges nevetgélését aggódva figyelte a három régi jó barát.

A fiatalság természetében gyökerező hiba, hogy azt hiszi, mindenkinben megvan az az erő, amely benne buzog. Nem a valóság szemüvegén át nézi az embereket és dolgokat, hanem követi saját fényét, és fölös életerejét az öregekre is rásugározza.

Popinot tündöklő emlékképet őrzött lelkében Birotteau báljáról, akárcsak César és Constance. A házastársak sohasem beszéltek róla, de a megpróbáltatások három esztendeje alatt gyakran hallották képzeletben Collinet zenekarát, látták a tarka sokadalmat, újra meg újra átéltek a vigasságot, melyért oly nagyon megbűnhődtek. Ádám és Éva gondolhatott így néha a tiltott gyümölcsre, mely az életet és a halált adta örökül minden földi sarjadékuknak, mert az angyalok születése, úgy látszik, egyike az égi rejtelmeknek. Popinot azonban lelki-furdalás nélkül, tiszta gyönyörködéssel idézhette emlékébe az ünnepi estét: a dicsőség teljében sugárzó Cesarine akkor ígérkezett el neki, a szegény fiúnak. Azon az estén bizonyosodott meg róla, hogy imádottja önmagáért szereti!

Amikor Célestintől megvásárolta a Grindot által újjáalakított lakást, kikötve, hogy minden érintetlenül maradjon benne, amikor áhítatosan megőrizte César és Constance minden legapróbb tárgyát is, arról ábrándozott, hogy bált fog rendezni ott, esküvői bált. Szerető gondolat készült az ünnepségre, gazdáját csak a szükséges kiadásokban, nem a pazarlásban utánozva. A pazarlás ideje lejárt. Chevet-nél rendelte meg a lakodalmas ebédet. A vendégek nagyjából ugyanazok voltak, mint három év előtt. A becsületrend nagymesterét Loraux abbé helyettesítette, de Lebas, a kereskedelmi törvényszék elnöke sem hiányzott, Popinot meghívta Camusot urat is, hálából Birotteau iránt tanúsított jóindulatáért. Roguin és felesége helyett Vandenesse és Fontaine urak jöttek el. Cesarine és Popinot nagy körültekintéssel küldte szét a meghívókat. Mindketten irtóztak az esküvői nyilvánosságtól. Gyöngéd és tiszta szívüket sértette a gondolat, nászuk örömeire adják a bált, ennek a látszatát is kerülték.

Constance azt a meggyszín bársonyruhát vette fel, amelyben egyetlenegyszer pompázott. Césarine jóleső meglepetést szerzett Popinot-nak: ő is régi estélyiruháját viselte, amelyet vőlegénye számtalanszor emlegetett. Így a lakásban ugyanaz az elbűvölő látvány készült fogadni Birotteau-t, amelyet egyetlen estén élvezett. Sem Constance, sem Césarine, sem Anselme nem gondolt rá, milyen veszélyt rejt César számára ez a hatalmas meglepetés. Szinte gyermekes örömmel várták a négy órát, amikorra meg kellett érkeznie.

A tőzsdén tett látogatás kimondhatatlan izgalmai után a kereskedői becsület hősére újabb izgalom várt a Saint-Honoré utcai házban.

Mikor régi hajlékába lépve a még újnak látszó lépcső alján meglátta feleségét a meggyszín bársonyruhában, meglátta Césarine-t, Fontaine grófot, Vandenesse vikomtot, La Billardiére bárót, a híres Vauquelint, szeme elfátyolozódott. Pillerault bácsi, aki karon fogva vezette, érezte, hogy egész testében remeg.

- Túl sok örömmel részegíted - szólt a bölcs ember a szerelmes Anselme-hoz -, félek, nem fogja elbírní.

Minden szív úgy repesett az örömtől, hogy César remegő izgalmát természetes márnak vélték. Pedig az ilyen izgalom könnyen lehet halálos.

Most, hogy ismét otthonában volt, s viszontlátta szalonját és vendégeit, köztük a báli ruhás hölgyeket, egyszerre Beethoven hatalmas szimfóniája szólalt meg agyában és szívében. Minden hangnemben tündökölt és szikrázott ez az eszményi muzsika, harsonái megzendültek a fáradt koponyában. Ez volt számára a nagy finálé.

Ettől a belső zengéstől lenyűgözve César feleségébe karolt, és vértolulástól elfulladó hangon fülébe súgta:

- Rosszul érzem magam!

Constance megrémült. Üggyel-bajjal szobájába támogatta férjét. César egy karosszékre rogyott.

- Haudry doktor! Loraux abbé! - rebegte.

Loraux bement hozzá, nyomában a vendégek és báli ruhás nők elképedt csoportja.

A tarka társaság jelenlétében César görcsösen szorongatta gyóntatója kezét, fejét előtte térdepelő felesége keblére hajtotta. Mellében megrepedt egy véredény. Szívbenulás oltotta ki végső leheletét.

- Így hal meg az igaz ember - hangzott Loraux abbé súlyos szava. Azzal a krisztusi mozdulattal mutatott Césarra, amelyet Rembrandt örökített meg *Lázár feltámasztása*-t ábrázoló festményén.

Jézus megparancsolja a földnek, adja vissza zsákmányát. A szent életű pap az ég irgalmába ajánlotta a kereskedői becsület örök megdicsőülésére méltó vértanúját.

Párizs, 1837 november.